

DET HÖRDE VI ALLIHOP!

Birgitta Höijer

Det hörde vi allihop!

ETERMEDIERNA OCH PUBLIKEN
UNDER 1900-TALET

Nr 9 i en serie skrifter utgivna av
STIFTELSEN
ETERMEDIERNA I SVERIGE

UTKOMNA VOLYMER I SKRIFTSERIEN

1. Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten* 1995
2. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar* 1996
3. Nina Wormbs, *Genom tråd och eter* 1997
4. Olle Sjögren, *Den goda underhållningen* 1997
5. Torsten Thurén, *Medier i blåsväder* 1997
6. Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden* 1997
7. Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset* 1998
8. Lars-Åke Engblom, *Radio- och TV-folket* 1998
9. Birgitta Höijer, *Det hörde vi allihop!* 1998

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 1998

Fälth & Hässler, Värnamo 1998

ISBN 91-518-3484-7

ISSN 1400-7274

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och driver ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling fram till den tid då monopolet upphör. Ett tjugotal forskare är knutna till olika delprojekt och deras resultat publiceras i denna skriftserie. Projektet kommer att sammanfattas i tre populärvetenskapliga volymer. Sveriges Radio AB och Sveriges Television AB har anslagit medel till stiftelsen motsvarande huvudparten av de beräknade kostnaderna. Senare har även Teracom Svensk Rundradio AB inträtt som ett stödjande företag. Dessutom har betydande bidrag erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Tipstjänst och STIM.

Administrativt leds forskningsprojektet av förre TV1-chefen *Olle Berglund*, som är ordförande i redaktionskommittén, och redaktörerna *Göran Elgemyr* (SR), *Roland Hjelte* (SVT) och *Margareta Cronholm* (SVT). I kommittén ingår även projektledarna professorerna *Stig Hadenius*, *Dag Nordmark* och *Lennart Weibull*. Professorerna *Sverker Ek* och *Jarl Torbacke* tillhör också redaktionskommittén.

Innehåll

FÖRORD · 13

KAPITEL 1

INLEDNING · 15

Det moderna och det postmoderna · 15

Från 1920-tal till 1990-tal · 18

Metodologiska anmärkningar · 22

Informant · 25

Minnen · 26

Hur fungerar minnet? · 28

En livsloppsintervju · 32

Bokens uppläggning · 33

KAPITEL 2

1920-TALET. RADION KOMMER · 34

Kristallmottagarna · 38

Miraklet · 45

Kollektivt lyssnande · 46

Programmen i utbudet och programmen man minns · 48

Männens radio · 53

Ett fönster mot världen · 54

KAPITEL 3

1930-TALET. KRISTIDER · 57

Radio · 60

Nya radioapparater · 61

Radion får en egen plats i hemmet och tillhör männen · 63

Kvinnorna och radion · 65
Radioprogrammen · 68
Andakter och gudstjänster · 71
Barnens brevlåda · 72
Musiken · 74
Radioteater, kabaréer och revyer · 77
Vasaloppet och andra sportsändningar · 80
Nyheter och världshändelser · 82
Radions lyssnargrupper · 86
Sveriges beredskap är god · 87

KAPITEL 4

1940-TALET. BEREDSKAPSÅR OCH EFTERKRIGSTID · 88

Radioinnehav · 91
Beredskapstid · 95
Programutbudet · 96
Lyssnarundersökningar · 97
Nyheterna · 99
Annat än nyheter · 104
Radioteater · 111
Radion blir en del av vardagen · 114
Tonåringens musiklyssnande sträcker sig bortom AB Radiotjänst · 116
Könsperspektiv på radiolyssnandet · 117

KAPITEL 5

1950-TALET. RADION I FOLKHEMMET · 120

Radions guldålder och televisionens intåg · 124
Radions programutbud och lite lyssnarstatistik · 124
Radioapparaterna · 127
Programklassiker · 133
Valprogrammen · 139
Nya barn- och ungdomsprogram · 140
Humor och deckarspänning · 141
Lördagsmorgon med Frukostklubben · 144

Lördagskväll med Lennart Hyland
och Karusellen · 146
Radion och vardagslivet · 151
Populärmusiken på frammarsch · 155

KAPITEL 6

TELEVISIONEN KOMMER · 156
Först med TV · 156
TV-apparaterna · 162
TV-sensationen · 164
Folksamling runt TV:n · 166
Testbilden och den krångliga TV-bilden · 169
TV:n i vardagsrummet · 172
»Tittarhygieniska regler för hur man bör se på TV« · 174
Dumburken · 175
Förhoppningar om ökad familjegemenskap · 176
Kvinnorna och TV · 177

KAPITEL 7

1960-TALET. REKORDÅREN · 180
RADIO · 183
Radion mister sin hedersplats i hemmen · 187
Att lyssna på transistorradio · 188
Radio Nord · 191
Populärmusiken · 192
Det nya slölyssnandet · 193
Barnprogrammen · 194
Kanallyssnare, genrellyssnare och allätare · 195
Ingen bestämde · 197
TELEVISION · 197
Man fick se nya världar · 199
TV:n samlar familjen · 200
Nyheter och fakta i bild · 202
Fiktion med bild · 205
Sport i bild · 207

Lördagskväll framför TV:n · 208

Hylands hörna · 209

KAPITEL 8

1970-TALET. SAMHÄLLSTILLVÄNT · 213

Radio- och TV-innehav · 216

RADIOLYSSNANDET · 218

Radion mer än en radio och lyssnandet

en sekundäraktivitet · 221

Populärmusiklyssnare · 223

Andra lyssnare · 225

TV-TITTANDET · 225

Barnens TV · 231

Barn-TV fick betydelse också för de vuxna · 235

KAPITEL 9

RADIOLYSSNANDE I FLERKANALSAMHÄLLET · 238

Radioutbudet · 240

Radioinnehav · 241

Radiolyssnandet · 244

Radio på morgonen och i sängen på kvällen · 247

Radio till arbetet · 248

Aktivt P1-lyssnande och passivt underhållningslyssnande · 249

Radio medan man sysslar med annat · 252

Smala program och djupa upplevelser · 254

Less på skvalet · 255

KAPITEL 10

TV-TITTANDE I FLERKANALSAMHÄLLET · 257

TV-utbudet · 258

TV-innehav · 259

Tittandet · 262

Ett allt mer individualiserat tittande · 265

Fredagskväll och lördagskväll framför TV:n · 267

Populärfiktion hellre än TV-teater · 270

Nyhets- och faktaintresset består ·	272
De flesta vill ha lite av varje ·	275
Missnöje ·	276
Det är bra, men kanske inte så bra för människan ·	278

KAPITEL 11

OM ETERMEDIERNAS BETYDELSE FÖRR OCH NU ·	280
Historierna ·	282
FÖRBINDELSELÄNK MELLAN SAMHÄLLET OCH INDIVIDEN ·	284
Från manligt till jämlikt informationsintresse ·	285
Från bred bildningskultur till smal underhållningskultur ·	286
FÖRBINDELSELÄNK MELLAN MÄNNISKOR ·	288
Familjen och makten över apparaterna ·	288
Från kollektiva till individuella upplevelser ·	289
Den lilla gemenskapen ·	290
Den stora gemenskapen ·	291
FÖRBINDELSELÄNK MELLAN YTTRE OCH INRE VÄRLDAR ·	293
Allt mindre stoff åt identiteten? ·	294
Trygghet ·	296
Från gyllene ögonblick till flyktiga upplevelser ·	298
Från existentiell tröst till avkoppling ·	299
INFÖR MILLENIESKIFTET ·	301
Epilog – om nostalgi ·	302

NOTER · 303

BILAGOR · 322

KÄLLOR OCH LITTERATUR · 327

BILDKÄLLOR · 340

Förord

Det hörde vi allihop! beskriver decennierna från radions barndom på 1920-talet, televisionens ankomst i mitten på 1950-talet fram till våra dagars flerkansalsamhälle, i publikens perspektiv. Boken bygger främst på människors berättelser om sina möten med etermedierna. Kvinnor och män ur olika generationer och ur olika samhällsklasser har skriftligen eller muntligen berättat om sina minnen av etermedierna och om den betydelse som dessa har haft i deras liv. De har berättat om sin barndoms radio, senare generationer också om barndomens TV, om de efterföljande åren, och om sitt lyssnande och tittande idag. De allra äldsta har följaktligen blickat tillbaka åtskilliga decennier.

Jag vill tacka alla dem som genom sina minnen har gjort denna bok möjlig!

Jag vill också tacka deltagarna i de seminarier som Stiftelsen Etermedierna har anordnat. De har givit mig värdefulla kommentarer under arbetets gång. Ett speciellt tack till Lennart Weibull för noggrann läsning och konstruktiva synpunkter på de olika kapitlen.

Söderbärke i april 1998

Birgitta Höijer

Inledning

Den här boken handlar om hur svenska folket har upplevt radio och TV under olika decennier. Den huvudfråga som boken försöker belysa är: Vilken roll och betydelse har etermedierna haft i människors liv under de sociala, politiska och kulturella förändringar som det svenska samhället har genomgått sedan radion kom för 75 år sedan? Det handlar om tiden från radions barndom på 1920-talet och de följande decennierna med en enda radiokanal, televisionens ankomst i slutet på 1950-talet och fram till våra dagar med ett mångdubblat radio- och TV-utbud. Skildringen baserar sig främst på människors berättelser om hur det har varit. Å ena sidan är individens livshistoria från barndom till nutid en viktig bas för skildringen, å andra sidan står ofta familjen i fokus. Det är i familjens sköte som de flesta har upplevt radio och TV, först som barn i uppväxtfamiljen och senare i livet som vuxen i den nya familjen. Men människor har även erfarit dessa medier i andra sammanhang, något som också kommer att beröras.

Det moderna och det postmoderna

Då radion kom till Sverige på 1920-talet var vi, liksom stora delar av Europa i övrigt, en god bit på väg in i det moderna samhället, och det var inte bara teknikutvecklingen och industrialiseringen som stod för det moderna. Modernismen fanns också inom kulturlivet – i litteraturen och konsten prövades nya former och

stilar som futurism, kubism och surrealism. Redan i slutet på 1800-talet hade en livlig kulturdebatt om begreppet »det moderna« börjat i Centraleuropa och i Norden.¹ Men de flesta människor kom förstås aldrig i kontakt med dessa strömningar i kulturlivet, utan det var de tekniska framstegen som symboliserade den moderna tiden. Radion var ett av många tekniska mirakel som vanligt folk fick ta del av i början av det tjugonde århundradet.

Det *moderna* samhälle som tog sin form präglades ideologiskt av en tro på rationalitet, vetenskap, teknik, och det som har kommit att kallas social ingenjörskonst.² Världskrigets ödeläggningar till trots, fanns det en bärande vision om en bättre framtid, om det goda samhället och det goda hemmet. Samhället och hemmen skulle formas av socialt ansvarstagande, civiliserade och bildade medborgare. Rötterna till denna ideologi finner vi i den europeiska upplysningstraditionen och den liberala humanismen under 1800-talet.³ I Sverige myntas begreppet folkhemmet på 1930-talet som metafor för den nya framtiden.⁴ Då börjar socialdemokraterna sitt långa regeringsinnehav som, med vissa perioder av koalitions- och samlingsregeringar, består ända fram till 1976.

Dagens samhälle brukar omtalas som *postmodernt* eller *senmodernt*. Det är ett samhälle med en dominerande servicesektor och ökad social utslagning, samtidigt som medierna har fått ett allt större utrymme.

Det postmoderna är ett svårfångat begrepp som kan innefatta så vitt skilda saker som teknikoptimism, kulturpessimism, jagets splittring och en allmän samhällelig och social pluralism. Individen ingår i många olika sociala sammanhang och måste kunna hantera hela uppsättningar av skilda roller. Det kan jämföras med det agrara samhällets mönster av slutna och givna livsuppgifter. Postmoderna teoretiker betonar gärna just människans många, och delvis motsägelsefulla, identiteter, och därmed kommer självreflektionens betydelse för både individen och samhället att framstå som central.⁵ Tidigare var våra identiteter mer

traditionsbundna och vi behövde inte fundera så mycket över vem vi var. Även de moraliska värderingarna var mer entydiga. Enligt en postmodern teoretiker är människorna moraliskt ambivalenta:

Vi upplever vår tid som en tid av djup moralisk oklarhet. Denna tid ger oss en valfrihet vi aldrig tidigare har åtnjutit men kastar oss även in i ett tillstånd av osäkerhet som aldrig varit så kvalfull.⁶

Några nyckelord i den postmoderna kulturen är konsumtionskultur, populärkultur, fragmentering och estetisering. Medierna, snarare än livstraditionen, får betydelse i vårt identitetssökande. Livet är inte ett målinriktat meningsfullt projekt, utan ett flöde av fragmenterade men fascinerande upplevelser.⁷

I alla samhällen är sådana föreställningar, eller »mentala« strukturer, sammanvävda med materiella betingelser, och det är viktigt att belysa båda sidor i studiet av ett historiskt material som mitt. Vad är det för tankar och ideologier som karakteriserar olika epoker, och hur kan vi förstå människors upplevelser i skenet av dem? Men det är också viktigt att särskilja det privata och det offentliga, det vill säga människors vardagsliv och vardagstänkande från de politiska och kulturella diskurserna i samhället. Människor tar inte utan vidare till sig offentlighetens ideologier, utan det finns ofta gap mellan det privata och offentliga. Därtill kommer att varken folket eller politiken och offentligheten är enhetlig. Olika föreställningar lever sida vid sida i de politiska diskurserna, i medierna, i litteraturen och konsten. Folket tillhör olika sociala skikt – samhällsklass, kön, ålder, yrke och geografisk tillhörighet påverkar våra föreställningar och intressen – och till det kommer ett visst mått av individualism.

Det går inte att ge en uttömmande bild av all denna variation. Jag tar i stället fasta på de stora dragen, på viktiga grundmönster. Det finns sådana och det är märkligt hur stora likheter som trots allt finns i folks berättelser om olika epokers radiolyssnande och

TV-tittande. En förklaring är förstås att radio och TV ända in på 1980-talet var densamma för alla i Sverige. Vi hörde och såg samma program, på samma tider, och våra andra dagliga rutiner var även de ganska likartade, åtminstone om man ser dem i backspegeln. Min förhoppning är att läsaren också ska känna igen sig i berättelserna från olika decennier.

Från 1920-tal till 1990-tal

Under 1900-talet har det svenska samhället och människors livsvillkor och vardagsliv genomgått dramatiska förändringar. Det finns många benämningar på de olika epokerna som fångar utvecklingen, exempelvis från bondesamhälle till industrisamhälle till tjänstemannasamhälle. Eller vi kan tala om en utveckling från fattigsamhälle till välfärdssamhälle, eller från ett nationellt enhetligt samhälle till ett mångkulturellt samhälle, eller från de direkta erfarenheternas samhälle till ett informationssamhälle. Det finns en uppsjö av ord som betecknar dagens samhälle genom att ta fasta på nya eller dominanta fenomen: konsumtions-samhället, mediesamhället, risksamhället, IT-samhället etc. Begreppet tvätredjedelsamhället syftar på nedgång i välfärden och på ökade ekonomiska klyftor. Jag ska helt kort peka på några viktiga omvandlingsprocesser som ägt rum under 1900-talet. I kommande kapitel, där jag behandlar etermedierna och vardagslivet, kommer jag att något mer beskriva olika decennier.

På 1920-talet hade omvandlingsprocessen från bondesamhället till industrisamhället redan pågått en tid men fortfarande dominerade bondebefolkningen. Kurvorna över antalet jordbrukshushåll pekar dock kraftigt nedåt under hela seklet. På 1930-talet går industrisektorn om jordbrukssektorn, och antalet arbetare inom industrin blir större än antalet jordbruksarbetare, men redan på 1950-talet är vi, trots att vi fortfarande har en expansiv industriproduktion, på väg in i tjänstemannasamhället. Samhället behöver då allt fler tjänstemän både i det privata

näringslivet och i den offentliga sektorn, och i industrin börjar man rationalisera och robotisera. Det är en process som får stort utrymme på 1960-talet.

Det är ibland förvirrande att ta del av uppgifter och statistik om utvecklingen tills man inser att den kan beskrivas på olika sätt beroende på vad man har för perspektiv. Vi kan exempelvis få veta att de offentliga utgifterna bara är drygt 10 procent av bruttonationalprodukten (BNP) på 1920-talet men över 70 procent på 1990-talet.⁸ Det är den ekonomiska sidan av den offentliga sektorns utbredning i dagens samhälle. Annan statistik visar att ungefär en tredjedel av arbetskraften idag finns i den offentliga sektorn.⁹ Det är främst litteratur som beskriver utvecklingen utifrån den senare typen av befolkningsuppgifter som jag har låtit ligga till grund för bokens karakteristik av olika decennier.

I det senare perspektivet har samhället under 1900-talet förvandlats från ett barn- och ungdomsdominerat samhälle till ett pensionärssamhälle. 1920-talet var barnrikt. Det fanns tre–fyra gånger fler barn i åldrarna 0–14 år än personer över 65 år. Nu, när detta skrivs på 1990-talet, finns det färre barn och unga än äldre.¹⁰ Det kan synas en aning paradoxalt att samhället, samtidigt som antalet barn och unga relativt sett har minskat, har blivit ett mer barninriktat samhälle och att ungdomskulturen har fått en så stark ställning, inte minst via medierna. Det är på 1930- och 1940-talen, med bland andra Alva Myrdal i spetsen, som synen på barn tydligt förändras, även om Ellen Key redan vid sekelskiftet hade proklamerat att 1900-talet skulle bli barnens århundrade, och en barnkultur började växa fram. Några årtionden senare betonas en sund och omsorgsfull barnavård och uppfostran med starkt pedagogiska inslag. Det sker samtidigt med att kvinnans roll som hemmafru kommer i rampljuset.

I det gamla Bondesverige hade termen hemmafru överhuvudtaget inte varit relevant eftersom kvinnorna var en viktig arbetskraft på gården. Hemmafru var länge mest ett ideal.¹¹ Detta ideal kan härledas tillbaka till Rousseau, som hävdade att omsorgen

om hemmet borde vara moderns »käraste« sysselsättning: »Om kvinnorna blott vilja vara mödrar i ordets fulla bemärkelse, skola männen åter bliva värdiga makar och fäder.«¹²

Under mellankrigstiden måste kvinnorna på olika sätt dryga ut familjens inkomst och det är först efter andra världskriget som hemmafruidealet på allvar förverkligas i alla samhällsklasser. Det är nu som det på bred front blir ekonomiskt möjligt att försörja en familj på en inkomst. På 1960- och 1970-talen ger sig kvinnorna ut på arbetsmarknaden igen, och hemmafruidealet överges.¹³

Det är viktigt att ställa ideologiernas utveckling i relation till de konkreta samhällsförändringar som äger rum. Ibland går de hand i hand och det är lätt att se hur nära relaterade de är, men ibland tycks det som om ideologierna lever sitt eget liv vid sidan av det verkliga livet. Ideologierna kan ligga före utvecklingen och driva på den såsom de gjorde under arbetarrörelsens framväxt. Andra gånger tycks ideologierna vara en direkt följd av samhällets ändrade behov.

Det är omöjligt att veta vad som är hönan och ägget, eftersom det handlar om ett intrikat samspel mellan industrins och samhällets behov, offentliga ideologier och »vanliga« människors tankemönster och vardagsliv.

En förändring i människors vardagstänkande, som socialantropologen Marianne Gullestad menar har ägt rum under 1900-talet, är från tanken om »att vara till nytta« till tanken om »att vara sig själv«.¹⁴ Den folkliga tankegången i nyttobegreppet betonar disciplin, plikt och lydighet. Protestantisk pliktkänsla och arbetsmoral präglade människors tillvaro, och Sverige var under 1900-talets första decennier ett starkt religiöst samhälle. Begreppet »den frikyrkliga miljonen« har myntats för att ge en uppfattning om denna folkrörelses utbredning bland svenskarna under denna tid.¹⁵ Även Svenska kyrkan hade ett djupt grepp om folket.

Arbetarrörelsen och nykterhetsrörelsen hade likaså en stark ställning och också här fanns nyttotänkandet djupt förborgat. Ronny Ambjörnsson beskriver skötsamheten som ideal i sin bok

om nykterhetsrörelsen i norra Sverige.¹⁶ Skötsamheten omfattar inte bara nykterhet. Det är en livsstil och ett livsprojekt, där disciplinering, ansvarstagande, fostran och bildning är centrala. Dessa ideal genomsyrade också arbetarrörelsen och socialdemokratien med det framväxande folkhemsidealet. Det var lika mycket ett civilisations- och uppfostringsprojekt som en kamp mot ekonomiska och sociala orättvisor.¹⁷

På 1950-talet började ungdomstiden betonas och med det kom, menar Gullestad, en begynnande förändring mot idealet om att finna sig själv. Intåget i välfärdsstaten har också bidragit till en ökad självupptagenhet. »Med utbyggnaden av det starka samhället under 1960- och 70-talen försvann solidaritets- och pliktmoralen, samtidigt som omtanken och viljan att ingripa kom att institutionaliseras.«¹⁸

Idag är självförverkligandet ett viktigt mål för människors liv och särskilt de unga relaterar sig på ett självklart sätt till ett sådant tänkande. Individualitet och självförståelse betonas på ett helt annat sätt än tidigare.¹⁹ Det är intressant att Åke Daun i sin bok *Svensk mentalitet* pekar på att dagens svenskar högt värderar begreppen självständighet och oberoende.²⁰ Den här utvecklingen kan också beskrivas som en utveckling från kollektivet till ökad individualism. Paradoxalt nog finns också individualiteten inskriven i folkrörelsernas kollektiva skötsamhets- och bildningsideal. »Det långsiktiga resultatet av upplysning, uppfostran och medborgarbildning är individualisering av kollektivet med den reflekterande individens självständighetsdeklaration.«²¹

Det betyder inte att vi i praktiken är oberoende av andra. I idealet om självförverkligandet ligger många dilemman. Vi måste lita till andra för att få vår självbild och våra värderingar bekräftade. Vi blir starkt beroende av social bekräftelse och uppskattning. Till den negativa sidan hör en ökad självupptagenhet, där narcissistiska personlighetsdrag förstärks.

Ideologin om att vara till nytta och att göra sin plikt är förstås inte utrotad utan finns kvar som en viktig moralisk grundsyn. Många upplever en konflikt mellan pliktmoralen och självför-

verkligandet. Man brukar också peka på mer sammansatta och splittrade identiteter som en följd av en ökad splittring i sociala roller.

Andra kännetecken i förändringsprocessen: specialiseringen och differentieringen har blivit allt större (löpande bandet började komma redan på 1930-talet), ökad social och geografisk mobilitet med en särskilt kraftig urbanisering, utbildningsnivån i samhället har höjts, och förutom att levnadsstandarden har stigit har fritiden också blivit mer omfattande. En viktig förändring är förstås att kvinnans ställning i samhället har stärkts och att vi har fått en ökad jämlikhet mellan könen.

Det är mot bakgrund av dessa förändringar som jag försöker skildra radions och televisionens roll och betydelse i människors liv under olika decennier.

Metodologiska anmärkningar

Människors egna berättelser om sina erfarenheter och upplevelser av radio och TV står centrala i den historiska rekonstruktion av lyssnandet och tittandet som jag presenterar. Jag har samlat in tre typer av material.

1) *Telefonintervjuer* om ett radio- respektive ett TV-minne. Våren 1993 var sista perioden i Sveriges Radio/PUB:s publikräkningar, och eftersom jag själv då arbetade på denna institution fick jag möjlighet att »haka på« frågor om tidiga minnen av radio och TV. Frågorna ställdes till ett representativt urval av befolkningen i åldrarna 20–99 år och intervjuarna skrev ner svaren.²² Gensvaret blev stort och drygt tusen (1 089) svar samlades in tillsammans med uppgifter om de tillfrågades kön, ålder och utbildning. Det var bara 16 procent av det totala antalet tillfrågade (1 300 personer) som inte alls kunde erinra sig något. En bred majoritet, 72 procent, berättade både ett radio- och ett TV-minne. Av förklarliga skäl – det hela fick bara ta några minuter – är svaren ganska korta. Sammantaget är det dock fråga om ett

förhållandevis stort material som jag inte minst har använt för att jämföra olika grupper av medborgare, främst kvinnor och män och olika åldersgrupper. Bara det faktum att människor så lätt kan plocka fram ett tidigt minne visar att radion och televisionen har gjort ett djupt intryck.

När jag i det följande hänvisar till *telefonminnena* (TM) är det detta material jag avser.

2) *Brevberättelser* om radio och TV under olika livsfaser. Inspirerad av Nordiska Museets så kallade frågelistor sände jag till cirka 500 personer ut en uppmaning att skriva ner minnen om radio och TV och deras betydelse. Det var människor som deltagit i telefonintervjuerna och som accepterat att senare också ta emot en enkät. Det gjorde nästan alla. Jag nöjde mig dock med varannan person. Förutom allmänna uppmaningar om att berätta om olika perioder i det egna livet och vad radio/TV då betydde, innehöll frågelistan också preciseringar av olika teman som jag ville få belysta, exempelvis apparaternas placering i bostaden, lyssnar- och tittarsituationer, programminnen, upplevelser och betydelser.²³

Jag fick tillbaka 36 brevberättelser, av vilka en del är mycket långa och utförliga. Svarsprocenten är emellertid låg, bara 7 procent. En förklaring är att det gick alldeles för lång tid, hela två år, mellan denna uppmaning och telefonintervjun. En relativt stor andel brev kom tillbaka med stämpeln adressaten okänd. Uppmaningar av det här slaget får också vanligtvis mycket låg svarsprocent. De flesta människor har varken tid eller lust att ta itu med en skrivuppgift, för många, kanske en majoritet, känns det helt främmande och ovant att skriftligen berätta något. Ofta är kvinnor mer benägna att skriva och så är det också i mitt material, där två tredjedelar av brevskrivarna är kvinnor. Det är dock inte bara välutbildade personer som har skrivit, utan det finns en variation i social bakgrund, livssituation och ålder som gör att breven tillför värdefull information om olika sociala skikt i samhället. Jag har kompletterat materialet med skriftliga berättelser från tre ungdomar som var barn på 1970-talet.

I fortsättningen anger jag *brevsamlingen* (BS) när jag refererar till detta material.

3) *Personliga intervjuer* med 18 svenskar i olika åldrar. Här har jag gått mindre »vetenskapligt« tillväga när jag valt ut personer att intervjua. Av praktiska skäl har jag intervjuat människor jag kunnat komma i kontakt med via mitt privata liv. Jag har exempelvis knackat på dörren hos grannarna, som jag visste var busschaufför och hårfrisörska och fått intervjua båda, jag har intervjuat en rörmokare och en elektriker som gjorde installationer i mitt hem, bönder på gården nära bekanta på landsbygden, skraddaren i byn där min syster bor, en äldre kvinna som en bekant kände och så vidare. I några fall har jag intervjuat mina egna bekanta, som en bibliotekarie och en lärare. Mitt mål har varit att få muntliga berättelser från olika befolkningsskikt och av människor som bor eller har vuxit upp i olika delar av landet. Det har jag också fått. Det skikt som kanske är sämst representerat är det riktigt högborgerliga. Här har jag endast en intervju med en man som vuxit upp i sådan miljö. En lista över samtliga som har intervjuats återfinns i bilaga 3. Var och en har fått ett fingerat namn. De personliga intervjuerna omtalas i texten som *intervjusamlingen* (IS), eller med att namnet på informanten anges.

Många intervjuer har blivit mycket omfattande eftersom de börjar i barndomen och sträcker sig över ett helt liv, och jag har ofta fått dela upp dem i två intervjutillfällen. Jag bandade alla intervjuer och har sedan lyssnat igenom dem och skrivit ut dem. Vissa delar har jag sammanfattat, andra har jag skrivit ut mer ordagrant.

Ytterligare ett material som jag har fått tillgång till är ett mindre antal intervjuer som folkhögskolestudenter genomfört.²⁴ Uppgiften var att intervjua någon äldre person om medier förr i tiden. I dessa intervjuer finns en del minnen om radion som jag har tagit in i min studie. När jag i texten hänvisar till *folkhögskoleminnena* (FM) är det detta material som avses.

I viss mån har jag också kompletterat med annan publikforsk-

ning, exempelvis de tidiga lyssnarundersökningarna. När det gäller dessa studier har jag dock inte gått till originalrapporterna utan främst tagit del av olika andrahandstexter som presenterat resultat från studierna. För studier från 1970-talet och framåt har jag haft tillgång till rapporter och ibland också annat tabellmaterial.

Nordiska Museet i Stockholm och Folklivsarkivet i Lund har tidigare samlat in skriftliga berättelser om människors möten med etermedierna, och det har skrivits flera uppsatser utifrån dessa berättelser. Några har jag, vilket framgår av mina hänvisningar, tagit del av. Under årens lopp har Sveriges Radio mottagit många lyssnarbrev som finns arkiverade. Lyssnarposten behandlas av andra forskare²⁵ och jag kommer inte att beröra den annat än i form av hänvisningar till annan forskning. Till Sveriges Radios så kallade klagomur har också många lyssnare och tittare ringt, och rapporter om samtalen finns arkiverade. Jag har mycket sporadiskt tittat i detta material.

Informant

De personer som har bidragit med skriftliga eller muntliga berättelser kommer jag att kalla informanter. Termen har jag hämtat från den antropologiska/etnologiska forskningstraditionen, där en informant är en person som informerar forskaren om ett socialt fält.²⁶ Det ska dock sägas att i många antropologiska studier har forskaren och informanten långvarig kontakt, ibland över flera år. Mina informanter har jag vanligtvis haft en eller ett par kontakter med, i en del fall har jag sökt upp informanterna flera gånger för att få kompletterande information.

Minnen

»All historieskrivning utgår från nuet«, skriver Orvar Löfgren. »I memoarer, levnadsberättelser och intervjuer finns detta filter med, som sorterar och lägger tillräkta i minnena.«²⁷ Han pekar på två motsatta tendenser som mytologiserar det förgångna. Den ena är idylliseringar, att man tycker att allt var mycket bättre förr. Den andra är att eländigheten i det förflutna framhålls och ställs emot ett lovprisande av dagens värld. I mina egna insamlade material om radion och televisionens barndom finns nog särskilt en risk för det första, att det förflutna idylliseras och att de positiva upplevelserna framhålls. Det finns mycket glädje och många roliga minnen förknippade med radio och TV, och de dyker upp när människor börjar berätta.

Men det finns också exempel på det motsatta, att man framhåller hur man fick genomlida vissa program, exempelvis hur man som barn får sitta tyst när far ska lyssna på nyheter. I viss mån har jag använt mig av lyssnarstatistik för att validera resultaten. Ett exempel är att när informanterna berättar om den betydelse som radioteatern kom att få för dem, kan detta styrkas av lyssnarundersökningar från samma tid som visar intresset för radioteatern. Dessa studier är emellertid långtifrån heltäckande och de är huvudsakligen kvantitativt inriktade. De flesta teman som jag behandlar har en mer kvalitativ och holistisk karaktär.

Så dilemmat kvarstår. Även om människor berättar fullkomligt ärligt och uppriktigt, kommer ofrånkomligen en rekonstruktion av det förflutna att innebära att berättelserna silas genom uppfattningar om nutiden. Vi kan inte befria oss från erfarenheten och kunskapen om nuet och göra oss nollställda när vi ska erinra oss hur det har varit förr. Det gäller inte bara informanter som ska försöka minnas det förflutna, det gäller också själva forskningsprocessen. Som intervjuare formulerar man sina frågor om det förflutna i ett historiskt nu och det kan vara lätt att förbise aspekter som man i sin okunskap inte ens anar. Detta kan delvis motverkas av öppet formulerade och lyhörda frågor, men

faran för att förbise fenomen finns alltid tillstädes.

Jag vill ändå framhålla hur mina informanter gör ett slags inre resa tillbaka i tiden och hämtar upp tidstypiska uttryck och begrepp. Det gäller exempelvis beteckningar för bostadens rum. Vardagsrum, som vi säger idag, är ett sentida begrepp. Förr sade man salen, kammaren eller bara rummet och det är inte enbart en fråga om utbyte av ord. I de flesta bostäder fanns inget vardagsrum i nutida mening, ett rum bara för avkoppling och samvaro. Rummen eller det enda rummet i rum-och-kök-bostaden hade många funktioner. Salen kunde å andra sidan vara ett rum som nästan inte alls användes och som bara värmdes upp till stora högtider och särskilda besök. I välbärgade familjer kunde man ha finrum eller salong, och många andra rum också förstås. På 1950-talet blir »stora rummet« en vanlig beteckning för det rum som vi idag ofta kallar vardagsrummet.

När informanterna berättar använder de gärna, helt spontant och utan uppmaningar från min sida, dessa tidstypiska ord som beteckningar för bostadens rum. Att ord, som man kanske inte har använt på många år, dyker upp, tolkar jag som ett uttryck för att det förflutna, åtminstone i viss utsträckning, kan träda fram för oss igen.

I skrivprocessen brottas vi som forskare återigen med problemet att nutiden färgar av sig på föreställningen om det förgångna. Allt som har berättats kan inte redovisas och rapporteras, utan vi tvingas välja ut och perspektivisera och i detta ligger en risk att vi väljer ut företeelser som ter sig intressanta för oss idag men att vi kanske inte fäster tillräcklig uppmärksamhet vid annat. Jag har försökt att något komma tillrätta med detta genom att ta del av forskning kring det svenska samhället och människors levnadsvillkor under olika decennier, för att på så sätt skaffa mig en bild av det tidstypiska. Med viss förvåning har jag exempelvis kunnat konstatera att elektrifieringen av Sverige inte är fullt ut genomförd förrän in på 1950-talet och att dammsugaren först då blir vanlig i hemmen.²⁸ 1950-talet och framåt har jag själv minnen av, vilket också varit till viss hjälp.

Hur fungerar minnet?

Eftersom människors berättelser om det förflutna står centralt i min historieskrivning ska jag kort beröra några aspekter av hur minnet fungerar. Jag har bland annat använt mig av sådana kunskaper när jag gjort mina intervjuer. Det är också viktiga kunskaper vid en bedömning av minnenas tillförlitlighet. Det som är mest intressant för mitt vidkommande är människans biografiska minne, det vill säga minnen om oss själva.

Psykologerna skiljer mellan olika slags biografiska minnen, såsom minnen av enskilda händelser, abstraherade minnen av många likartade händelser, faktaminnen och minnen som rör den egna identiteten (självuppfattningen).²⁹

1) *Minnen av enskilda händelser* refererar till något specifikt som man har upplevt vid en viss punkt i tid och rum. Man behöver inte alls exakt komma ihåg allt, men minnet har klara inslag av att vara ett slags återgivning av något särskilt som har inträffat. I mitt material finns det gott om sådana minnen i form av tidiga upplevelser av radio eller av televisionen hos de generationer som var med om ankomsten av dessa medier. Det finns också många exempel på enskilda programupplevelser, exempelvis att man minns hur man hörde om någon dramatisk händelse eller att man minns när Snoddas sjöng i Karusellen, eller när Per Oscarsson klädde av sig i Hylands hörna. Det som utmärker dessa minnen är ofta att upplevelserna stått fram ur vardagens vanliga flöde av upplevelser, och att de gjort ett särskilt intryck på individen så att de bevaras i minnet som specifika händelser. Bevarandet av minnena kan också ha förstärkts genom att händelserna blivit omtalade så att man gång på gång blivit påmind om dem.

2) *Abstraherade minnen* tar fasta på sådant som upprepar sig i tillvaron och fångar det som vi upplever som typiskt. Det kan vara att familjen brukade samlas på lördagskvällen framför radion eller TV:n, att pappan alltid satte på nyheterna och så vidare. I dessa minnen är de enskilda tillfällena utsuddade, vi

minns företeelsen och kan återuppleva känslor och stämningar förknippade med den allmänna situationen, men vi kan inte i vårt minne framkalla en särskild tidpunkt. De mesta av våra minnen kring etermedierna har denna abstraherade karaktär. Vi minns hur det brukade vara snarare än hur det var en viss dag, ett visst år. Radions och televisionens fasta programtablåer, där många genrer och program återkommit, ibland under flera decennier, bidrar starkt till att minnena blir abstraherade. Ibland har det till och med varit svårt att, för mig som forskare, placera informanternas upplevelser i rätt decennium. Är det till 1930-talet eller 1940-talet som upplevelserna av Grammofonmusiken hänför sig? Det gäller särskilt telefonminnena, men även brevminnena. I intervjuerna har individernas personliga livshistoria varit utförligare och det har då varit lättare att lokalisera minnena. Men det är inte alltid informanterna själva minns till vilken period i livet som upplevelserna hänför sig.

3) *Faktaminnen* refererar till fakta som på något sätt relaterar till jaget men som inte är ett direkt situationsminne. I min familj var vi fyra barn, en pojke och tre flickor. Jag gick fyra år i folkskolan och när jag var 11 år började jag i flickskolan. Detta är exempel på personliga faktaminnen, och det finns många sådana i berättelserna om det egna livet. Minnena kring etermedierna innehåller också en del faktaminnen, exempelvis om märket på radioapparaten, om tidpunkten när radion eller TV:n har införskaffats eller om hur gammal man var när man första gången såg TV.

4) *Minnen om den egna identiteten* består av föreställningar om jaget. Det handlar om hur man uppfattar att man är eller har varit under olika livsfaser, vilka roller man har haft, vad man tycker om och har tyckt om, vad man ogillar eller är likgiltig inför och så vidare. Minnen av den egna identiteten har en viktig plats i informanternas berättelser om etermediernas betydelse i deras liv. I några fall berättar informanterna om hur mötet med radion kom att erbjuda identiteten nya referenspunkter, andra berättar om upplevelser av personlig trygghet som radion skänkt

eller om hur man själv drömt om att få uppträda i Barnens brevlåda.

Platser, människor och människors göranden är centrala i våra personliga minnen, medan tidsdimensionen tycks ha en mer underordnad betydelse. Minnena av våra liv tycks vara särskilt förankrade i rummet och platserna där vi har levt.³⁰ I mina intervjuer har jag därför alltid startat med frågor om platser, hemmen, familjen och sysselsättningar. På så sätt har informanterna fått möjligheter att återskapa något av den forna identiteten och det fysiska och sociala rum där radion och televisionen har ingått. Det är också en viktig kontext för min skildring av etermediernas betydelse under olika årtionden.

Till sist ska jag kort beröra frågan om minnenas tillförlitlighet. Kan vi lita på människors minnen? Det går inte att svara ett enkelt ja eller nej på den frågan. Minnet är omtvistat, också teoretiskt. Vissa minnesteorier är starkt konstruktivistiska, det vill säga de hävdar att minnet oavbrutet transformerar det förflutna. Nya och gamla minnen smälter samman och det finns praktiskt taget ingenting alls som vi kan minnas så som det en gång har varit. Andra teorier, exempelvis de psykoanalytiska, menar att enskilda upplevelser finns bevarade någonstans i minnet och att mycket kan plockas fram med hjälp av speciella terapeutiska tekniker. Men det finns också teoretiker som intar en mellanposition och som hävdar att vissa upplevelser bevaras i minnet som unika specifika upplevelser, medan annat smälter samman och resulterar i generaliserade minnen. Presentationen ovan om människans biografiska minne är en sådan mellanteori och jag har valt den som den mest rimliga.

Jag har naturligtvis inga möjligheter att kontrollera mina informanternas minnen, men det är ändå påtagligt hur informanterna pendlar i sina berättelser mellan minnen av hur det brukade vara (abstraherade minnen) och specifika minnen av särskilda situationer. Det är också påtagligt att minnena i stort sett blir placerade tidsmässigt rätt. Upplevelsen av Snoddas blir exempelvis, helt utan min hjälp, placerad som ett barndomsminne om

man var liten då han framträdde i Karusellen, Melodiradion omtalas som något som man lyssnade på först på 1960-talet och så vidare. När det gäller faktaminnen kring genrer och program har jag, så långt det varit möjligt, kontrollerat uppgifterna, bland annat med hjälp av programtidningen Röster i Radio. Jag har också försökt att validera andra allmänna uppgifter, exempelvis när transistorradion kom, mot olika källor.

Det rent personliga har jag bara kunnat bedöma utifrån dess rimlighet, och här är det onekligen fråga om mina egna tolkningsramar och min tilltro till informanternas uppriktighet. Men även om informanten är uppriktig går det inte att utesluta att det i minnena kan finnas förvanskningar av de ursprungliga händelserna. Jag har tidigare nämnt idylliseringen som en sådan allmän förvanskingsprocess. Det finns en risk att det förflutna får ett nostalgiskt skimmer över sig.

Andra förvanskningar är idealiseringar, inte enbart med positiva förtecken, utan snarare i form av att detaljer och variationer faller bort. Man gör det förflutna mer typiskt eller stereotypiskt än vad det kanske var – far lyssnade på nyheterna och mor hade inte tid att slå sig ner. Det har påpekats att risken för idealiseringar är större i brevminnen, där informanten kan uppleva ett större krav på att leverera en sammanhängande och koncis berättelse, än i en intervju som är mindre välstrukturerad, och där det finns utrymme för fördjupningar genom uppföljningsfrågor av olika slag.³¹

I den process där vi, med början i tidig barndom, bygger upp vår egen identitet skapar vi berättelser eller myter om oss själva. De har ofta en ton av optimism eller pessimism över sig.³² Sådana emotionella grundmönster färgar också våra minnen av etermediernas betydelse i våra liv.

En livsloppsintervju

Jag har lagt upp mina intervjuer som ett slags livsloppsintervju där informanten uppmuntrats att berätta lite om sin barndom, sin tonårstid, det tidiga vuxenlivet och så vidare, fram till nuet. Det har varit högst konkreta aspekter som jag bett informanterna berätta om, var man bodde, hur familjen såg ut, hur hemmet såg ut, med mera. Inom ramen för detta har jag så fört in intervjun på radion och televisionen, och på så sätt har vi tillsammans försökt nysta ur det förflutna i relation till tillvarons fysiska och sociala rum och olika faser i livet.

När det har skett ändringar i platser, miljöer, de nära människor och sysselsättningar har jag låtit detta utgöra naturliga perioder för intervjun. Det kan vara att informanten flyttat från landet in till stan, slutat skolan och gått ut i arbetslivet eller flyttat ihop med en partner. Ibland har sådana ändringar haft ett stort inflytande på individens bruk av etermedierna, andra gånger tycks den sociala och biologiska livsfasen spela större roll. För de unga vuxna som sökt finna sin vuxenidentitet och sin yrkesroll tycks etermedierna ha spelat en ringa roll oavsett om man fortfarande bott hemma, haft egen bostad, studerat eller arbetat.

En del intervjuer pendlar fram och tillbaka mellan olika livsfaser, informanterna kommer ihåg nya saker under intervjuens gång. Jag har då försökt att vara lyhörd för detta och följt med i informanternas pendlingar.

Som ledtråd till minnet har jag även använt mig av programsidor ur Röster i Radio. Informanterna har fått bläddra igenom programmen för två olika veckor per decennium (exempelvis 1932 och 1937). Dessa genombläddringar har jag alltid lagt i slutet av intervjuerna. De har i allmänhet lett till att informanterna har erinrat sig fler program som de har lyssnat på eller sett, men det är ändå förvånande hur mycket som många kan erinra sig helt spontant utan att läsa igenom programtablåer. Det ska dock sägas att informanternas förmåga att minnas varierar. En del har

oerhört rika och tydliga minnen medan andras minnen är mer diffusa.

Eftersom intervjuerna spänner över en lång tidsperiod och täcker ett stort utbud av radio- och televisionsprogram har ibland bredden fått ta över djupborrandet kring specifika händelser, genrer eller program.

Bokens uppläggning

Kapitel 2–5 följer decennierna och handlar om radion, från 1920-talet, då radion kom, till och med 1950-talet. Televisionens reguljära sändningar börjar 1956, men det är först i slutet av decenniet som TV-innehavet på allvar breder ut sig. I norra Sverige kan man då ännu inte se TV. Kapitel 6 skildrar hur televisionen kommer in i hemmen. Kapitel 7 och 8 behandlar sedan både radio och TV, på 1960-talet (kapitel 7) och på 1970-talet (kapitel 8).

Kapitel 9 och 10 handlar om nutid som jag låtit inkludera 1980-tal och första hälften av 1990-talet. Mitt material sträcker sig inte längre. Det är under denna period som radio- och TV-monopolet bryts, och det är främst den nya flerkanalsituationen som jag skildrar. Det blev alldeles för omfattande att behandla radio och TV i ett enda kapitel. Kapitel 9 handlar därför enbart om radio och kapitel 10 om televisionen.

Bokens sista kapitel (kapitel 11) är ett något mer teoretiskt kapitel än de övriga. Jag försöker här fånga den roll och betydelse som etermedierna har haft för människorna under snart 75 år.

1920-talet. Radion kommer

Det är 1920-tal. Första världskriget är slut, och Europa är trött och krigshärjat. Det råder social oro och på sina håll ett revolutionärt klimat – kommunismen har införts i Ryssland. Sverige är en ung demokrati och arbetarklassens ideologiska och politiska framväxt är stark. Vi har haft en enorm utvandring och nästan alla svenskar har släktingar i Amerika.

De tekniska uppfinningarna och framstegen i slutet av 1800-talet börjar nu på allvar få genomslag. På 1920-talet elektrifieras en del svenska hem, och telefon har vissa haft ända sedan sekelskiftet. Det är början till genomgripande förändringar av människors vardagsliv och av människors föreställningar om världen. Filmen har kommit med sina rörliga bilder, den första filmen visades redan i slutet av 1800-talet. Mitt i dessa förändringarnas tid kommer nu radion, ännu ett nytt mirakulöst tekniskt framsteg.

Folk bor mest på landsbygden (ca 4 av 6 miljoner invånare) och jordbrukarfamiljen är den allra vanligaste familjen. Många hushåll och familjer är stora och samhället är barnrikt. Industriarbetet ökar, och arbetet i gruvor, i hyttor och valsverk, i skogen, med flottningen och på sågverken är ofta hårt, smutsigt, slitsamt och farligt. Det är männens värld. Arbetsveckan är lång (48-timmarsvecka enligt lag; 8 timmar per dag och 6 arbetsdagar) och fritiden kort. Samhällets offentliga sektor är liten, men det behövs många ingenjörer som kan konstruera maskinerna och utveckla den nya tekniken.

Kvinnorna får rösträtt 1921, männen har haft det sedan 1909. I jordbruket, som ännu inte i någon större utsträckning har

påverkats av modern teknik, delar män och kvinnor på arbetet. Förutom de traditionella hushållssysslorna sköter kvinnorna, särskilt i de talrika småjordbruken, oftast mjölkningen och de deltar i kreatursskötseln, de hässjar hö och plockar potatis. Det finns hemmafruar, inte bara i de borgerliga familjerna, utan också i arbetarfamiljerna, men många kvinnor arbetar heltid eller deltid. Det är dels kvinnor vars man har alltför låg inkomst för att kunna försörja familjen, eller kanske han super upp pengarna, dels änkor och ogifta kvinnor. Det finns uppgifter från seklets början som visar att uppskattningsvis 30 procent av kvinnorna aldrig gifter sig. Kvinnorna arbetar exempelvis som mejerskor – ett yrke som senare ska komma att bli helt manligt – som pigor, hushållerskor, sömmerskor, de arbetar på kontor och är lärarinnor eller sjuksköterskor. Kvinnor kunde också arbeta i sitt eget hem med bland annat hemslöjdsarbete, så kallad avsaluslöjd. Det är olika former av handarbeten, korgarbeten och så vidare. Det är också ganska vanligt – och ska så förbli ända in på 1950-talet – att gifta kvinnor tar hand om de ogifta mödrarnas barn. Det fanns många fosterbarn på den här tiden.¹

Kvinnornas kjolar börjar bli kortare och de klipper av sig det långa håret. Det är inte bara medelklasskvinnor i storstäderna som gör det. Min mamma var ung i 1920-talets Malmberget, och på korten har hon och hennes kusiner och vänner kort schinglat hår och kjolarna slutar strax under knät. De är arbetarklassens döttrar.

Gatorna är inte asfalterade och sällan upplysta. Kvällarna är mörka och tysta både i städerna och på landsbygden. »På kvällar och nätter förnams inte ett ljud utom det svaga suset från stjärnorna, som ju var många gånger fler än nu«, skriver Bengt Anderberg i en minnesartikel om radion. »Det var en värld av tystnad och mörker som ingen kan föreställa sig nu.«² På vägarna ser man mest fotgängare, cyklar och häst och vagn, och om våren flyter lervällingen fram på landsbygden, i städernas utkanter och i småorterna. Pojkarna spelar kula och flickorna hoppar hage och passar småsyskon.

Vid tretton–fjorton års ålder slutar de flesta barn skolan och många, särskilt pojkar, tvingas tidigt ut i ett hårt arbetsliv. Bara en enda procent av befolkningen går vidare till gymnasium.³ Bostäderna är trånga och fattigdomen finns kvar.

I hemmen kunde det finnas en trampsymaskin och i vissa finare områden i städerna blev gasspisar installerade. I en del hus fanns en vattenkran i köket, och det kunde också förekomma någon lägenhetstoalett. Men de flesta, både i städer och på landsorten, bar in sitt vatten och hade utedass.⁴ Kakelugnar och vedspisar värmden upp bostäderna, och i gruvarbetarhemmet kunde inte bara strumpor utan också dynamitgubbar hänga på tork ovanför vedspisen. Det har jag själv fått berättat för mig av en gammal gruvarbetare i norr.

Människors livstänkande var förankrat i idén om att vara till nytta, vilket i sin tur var knutet till idealet om lydighet.⁵ Skötsamhet var en måttstock för de många strävsamma människorna. Nykterhetsrörelsen blomstrar och försöker komma tillrätta med det utbredda supandet, som ödelade otaliga män och deras familjer. Folkrörelserna med sina civilisations- och bildningsideal har nu blivit viktiga för människorna och samhället. Ungefär var fjärde vuxen svensk är medlem i någon av de tre stora folkrörelserna, frikyrko-, nykterhets- och arbetarrörelsen. Genom släktskap, vänskap och annat berördes stora delar av det svenska folket av folkrörelserna, skriver Ambjörnsson.⁶ Idrottsrörelsen, som tidigare främst varit en angelägenhet för de övre skikten, utvecklas nu också till en folkrörelse med bred förankring.⁷ Idealet var att såväl kroppen som själen skulle syssla med nyttiga saker.

Under 1920-talets första hälft utreder och träter radioindustrin, staten och pressen (bland annat genom TT) om hur det nya mediet radion, eller rundradion som det kom att heta, ska organiseras. I USA har radion utbredd sig lavinartat med frihet i etern som modell, men England väljer monopolvägen och BBC bildas 1922. Det kommer att få stor betydelse för Sverige, som kommer att välja samma väg. Det statliga Televerket startar för-

sökssändningar i Stockholm i början på 1920-talet och Svenska Radioklubben bildas. Dess bas var de lokala privata radioklubborna som fanns på flera orter i landet. Det statliga Radiotjänst konstitueras 1924 och den 1 januari 1925 är det dags för premiärsändning. Det religiösa inslaget är framträdande med både högmässa och kvällsgudstjänst. Däremellan sänds den två timmar långa officiella invigningen med tal och konsert. Wagner får inleda festkonserten och Stenhammars *Sverige* avslutar den. Premiärkvällen innehåller också en dramatisk uppläsning ur August Strindbergs *Till Damaskus* och den avslutas med nyheter från TT och en väderrapport. De programgenrer som nu introduceras ska komma att vara betydelsefulla för radion lång tid framöver, men det var säkert inte någon stor publik som hörde premiärsändningen, som bara kunde tas in i Stockholmsområdet.

Det fanns också lokala privata radiostationer och det inrättades flera. 1927 hade tjugofyra privata stationer – utspridda över hela landet – sändningstillstånd. Men rikssändningarna byggs ut så att nya delar av landet kan lyssna på Radiotjänsts program, och många privata sändare tas över av staten.⁸

Intresset för radion var stort bland allmänheten, och ökningen av antalet licenser översteg snart alla prognoser. 1930 hade nästan en halv miljon svenskar – 27 procent av hushållen – löst radiolicens, till en kostnad av 10 kronor per år. Man hade då, genom den oväntat stora tillströmningen, sänkt priset från 12 till 10 kronor. Detta belopp kvarstår oförändrat ända till 1951.⁹

Ett skäl till den snabba ökningen var säkert att tekniken för att kunna lyssna var förhållandevis enkel. Många byggde sina egna kristallmottagare. Så tycks det ha varit i hela Europa:

Miljoner män hade kommit hem igen efter krigets slut. Här kom nu radion att spela en roll som sysselsättning för de arbetslösa, de desillusionerade. Här var något som man kunde syssla med i hemmet. Det blev för mängder av efterkrigstidens människor ett stimulerande hantverk att försöka bygga sin egen apparat och på så sätt komma i kontakt

med rymdens röster genom en hemlighetsfull kristallbit. [...] Radiolyssnandet tog formen av en folkrörelse. [...] Radion gick över gränserna. Man kunde andas genom öppna fönster. Radion blev också småfolkets, de fattigas, de isolerades och invalidernas chans till kontakt med en annan värld än deras egen. Radion blev något nytt och positivt i en splittrad tid och en för många tröstlös tillvaro.¹⁰

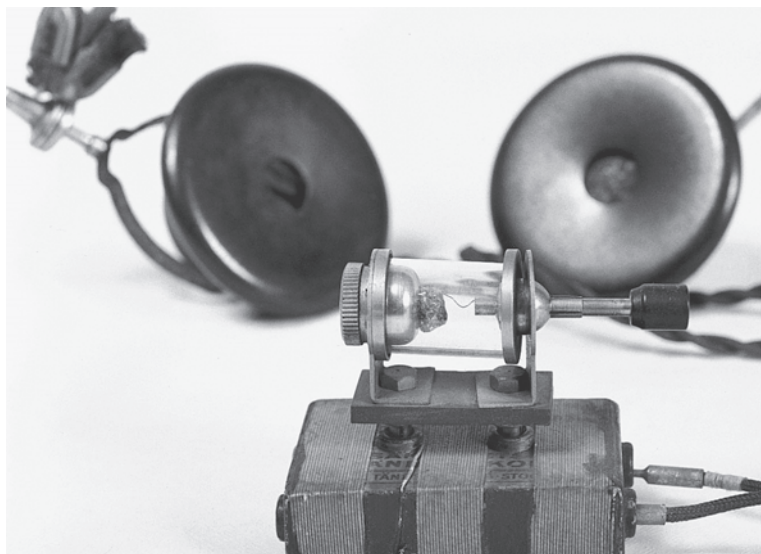
De allra flesta tycks ha varit fascinerade av och positiva till det nya mediet, men det fanns också kritiska röster. Erik Axel Karlfeldt var en känd sådan, och inom vissa religiösa rörelser, som laestadianismen i norr, menade man att radion representerade Satans röst.¹¹ Schartauuanerna på västkusten var likaså kritiska: »I Hovenäset i Bohuslän betraktades radion som ett djävulens påfund, som lockade folk att stanna hemma från kyrkan.«¹² I mitt eget material är det dock bara en enda informant som berättar om negativ inställning till radion på moralisk grund.

»På den tiden radion var nytt ansågs det av en del, mest äldre, som lite syndigt, inte rumsrent med radio« (TM).

Kristallmottagarna

De första radioapparaterna var av två typer: kristallmottagare och rörmottagare. Kristallmottagarna var enklare, det fanns exempelvis ingen volymkontroll utan ljudstyrkan varierade med hur nära en sändare man befann sig. Med en rörmottagare kunde man reglera volymen och få bättre ljud. Prisskillnaden var dock enorm, en fabrikstillverkad kristallmottagare kostade 25 kronor år 1925 och en rörmottagare 500 kronor.¹³ Inte att undra på att informanterna bara minns kristallmottagarna från denna tid. Det var säkert mycket få som hade råd med något annat.

Många byggde sina egna kristallmottagare. Veckotidningarna, bland annat Allers Familje-Journal, innehöll beskrivningar på hur man skulle göra.¹⁴ Bokbranschen tillhandahöll också be-

En hembyggd kristallmottagare kunde vara mycket liten. Denna finns på Radiomuseet i Göteborg.

skrivningar, 1924 såldes en bok med titeln *Hur jag gör min egen radio* i över 20 000 exemplar.¹⁵ Delarna kunde man skicka efter från Clas Ohlsson i Insjön, eller från *Handbok och katalog å radioapparater & material* som utgavs av Graham Brothers.¹⁶ Förutom kristall och nål behövde man spole, det kunde räcka med koppartråd lindad runt en tom tändsticksask eller cigarrask, kondensator, antenn, jordledning och hörlurar.¹⁷

Det var männen som var mest intresserade av nymodigheten och som byggde och trixade för att få in ljudet. Flera av mina äldre informanter berättar om hur deras pappor, bröder eller manliga släktingar byggde mottagare. »Pappa byggde en kristallmottagare och vi var fem barn som skulle lyssna« (TM).

Hos Tures kusin i Gävle samlades flera släktingar en kväll i början av 1920-talet för att lyssna till kusinens egenhändigt byggda kristallmottagare.

»Han skulle ha den färdig men klockan blev nog mellan 10 och 11 innan han fick den färdig. Och då skulle vi lyssna. Han fick inte

in någonting. Men vi var helt nöjda ändå för vi hörde att det skorrade någonting.»

Ett par år senare bygger Ture, som ung pojke, en egen radioapparat av en tändsticksask, lite trådar och en kristall. »Då kunde man få in lokala sändningar«, berättar han.

Arvid, som växte upp på landsbygden i Mellansverige, berättar om hur en dräng byggde kristallmottagare åt halva trakten. Drängen bor i lillstugan och som barn sitter Arvid beundrande och tittar på när drängen bygger mottagare åt folk.

Det är annars mitt intryck att bönderna kanske inte var de som var allra mest angelägna om att snabbt ta del av det nya mediet. Livet gick sin gilla gång och moderniseringarna nådde landsbygden sist. »Det dröjde långt in på 30-talet innan min far köpte sin första radioapparat«, berättar en bondson i en något uppgiven ton. Han hade hört radio på 1920-talet och blivit fascinerad (BS3). Andra röster från landsbygden berättar om fäder som skaffar radio först på 1940-talet (se även kapitel 4). Leif, som arbetade som dräng på många olika gårdar i Mellansverige, säger att det var först i slutet på 1940-talet som det blev riktigt vanligt med radio i bondehemmen.

Det var sannolikt befolkningen i de små och stora samhällena som var mest nyfiken och intresserad. Det gällde både arbetarklassen och medelklassen. Flera informanter berättar att handlarerna i byn var först med radio, vilket visar att välstånd säkert hade viss betydelse. Men även om dålig ekonomi kunde vara ett hinder för många, så var det långt ifrån bara de besuttna som tog till sig radion.

Kvinnorna tycks inte alltid ha varit så intresserade, utan det var, då som nu, männen och tekniken. I Maj Ödmans bok med folkliga minnen kring teknik, *När elströmmen kom till byn*, berättar en kvinna om sin mor som inte var glad åt sin man bankvaktarens experimenterande med en låda som skulle bli en radio:

Mor var skeptisk: Du kommer aldrig att få det att fungera.
[...] När far började borra i stugväggen för att få ut en

jordledning och vid fönstret för att få in en antenn, då var måttet rågat för mor: Ska du ha sönder kåken för det här eländets skull, tyckte hon.¹⁸

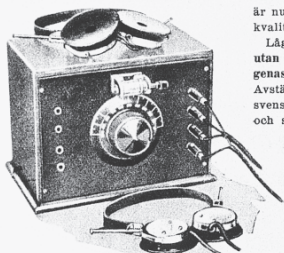
Även andra vittnar om kvinnors motstånd. »Min mor, som absolut inte hyste några känslor för teknikens under, blängde ilsket på både far och kristallmottagaren.«¹⁹

Männens entusiasm och kvinnors njugghet skildras också i en bok med berättelser från Österlen. En bonde tycker sig ha kommit på en storartad idé när han ger sin hustru en radio i julklapp. Nu ska hon få sällskap mörka vinterkvällar när han är på sina kommunala möten. Hans förväntningar om hennes glädje är stora och hustruns fingrar darrar av spänning när hon öppnar paketet. Men hon blir besviken när hon får upp en radioapparat, hon har hört rykten om hur ogudaktig radion är och vill inte alls lyssna. Julaftonskvällen slutar med att bonden och hans dräng hänger sig åt radiolyssnande medan kvinnorna i huset känner sig besvikna och övergivna:

Inne i den stora stuan satt Karl och Ola Gummesson och var som blinda och döva för yttervärlden. De hörde röster från när och fjärran, men Lovisas röst som Karl annars lyssnade så ivrigt till, den hade han visst totalt förgätit. [...] Då gick Lovisa in på sitt rum. [...] Men någon riktig julglädje kände hon inte längre. När Karl skulle sitta som en plåsterlapp vid radion utan att bry sig om henne.²⁰

Kvinnors önskan om närhet och samvaro och mäns lekfulla intresse för teknik tycks vara ett tidlöst tema i samspelet mellan könen, vare sig det gäller radio, bil eller datorer. Men det fanns förstås också bland männen sådana som inte var särskilt intresserade av radio, hushåll som inte hade någon tekniskt entusiastisk person i närheten eller var alltför fattiga för att ha råd med att köpa en radioapparat. Det skulle dröja många år innan de kunde skaffa sig en radio. Folke Isaksson skriver om barndomen i Kalix:

1927 års kristallmottagare

Reklampris med 2 st.
Hörlurar
Kr. 28:—

Av firma Gylling & Co, Regeringsgatan
12, Stockholm, rekvisiterar undertecknad
1 st. Kristallmottagare, Modell 1927, med
2 st. hörlurar »Joel Gullinds Specials» till
ett pris av Kr. Tjugufatta (28:—), om-
bältefritt, ej fraktfritt.

Namn
Adress

är nu färdig, specialbyggd för oss vid Duxfabrikerna i Stockholm — alltså kvalitetsarbete — enligt de modernaste och effektivaste principer.

Lägförlustprincipen helt genomförd, våglängdsområde 160—1.900 meter utan spolombyte med lika effekt vid såväl korta som långa vågor. Alltså genast användbar utan spolombyte överallt i samtliga skandinaviska länder. Avstämning sker medelst vridkondensator. Försedd med »Ekas» lyxdetektor, svenskt kvalitetsarbete, med ingjuten, kontrollerad, högkänslig kristall och ock sökarenål av 18 karats guld. Två dubbla hörtelefoner »Joel Gullinds Specials», medfölja — den bästa telefon i världen — förnicklade ljuddosor, 4.000 ohm, kontrollprovad, högsta höreffekt. Bägge telefonerna kunna samtidigt inkopplas direkt i apparaten utan telefonfördelare.

Monteringspanelen i höggångspolerad svart bakelit. Denna kristallmottagare betecknar höjdpunkten av radioteknikens framsteg intill år 1927.

Återtages och pengarna återbetalas omedelbart, om den ej är till full belåtenhet. Dessutom sälja vi »Dux» lampmottagare, 1927 års modeller, 1-rörs kr. 60.—, 2-rörs kr. 100.—, 3-rörs kr. 145.—, 4-rörs kr. 175.—. Även säljas alla slags radiodelar, radiotillbehör, radiobyggsatser till billigaste priser i landet.

På avbetalning säljes till fast anställda, redbara personer. Återförsäljare och agenter antagas.

GYLLING & Co.

Regeringsgatan 12, STOCKHOLM

Annons i Radiolyssnaren 1927:4.

Äkta makar lyssnar på aftongudstjänsten på en hembyggd kristallmottagare. Bilden är från mitten av 1920-talet.

Bland det småfolk som vi tillhörde, på en ort som i början av 30-talet plågades av kris och arbetslöshet, var det nya underbara mediet knappast en självklarhet. Många hade inte råd med kostnaden för en sådan investering i information. I denna subarktiska periferi förmedlades nyheter också fortfarande inte sällan på ett mer traditionellt sätt.²¹

Mottagningsförhållandena kunde vara dåliga och det kunde vara svårt att höra något. I övre Norrland och även i vissa andra delar av Sverige var det svårt att få goda mottagningsförhållanden.²² Apparaterna var inte heller så lätta att ställa in och det brusade och knastrade och tjöt. Man lyssnade i hörlurar, och var man flera, vilket man ofta var då familjerna var stora och då släkt och vänner samlades för att ta del av nymodigheten, fick man lyssna i tur och ordning. Man kunde koppla flera par lurar till en mottagare och det kunde räcka med att hålla den ena luren i paret till örat. Hos pojken Ture i Gävle fanns det två par lurar och »då kunde vi höra fyra stycken på en gång«. Men familjen bestod av sju personer så lurarna räckte ändå inte till. Var det många barn i en familj kunde det bli slagsmål om lurarna, berättar andra (TM).

Det var ett vidunderligt mirakel när rösterna eller musiken kom. »Det hade lika stor effekt på oss som ett besök på månen skulle ha för nutidens barn«, säger en radiolyssnare,²³ och det visar kanske det mått med vilket den historiska upplevelsen ska bedömas sett från vår samtida horisont. Bengt Anderberg skriver om familjens första radio:

1928 fick vi vår första radio, en kristallmottagare med två lurar. Lurarna gick att dela så att fyra av oss kunde lyssna samtidigt. Det fanns också en teori om att man skulle lägga en halv lur i en kristallskål, då kunde det låta som en liten högtalare. Vi provade detta men jag minns inte om det hade någon verkan. Apparaten var en liten rund låda av svart bakelit. Jag har för mig att den kostade tio kronor. På över-

sidan var den bestyckad med ett kort glaströr, ungefär 2 cm i genomskärning och 1 dm långt. Det var slutet i kortändarna och på ena kortväggens insida satt kristallen, en liten oregelbundet formad, gröngnistrande sten. Från andra kortväggen utgick en tunn, spiralvriden metalltråd som slutade i en spets. Tråden kunde manövreras med ett handtag som stack ut ur röret. Det gällde att få trådspetsen mot en viss punkt på kristallen. Där inträffade underverket. Man fick förbindelse med rundradion.²⁴

Det här med kristallskålen som skulle fungera som en högtalare fick jag också höra av flera av mina informanter.

Det var förstås inte alla som hade en äkta kristallskål, men i de mer välbeställda familjerna kunde man prova, som hos den stora möbelhandlarfamiljen i Luleå. »Det hördes lite ljud men inte var det mycket. Men det var dock något«, berättar Elsa. Hennes bröder var mycket förtjusta i att experimentera med kristallskålen, men snart blev det stopp på det för det gick rykten om att skålen kunde spricka. »Det hände att kristallvaser sprängdes sönder av vibrationerna«, berättar en pensionerad ingenjör som nog vet vad han talar om. Han säger också att »man kunde höra rätt bra« genom att lägga hörlurarna i en kristallskål (IS).

Många av mina äldre informanter som var barn på 1920-talet berättar om hur svårt det kunde vara att få in ljudet: »Man fick hålla på och pillra tills det hördes«; »Man satt och sökte på kristallmottagaren«. Uppfinningsriikedomen kunde vara stor för att förbättra ljudet. En informant berättar om en kristallmottagare i hans pappas hem »långt långt uppe i ett torp i Malteholms skogar«. Det var dåliga mottagningsförhållanden »så dom grävde ner en mjölksil av koppar utanför huset och satte en antenn och då gick det bättre«. Efter intervjun då jag går husesyn träffar jag pappans bror, idag en mycket gammal man, och han bekräftar det hela och tillägger att de förband kristallmottagaren och koparsilen med en kabel. På det sättet jordades apparaten och man

fick lite bättre ljud. Kristallmottagaren hade en egen lång mast, men med den blev ljudet inte alls bra.

Att det trixades och mixtrades i många hem för att få in lite radioljud finns det många vittnesmål om. Från boken *Hört och sett* hämtar jag följande:

Antennen var viktig. Den som inte byggde fina anläggningar handlade efter maximen »man tager vad man haver«: gardinkäppar, ljuskronor av metall, ringledningens trådsystem – men också kassaskåp, resårmadrasser och pianon.²⁵

Miraklet

Det finns många vittnesmål om att radion upplevdes som ett mirakel. Det var en märkvärdig, upphöjd händelse som innehöll spänning och som hade mystikens skimmer över sig. Det var svårt för folk att förstå hur det gick till när det kom röster och musik ur radion. Telefonen hade ju trots allt en tråd som ljudet for genom – »det tyckte vi inte var så märkvärdigt, varken min bror eller jag« – men radion var ett mysterium – »den övergick vårt förstånd«.²⁶ Det var trolleri, något magiskt och nästan övernaturligt med radion.

»En släkting från Halmstad kom ner med en radio som vi skulle lyssna på. Vi var nio syskon och vi var alla tvungna att klä oss fint. Vi tände ljus och allt var högtidligt. Det var som om ljudet hade kommit från rymden.« (TM)

»Det var på ett kalas 1927. Alla var så förundrade över att det kom ljud genom luften hem till dem.« (TM)

»Det var nog 1924–1925 som jag första gången kom i kontakt med en radioapparat. Mina föräldrar hade goda vänner som skaffat denna nymodiga apparat. [...] Efter en del brusande och lösryckta meningar och toner och mixtrande med kristallen under vår absoluta tystnad, vi vågade knappast andas, så kom där plötsligt en klar och tydlig röst ur denna fantastiska apparat. [...]

Vi var omtumlade en hel vecka efteråt och kunde inte tala om något annat än denna märkvärdiga apparat som det kom så mycket ur.«²⁷

En informant jag intervjuat berättar om hur hans pappa i sin ungdom lånade en kristallmottagare och lade sig på sängen och lyssnade.

»Och så låg han och somnade och så trodde han att han var i himlen. Han hörde nån fantastiskt fin musik och sen när han vaknade upp så visste han inte riktigt var han var. Men sen fattade han ju att han hade hörlurarna på.« (Bertil)

Kollektivt lyssnande

Många berättar om hur de första gången hör radio hos någon släkting, hos grannen eller hos bekanta, eller att någon kommer på besök och har en radio med sig.

»Pappa och jag var ute och gick en söndag. Då mötte vi en polisintendent som pappa kände. 'Vi har fått radio på polisstationen', säger han. 'Har ni', sa pappa. 'Har ni lust att komma in och höra', säger han då. 'Jaa, jaa!' Det var klart att vi ville, det var ju väldigt spännande. Det var en stor händelse i mitt liv.« (Borgerlig familj, Elsa.)

»Far och jag blev inbjudna till en granne för att lyssna på en högmässa på radio.« (Bondfamilj, BS6.)

»Mitt första möte med radion var när vår granne, en äldre ensamstående dam, bjöd mig och mina kamrater att lyssna till hennes kristallmottagare med hörlurar. Det var i slutet på tjugotalet och det var en stor upplevelse.« (Bondfamilj, BS3.)

»Jag lyssnade på kristallmottagare hos handlaren 1927.« (Arbetarfamilj, TM.)

I radions tidiga barndom tycks det också ha varit ganska vanligt med demonstrationer av radio på allmän lokal. »Runt omkring i biografer och föreläsningssalar förevisades nymodigheten mot inträde av turnerande och företagssamma herrar.«²⁸ Det

finns också berättelser om hur en man som kallades Den Vite Generalen reste runt med en radioapparat och samlade åhörare i Missionskyrkans lokaler.²⁹

En radioföreläsning på offentlig lokal upplevde Greta, som idag är 90 år, i början på 1920-talet. Den gången var hon 16–17 år. Vi befinner oss i nykterhetsrörelsens lokaler, i det lilla samhället Åseda i Småland.

»Det skulle bli underhållning i IOGT:s lokal, vi skulle få höra något så egendomligt som radio – en kristallmottagare. Inträdet var 10 eller 15 öre. Ni förstår vad spännande detta var i det lilla samhället. Nyfikenheten var stor hos oss deltagare. Mannen hälsade oss välkomna och talade så vackert om den nya uppfinningen. Och där satt han sedan, den fine Stockholmare, och petade och fingrade på kristallmottagaren. Ibland blev det ett ljud så att det ekade i lokalen, men så blev det inget mer. Det var konstigt detta, sa han. I en och en halv timma satt vi där på helspänn, men det blev inget mer. Mannen beklagade detta och sa att vi skulle få inträdespengarna tillbaka. Vi var så klart besvikna, men det vara bara att traska hem, var och en till sitt.«³⁰

Liknande berättelser med dråpliga inslag finns nedtecknade i olika böcker och skrifter, bland annat denna:

Det var ett par kringresande herrar, som hade någon slags radioapparat med två väldiga papplurar vid pass en meter långa, troligen avsedda för att förstärka ljudet. Sedan vi suttit i andlös spänning i tre kvarts timme under det att föreställaren skruvat hit och dit på sin apparat, började vi förnimma ett underligt visslande ljud, liksom då stormen tjuter i ett otätt fönster. Då upphov radiomannen sin röst, talade och sade: »Detta, mitt herrskap är en tidssignal från Konstantinopel«, och vi blev storligen förvånade. Efter en stunds skruvning på samtliga »pinaler« förnams ett ljud, egendomligare än det första, och vår man förklarade att det var en dam, som sjöng i Berlin, och vi blev ännu mer förvånade.³¹

Radiolyssnande hos andra ska länge komma att vara en vanlig företeelse. »Innan folk hade radio allmänt så skulle det alltid lyssnas i lurarna när man var på kalas«, berättar en informant (TM). Här ytterligare några röster som berättar om 1920-talet (samtliga från TM):

»Vi gick på lördagskvällarna till grannen som hade kristallmottagare.«

»Vi gick till farmor varje torsdag och hörde Barnens brevlåda.«

»Byfolket kom hem till mina farföräldrar som hade en kristallmottagare och lyssnade.«

»Den första radiomottagaren i byn hade en affärsägare. Han ställde den i fönstret och alla fick komma och lyssna.«

»Jag bodde som barn i Norrland och handlaren skaffade radio 1927. Alla barn i byn gick dit och lyssnade. Det var en kristallmottagare med lurar och vi satt två vid varje lur. Oj så spännande det var!«

I mitt material finns flera röster vilka, liksom de två sista exemplen här ovan, berättar att handlaren i byn tidigt skaffar radio. Lanthandeln var inte bara ett ställe där man köpte sina varor, den var också en social samlingsplats. Där träffade man folk och fick höra senaste nytt. I detta sociala mönster passar radioapparaten som teknisk nyhet och förmedlare av nya världar väl in. Det kan också tänkas att handlaren ser en kommersiell förmån i att låta folk komma och lyssna på radio. Det kanske kan öka omsättningen.

Det var också vanligt att cykelhandlare blev radiohandlare, får jag veta vid ett besök på Radiomuseet i Göteborg.

Programmen i utbudet och programmen man minns

Som innehavare av en radiomottagare var man tvungen att lösa en licens. Licensstatistiken visar en kraftig ökning under 1920-talet, från drygt 4 000 licenser år 1923 till drygt 400 000 år 1929.³²

De flesta hushåll i Sverige skaffar sig visserligen aldrig någon radioapparat under 1920-talet, men folk lyssnar hos varandra.

Vid sidan av Radiotjänsts riksprogram från och med 1925 är många lokala privata sändare i bruk. Det går att höra radio i stora delar av Sverige, bäst i mellersta Sverige, men det är, som vi har sett, inte alltid så lätt att få in ljudet. Sändningstiden är begränsad. Under de första åren är det enbart kvällssändningar, men snart tillkommer morgonsändningar.³³ Redan 1925 bjuds lyssnarna på ett varierat utbud av genrer av vilka många har stått sig till våra dagar, om än i andra proportioner. Det går att höra föredrag och uppläsningar, ibland i form av kåserier, kulturprogram, nyheter och väderleksrapporter, seriös musik och lätt musik, sport, gudstjänster, barn- och ungdomsprogram och även språkkurser.³⁴

Vad minns då lyssnarna? »1925 hörde jag hos min farbror på radionyheter att Hjalmar Branting var död«, minns en äldre man (TM). Det är självfallet inte lätt att erinra sig enskilda program så här långt efteråt, och mina äldsta informanter var alla barn eller ungdomar när radion kom. Men många program blir tidigt återkommande, som Barnens brevlåda, Grammofonmusiken (från och med 1928) och gudstjänster. Föredragen, uppläsningarna och nyheterna är också lätta att minnas som genrer. Det är sådant som omnämns i allmänna ordalag av informanterna. Det kan emellertid vara svårt att placera dessa minnen tidsmässigt. De kan lika gärna härröra från 1930-talet.

Ture, som är min äldsta informant, har dock tydliga minnen av programmen i den tidiga radion. Han är ung skolpojke i Gävle i slutet på 1920-talet. Han går i realskola och på läroverket och bland pojkarna där är radion något nytt och spännande. De diskuterade radioprogrammen precis som man idag diskuterar filmer, berättar Ture, »det fanns alltid något intressant program som någon hade hört«. Ett av de populärare programmen var Grammofonmusiken och han och hans kamrater tyckte allra bäst om potpurrier, »det var något väldigt nytt«. Innan dess hade Ture bara hört regementsmusiken och kyrkomusiken. Farbror

Pianisten *Gusta Jahn* spelar *Beethovens* sonat op. 28 D-dur.

Professor *Evert Wrangel* talar om finskt och svenskt.

ONSDAGEN DEN 23 MARS

454,5 m. STOCKHOLM 1,5 kw.

6 Barnens brevlåda.
6,30 Civilingenjör A. Öman: »Om förstärkning vid radiomottagning: I. Lågfrekvensförstärkning».
6,50 Dragspelsmusik av »Bobergs trio».
7,20 Prof. Johan Bergman: »Det romerska väldets blomstring och undergång: 1. Antikens livskraftigaste republik».
7,50—9,15 Percy Richards (baryton), Colbjörn Knudsen (uppläsning) samt orkester: 1) Mackenzie: Britannia, uvertyr. 2) Friml: Fantasi ur »Gloriana» (orkester). 3) Irländska folksmelodier (text av Th. Moore): a. The young May moon. b. Fill the Bumper fair. c. Lesbia hath a gleaming eye (Percy Richards). 4) Coleridge-Taylor: Scener ur en imaginär balett (Orkester). 5) Per Hallström: Herr Nils i Wierstad, (uppläst av Colbjörn Knudsen). 6) Irländska folksmelodier (text av Th. Moore): a. To Ladies' eyes. b. Widow Machree. c. The Rakes of Malrow (Percy Richards). 7) Lindsay-Theimer: »Schlager-Ekos», operett-

6,50—9,35 Stockholmsprogrammet.
Programmet återuts. av Kiruna (238).

387 m. FALUN 2 kw.

6 e. m. Stockholmsprogrammet.
7,20 Esperanto-lektion av kontorschef Fredrik Skog.
7,40—9,40 Stockholmsprogrammet.

220,6 KARLSTAD
6 e. m. Stockholmsprogrammet.
9,40—10 Jazzmusik.

236,2 ÖREBRO
6 e. m. Stockholmsprogrammet.
9,45—10,15 Underhållningsmusik av John Hedlunds solisttrio.

och dansmelodier (Orkester). (8 Timslag.)

9,45 Varvschefen, kommandör K. Wester (Karlskrona): »Kustflottans allmänna verksamhet i fred och krig».
10,15—11,15 Dansmusik från Grand Hotel Royal av Dick de Pauws jazzorkester.

Programmet återuts. av Gävle (204,1), Jönköping (201,3), Kalmar (254,2), Norrköping (275,2), Örebro (236,2), Östersund (720) 6—11,15, Karlskrona (196), Karlstad (220,6), Linköping (500) 6—10,15, Karlsborg (1.305) 6—11.

416,7 m. GÖTEBORG 1 kw.

6,5 e. m. Konsul Arnold Bratt: »Göteborg och dess näringsliv».
6,30—11,15 Stockholmsprogrammet.
Kvällsprogrammet återuts. av Borås (230,8) och Trollhättan (277,8).

260,9 m. MALMÖ 1 kw.

6 e. m. Barnens brevlåda.
6,30—11,15 Stockholmsprogrammet.
Kvällsprogrammet återuts. av Halmstad (215,8) och Hålsjöberg (229).

545,6 m. SUNDSVALL 1 kw.

6 e. m. Barnprogram: Brevlåda och en saga av tant Greta.
6,30 Stockholmsprogrammet.

10,15—11,15 Kabaretprogram. (Dansmusik från Royal i Stockholm av Dick de Pauws jazzorkester och sång till luta av ingenjör Sigurd Rödström).

Kvällsprogrammet återuts. av Hudiksvall (272,7).

1,200 m. BODEN 1 kw.

6 e. m. Lektor H.J. Mandahl, Luleå: Schackkurs.

Profe
onsda

T

454,

6 Ba
6,30
6,50 :
Tor
liek
feri
7,15
nin.
7,45
Ric
b. P
Häl
Rus
(

6,30 S
10,15—
let i
ter.

387 i

6 e. m
7,50 K
om
8,10 U
Bok
Siev
Lina
9,15—
250 m
6 e. m
10,15 :
Barl

”HALLA, HALLA:“ Ni måste genast pröva

Vidi-Puder

Ersätter puder och vanlig
Tredubbel tub Kr. I:— Saljes överallt.

MOT 20 ÖRE I FRIMÄRKEN SÄNDA

A.-B. FABRIKEN CAI

Sven lyssnade både barn och vuxna på, berättar han vidare, och frågan om vem Efraim Alexander var – en figur som introduceras i programmet och som talar en märklig östgötska – blev en het diskussionsfråga. »Det blev en väldig diskussion om det verkliga var han [Sven Jerring] eller om det var någon annan.«

Visst var det Sven Jerring själv som förställde sig, och Efraim Alexander kunde man sedan höra i radio under många år. Men gymnasistpojarna var också intresserade av världsfrågorna, och till dessa diskussioner fick de ofta stoff från radions program. Såsom Ture beskriver det var pojkarna nyfikna och intresserade av allt som någon hade hört på radio. Programmen kunde handla om »vad som helst«.

Det var mycket ovanligt att gå på gymnasiet på 1920-talet, och de här pojkarna kom huvudsakligen från välbärgade hem. Ture, vars mamma tidigt blev änka med sex barn och försörjde familjen med maskinskrivning i hemmet, hade det påvert, men han var nog ett undantag. Han var den ende i familjen som fick läsa vidare. Det var Tures äldsta bror som hade kommit hem med en kristallmottagare. Den placeras mitt på bordet i det rum som de kallar sängkammaren – »men sängkammare, det var det ju överallt«, som Ture säger.

Radiotjänst är tidigt nyfiken på sina lyssnare och deras smak. 1928 distribueras ett frågeformulär till alla licensbetalare – i sig en prestation då det fanns drygt 300 000 licenser. I enkäten räknas 20 olika programkategorier upp och lyssnaren ska ange om han eller hon vill ha lika mycket eller mer eller mindre av respektive kategori. Drygt 150 000 besvarade frågeformulär sänds tillbaka!

Det man framför allt önskar sig mer av är folkvisor och allmogemusik, gammal dansmusik, dragspel, föredrag, kabaréer, militärmusik och nyheter. En tredjedel av lyssnarna önskar mer radioteater, de flesta andra är nöjda med det som finns och vill ha det kvar. Barnprogram och gudstjänster får man också just så mycket som man vill ha. Men den moderna dansmusiken, som är mest jazz, förstår man sig inte på, och inte heller opera. Dessa

musikgenrer vill en bred majoritet ha mindre eller inget alls av. Det vittnar också lyssnarnas reaktioner direkt till Radiotjänst om: »Ingenting framkallade så många upprörda lyssnarbrev i radions barndom som jazzen, som allmänt uppfattades som något helt artfrämmande«,³⁵ »Man vet var den sopranhatande lyssnare hör hemma, som kan slunga ur sig en obetalbar kommentar som den här: Skjut kossan! Jag betalar böterna!«³⁶ Det ska dock sägas att 30 procent av lyssnarna vill ha kvar operautbudet. Symfonimusiken har lite fler anhängare, men även här är det en majoritet som vill ha mindre. Underhållningsmusiken, som nog får sägas vara det som radion kommer att satsa på som populärmusik, är en majoritet nöjda med (var femte lyssnare vill ha lite mer).³⁷

Undersökningen visar tydligt att lyssnarna gärna vill ha en blandad kompott av lätt och allvarligt. Man vill ha folklig musik, som man känner sig hemtam med, kabaréer, föredrag, nyheter, radioteater, barnprogram och gudstjänster. Sport finns inte med i frågeformuläret och undersökningen säger inget om lyssnandets omfattning, men den är ett intressant dokument om folks smak i slutet av 1920-talet. Radiotjänst är inte helt beredd att gå lyssnarna till mötes beträffande önskemålen om mera folklig musik, men av programstatistik om 1930-talets utbud framgår att man proportionellt sett minskar andelen seriös musik i utbudet.³⁸ Lyssnarna ska också få höra gammal dansmusik och få dragspelsstunder – om än inte så mycket som de önskar – och de ska få en hel del lätt underhållningsmusik. »Dragspelet blev symbolen för en kamp mellan en mer folklig och högkulturell programstil«, skriver Löfgren.³⁹

Det ska dröja ända till början av 1950-talet innan en sångare ur det verkliga folkdjupet framträder i radion och orsakar feber. Det är Snoddas.

Männens radio

Männen var inte bara de som byggde eller köpte en radio och som på allehanda sätt ordnade så att det gick att lyssna. Av berättelserna att döma var kvinnorna inte alltid så intresserade, det har vi redan sett exempel på. Här följer ytterligare några berättelser om detta.

»Mamma, hon hade inte tid. Det var så fullt med göranden och jag tror inte att hon var intresserad. Men däremot pappa, han var intresserad.« (Elsa)

Radion var från början en del av den manliga sfären, både i arbetarhem och i tjänstemannahem. »Alla visste vi att det var fars radio«, som en informant uttrycker det (BS2).

I en insändare till tidningen *Vår Bostad* (1993:1) skriver en kvinna om hur hennes far, som är affärsbiträde, är en stor radioentusiast i mitten på 1920-talet. Han lever med radioapparaten på nattduksbordet och han håller sig informerad om alla radiotekniska nyheter. Så ofta han kan byter han upp sig i modell.

För männen är hemmet en plats för avkoppling och vila och det finns ett utrymme för fritidsintressen. Radion ger ett andrum i den slitsamma vardagen och den fascinerar männen med sin teknik och sina möjligheter att vidga vyerna och ta del av något annat än det vardagsgrå. Den svenske mannen är ofta tekniskt händig och han installerar gärna själv hemmets moderniteter.⁴⁰ Kvinnornas händighet har en annan inriktning. För kvinnorna är hemmet en arbetsplats fylld av en aldrig sinande ström av hushållsplikter. Det finns sällan tid för annat, och intresset för tekniken var inte heller så stort. Den här tidens radiolyssnande krävde ett visst mått av experimenterande med apparaten för att man överhuvudtaget skulle kunna höra någonting. »Att vår mamma kanske inte alltid delade pappas entusiasm var inte att undra på med köket fullt av lackerade trådar, upphängda till torkning mellan väggarna«, berättar en radiolyssnare.⁴¹ Det går nog inte heller att komma ifrån att kvinnors intresse för världen inte var lika stort som männens.

Ett fönster mot världen

Det har sagts att radion bröt tråkigheten på den svenska landsbygden, och Radiotjänst fick lyssnarbrev där folk uttryckte sin tacksamhet för att tystnaden skingrades under de långa kvällarna. Bilden av isoleringen och tristessen som hävs med radions intåg värnade gärna Radiotjänst själv om i olika sammanhang. Men Hallingberg, som gått igenom lyssnarbreven, hävdar att den berömda tråkigheten delvis är en myt.⁴² Han menar att lyssnarbreven kom från ensamma människor som inte träffade så mycket folk och som inte var engagerade i folkrörelsernas många aktiviteter. Dessa människor är helt enkelt inte representativa för det då så aktiva folkrörelse-Sverige som organiserade föreläsningar och studiecirklar, amatörteater, friluftsmöten, gökottor, missionsmöten och lördagsdans.

Kanske är det de många ensamstående lärarinnorna runt om i vårt land, sjuksköterskorna och andra som hade yrken som förr ofta inte lät sig förenas med giftermål, som skriver om hur radion bröt kvällarnas tråkighet. Men även om landsbygden var mer befolkad än nu fanns det många isolerade trakter och glesbygd i Sverige också på den här tiden. Karin Nordberg citerar ett brev från en radiolyssnare och skriver:

Efter att människorna i den norrländska glesbygden i århundraden och generationer varit instängda i snö och kyla, hördes nu »radions skratt och glädje, kyrkoklang och prästen, dansmusiken, föredrag, väderrapport och nyheter ... inom stugans väggar!« En dörr hade slagits upp mot hela världen ... i vildmarken.⁴³

Radion har framhållits som en grundpelare i det svenska nationsbygget.⁴⁴ Den har skapat gemensamma upplevelser och gemensamma referensramar för människorna. Per Albin Hansson insåg tidigt detta. Till radions tioårsjubileum skriver han:

I ett land som vårt, med gles befolkning och långa avstånd, har rundradion, vars röst når alla medborgare, utan tvivel en alldeles särskild uppgift som en förmedlande och sammanhållande kraft.⁴⁵

Det finns samtidigt en exotism och en internationalism i radions barndom. Med radion öppnade sig möjligheter att få lyssna på vad den övriga världen hade att säga. Programtidningen Radiolyssnaren från 1920-talet innehåller dagliga programtablåer – i svensk översättning – från hela Europa: Bratislava, Budapest, Riga, London, Paris, Bruxelles, Hilversum, Milano, Rom, Köpenhamn, Lahti, Oslo med mera.

När man sökte med kristallnålen hände det att man fick in främmande stationer, och den som var kunnig i främmande språk kunde exempelvis följa nyhetssändningar från Europas olika hörn. Det var förstås inte någon stor grupp i samhället som hade goda språkkunskaper, men en universitetsutbildad man, född i början på 1910-talet, berättar att han brukade lyssna på internationell radio redan 1925 (TM).

Radion kom också i begynnelsen att förknippas med ett hopp om fred på jorden. Dessvärre besannades inte fredsdrömmarna. Radion var i sig varken god eller ond. Den skulle snart bli ett verktyg för det onda, då den i Hitlers regi blev ett viktigt propagandainstrument för nazismen.

Men i Sverige var det ädlare mål som präglade radion. Radion skulle tas i folkbildningens och den goda underhållningens tjänst. Följande formuleringar från statsmakternas direktiv fick betydelse under många decennier framöver:

Rundradioprogrammen, vilka skola vara av växlande art och skänka god förströelse samt överhuvud taget vara ägnade att vidmakthålla allmänhetens intresse för rundradio, skola hållas på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå, och vara präglade av vederhäftighet, saklighet

och opartiskhet. Rundradiorörelsen ska så bedrivas, att folkupplysningen och folkbildningsarbetet därigenom främjas.⁴⁶

1930-talet. Kristider

USA drabbas hösten 1929 av en gigantisk konjunkturedgång som snart sprider sig till Europa. Ett år senare har den brett ut sig också i Sverige, och i och med Kreugerkraschen 1932, då det världsomspännande svenska tändsticksimperiet faller, är landet inne i en djup kris. Särskilt början av 1930-talet är en depressionstid, och arbetslösheten är hög under hela decenniet, som värst över 20 procent.¹ I Ådalen strejkar arbetarna och då strejk-brytare inkallas väcker det våldsamma protester. Militären öppnar eld mot ett demonstrationståg i Lunde 1931, och fem personer dödas.

I Europa råder starka spänningar. Fascisterna, med Mussolini som diktator, har redan makten i Italien och nazisterna är på frammarsch i Tyskland. 1933 blir Hitler rikskansler och inrättar sin diktatur. Landet rustar för krig och andra världskriget står för dörren.

I Sverige blir Per Albin Hansson statsminister 1932 och det långa socialdemokratiska maktinnehavet börjar.

Trots den höga arbetslösheten i landet höjs levnadsstandarden. Efterfrågan på konsumtionsvaror ökar, vilket får betydelse för utvecklingen av industrin. Det gäller bland annat radioapparater, dammsugare och kylskåp. Folk köper mer färdigsydda kläder, vilket leder till en expansion av konfektionsindustrin. Rengöringsmedel och kosmetika blir andra efterfrågade varor. Bostadsbyggandet i städerna ökar och fler skaffar sig bil; det behövs bensinstationer och bilverkstäder.²

Mot bakgrund av den höga arbetslösheten ifrågasätts gifta

kvinnors rätt till förvärvsarbete. En ideologi som betonar kvinnor som mödrar och husmödrar får starkt fotfäste i det offentliga samhället. Äktenskapsfrekvensen stiger och kvinnan som mor står i centrum för debatten. »Det veka och väna kvinnoideal som hade dominerat i det sena 1800-talets högre klasser blev nu på ett mer påtagligt sätt närvarande – som norm och verklighet – också inom de arbetande klasserna.«³ Om kvinnan ska arbeta så ska det helst vara som folkskollärarinna, sjuksköterska, barnsköterska eller hushållslärarinna.

I veckopressen får den nya kvinnligheten stort utrymme. Kvinnor får råd och anvisningar i form av gymnastikövningar och hälso- och skönhetsartiklar om hur de ska vårda, träna och utveckla den egna personen.⁴ Kanske är det nu som grunden läggs för ideologin om självförverkligande, vilken ska komma att rota sig i samhället och i människors sinne (se inledningskapitlet). I debatten syns också en strävan att ge barnuppfostran och hemarbete en yrkesmässig status. Samhällets ideologi om kvinnan som främst maka och mor måste nog också ses mot bakgrund av den så kallade krisen i befolkningsfrågan, ett tema som lanserades av makarna Alva och Gunnar Myrdal. Barnafödandet hade gått ner påtagligt och politiker och samhällsdebattörer var bekymrade för att svenska folket skulle minska i antal. Förutom barnfamiljernas dåliga ekonomi ansågs trånga och omoderna bostäder vara viktiga orsaker till nedgången i barnafödandet, och olika åtgärder för sociala förbättringar diskuterades.⁵

I städerna underlättas hushållsarbetet genom att man drar in vatten och avlopp och genom att hemmen elektrifieras. På landsbygden går moderniseringarna långsammare. Bara hälften av jordbrukshushållen har el 1936. Många kvinnor bär fortfarande in vatten, lagar mat på vedspis och mjölkar för hand.⁶ På en gård i Hälsingland börjar fru Strandman sin dag vid fyratiden på morgonen med att göra upp eld i vedspisen, mala kaffe och grädda pannkakor, koka gröt och packa mannens matsäck innan hon tar sig en snabb kopp kaffe och beger sig ut i ladugården till mjölkningen. Sedan in i huset igen till de yngsta barnens frukost,

varefter hon måste ut till brygghuset för att sila mjölken. Hela dagen är lika hektisk. Hon bär in sju hinkar vatten till bostaden och tretton hinkar vatten till ladugård och mjölk kyl och hennes enda lediga stund är en kvart på kvällen innan hon lägger sig. Måltiderna äter hon på fem minuter, för övrigt serverar hon och passar upp på familjen.⁷

Ett strykjärn blir den första elektriska hushållsapparaten i många hem, men dammsugare har bara de allra mest välbärgade råd att skaffa.⁸ Att bostäderna var trånga och de hygieniska förhållandena ofta primitiva vittnar Lubbe Nordström om 1938 i sin radioreportageserie »Med Ludvig Nordström på husesyn. Föredrag med grammfonintervjuer«, som sedan kom ut i bokform med titeln *Lort-Sverige*.⁹

Socialt uppbyggliga projekt, såväl materiella som ideologiska, präglade folkrörelserna, som hade ett fast grepp om 1930-talets Sverige. Frikyrkorna når sitt högsta medlemstal. Med en väl utbyggd ungdomsverksamhet, rikt musikliv och med ett socialt engagemang märktes de överallt i landet.¹⁰ Folkets Hus, ABF och nykterhetslogerna sjuder också av verksamhet och idrottsrörelsen är en snabbt växande folkrörelse. Det gäller särskilt gymnastiken, som tilldelas den viktiga samhällsuppgiften att förbättra folkhälsan. Gymnastik ansågs också karaktärsdanande. Under parollen »gymnastik åt alla« ska industriarbetare, husmödrar och äldre få en sund fysisk fostran.¹¹ Sporten fick, enligt Orvar Löfgren, en nyckelroll i moderniseringen av Sverige:

Den uppfyllde många av modernitetens krav: den baserades på demokratiska dygder och lät bäste man vinna, den skapade unika karriärvägar från skogshuggarkojan eller arbetarkvarteren till översta prispallen.¹²

Folkskoleutbildningen är sexårig, och det är mycket få som har högre utbildning. Folkhögskolorna och studieförbunden – flera nya bildas på 1930-talet – ger dock vissa möjligheter till fortbildning.¹³

På 1930-talet läggs också grunden för samhällsvetenskapens inträde i samhällsbygget, och folkhemmet börjar ta form.¹⁴

Radio

En radioapparat är långt ifrån var mans egendom men allt fler skaffar radio, särskilt i Mellansverige och Skåne där mottagningsförhållandena var goda.¹⁵ Hushållens ekonomi spelade också in. Det var många som inte hade råd med en radioapparat. Antalet licenser ökar särskilt kraftigt under andra halvan av 1930-talet och 1939 har drygt 1,3 miljoner licenser lösts, vilket motsva-

Den miljonte radiolicensinnehavaren, skräddaren Lars Johan Håden i Hudiksvall. Här framför den radiomottagare och silverpokal som Radiotjänst uppvaktade med. Bilden är från 1937.

rar ungefär 65 procent av hushållen. Sverige har då den högsta licenstätheten (per 1 000 invånare) i hela Europa.¹⁶

Radion är fortfarande ett mirakel, särskilt förstås i början på 1930-talet, och det finns många som först nu överhuvudtaget hör radio. Informanterna berättar, precis som om 1920-talet, att deras pappor, bröder eller manliga släktingar kommer hem med en radio, och om vilken uppståndelse det väcker. Det var nog fler barn än den här lilla flickan som trodde att det var små gubbar inuti radioapparaten:

»Min morbror Calle kom en dag hem med en brun låda som han satte på bordet och kopplade till. Det var sensation. Där inne satt små farbröder och pratade, det var mest farbröder på den tiden. Jag kommer ihåg hur spännande det var. De vuxna talade så småningom om var ljudet kom ifrån.« (Arbetsfamilj, BS9.)

Är man utan radio går man hem till dem som har en apparat och lyssnar, och har man en radio får man räkna med många besök. »Jag lyssnade hos min morfar«; »Vi gick till byns café för att lyssna på radio«; »1933 köpte vi en stor Telefunken. Många kom till oss och lyssnade« (TM).

Nya radioapparater

Det är fortfarande i stor utsträckning kristallmottagare som folk har, men en del har batteriradio eller elanslutna radioapparater. Det var rörmottagare som gav helt nya lyssningsmöjligheter. Sådana apparater fanns redan på 1920-talet, men de var mycket dyra. Högtalare, i stället för de begränsande hörlurarna, blir nu också allt vanligare.

Batteriradion hade stora batterier som man fick skicka iväg på omladdning. »Dom räckte i tre månader«, berättar Leif. Hos en kvinnlig informant, som växte upp i en flergenerationsfamilj på en bondgård i södra Sverige, fanns en sådan radioapparat.

»När min syster föddes skaffade vi vår första radio. Den var batteridriven. Jag kommer särskilt ihåg det stora batteriet som

skickades med kvarnskjutsen ned till mjölkvarn, som laddade om det. Vi hade inte elektriskt ljus på den tiden. Det gick en ledning från vår radio, som stod i vardagsrummet, upp till farfar och farmors sovrum. Vi hörde radion i hörlurar. Anno 1938 installerades el på gården och då fick vi en annan radioapparat.» (BS8)

Hos Ture i Gävle kommer storebror hem med en rörmottagare med batterier i början på 1930-talet och Ture minns att de nu inte längre behöver hörlurar. Radion ställs på bordet där kristallmottagaren tidigare har stått, men i välbärgade hem kan det finnas ett särskilt bord för de nya radioapparaterna, berättar Ture:

»Förmöget folk hade ett särskilt bord av gjutjärn. Ett stort bilbatteri stod på hyllan under och så stod rörmottagaren där uppe.»

Batteriradion var förstås en förbättring jämfört med kristallmottagaren för alla dem som fortfarande inte hade elektricitet i

Annons i Röster i Radio 1934:39.

sina hem. Men den var otymplig och opraktisk och man tycks snabbt ha bytt ut den då elström installerades.

Här följer några exempel på andra radioapparater som informanterna berättar kom till hemmen på 1930-talet:

»Vi skaffade sen en rolig radio. Den var som en sockertopp med två rattar och den stod på en byrå i köket.« (Barbro, lantbrukshem.)

»År 1931 fick vår far i 40-års present av sina arbetskamrater en riktig radio som alla kunde lyssna på samtidigt. Det var en låda i mellanstorlek med tyg framför högtalarna. Glädjen var stor i familjen och radion placerades naturligtvis i övre hallen.« (Tjänstemannafamilj, BS2.)

»Rätt som det var så förekom det inne i farbror Eriks rum en stor radioapparat med snirklat trä som man hade skurit ut i och däremellan var något brunt murrigt tyg och så skruvade man på rattar. Och när han lyfte på de där grejerna, vilket han gärna gjorde, så stack det upp rör. Det var en rörmottagare.« (Klas, övre medelklass.)

Radion får en egen plats i hemmet och tillhör männen

Hos bönderna är köket hemmets samlingsplats, inte bara vid måltiderna utan också på kvällarna och det är självklart att också radion placeras i köket. »Radion var placerad på en bänk i köket av praktiska skäl«, förklarar en informant (BS3), och en annan understryker kökets folkhistoriska betydelse på landsbygden:

»Det var i köket man satt och lyssnade. Det är ju så i bondalivet. Det är ju köket som är samlingsplatsen. Det har det ju alltid varit.« (Arvid)

Det är runt köksbordet man sitter och lyssnar på radio. Där finns pinnsoffan som männen kan sträcka ut sig i. »Gubbarna la sig där när de kom hem och hade ätit. Sen så slog dom på radion.« (Bertil)

Det fanns förstås också andra än bönder som hade pinnsoffor

och radion i köket, men i arbetarhemmet tycks radion oftare bli placerad i »rummet«. Det kan kanske kallas ett slags vardagsrum, men det var ett rum som ofta också fick tjänstgöra som sovrum åt familjemedlemmar. »Kristallmottagaren stod i det så kallade rummet«; »Radion placerades på en kombinerad hylla/bord, där man hade tidningar i två plan, i rummets ena hörn« (BS5 och 9).

I de mer välbärgade tjänstemannafamiljerna finns det ofta många rum och här kan radion bli placerad på olika ställen, till exempel i övre hallen, i matrummet eller i ett särskilt litet rum. Några informanter nämner vardagsrummet, men det är påtagligt att detta rum inte alls har samma funktion som i arbetarfamiljen. Det är mer av finrum där man tar emot gäster.

»Radion stod uppe på hallen. Det fanns en bokhylla där radion stod och bredvid var pappas öronlappsfåtölj. Vi brukade samlas uppe i hallen och lyssna.« (Elsa)

»Radioapparaten stod i det s k lilla rummet bredvid det ganska stora köket. Där stod den på ett bord eller bokhylla ganska högt upp för en liten pojke. Att ha radio i köket eller i sovrummen som låg på övervåningen tror jag var otänkbart. I köket åt man och då skulle det vara tyst eller möjligen samtal.« (BS17)

»Radion stod placerad på en hylla högt upp på väggen i matrummet.« (BS18)

Flera informanter berättar, som här ovan, att radion placeras högt upp på en hylla. Barbro förklarar varför: »Dom fick sätta upp den högt för att jag inte skulle riva ner den.« Radion är inget som barnen får gå och skruva på hur som helst. I många hem kanske inte ens kvinnan gör det, för det är, liksom på 1920-talet, mannens radio. »Det var bara pappa i familjen som fick sätta på radion« (FM). Klas, som vistas mycket hos sin faster och farbror i ett stort herrgårdsliknande hus i Värmland, berättar hur radion, också rumsligen, hör ihop med farbrodern.

»Radion finns i det så kallade blå rummet som var farbrors rökrum. Där satt han och tuggade tobak – han hade tuggtobak – jag ser honom sitta där och han hade radion bredvid sig. Det var en blå soffgrupp i ljus björk, soffa och två fåtöljer, ganska

breda, kraftiga och strikta med björk på sidorna. Bredvid sig hade han ett rökbord med en stor rund mässingsskiva och en massa ställ med pipor och tuggtobak. Bredvid sig på andra sidan hade han ett bord och där var radioarrangemanget. Först kristallmottagaren och sen rörmottagaren. Han satt i sin stol och jag satt någonstans mittemot och faster satt i soffan och stickade eller virkade och så lyssnade vi på radion. Det var väldigt fint. Det var stilla och slutet.«

Klas kan inte minnas att fastern var särskilt intresserad av radion:

»När hon satt med farbror Erik och mig så var hon sällskap eller vi var sällskap för henne. Radion var underordnad.«

Även i arbetarfamiljerna är det männen och radion. »Det var givetvis far som bestämde«; »Familjen fick vara tyst för att far skulle höra« (BS). Men här tycks man inte alltid ha suttit lika väluppfostat i stolar och lyssnat utan man kunde tillåta kroppen att inta lite mer bekväma ställningar.

»Min far låg på soffan med pipan i mun, min mor satt på en stol. Och var fanns vi barn? Jo, på golvet. Vi satt eller låg på golvet och lyssnade.« (BS9)

Det är framför allt männen och barnen som har ett utrymme för fritid och avkoppling i hemmet, både i fysisk och i psykisk bemärkelse, och radion finner en naturlig plats i detta utrymme. Det har ingått i »de manliga privilegierna att efter en hård arbetsdag eller arbetsvecka få vila eller syssla med sådant som inte direkt kunde betraktas som nyttigheter – något på gränsen mellan arbete och lek«. ¹⁷ Vad kan passa bättre än att mixtra med och lyssna på radio?

Kvinnorna och radion

De vuxna kvinnorna lyssnade förstås också på radio på 1930-talet, men det är påtagligt hur svårt informanterna har att erinra sig sina mödrars, mormödrars och farmödrars radiolyssnande.

De kan inte minnas att dessa generationers kvinnor var särskilt entusiastiska eller intresserade. »Min mormor som var i 70-års åldern satte aldrig på radion«; »Nej jag har inget minne av att mamma lyssnade. Hon hade å göra hela tiden«; »Jag tror inte att mamma var särskilt intresserad. Hon var inte särskilt road av radio« (BS och IS). Kvinnornas liv var djupt präglad av de traditionella könsrollerna med hushållsarbete i centrum och det var ett arbete som inte tog slut förrän läggdags. Så kunde det också vara i den borgerliga familjen, även om det där kunde finnas ett hembiträde eller piga.

»Mamma hade inte tid att lyssna. Neej, det var så fullt med göranden, med arbete. Jag tror inte att hon var intresserad. Min mamma hon bara jobbade. Hon bara arbetade och så tog hon hand om barnen. Hon hade fullt upp.« (Elsa)

I *Röster om radio* kommer några kvinnor till tals bland bokens alla män.¹⁸ En hemmafru i Uppsala gör sig till talesman för 1930-talets husmödrar. Hon skriver om hushållsarbetet som det »enformiga knoget som kan verka nedstämmande på sinnet«, och hon fortsätter:

»Det finns ofta bland dessa ett behov efter värden av ett slag, som radioprogrammen för närvarande alltför litet ger. Mycket, som bjudes, ligger på ett för högt, ofta intellektuellt plan, och talar därför inte direkt till det stora flertalet. Man hör för all del tacksamt på programmen, medan man arbetar, men det behövs något därutöver, något som kan göra radion till en personlig vän.«¹⁹

En annan hemmafru antyder att det är kombinationen av innehållet i programmen och maktstrukturen i familjen som gör att husmödrarna inte riktigt känner att radion är deras. Hon skriver bland annat:

»Det finns ju hörlurar att ta till om man inte vill störa, men det finns också despotiska viljor, som inte vill, att någon isolerar sig de stunder familjen är samlad inom hemmets väggar.«²⁰

Att hon syftar på mannen-husbonden är ganska klart, även om det inte sägs rent ut. Men hon avslutar med att tacka för

middagsmusiken. »Den lättar upp tillvaron, t.ex. när man, som just nu, har femtio par strumpor som vänta att bli stoppade.« Ytterligare en hemmafru i boken önskar att:

»Vi landsbygdens kvinnor kunde få disponera någon halvtimme då och då för våra speciella intressen, men inte för tidigt på dagen. Kreaturen och familjemedlemmarna måste först ha sitt, innan husmodern och tjänarinnan på kvällen kunna få tid att lyssna på radion.«²¹

Det finns också kvinnor i samma bok som är mer entusiastiska över radion, bland annat en lärarinna som skriver från »en avkrok av världen«. Min värsta fiende var ensamheten då dagens arbete tog slut, skriver hon, »men så fick jag radio, och livet, det pulserande livet, har kommit mig nära«.²² En annan ensamstående kvinna skriver med ord som visar hur oerhört djupt socialt isolerade kvinnor kunde vara: »För mig personligen är radion mitt hela liv, min glädje.«²³ Män kunde alltid gå på lokal, gå ut och dansa med mera, men de ensamstående vuxna kvinnornas kontaktytor var mycket mer begränsade. I en bjudningsbok från början av 1930-talet läser jag om hur en ung lärarinna i en skogssocken i Småland startar »Ödemarkens klubb« för bygdens kvinnor. Radiolyssnande ingick som en del av träffarna. »Klubbkvällen började klockan 4 och när radiotimmen kom, gick man till lärarinnans rum med virkning och söm.«²⁴ Texten förtäljer varken veckodag eller vad de lyssnade på. På vardagarna var det sändningsuppehåll klockan 4, men fredagar och lördagar kunde man ofta höra grammofonmusik eller underhållningsmusik av Radioorkestern sen eftermiddagstid, så kanske var det musik som kvinnorna lyssnade till. Efter lyssnandet serverades något att äta.

Kanske var ensamhet och sysslolöshet ett slags betingelse för att kvinnor skulle lockas till radion i dess barndom. Hemmafrun, som passade upp på familjen, och den yrkesarbetande kvinnan fick aldrig riktigt tid att utforska radions möjligheter. I det folkhögskolemateriel med medieminnen som jag har fått ta del av intervjuas en kvinna med adlig börd som var mycket yrkesaktiv

på 1930-talet. Radio tycks det inte funnits plats för i hennes liv.

»Det är intressant att notera hur litet hennes intresse för radion tycks ha varit«, skiver den som intervjuat henne. »Radion gick henne nästan helt förbi, för vid den tiden var hon en vuxen kvinna och hett engagerad i Märthaskolan som hon grundade 1924. På Märthaskolan fick unga, välbärgade damer lära sig att sy kläder och gå mannekäng.«

En kvinna ur en helt annan samhällsklass, arbetarklassen, som var yrkesaktiv på 1930-talet beskriver likaså ett ringa radiolyssnande.

»Min första radio fick jag av en släkting, det var en kristallmottagare. Då bodde jag i Stockholm, och jobbade som sömmerska. Samtidigt skötte jag mina två små pojkar. Tiden räckte ej till för att lyssna.« (FM)

Det här ska inte tolkas som att de vuxna kvinnorna inte alls lyssnade på radio på 1930-talet. Det gjorde de, som vi strax ska se, men kanske inte lika intensivt och intresserat som männen. I familjen var männens lyssnande prioriterat och kvinnan underordnade sig ofta sina mäns intressen.

Radioprogrammen

På 1930-talet kan man höra Radiotjänsts sändningar i stora delar av Sverige, även om mottagningsförhållandena kunde vara besvärliga på sina håll. Långvågssändaren i Motala är i bruk och över landet hörs nu anropet »Stockholm-Motala«, som finns bevarat som en inre röst hos många av mina informanter (i januari 1944 upphör anropet).²⁵ Programutbudet har fördubbats jämfört med 1920-talet.²⁶ 1934 införs exempelvis underhållningsprogram i två timmar mitt på dagen. På vardagarna är det vanligtvis ett sändningsuppehåll på förmiddagen och ett på eftermiddagen (15.00–17.00). Helgerna har ett större programutbud.

Vardagsmorgnarna börjar med en halvtimmes gymnastik

klockan 7.15 ledd av den legendariske kapten Uggle.

»God morgon, mitt herrskap. Vi ha idag i Stockholm en temperatur omkring fryspunkten. Det lättar på, och vi få säkert en vacker dag. Upp ur sängarna, sträck på er ordentligt. Välj ut en bra och rymlig plats mitt på golvet.«²⁷

Radiotjänst räknade med att ca 30 000 personer aktivt utövade radiogymnastiken, från sjuttioåriga farbröder till »femtonåriga flicksnärtor«.²⁸ Kapten Ugglas program tillhör inte det mest framträdande i mina informanternas 1930-talsminnen, men en kvinna minns hur fadern slog upp fönstret på morgnarna och tillsammans med sina barn hade han gymnastik till kapten Ugglas program (TM). Klas, som var gymnasist på den här tiden, minns också mycket väl morgongymnastiken, men det var sannoligen inget för en tonårsgrabb.

»Godmorrn, godmorrn, nu gäller det att öppna fönstret här och andas in. Aaahhh. Man riktigt såg Uggle. Gud vad flåsig han är, tänkte jag när jag höll på att samla ihop mina grejer för att gå till plugget.«

Vi ser av Klas berättelse hur vardagslivets aktiviteter ska komma att flätas samman med radions utbud. Det ska jag återkomma till. Efter morgonandakten, som följde på gymnastiken, var det oftast sändningsuppehåll fram till 12.30 då det blev diverse meddelanden: väderrapporter över »landdistrikt och svenska farvatten«, riksbanks- och fondbörsnoteringar och efterlysningar.

Att väderleksrapporterna spelar en given roll för bönderna på landsbygden vittnar många informanter om. »Mina föräldrar var jord- och skogsbrukare och hade stor nytta av väderleksrapporterna vid skördetid«; »Eftersom jag växt upp på landet i en liten Jämtländsk by var ju väderleksrapporterna det viktigaste«; »Väderleksrapporterna skulle man ju höra. Det var viktigt« (BS och IS). Men det var förstås inte bara bönderna, fiskarna och skogsarbetarna som intresserade sig för väderrapporterna.²⁹ I ett land med varierat och ganska nyckfullt väder som i Sverige blir vädret ett samtalsämne och något som många följer noggrant. Särskilt äldre svenskar för gärna väderdagböcker och kanske har

radion förstärkt medborgarnas väderintresse. Enligt Löfgren skapade väderleksrapporterna i radion en »ny nationell arena: det svenska vädret. Nu fick Malmöborna veta temperaturen i Kvikkjokk (men inte i Köpenhamn), och sjörapportens magiska ramsa Nidingen, Hoburgen, Bjuröklubb angav fosterlandets utposter.«³⁰

Börsnoteringarna, som följde på vädret, var nog för de flesta bara ett rabblande av obegripliga siffror, en främmande värld presenterad via ett kodspråk och en röst som genom upprepningseffekten blev egendomligt bekant. En kvinna minns att hon, som barn på 1930-talet, fängslades av börsnoteringarna:

»Börsnoteringarna stod alltid på och malde när jag efter lunchen brukade besöka min faster en trappa upp, trots att hon inte lär ha haft något intresse av det. Jag minns att just det programmet fascinerade mig. En tant som satt i Stockholm och med en mycket klar och inte särskilt vänlig röst läste upp en massa siffror, som handlade om fabriker och pengar, det trodde jag mig nog snart förstå, men var hade hon fått alla siffrorna ifrån? Och vi kunde höra det nere i Växjö! Gick verkligen ljudet genom luften?« (BS14)

Tidssignalen avslutar det halvtimmeslånga blocket med meddelanden. Åtskilliga svenska hushåll kan nu justera sina klockor och få exakt tid. En annan tidsmarkör införs 1937 som inledning till eftermiddagssändningen: klockspelet från Stadshuset i Stockholm börjar då sändas på tolvslaget, följt av Dagens dikt, och på hösten detta år börjar också Dagens eko.³¹ Det är först nu som Radiotjänst får ett nyhetsprogram i egen regi.³² Nyhetsuppläsningarna kommer innan dess enbart från Tidningarnas Telegrambyrå, TT, och de kommer först på kvällen, i mitten på 1930-talet klockan 19.15 och 21.15.

För övrigt var det ett varierat utbud av allvarligt och lätt. Det var många föredrag och uppläsningar, teater och kabaréer, klassisk musik och opera och många olika sorters lättare musik, det var gudstjänster och andakter, barn- och ungdomsprogram, språkkurser och skolradio, och så var det emellanåt sportsänd-

ningar. Ett par gånger i veckan fick lyssnarna en stunds efterlängtat – av vissa dock hatad – dragspelsmusik. Kvällarna avslutades med nationalsången, »Du gamla du fria«, vilket flera informanter också minns.

Andakter och gudstjänster

Religionen spelar en viktig roll i Sverige på 1930-talet, och bland informanterna finns det många minnen av hur man lyssnat på andakterna och gudstjänsterna. Det gäller inte minst den allra äldsta generationen som hade sina rötter i 1800-talets Sverige.

Andakterna och gudstjänsterna hade många lyssnare, särskilt bland de äldre. Denna bild har fotografen kallat »högmässan«.

»Jag minns gudstjänsterna som min mormor lyssnade på. Då skulle det vara tyst. Mormor lyssnade med knäppta händer«; »Farmor ville höra dagsnyheterna, andaktsstunderna och högmässan«; »Min far lyssnade alltid på andakterna klockan åtta«; »Jag växte upp i ett religiöst hem och vi lyssnade på gudstjänsterna kl 11.00 på söndagarna«; »Vi gick till grannen för att höra högmässan varje söndag« (BS och TM). Ibland kunde lyssnandet få dråpliga konsekvenser:

»Jag var 4–5 år och det var en stor nyhet med radio. Jag stod framför den där apparaten och undrade vem det var som pratade. Just då var det en predikant och prästen sa så här: Gå bort satan! Jag trodde att han menade mig och sprang därifrån.« (TM)

Barnens brevlåda

Barnen hade också sina egna program. Det kunde vara sagouppläsningar, och pjäser för barn, men framför allt var det farbror Sven. Sven Jerring blev med Barnens brevlåda tidigt en institution och en fast punkt för barnen. Under årens lopp kom mer än 100 000 barn att skicka in brev till Barnens brevlåda.³³ Det blev ett program som de flesta, både barn och vuxna, lyssnade på, och i informanternas radiominnen har programmet en viktig plats. »Jag hörde på Barnens brevlåda med farbror Sven«; »Brevlådan med Sven Jerring glömmar jag aldrig« (TM). När Sven Jerrings lite högtidliga »Goddag pojkar och flickor« ljöd satt många uppmärksamma lyssnare i alla slags hem, med hörlurarna på eller framför radioapparaternas högtalare.

»Barnens brevlåda, det måste jag ju höra. Då satt jag spikad vid radion. Det var så kul när dom fick sjunga. Jag blev jätteledsen om jag missade någon gång.« (Barbro, lantbrukshem.)

»Barnens brevlåda med Sven Jerring lyssnade jag mycket på. Det tyckte jag om. Man läste upp brev och det kom blyga barn som inte vågade säga någonting. Men sen när dom skulle upp-

Sven Jerring med 4-åriga Vanja som sjunger i Barnens brevlåda julaftonen 1934. Baksidestexten på bilden förtäljer: Jag minns ännu när Farbror Sven sa till Vanja: »Säg nu för full hals: god jul«, och lilla Vanja upprepade: »För full hals god jul!«

föra sin sång så var det som att trycka på en knapp.» (Ingvar, arbetarhem.)

»Torsdagsprogrammen med Sven Jerring, farbror Sven, hörde jag. Jag var vuxen innan jag fattade att Sven Jerring var Efraim Alexander.« (Klas, övre medelklasshem.)

Den sista informanten, Klas, som växer upp i välbärgad miljö

men som ändå får en relativt otrygg barndom genom pappans tidiga död och moderns sanatorievistelser – hon hade som så många andra svenskar fått TBC – berättar om den trygghet som Barnens brevlåda kom att stå för i hans föränderliga värld.

»Det var trygghet. Det var lika varje gång. Inga överraskningar. Man visste hur det skulle bli. Efraim Alexander kom inte varje gång och det var en besvikelse när han inte var med. Att barnen sjöng det tyckte jag i och för sig var larvigt. Men det var gulligt att dom fanns där hos farbror Sven – bara begreppet farbror Sven! – att dom förmodligen satt i knät på honom. Det tyckte jag var fint.«

Det har sagts att farbror Sven blev en fadersgestalt för vissa barn och kanske kan vi ana något av detta i Klas minne.³⁴ Men intressantare är ändå den trygghet i vardagen som han berättar om att upprepandet skänker lyssnaren. Samma programpunkter kommer igen på samma tidpunkter under många år och det bidrar till stadga och trygghet i livet. Det är ett tema som jag senare ska komma tillbaka till.

Musiken

Musiken spelar en framträdande roll i utbudet. 1935 utgörs cirka hälften av utbudet av musik, ungefär lika andelar seriöst och lätt.³⁵ Det sändes klassiska konserter, ofta med blandat innehåll, och ofta med Radioorkestern som hade bildats 1925,³⁶ det var operaföreställningar men också operetter, allmogemusik och folkvisor. Det fanns också dragspelsmusik och både gammal och modern dansmusik, lätt underhållningsmusik, militärmusik och andliga visor. Radiotjänsts egna orkestrar spelade flitigt.³⁷

Informanterna minns att de har lyssnat på all möjlig slags musik och de nämner både musikgenrer och artister. »Jag hörde musikprogram av olika slag«; »Lördagens gammeldans«; »Sköna Helena med Offenbach«; »Klassisk musik«; »Musikkapellet«; »Sven-Olof Sandberg imponerade«; »Sune Waldimir: God afton,

17.45 Grammofonmusik.

1. *Två symfoniska rapsodier* (Eric Coates). New Light symfoniorkester. Dirigent: Joseph Lewis (H.R. C2669).
2. *Lotus land* (C. Scott). Cyril Scott, piano (H.R. B2894).
3. *From the canebrake* (S. Gardner). Albert Sammons, violin (Col. 5682).
4. *Eileen aroon* (MacMurrough). John Mac Cormack, sång (H.R. DA500).
5. *Irländsk rapsodi* (V. Herbert). Symfoniorkester (H.R. C1889).
6. *My sunshine is you* (R. Stolz). Richard Crooks, sång (H.R. DA 1258).
7. *Polpurri ur »Vita hästen»* (Benatzky-Stolz). Symfoniorkester (H.R. C2229).
8. *J'ai reve de t'aimer* (G. Goublier). Lucienne Boyer, sång (Col. DF1394).
9. *Maybe ur »Oh! Kay»* (G. Gershwin). George Gershwin, piano (Col. 4539).
10. *By a waterfall*, foxtrot (Kahal-Fain). Jack Hyltons orkester (Decca F3806).
11. *Sätt fart på handklaveret*, hambo (Lindblom-Quist). Nils Bridell, sång, och dragspelsorkester (Sonora 3000).
12. *Riders of the flag*, marsch (J. P. Sousa). Sousas orkester (H.R. B 3287).

Grammofonmusiken var ett populärt program. Tablån visar musiken torsdagen den 18 oktober 1934.

mina damer och herrar! Hans dalmål hör jag fortfarande«; »Zarah Leander«; »Låg på kvällarna och lyssnade på dansmusiken. Jag somnade ofta med lurarna på och vaknade av att de klämde så förskräckligt« (TM).

Ett program återkommer i många informanternas minnen. Det är Grammofonmusiken, som ska fortsätta att finnas i radioutbudet flera decennier framöver.³⁸ På 1930-talet sändes det, med vissa tidsförskjutningar, mellan klockan 18 och 19 flera dagar i veckan. Det innehöll en blandning av seriös och lätt musik, den

andra halvan var oftast lätt. Ibland avslutade en militärmarsch programmet. Det var en musikgenre i tiden som man flitigt kunde höra utomhus under sommarhalvåret när regementsorkestrarna spelade.

Grammofonmusiken, som folk ofta kallade Grammofontimmen eftersom programmet varade ungefär en timme, var mycket uppskattad bland lyssnarna. Även om långt ifrån alla tyckte om all musik som spelades, så kunde man här få ett slags musikalisk allmänbildning genom att man fick höra olika musikgenrer, och man fick ofta tips om nya grammofonskivor med schlager som blev populära. Blandningen av musik är något som informanterna väl minns. »Jag minns Grammofonmusiken med halva timmen av klassisk musik och andra halvan av lättare«; »Först spelades det klassiskt och sen lite lättare«; »Grammofontimmen började med klassiskt och slutade med en marsch. Det tyckte jag om!« (Tre kvinnor födda på tidigt 1920-tal, TM.)

Klas var nog en i många avseenden idealisk lyssnare som genom programmet tillägnade sig en bred och allmänbildad musiksmak. Han är tonåring när han under förkrigsåren lyssnar på Grammofonmusiken. (I kapitel 4 och 5 behandlas andra informanters 1940- och 1950-talsminnen av Grammofonmusiken.)

»Grammofontimmen var klockan 17 och då läste man i tidningen. Först var det kanske Beethovens Femma, 2.18 minuter, så var det gradvis från högstämnd klassisk musik och så blev det lättare och lättare. Så småningom kom det ner mot operettstadiet och därefter gick det över till schlager. Det var dagens 'hitar' det förstås, schlager. Det var 'I en grönmålad båt' och sådana låtar och sedan avslutades det med en pampig marsch. Det var en timmes grammofonmusik mellan klockan 17 och 18.«³⁹

Klas kom att tycka om alla sorters musik, både den klassiska delen och den lättare. Han lärde sig känna igen klassisk musik, operetter, schlager och marscher. Det senare fick han nytta av när han utbildade sig till militär. »Den där känner jag igen, det är Sörmlands regementes paradmarsch och det är Kronobergaren.« Senare under intervjun talar han om musiken och igenkännan-

dets glädje: »Två små fåglar på en gren. Jaa, säger man och så vet man vad nästa ton ska vara. Man vet det! Å nu kommer den här konserten! Igenkännandets glädje.« Klas blev allätare på musik och han betonar gång på gång att han har lärt sig väldigt mycket av Grammofonmusiken. Under hela sin ungdomstid på 1930-talet lyssnade han på detta program. 1940 börjar Klas sin militära utbildning och då har han inte längre tid att lyssna.

Radioteater, kabaréer och revyer

Under 1930-talet förekom radioteater, revyer, sketcher och kabaréer varje vecka i utbudet. Det var också på detta område en blandning av seriöst och lätt. Man kunde höra pjäser och dramatiseringar av Strindberg, Hjalmar Bergman, Shakespeare, Ibsen, Vilhelm Moberg, Selma Lagerlöf och så vidare, och man kunde höra komedier, lustspel, farsor och sketcher med aktuell anknytning. Sigurd Wallén, Fridolf Rhudin och Thor Modéen var några folkkära artister som framträdde i lustspel och revyer. Enligt beräkningar som har gjorts dominerade det lättsamma utbudet över det allvarliga.⁴⁰ I början av decenniet kunde man höra Ernst Rolf-revyer (Rolf dog 1932), och Karl Gerhard uppträdde då och då under decenniet i kabaréprogram. Kabaret Kanarifågeln hette ett program, med tal-, sång- och musikinslag, som sändes under hela 1930-talet.

Krönikespel var en annan tidstypisk genre. Det var dramatiseringar som ofta hade ett dokumentärt historiskt innehåll – om första världskriget, svenska kungar, Dreyfusaffären. Krönikespelen berättade sin historia i collagets form: »genom att med episka, musikaliska eller andra element länka samman en rad kortare eller längre spelscener.«⁴¹ Ture, som börjar på Chalmers i Göteborg i mitten på 1930-talet, minns att studenterna – praktiskt taget bara manliga – samlas i kårlokalen, där det står en radio, och lyssnar på krönikespel och sport. På en annan informant, en man född 1909, gör en dikt som läses upp i ett kröni-

kospel ett outplånligt intryck:

»Jag minns ett radioprogram som sändes 1938 och som hette 1914–1918 in memoriam. Där lästes två dikter, den ena hette 'Ingen mans land' och den har jag aldrig kunnat glömma.« (TM)⁴²

På lördagskvällarna kunde man från 1936 (och fram till 1942) höra en familjekomedi i serieformat, Familjen Björck. Den handlade om en borgerlig Stockholmsfamilj, två vuxna och två barn och så ett hembiträde, hustrun är hemmafru och mannen arbetar på en teknisk firma där han så småningom blir chef. Det är förstås ingen vanlig familj om vi ser till samhällsstrukturen, men de gör vardagliga saker.

Hemma hos familjen Björck delade man ut julklappar, firade påsk och pingst och for på sommarnöje som i tusentals verkliga familjer. På Sveagatan 13 oroade sig föräldrarna över barnens bristande flit i skolarbetet medan de senare suckade över en äldre generationens ringa förståelse för vad som var »klämmigt« och »flott«. Familjen Björck tillhandahöll med andra ord identifikationsobjekt för lyssnare av olika åldrar och kön.⁴³

Det är inte särskilt många av mina informanter som nämner Familjen Björck i sina lyssnarminnen, men en och annan gör det.

Optimisten och Pessimisten är en annan populär programserie som startar 1935. Den sänds sporadiskt under de första åren, men från 1938 sänds den regelbundet fram till 1942. Programmet bygger på skämtsamma dialoger mellan Ludde, som är optimist, och Abram som är pessimist. Ludde »ser ljust på tillvaron, litar på sina medmänniskor och väntar sig det bästa av morgondagen«, medan Abram »alltid räknar med att jordens undergång är nära förestående och är oemottaglig för alla uppmuntringsförsök«.⁴⁴ Det är fler som minns Optimisten och Pessimisten än Familjen Björck.

»Det fanns en programserie som hette Optimisten och Pessi-

misten. Den var väldigt populär. Jag kommer ihåg min far som skrattade hjärtligt åt Pessimisten.» (Arbetsfamilj, BS9.)

»Dom här gubbarna som var så kul skulle ju alltid pappa höra. Optimisten och Pessimisten, det fick han inte missa. Det gillade han och det hörde vi på allihopa. Trots att dom tillhörde missionsförsamlingen så var dom inte främmande för sånt där. Komedier det lyssnade vi på.» (Barbro, lantbruksfamilj.)

Många informanter nämner i allmänna ordalag att de har lyssnat på radioteater på 1930-talet: »vi hörde radioteater«; »det var pjäser«, eller de nämner någon pjäs som de hörde: »Värmlänningarna«; »Raskens«; »1939 hörde jag en radioteater som handlade om en gris« (TM). Det är inte bara kvinnor, men påfallande många kvinnor, som särskilt minns radioteatern, vilket jag tolkar som ett uttryck för att det har varit en genre som har erbjudit kvinnor starka lyssnarupplevelser.⁴⁵ Elsa, som för övrigt inte var speciellt intresserad av radio, lyssnar på radioteater i början på 1930-talet då hon går på sjukkurser och fortfarande bor hemma hos sina föräldrar. Familjen sitter tillsammans på övre hallen i tjänstemannavillan och lyssnar. Här ytterligare ett par kvinnominnen, båda från telefonminnena:

»Man lyssnade när man var borta någon gång. Det var mest radioteater, hemma hos släktingar. Jag var 6–7 år.»

»Grannarna hade kristallmottagare och jag och mamma fick lyssna i varsin lur. Jag minns att det var en radiopjäs.»

Jag ska återkomma till radioteaterlyssnandet i nästa kapitel eftersom de utförligaste berättelserna om radioteaterns betydelse, i mitt material, härstammar från 1940- och 1950-talen.

Kabaréerna och revyerna har Klas minnen av att han lyssnade på under 1930-talet. Han lyssnade överhuvudtaget mycket på radion då och nästan alla genrer finns med i hans minnen. Flera gånger nämner han Kabaret Kanariefågeln som han karakteriserar som nummerrevy.

»Just begreppet Kabaret Kanariefågeln, det var fint. Och nyårsrevyerna hörde man, och andra revyer och kabaréer.»

En professor i Göteborg skriver i boken *Röster om radio* kort och sakligt: »De kabaretliknande underhållningsprogrammen av olika slag ha ofta berett mig mycket nöje.«⁴⁶

Vasaloppet och andra sportsändningar

Om radioteater är något som särskilt kvinnor minns, så är sporten något som män gärna erinrar sig.⁴⁷ Men det finns förstås undantag, och även om kvinnor inte minns sportsändningarnas innehåll så bra, minns de ofta att deras pappor och äkta hälfter engagerat har följt radiosporten. Ibland speglar minnena decenniets sociala situation.

»Jag minns folksamlingarna i köket av alla arbetslösa män som samlades för att lyssna på olika sportsändningar om vintern.« (Kvinna, TM.)

Jag ska ge några exempel på hur informanterna minns sportevenemang på 1930-talet.

»Sven Jerring rapporterade från Berlinolympiaden 1936 om de svenska framgångarna på löparbanan och i andra grenar.« (Man, BS6.)

»Under trettioåret pluggade jag ganska ordentligt men jag minns många fina radioprogram, t ex reportage från olympiader och mästerskap i friidrott.« (Kvinna, BS2.)

»Jag minns att Sven Jerring refererade fotbollsmatcher på 1930-talet.« (Man, TM.)

»Jag hörde landskampen 1934 mot Tyskland. Lyssnade med hörlurar.« (Man, TM.)

»OS 1936 hade läraren radion med sig och vi fick höra när vi vann första priserna.« (Man, TM.)

När det är sommarolympiad i Berlin 1936 jobbar Ture på sågen i Hofors. Han har ingen egen radioapparat men på kvällarna går han på café för att följa de olympiska spelen.

Det var alldeles fullt med folk där inne, minns han, och när det går bra för Sverige i brottning så blir det ett förfärligt liv. På

vintern samlas studenterna på kårhuset på Chalmers för att lyssna på Vasaloppet och andra sportevenemang och då finns Ture där. Det blev tomt på lektionerna när det var stora sportsändningar på radio, berättar han.

Klas lyssnar på sport hemma tillsammans med sin kompis Olle eller tillsammans med sina bröder, och han minns särskilt ett tillfälle:

»Olle och jag upplevde en landskamp mellan Sverige och Tyskland 1934 som var väldigt dramatisk. Jag kan se hur vi satt och hörde på det här. Det var en stafett där en svensk helt oväntat besegrade tyskarna och Sverige vann. Och jag minns att vi sprang ut, Olle och jag, och slog kullerbyttor och vrålade och skrek som galna. Då var jag tretton år. Vi tyckte att det var helt vansinnigt roligt.«

Vasaloppet och andra skidtävlingar börjar Klas också lyssna på under 1930-talet och det håller han sedan fast vid under många år. Han berättar om ett mycket aktivt sätt att följa dessa sändningar. Han förser sig med papper och penna och han gör listor och skriver upp mellantider. Det var säkerligen många med honom runt om i Sverige som då gjorde detsamma.

»På vintrarna hörde jag på Vasaloppet. Det måste jag höra. Den känslan har jag fortfarande kvar. Vasaloppet är något alldeles speciellt, det har blivit en rit utav detta. Man gjorde listor och satt och skrev på block hur det såg ut i Mångsbodarna, Evertsberg och så vidare. Man skrev upp vem som var först där och så. På samma sätt gjorde man vid de här tre och fem, och femton kilometer och artonkilometers skidtävlingarna. Just skidtävlingarna var ju fenomenalt roliga, förmodligen för att man inte hade något annat att göra på vintern. Då satt man och skrev upp att nu hade den varvat först och så vidare.«

Nyheter och världshändelser

Nyhetssändningarna i radion ska komma att bli både en trygg vardagsritual och föra in skrämmande och oroande stämmor från yttervärlden i svenskarnas hem.

Med radionyheterna träder det samhälleliga och politiska livet på ett mer påtagligt sätt in i människors privata sfär. Man kan plötsligen, hemma hos sig själv, höra den offentliga världens röster. På bio kunde man visserligen se journalfilmer med kända statsmän och det visades filmer från stora evenemang, men det skedde trots allt i allmän lokal och biobesök var inte något som hörde till den normala vardagen. Det var något extra. Med radion blir det offentliga en del av den vanliga vardagen i hemmen.

Fram till mitten av 1930-talet kan man höra två korta nyhets-sändningar från Tidningarnas Telegrambyrå, TT, båda på kvällarna. 1935 inför TT lunchnyheter, och hösten 1937 får Radiotjänst införa ett nyhetsprogram i egen regi, Dagens eko. Det är en lite längre nyhetssändning, men fortfarande långt från ett modernt nyhetsprogram med självständiga reportage och kommentarer.⁴⁸ Först i samband med krigsutbrottet i september 1939 införs morgonsändningar, men då endast vid extraordinära tillfällen.⁴⁹

Nyhetsuppläsningarna är officiösa i tonen. Det är strikta uppläsningar, mest nyhetskommunikéer i telegramform, ibland intervjuas någon officiell person.

Att lyssna på radionyheterna var något som redan från början ansågs väldigt viktigt. I minnena av vad man har lyssnat på utgör nyhetererna en självklar del. Det är något som man lyssnar på med stor uppmärksamhet, det gäller i varje fall männen. »Det lyssnades mycket på nyhetererna i mitt föräldrarhem»; »Man skulle vara tyst när far lyssnade på nyhetererna»; »Pappa lyssnade mycket på nyhetererna och då skulle det vara tyst» (TM). Sådana här beskrivningar finns från alla samhällsklasser.

Under 1930-talet växer spänningarna i omvärlden och informanterna minns hur de hör om stora världshändelser på radio-

nyheterna. 1936 marscherar italienska hären in Abessinien (nuvarande Etiopien). Hitler gör senare anspråk på Tjeckoslovakien. Münchenöverenskommelsen på hösten 1938 följs av en hel värld och så kommer krigsutbrottet i september 1939. Hitler och Stalin har ingått allians och, med ett par månaders mellanrum, invaderar de Polen från var sitt håll. I slutet på november angriper Sovjetunionen Finland och vinterkriget börjar. En del svenskar går ut som frivilliga, bland andra en bror till Klas. Finska vinterkriget följer han noga via radio.

Dessa världspolitiska skeenden gör starka intryck, inte minst på grund av den beklämmande stämning av hot och fara som händelserna har varit förknippade med. Här följer några exempel, och som vi kan se är det inte bara männen som har lyssnat och som minns dessa händelser. I svaren skymtar också en stor förundran över radions möjligheter att rapportera om världen. Det som vi idag tar för givet, att vi ska få rapporter från världens olika hörn, var då förunderligt.

»1933 minns jag radions nyhetsmeddelande om att Adolf Hitler hade utnämnts till rikskansler. Det spred en olustkänsla inom familjen.« (BS2)

»Något som jag kommer ihåg väldigt väl – trots att jag inte var så gammal – är Abessinienkriget. En Röda Korset-läkare som nämndes ofta var Dr Agge.« (BS5)

»Den stora utrikeshändelse som jag först upplevde det var genom radio i Forshaga. Det var Abessinienkriget. Det följde jag med oerhörd förvåning. Det fick man bara genom radio. Svenska Röda Korsambulansen hade blivit beskjuten. Jag kände en väldigt förundran över att man kunde få reda på såna här saker. Jag tyckte att det var konstigt att man kunde veta hur det var. Det var också olika stamhövdingar. Vad konstigt att folk springer omkring med spjut och har ringar i öronen, tänkte jag. Och så kom andra människor och gör så och så. Jag tyckte mest att det var egendomligt att jag kunde få veta det här och jag funderade över hur det kunde gå till.« (Klas)

Det är många som minns hur de i september 1939 hör om

krigsutbrottet, då Hitlers armé tågar in i Polen. »Jag minns krigsutbrottet 1939 då Hitler gick in i Polen«; »Jag hörde när kriget bröt ut 1939. Var hemma i köket« (TM). Eller man minns att de vuxna lyssnar på detta och man minns de vuxnas reaktioner.

»Krigsutbrottet, det kommer jag så väl ihåg. Jag var i skolan och vi fick gå ut och vara ute. Magistern sprang upp och ner till sitt – han hade sin lägenhet opeppå – för att lyssna på radion. Vi tyckte att det var så otäckt. Vi förstod ju inte vad det var men han var väldigt skärrad. Och så kom man hem och så fick man lyssna på radion hemma.« (Barbro)

»Vi hade vår gamla Radiola i föräldrahemmet och vi satt andäktigt i köket och hörde en allvarlig röst omtala att Hitlers armé tågade in i Polen.« (BS12)

Vi ska återvända till Ture. Han minns att han i början på 1930-talet – då är han gymnasist i Gävle – hörde nyhetssändningar i radio om den tidens stora händelser såsom riksdagshusbranden i Berlin, Ådalsoroligheterna och Kreugerkraschen. »Det var en väldigt livlig och orolig tid också i Sverige«, säger han, »landshövdingen varnade för uppror och det var en hel del extra ut-sändningar«. I slutet på 1930-talet har han tagit studenten och börjat studera på Chalmers i Göteborg. Han har nu fått en »gammal« radioapparat av märket Dux av en som skulle köpa ny. Den har han i sitt dubbelrum som han delar med två andra manliga studenter. Där samlas ett helt gäng med pojkar som går på Chalmers och lyssnar på vad som sker i världen.

»Vi hörde om Münchenöverenskommelsen. Det var det som var den kanske största upplevelsen i radio att höra på. Hela jordklotet satt med andan i halsen. Vi var alldeles fullt med killar den kvällen. Apparaten var gammal och då och då sparkade jag på den och då kom ljudet tillbaka.«

Tiden före kriget lyssnar Ture »förfärligt mycket på radio på nätterna«. Han lyssnar på utländska radiostationer, följer stämningarna överallt och väntar på att något ska hända. En natt mellan en lördag och en söndag sitter han uppe en stor del av natten och lyssnar. Han hör om uppmarscher och truppsamling-

ar och han känner »en isande kyla inom sig«. Fram på morgonsidan orkar han inte längre utan stänger av och lägger sig. Senare på dagen när han vaknar och sätter på radion »var kriget ett faktum«.

På den här tiden kunde man få in en mängd europeiska radiostationer på radioapparaterna, och särskilt på nätterna var lyssningskvaliteten god. Upp emot ett trettio-tal stationers program annonseras i Sveriges Radios programtidning. Utbudet innehåller mycket musik, både klassisk musik och lätt underhållningsmusik, samt andra genrer som också finns i det svenska utbudet: nyheter, föredrag, teater, kabaréer, med mera. För den som kunde främmande språk var inte Europa så långt bort som vi idag föreställer oss att det var.

Genom att lyssna på europeiska radiostationer kunde man, som Ture, följa det alltmer spända läget, ibland timme för timme. Så här skiver Ginsburg och Hahr:

Den 23 september 1938 hördes var femte minut i Pragradion: »Hallå, hallå! Håll radion i gång! Ett betydelsefullt meddelande väntas.« Och när det kom, gällde det allmän mobilisering.⁵⁰

Men det är bara enstaka informanter som berättar att de har lyssnat på nyhetssändningar på utländska radiostationer, och det var säkerligen en mycket liten grupp som gjorde det. Det var ytterst få som hade mer än sex års skolutbildning och de flesta kunde inga som helst främmande språk. En manlig informant berättar dock att »1939 sände tyskarna propagandaprogram på svenska från Königsberg« (TM). Dessa sändningar fortsatte under kriget och avlyssnades kanske främst av landets nazistsympatisörer.

Jag ska avsluta det här avsnittet med att ta upp radions valrapportering. Under 1930-talet äger flera politiska val rum, och i samband med dem anordnas valdebatter och valvåkor. Radiotjänst hade tidigare varit ytterst restriktiv beträffande ämnen av

politisk natur – radion ville undvika kontroversiella frågor – men nu inträder en större frihet i förhållande till politiska ämnen, även om många regler fortfarande omgav denna programverksamhet.⁵¹

En kvinna som växer upp i ett socialdemokratiskt arbetarhem minns att familjen lyssnar på dessa program (BS), och Klas och hans bröder följer, i sitt borgerliga hem, valvakorna. Det ligger en spänning i detta lyssnande, som, om man skulle hänga med, krävde ett aktivt deltagande.

»Valvakorna var en begivenhet som krävde ett deltagande. Man måste följa med för man hade inga snabba kommentarer och analyser. Det fick man göra själv. Det var väldigt noga med detta. Det är en av de få grejerna som jag har gjort tillsammans med mina bröder. Det var valvakorna på trettioalet. Då satt vi och noterade, men det var inte något politiskt intresse. Det var spännande och det förmedlade radion fantastiskt bra. Det saknar jag nu på senare tid, nu är det så sterilt och tekniskt. Man var deltagare på ett helt annat sätt.«

Radions lyssnargrupper

Det fanns också ett organiserat aktivt radiolyssnande på 1930-talet. Det var de så kallade lyssnargrupperna.

Radiotjänst ordnade kurser med deltagare från bland annat folkbildningens studiecirkelverksamhet – ABF, NTO, IOGT och TBV – där de fick lära sig hur man kan organisera radiocirklar och ta radion som hjälp i folkbildningsarbetet. Många lyssnargrupper organiserades kring föredragsserierna i radion, som Den moderna bostadens problem; Internationella ekonomiska frågor; Befolkningsfrågan; Franska revolutionen. Det fanns också teater- och litteraturcirklar, till exempel om moderna svenska berättare.

Människor samlades, lyssnade och diskuterade och Radiotjänst utgav också skriftligt material som underlag för lärandet och diskussionerna. 1934 rekvirerar mer än 1 500 lyssnargrupper

dessa studiebrev. Bland mina informanter har jag dock inte träffat på någon som har berättat om detta, men lyssnargrupper fortsätter att finnas under hela 1940-talet.⁵²

Sveriges beredskap är god

Den 1 september 1939 talar statsminister Per Albin Hansson till svenska folket i Dagens ekos sändning, klockan sju på kvällen. Tyskland har just anfallit Polen, och statsministern vill lugna medborgarna. Det är nu han faller de klassiska orden »Sveriges beredskap är god«. Han manar till lugn och tillförsikt, till lojalitet och solidaritet: »Varen svenske och visa besinning«.⁵³

Snart ska Sverige gå in i ett nytt decennium och framtiden känns hotfull och oviss.

1940-talet. Beredskapsår och efterkrigstid

När människorna sitter vid radioapparaterna på nyårsafton 1939 och lyssnar på klockringningen och på Tennysons dikt »Nyårsklockan« är det nog många som känner sig betryckta och undrar vad som sker i världen.¹ Hitler har tvingat till sig Tjeckoslovakien och han har invaderat Polen, som har delats mellan Tyskland och Sovjetunionen. I vårt grannland pågår finska vinterkriget, och långt borta för japanerna krig i Kina. Om några månader, i april 1940, ska Hitler ockupera Danmark och Norge.

Förstämningen i de svenska hemmen ska bestå i flera år och via radion och Anders de Wahls mäktiga och allvarliga röst – »Ring klocka, ring« – smyga sig in i nyårsaftnarnas feststämning på det sätt som det gjorde i den här tjänstemannafamiljen.

»Mina föräldrar hade alltid fest och alla gästerna som nyss stojar och skrattat stod allvarliga och tysta. Det var under kriget, det stora, samhörighetskänslor och patriotism blossade och man tänkte på alla som hade det svårt i världen. Allt var så stort och högtidligt. Anders de Wahl och kyrkklockorna. 'Tyst, det är härifrån nu!' sa någon. Och mamma öppnade fönstret ut mot vinternatten och klockklangen från Sveriges alla domkyrkor blandades med klangen från Växjödomens.« (BS14)

Även om Sverige aldrig blir indraget i andra världskriget så präglas ändå tillvaron av det. En kraftig upprustning av försvaret sätts igång och många män inkallas.

I april 1940 bryts de svenska handelsförbindelserna västerut och den svenska exporten halveras. Den viktiga importen av olja, bensin och gummi försvåras. Det blir brist på många matvaror,

såsom kaffe, socker, mjöl och gryn, fläsk och smör, och ransoneringskuponger införs. Hushållen får kuponger för inköpen allt efter sin storlek och sammansättning. Det blir kuponger för de flesta varor, förutom matvaror också för bensin, tobak, tvål, tvättpulver och textilvaror. Sverige exporterar dock järnmalm till krigsherrarna i Tyskland och får i stället kol, koks och vissa industrivaror söderifrån. Industrin får stora beställningar från det svenska försvaret. Landets kris- och beredskapsbehov gör att industrin till och med ökar i både produktionsvolym och sysselsättning.²

Efter krigsslutet 1945 fortsätter den industriella tillväxten. Sverige har ett helt annat läge än övriga Norden, som varit med i kriget. Sverige tar under 1940-talet steget fullt ut från bondesamhälle till industrisamhälle. Det finns en stor andel tung industri, exempelvis gruv-, järn-, stål- och pappersindustri, där arbetet är tungt, bullrigt och smutsigt, långt från moderna miljökrav. Stadsbefolkningen fortsätter att öka och blir större än landsbygdsbefolkningen.³

I takt med det stigande välståndet efter andra världskriget förvärvsarbetar allt färre kvinnor. Vi är en god bit på väg in i hemmafruns era, som ska kulminera på 1950-talet. Kvinnopolitiken betonar hemmets betydelse och kvinnans uppgift att sköta hushållet och vårda barnen.⁴ Det tidstypiska Hemmets forskningsinstitut, som tillkommer i början på 1940-talet, strävar efter att uppvärdera kvinnoarbetet i hemmen. En rad vetenskapliga studier av bostäder och hushållsarbete startar, man studerar exempelvis hur lång tid det tar att laga mat och stryka veckotvätten, den ideala höjden på diskbänken och hur husmödrarna ska sitta bekvämt när de arbetar. Målet är också en modernisering av boendet, med funktionella utrymmen och möbler. Det enkla och praktiska anses estetiskt tilltalande.⁵ Men bostäderna är som regel ganska små och trångboddheten är stor. Alla hem är ännu inte heller elektrifierade, 1943 är fortfarande vart fjärde hushåll på landsbygden utan elektrisk ström. På Gotland förblir elnätet outvecklat ända fram till 1954, då Vattenfall drar en elkabel från fastlandet till ön.⁶

Det är långt mellan idealen och hur människor verkligen har det. Men nativiteten stiger kraftigt och det är inte längre någon kris i befolkningsfrågan. Ökande barnkullar är en trend i hela västvärlden på 1940-talet, men i Sverige kan det tyckas som om medborgarna tar sitt ansvar för det svenska folkets fortbestånd genom att det finns »en samtidighet mellan 40-talets födelsetal och utbredningen och själva gestaltningen av folkhemmet».⁷

Tiden utmärks av en stark tro på rationalitet, vetenskaplighet och sundhet. Semester på lantgård, eller cykelturer och campingliv, är lämpligt för industriarbetare och tjänstemän. Å ena sidan prisas landsbygdslivet som hälsosamt, å andra sidan ser åtminstone vissa debattörer landsbygden som kulturellt isolerad och alltför instängd för att passa moderna ungdomar som behöver stadslivets nöjen för att utvecklas.⁸

Folkskolan får ett obligatoriskt sjunde skolår. Det beslutades redan 1936 men genomförs successivt fram till 1948. Realskolan expanderar kraftigt, men det är bara lite drygt 4 000 ungdomar per år som tar studentexamen. Andra möjligheter till fortbildning gav folkhögskolorna och studieförbunden: Arbetarnas bildningsförbund (ABF), Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV), Nykterhetsrörelsens Bildningsverksamhet (NBV) och olika kyrkliga studieförbund. 1941 startar de första korrespondensskolorna – man kan nu ta realen per korrespondens.⁹

På 1940-talet fostras det spirande folkhemmets första generation. »Dessa barn fick höra att den svenska identiteten var solitt grundad i ett modernt, förnuftigt och rationellt samhälle«, skriver etnologen Frykman, »högre folkbildning, bättre kommunikationer, ökad hygien, högre levnadsålder, rättning i ledet».¹⁰

Under detta decennium går en rad kända svenska kulturpersonligheter bort: Selma Lagerlöf (1940), Verner von Heidenstam (1940), Albert Engström (1940), Karin Boye (1941), Wilhelm Peterson-Berger (1942), Alice Tegnér (1943) och Hasse Z. (1946).

Socialdemokraten Per Albin Hansson är statsminister i samlingsregeringen under krigsåren 1939–1945. På hösten 1946 avli-

der han hastigt och efterträds av Tage Erlander, som ska komma att vara statsminister i över tjugo år.

Radioinnehav

Antalet radiolicenser fortsätter att öka under 1940-talet och vid decenniets slut har drygt 2 miljoner licenser lösts. Andelen hushåll som har radio ökar under decenniet från 68 procent till 88 procent.¹¹

Att ha radio var en sak, möjligheterna att lyssna kunde vara en annan. Enligt Telegrafsstyrelsens beräkningar hade en tredjedel av befolkningen omöjliga eller dåliga mottagningsförhållanden vid tiden för krigsutbrottet. En del kunde bara lyssna på radion på kvällen då radiovågorna gick fram bättre. Under krigsåren följdes inte de internationella avtalen om frekvenser och det blev ännu mer störningar i radion. Det uppstod också andra tekniska problem som gjorde att ljudkvaliteten försämrades.¹²

En rörande historia som en informant berättar visar att radion ännu inte var en självklarhet i alla hem. Informanten är en kvinna som växte upp på ett »litet torp« i Bohuslän, där det fanns tre kor, kalvar, grisar, höns och katt. Pappan var småbrukare och stenarbetare, han kunde mura, spränga sten och anlägga diken, berättar informanten, och han skötte allt i ladugården förutom mjölkningen, som mamman gjorde.

»Mina första minnen av radio var att pappa gick till en granne och hörde nyheterna. Det var krig. En dag kom en radiohandlare med en radioapparat (oombedd – han var försäljare) som vi skulle ha på prov. Det var fantastiskt roligt. Jag minns inga detaljer, bara glädjen över att ha en radio. Jo, nyhetssändningarna minns jag, det blev allvarligt och tyst hemma. Stockholm–Motala! När radiohandlaren återkom för att göra affär, bestämde pappa att vi inte skulle behålla den. Jag var, tror jag, 5 år och min bror var då 11 år. Han fick tårar i ögonen och sa bara 'Pappa!'. Det var allt som behövdes för att pappa skulle ändra sig.« (BS21)

En annan informant berättar likaså om ett radiolöst hem under första hälften av decenniet. Vi är även nu i ett småbrukarhem, informanten är i tonåren och jobbar i skogen med vedhuggning, för – som han säger – behovet av björkved var omätligt till gengasdriften. Han sköter också mjölkningen på gården då mamman är sjuklig.

»I vår lilla by, Bjensjöå, Bygdeå socken, saknade vi elektrisk ström i början på 40-talet. Det fanns en batteriradio (med bilbatteri som drivkraft) hos en av grannarna i byn. Männen samlades hos grannen och lyssnade på dagens krigsrapporter. Oftast följde jag med min pappa för att höra nyhetssändningen och väderleksutsikterna. Efterdebatten i stugan färgades av dagens händelser ute i världen. Min familj bestod av pappa, mamma och sex pojkar, varav jag är nummer två och född 1930. Min pappa dog några år efter krigsslutet och mamma fick en tung försörjningsbörda. När vi ungefär vid samma tid fick elektrisk ström var en enkel radioapparat bland de första inköpen vi gjorde.« (BS10)

Det är kanske symtomatiskt att det i båda fallen rör sig om jordbruksmiljö, dit moderniseringarna kom sent. I berättelserna finner vi också de »klassiska« inslagen om männen, radion, nyheterna och intresset för väderleksrapporterna, och vi får en glimt av det strävsamma livet, de händiga männen och kvinnorna som sköter mjölkningen.

Hos den majoritet av hushållen som hade radio på 1940-talet var radioapparaterna ofta lådformade – det var en fyrkantig eller avlång låda, som informanterna säger – och de hade en central plats i hemmet. På landsbygden betydde det vanligtvis i köket. Två informanter berättar, och vi kan se hur det fortfarande är männens radio:

»Min far var den som bestämde helt över radion. Den var liksom helig. Den stod högt upp på köksskänken. En stor gul apparat med stora vita knappar och så stod det Radiola på den.« (BS15)

»Radion hade traditionellt utseende. Det var en trälåda place-

rad på köksbänken bakom pappas plats vid köksbordet.» (BS22)

I arbetarhemmet i Hallstahammar, där Ingvar växer upp tillsammans med två systrar och föräldrar – pappan arbetar på Bultfabriken och mamman är hemmafru i början på 1940-talet – finns en halvmeterstor radio i mörkt trä och klädd med ett tyg fram. Den står i rummet, där Ingvar också själv sover på nätterna. Familjen disponerar tre rum och kök i villan som pappan själv har byggt – många arbetare byggde egna hus på 1940- och 1950-talen – och ovanpå bor också tidstypiskt en annan familj.¹³

Hos jämnåriga Per-Olof i tjänstemannavillan i Helenelund – pappa är försäkringsagent och mamma hemmafru – har radion »hedersplatsen« i stora rummet. Där står den på en byrå snett emot öppna spisen. Det är möblerat kring radion, den intar, som Per-Olof säger, centralplatsen så att alla som satt där kunde lyssna. Per-Olof berättar:

»Där hade vi vår Kungsradio. Det var en fyrkantig ful burk [han mäter ut en halvmeter med armarna], som hette Kungsra-

En Kungs-Radio från tidigt 1940-tal. Apparaten finns på Radiomuseet i Göteborg.

dio. Jag kan se den framför mig än idag. Runt högtalarhål och gallret, format som ett K, så var det sådana här rattar och en skala som rullade fram längs alla de här kända stationerna.»

I stora rummet får de tre barnen inte vara särskilt mycket och de får inte leka där. Men Per-Olof är äldst av syskonen och han får sitta därinne tillsammans med pappan och mamman och lyssna. Radion ska komma att betyda mycket för Per-Olof. Mormorn bor också i villan men hör dåligt och lyssnar inte på radion.

Klas gifter sig 1944 och får ett »stort åbåke till radio« av svärföräldrarna.

»Den var 60–70 cm i basen och lite högre än bred. Det var en stor låda med snirklade utformningar i trä och en massa rattar. Man talade om radioapparater i antal rör. Jag har en fyrarörs, eller en sexrörs radio, det var ju väldigt fint. Det var ett slags mått på storlek och kapacitet.»

Radion placeras centralt i vardagsrummet, men snart drömmar Klas och hans fru om en ny radio – om en radiogrammofon.

»Jag och min fru gick och tittade på en sådan i Karlstad, där vi bodde, och den kostade elvahundra kronor. Det var massor av pengar. Men den var så elegant. Den var på spinkiga, höga ben och flott som en stilmöbel, ungefär som ett vitrinskåp med intarsior. Den var så elegant. Den tog vi hem och bestämde oss för. Men så sov vi oroligt på natten båda två, och dan därpå så sa vi nästan samtidigt till varandra att 'Det här var nog inte bra. Vi har inte råd.' Så vi lämnade tillbaka den och sen fick vi leva utan radiogrammofon. Någon sådan blev det inte förrän mycket längre fram.«¹⁴

Ibland beskriver informanterna målande situationer kring 1940-talets radioapparater, som säkert fler känner igen sig i.

»Det var en stor och lång låda som min pappa av någon för mig obegriplig anledning monterade sönder med jämna mellanrum varvid han spridde ut diverse delar på matbordet och nästan röt: 'Rör ingenting! Gå inte nära bordet!' Efter att ha mixtrat och skruvat och letat efter något i flera timmar under stigande

irritation satte han samman alla delar igen och radion fungerade tillfredsställande.» (BS14)

Beredskapstid

Att beredskapstiden sätter sin prägel på lyssnandet under första hälften av 1940-talet kommer fram i många av informanternas radiominnen. Först berättar en då ung kvinna från en tjänstemannafamilj och sedan en kvinna från ett arbetarhem.

»Under kriget blev radion ovärderlig. Hallen med sitt enda fönster var ju ett lämpligt rum att vara i under mörklägningsåren, då fönstren måste täckas med mörkt papper eller i vissa fall skivor. Man stickade, stoppade strumpor eller sydde trots dålig belysning, men radioprogrammen var det centrala.» (BS2)

»Mitt första radiominne har jag från krigstiden under perioden i Särna, där min pappa arbetade som sågare. Vi bodde en trappa upp ovanpå bussgaragen, i en liten lägenhet med köket som entrérum och centrum. På ett litet bord intill väggen, under snedtaget, stod den gråbrunmelerade radion med sin spröjsliknande utsmyckning och små rattar. Radion var en klenod som hanterades av pappa. Det rädde en spänd stämning inför den aktuella sändningen. En gubbe i grannskapet ängslades över att bli inkallad. I god tid hade pappa och gubben slagit sig ner på stolarna vid bordet och de satt med huvudet alldeles intill apparaten när sändningen började. Det var antagligen karlarnas ängsliga beteende som väckt min nyfikenhet. Att yttra sig eller att hålla på med störande aktiviteter under sändningen var tabu. Min mamma, som uppehöll sig i närheten av spisen, avvaktade, liksom jag, tyst i bakgrunden. Jag tittade på männen vid apparaten och hörde den tydliga mansrösten meddela något om åldern för mobiliseringen. Speciellt kommer jag ihåg gubbens kommentar, 'faan måste jag inte iväg igen!'« (BS20)

Programutbudet

Även programutbudet präglas, åtminstone delvis, av att det är beredskapstid. »Radion hjälpte i högsta grad till att forma beredskapsandan«, skriver Cederberg och Elgemyr, »den fredliga propagandan i radio tog sig uttryck i insamlingar till neutralitetsvakt, Finlandshjälp, försvarslån, Europas barn och Norgehjälp – allt Radiotjänsts egna manifestationer, egna initiativ.« I radioutbudet fanns kurser om »försvarsvilja och försvarstro«, och krönikespel som direkt författades för att tjäna som beredskapsprogram.¹⁵ Beredskapsschlagern »Min soldat – någonstans i Sverige« lärde sig nog många just via radion.

Hans skor är för stora och hans mössa för trång
hans byxor för smala och hans rock är för lång
men det gör detsamma för han är min soldat
någonstans i Sverige.

Nationell samling och enighet blir viktigt, radion sänder exempelvis inga politiska debatter under krigsåren. Nyhetsförmedlingen är förstas av största betydelse. Tidningarnas Telegrambyrå, som har ensamrätt till nyhetssändningarna i radio, hade ingen fri och obunden ställning utan stod under myndigheternas inflytande.¹⁶ I januari 1941 börjar TT att sända även morgonnyheter.

Väderleksrapporterna inskränks till ett minimum för att de inte skulle kunna utnyttjas av krigförande.¹⁷ Men det kommer ändå korta väderrapporter flera gånger om dagen.

Under 1940-talet ökar sändningstiden något i förhållande till 1930-talet,¹⁸ men på vardagarna är det fortfarande sändningsuppehåll någon timme på förmiddagen och eftermiddagen.

*Lyssnarundersökningar*¹⁹

Radiotjänst initierar flera lyssnarundersökningar under 1940-talet. Den första genomförs 1943 av Svenska Gallupinstitutet. Nästan 7 000 personer – ett representativt urval av licenshushåll – besvarar en lyssnarenkät. Nu får man veta att genomsnittslyssnaren hör på radio nästan tre timmar om dagen, och att man lyssnar på många olika program. Med tanke på världskriget är det inte konstigt att nyhetsprogrammen toppar lyssnandet: 77 procent lyssnar på dagsnyheterna klockan 19.00, 68 procent på väderleksrapporterna, 59 procent på morgonnyheterna klockan 8.00 och 58 procent på dagsnyheterna klockan 12.30. Som jag strax ska komma till bekräftar mina informanter den centrala ställning som nyhetssändningarna fick under kriget.

Men självfallet vill människorna också höra annat på radion. Vardagarnas Grammofonmusik lyssnar exempelvis 54 procent på. Även radioteatern hör till de populära programmen. I april 1943 lyssnar 42 procent av radiobefolkningen på en pjäs som sänds en torsdagskväll. Lördagskvällen är annars den verkliga radiolyssnarkvällen i många hem. Grammofonmusiken, gammal dansmusik, varietéer och frågesporter samlar två tredjedelar av befolkningen både i början av årtiondet och i slutet. 1946 startar Frukostklubben med Sigge Fürst på lördagsmorgnarna. Det ska bli ett långlivat och mycket avlyssnat program – det sänds i över trettio år. Nästan 60 procent lyssnar 1948, vuxna innan de ger sig iväg till sina arbeten och barnen innan de skyndar sig till skolan.

Men det finns plats också för livets allvar på morgnarna. Religionen är fortfarande en viktig referensram för människors förståelse av tillvaron. Morgonandakterna samlar hela 42 procent av radiobefolkningen och söndagarnas högmässor 43 procent. Det är ett intresse som håller i sig under hela decenniet, även 1948 lyssnar över 40 procent på morgonandakten och varannan vuxen lyssnar på söndagförmiddagens högmässa.

Efter kriget, då det åter blir möjligt med politiska debatter i radion, beställer Radiotjänst en specialstudie av radions valpro-

gram 1946. 65 procent av den vuxna befolkningen – urvalet gjordes bland hela den vuxna befolkningen oavsett radioinnehav eller ej – hade hört valdebatten en given kväll.

Ett år senare, 1947, beställer Radiotjänst en ny lyssnarundersökning, denna gång av universitetet i Uppsala. Undersökningen genomfördes i Sala som befolkningsmässigt utgjorde ett Miniatyrsverige. Radiotjänst vill bland annat veta hur det är med lyssnandet på de tidiga eftermiddagsprogrammen. På en fråga om vad man lyssnade på igår svarade 23 procent av kvinnorna och 13 procent av männen att de lyssnat på radio klockan 13–15. På en fråga om man någon gång brukar lyssna på programmen denna tid svarar 77 procent av kvinnorna och 40 procent av männen ja. Radiotjänst blir förvånad över resultaten, för man har trott att det bara var kvinnor som lyssnade vid denna tid. Det är helt klart fler kvinnor som lyssnar – allt fler har ju blivit hemmafruar – men också män kan lyssna mitt på dagen. Skiftarbetet är utbrett och bland bönderna kanske det emellanåt finns manliga lyssnare. En och annan har också tillgång till radio på arbetsplatsen.

Resultaten visar vidare att man inte lyssnar varje dag vid denna tid utan vanligtvis någon eller några gånger i veckan, dessutom framkom att folk ofta sysslade med andra saker medan de lyssnade på radio. Kvinnorna sysslar förstås med hushållsarbete och en del män passar på att samtidigt läsa tidningen. Det tyder på att radion har blivit mer av en vana som inte hela tiden omges med samma högtidliga känsla som tidigare. Men som vi ska se är det fortfarande många högtidsstunder förknippade med radiolyssnande.

Senare samma år (1947) beställs ännu en undersökning, som inriktar sig på svenska folkets levnadsvanor. Det visar sig att folk stiger upp tidigare än man trodde bland akademikerna och tjänstemännen i radiohuset. Det leder tämligen omedelbart till en tidigareläggning av morgonsändningarna med nyheter klockan 6.30.²⁰ Radiotjänst blir också överraskad av att så många är hemma på lördagskvällarna och så häpnar man över att 95 procent

svarar nej på frågan om de aktivt deltar i morgongymnastiken. Det är, liksom på 1930-talet, kapten Uggla som leder morgongymnastiken under krigsåren, men det är inte så lätt att aktivera massorna. Kanske reagerade man i många hem som hos arbetarfamiljen i Hallstahammar där Ingvar snart ska ge sig iväg till skolan och där radion med morgongymnastiken står på.

»Jag minns en vild man som hette kapten Uggla och som körde morgongymnastik. Han var säkert militär. Han var jättehurtig. Han körde oerhört snabbt en massa rörelser. Fanns det verkligen människor som hängde med i detta? Jag försökte aldrig och ingen annan hemma heller. Det var väl många som föll ner döda antar jag efter det här programmet.«

Det finns naturligtvis också lyssnare som gör gymnastik till programmet och som högt uppskattar gymnastikledaren Uggla, som var yrkesmilitär.²¹

Nyhetererna

Att krigsrapporteringen kom att spela en viktig roll i det dagliga radiolyssnandet berättar många informanter om.

»Sedan kom ju andra världskriget och då upptogs ju intresset i huvudsak av skildrandet av hur krigssituationen var dag för dag.« (BS1)

»Det som dominerade var främst nyhetsprogram och reportage. Vi levde ju i en allvarlig tid och mina föräldrar var politiskt intresserade och engagerade.« (BS16)

I telefonminnena nämner många kort och gott »nyhetererna under kriget« eller »krigsnyhetererna«, som något som de minns att de har lyssnat på.

Barnen förstod kanske inte så mycket av det som skedde men uppfattade allvaret i radiorösterna, de såg sina föräldrars bekymrade och beklämda ansikten och de hörde de vuxnas allvarliga samtal, och det kändes skrämmande och hotfullt.

»En del saker kommer man särskilt ihåg. Hur de vuxna lyss-

nade på krigsnyheterna och diskuterade. Man tyckte att det var skrämmande och hemskt och man hörde på rösterna hur allvarligt det var.» (BS15)

»Min pappa lyssnade på nyheterna, det handlade mest om kriget. Jag höll för öronen och ville inte lyssna på det hemska som dom pratade om.» (BS19)

»Jag minns Hitlers röst. Alla satt samlade runt den där svarta apparaten. Jag minns stämningen och ljudet. Det var kusligt och alla människor runt apparaten var mycket allvarliga.» (TM)

Radion var också viktig för inhemska informationer om beredskapstiden, om mobilisering och inkallelser, om när och hur man skulle mörklägga hemmen om kvällarna och rapporter om ransoneringar och tilldelningar av kuponger. »Närheten till norska gränsen gjorde att radionyhetererna var väldigt viktiga för information om mörkläggningen, m. m.«; »Jag minns uppmaningarna genom radion om mörkläggningarna 1944–45« (BS).

Ture, som tidigare har lyssnat på alla möjliga slags radioprogram, är under krigsåren ungkarl i 30-årsåldern, och hans radio-lyssnande har minskat avsevärt. Han är elingenjör, arbetar mycket och har ett rörligt liv, bland annat arbetar han på fortifikationen i Boden. Men nyhetssändningarna missar han inte. Han lyssnar på de flesta nyhetssändningarna i svensk radio och han följer också krigsutvecklingen via utländska radiostationer. När tyskarna invaderar Norge, i april 1940, är Ture i Göteborg. Det är mörkläggning på kvällen men Ture tar en promenad ner till stationen som är fylld med barn med lappar om halsen som ska evakueras. På natten går det flyglarm och Ture lyssnar på engelska radion. Då hör han engelsmännen gratulera Sverige för en fyndig lösning att stänga flygplatsen Torslanda utanför Göteborg. Hela flygfältet har fyllts med bussar och bilar så att inga flygplan kan landa. Men tyskarna flyger längre ut, säger Ture, och berättar vidare att det var många rykten i sväng jämt.

Även Klas berättar om ett intensivt lyssnande på utländska radiostationer under krigsåren då han utbildar sig till officer.

»Då satt man och skruvade och lyssnade, och skruvade och

lyssnade. Här har jag Königsberg, här har jag det och det. Kriget följde jag så gott jag kunde på det viset. Olika sändare sände sin version av kriget. Det var ju fantastiskt att höra.»

På samma sätt som för Ture är det inte så värst mycket annat som Klas nu lyssnar på. Han är i karriären och det finns inte mycket tid för radiolyssnande.

I arbetarhemmet hos Ingvar och tjänstemannahemmet hos Per-Olof, som båda är barn under krigsåren, är Radiotjänsts krigs- och beredskapsnyheter centrala, även om det också lyssnas på massor av andra program. »Nyheterna under 40-talet, rapporterna om skeendet, var det som man hade mest upplevelser av att höra«, säger Per-Olof. Han sitter vid radion tillsammans med pappan och mamman och lyssnar. Han vet inte om mamman var så hemskt intresserad, »det var farsan som styrde det här, och då fick vi vara med och lyssna«.

Krigsrapporteringen är pappans stora intresse på radion. Han förklarar för sonen, tar också fram tidningar och visar kartorna med pilar över styrkelägen och truppförflyttningar. Nyheterna på radion fick ett skimmer över sig, berättar Per-Olof, och det blev nästan som en ritual.

»Krigsrapporterna var oerhört fascinerande och alla människor pratade ju om det, och om ransoneringen och kristiden. Det skulle lyssnas på det. Man satt där och lyssnade och på något vis var det något ceremoniellt med det här lyssnandet. Jaha, nu skulle det höras på nyheterna och så skruvades radion på och så gick man in där och satt och lyssnade.«

I kapitel 3 om 1930-talet såg vi exempel på hur man hörde på radion att andra världskriget hade brutit ut. På 1940-talet är det många enskilda historiska händelser som man hör om i radion. Betydelsen av tidningsläsandet ska förstås inte glömmas bort, men radion gav röst åt de historiska skeendena.

En händelse som några informanter minns är sänkningen av den svenska ubåten »Ulven«, i april 1943. Den gick på en mina och alla 33 man ombord omkom, men det tog flera dagar innan det stod helt klart att hoppet var ute för besättningen. »Jag minns

nyhetssändningarna om en båt som gick på en mina»; »Knackningarna som man trodde sig höra från Ulven, ubåten som förlöst och som man sökte efter. Det var dödstyst kring apparaten, nästan kuslig stämning.» (TM; BS14)

Klas erinrar sig Dagen D, den 6 maj 1944 då de allierade invaderade Normandie. Då ligger han i beredskap nära norska gränsen och han lyssnar på nyhetssändningarna på den militära expeditionen.

»Där gick man ner på morgnarna och lyssnade på nyheterna. På invasionsdagen 1944 var vi samlade väldigt många. Det var högtidligt. Då tänkte vi alla att nu är det snart slut. Nu vänder det. Man hade hoppats och trott att tyskarna skulle förlora.»

Andra informanter minns krigsslutet, bland annat två män från telefonminnena som i första hand kommer att tänka på detta när de får en allmän fråga om de har något tidigt radio-minne:

»Jag minns när Gunnar Helén i maj 1945 refererade om freden från Kungsgatan i Stockholm.»

»Gustav den V:s tal vid freden 1945. Familjen satt samlad i vardagsrummet.»

Veckorna som föregick krigsslutet bevakade Radiotjänst ständigt utländska radiostationer och rapporterade vidare till svenska folket som kunde följa den dramatiska utvecklingen nästan timme för timme.²²

Nyhetslyssnandet upphör naturligtvis inte då kriget tar slut. Det fortsätter att vara viktigt för svenska folket, men det djupa allvar, oron och förstämningen som spreds i hemmen under krigsårens lyssnande, är förbi. Det är inte längre »många år av tårögda radiolyssnande föräldrar och vänner, oro över mobilisering och att Sverige ska bli indraget i kriget«, som en informant uttrycker det (BS). Radion ska visserligen också i fortsättningen komma att rapportera om många ohyggliga händelser och kritiska skeenden, men krigsrapporteringen minns informanterna som särskilt allvarstygda.

Till krigsrapporteringen hör också den oerhörda händelse

som inträffar på sensommaren, några månader efter freden i Europa, då USA faller atombomben över Hiroshima. Jörgen Cederberg, då tonåring, senare radioproducent, minns:

»I väntan på kommentarer och rapport från Radiotjänsts utsände reporter i New York, Lennart Dansk, spelades musik. Det var sent på kvällen och väntan kändes outhärdlig. Musiken man valde och som var av sju, åtta minuters längd var den sensuella Blommornas vals ur 'Nötknäpparsviten' av Tjajkovskij. Jag glömmer aldrig hur dramatiska just de karakteristiska böljegangarna i denna för balett komponerade vals tedde sig. När jag under senare år och ännu i denna dag hör Blommornas vals associerar jag den alltid till detta speciella tillfälle.«²³

En glad nyhet kommer dock något år efter kriget: »En morgon, just när jag skulle gå till skolan, meddelades från slottet att vi fått en liten prins, att Hagasessorna fått en liten bror« (BS15).

Jag ska avsluta det här avsnittet om 1940-talet och radionyheter med en berättelse om två gamla mäns högtidliga och ceremoniella nyhetslyssnande. Det försiggår på kammaren i ett litet torp som det fanns så många av runt om i landet. Idag är dessa torp sommarstugor, men på 1940-talet var de fortfarande bebodda. Det är en kvinna som berättar:

»Det är från mina första skollov hos mormor och morfar. Deras hus bestod av en kallfarstu, kök och kammare. Radion var placerad i kammarens ena hörn, ovanpå en trelådig byrå. Vid sidan om fanns, dels en grön 40-talsfåtölj, som praktiskt taget bara morfar satt i, dels en kubbstol i vilken morfars svåger, 'guffar', brukade slå sig ner. Praktiskt taget varje kväll satt karlarna där på sina platser. Det rådde en andäktig stämning i väntan på utsändningens början. Det var lika tyst som i kyrkan. En blick på väggen ovanför radion verifierade emellertid att man befann sig annorstädes. Där satt ett litet hörnskåp som dolde en flaska Kron- respektive Jägarbrännvin, den senare hade i mitt tycke den finaste etiketten med en gul hare på två ben, blåsandes i en lur. På övre hyllan fanns två spetsglas. Ibland skålade karlarna in nyheterna (troligen lördagskvällar). Efter nyheterna skå-

lade man ut, men då bara med halvfyllda glas. Sedan gick man ut och tittade i det blå och diskuterade väderleksutsikterna.« (BS20)

Var den lilla flickan satt som såg detta förtäljer inte historien, men hon satt nog mycket tyst och stilla. Mormodern, får vi förmoda, lyssnade i bakgrunden, samtidigt som hon kanske stickade eller sysslade med något hushållsarbete, men försiktigt så att hon inte störde den högtidliga ceremonin. Det hör också till saken att nyhetsuppläsningarna var officiösa och högtidliga i tonen och de signalerade att man skulle lyssna med en motsvarande vördnadsfull uppmärksamhet. En informant säger om detta:

»Det var en ganska högtidlig, allvarlig och anspänd ton i nyhetsuppläsningarna. Det var något officiellt över det hela. Inte den lediga ton man har nu. Det var ett slags härolder som hade det här språket, den här tonen som gjorde att man fick en känsla av att det här är något viktigt. Här är något att lyssna på! Det var lite officiell prägel över det hela. Det var inte vilka utsagor som helst, utan här kom något viktigt.« (Ingvar)

Annat än nyheter

Nyhetererna var betydelsefulla, men publiken ville också höra annat på sin radio, och det gjorde man. Man lyssnar, liksom på 1930-talet, på farbror Sven som har sin Barnens brevlåda på torsdagarna. Ett inslag i dessa program var brev från barn på sjukhus. »Det var fascinerande med alla dessa sjuka barn som låg på sjukhus«, berättar en informant på landsbygden (BS21), och ger därmed en tidsbild. Barn kunde få tillbringa lång tid på sjukhus. Penicillinet hade ännu inte slagit igenom och barnen var inte vaccinerade mot de vanliga barnsjukdomarna.

Man lyssnar på Grammofonmusiken, som fortsätter att vara populär, och på annan musik, man lyssnar på sportsändningar och på radioteater och uppläsningar, på föredrag, på andakter och gudstjänster och på underhållningsprogram. Den lyssnar-

statistik som finns från 1940-talet »tyder på att två tredjedelar av befolkningen satt vid apparaterna, då lördagskvällens radiounderhållning pågick«. ²⁴ Lördagen är arbets- och skoldag, men på lördagskvällen har man gjort sig förtjänt av lite avkoppling efter veckans slit. Inger, som växer upp på en bondgård i Västergötland, berättar om den »lutherska arbetsmoral« som rådde.

»På vardagarna jobbar man och på helgerna sätter man på sig finare kläder och sitter i trädgården och dricker kaffe. Det var radion man hade att ta till på lördagskvällen. Det var då det var underhållning i radio, det var legitimt att ha fritid då.«

En populär underhållningsgenre är frågesporterna, som nu blivit vanliga i radions utbud. De blir riktiga familjeprogram i alla samhällsklasser. I arbetarhemmet hos Ingvar sitter hela familjen tillsammans och lyssnar på frågesporterna under 1940-talet, och det gör man också hemma i den högborgerliga unga familj som Klas har bildat i mitten på 1940-talet. Klas blir nostalgisk när han erinrar sig dessa program: »Det var viktiga program för mig. Frågeprogrammen. Einar Haglund och Gösta Knutsson. Allmänbildningstävlingar.«

Under många år kommer radioprogrammen på bestämda dagar, bestämda tider, och detta, tillsammans med att det bara finns en radiokanal, gör det lätt för publiken att hålla reda på program och sändningstider. Informanterna minns att det inte var några problem.

»Radioprogrammen var stabilt uppbyggda i sin struktur. Det som var på torsdagarna – det var ungefär som ärter och fläsk – det var på torsdagarna. Det var ordning och reda på programmen på den tiden och det var därför man kunde klara av att hålla reda på när man kunde lyssna på vad. Man vande sig vid strukturen.« (Per-Olof)

Jag ska först presentera några röster om diverse program, och sedan lite mer utförligt behandla radioteaterlyssnandet.

När det gäller *andakterna* och *gudstjänsterna* nämns dessa ofta utan kommentarer i uppräknningar av program som man har lyssnat på eller som något man minns att föräldrarna ville höra.

Lyssnarstatistiken visar som nämnts ett tämligen högt lyssnande på andakter och gudstjänster bland vuxna, men bland de uppväxande generationerna ska religionen inte alls komma att få samma betydelse. Det är främst de senare åldersgrupperna som jag har intervjuat och det är säkert förklaringen till att jag har så pass få inträngande berättelser om de religiösa programmens betydelse.

»Nyheter och radiogudstjänster var de program familjen mest lyssnade till« (TM).

»Mamma lyssnade alltid på gudstjänsterna« (Barbro).

Ganska många informanter förknippar de religiösa programmen med den allra äldsta generationen, med sina farmödrar och mormödrar, och man minns ibland dessa stunder ur barnets synvinkel, som plågsamma upplevelser av att behöva sitta alldeles stilla.

»Gudstjänsterna på söndagarna var ju ett lidande. Det var när vi var hos farmor. Hon styrdes ju av det här. Hon var religiös så det bara brakade om det.« (Per-Olof)

Grammofonmusiken är ett program som informanterna minns och gärna talar om, ofta med förtjusning, men ibland med blandade känslor, åtminstone inför vissa musikinslag som man försöker undvika, eller som man »genomled för att få lyssna på det som kom på slutet«: »Fick alltid ta reda på åt mormor vilken sorts musik som skulle inleda. Hon ville undvika klassiskt« (TM).

Det fanns många som, i likhet med den här mormodern, väntade på det populära. Men programmet har verkligen en plats i informanternas hjärtan. Man fick musikupplevelser och man lärde känna olika slags musik. Flera berättar hur de tog tidningarna till hjälp för att lära sig vad det var för musik. »I tidningen kunde man läsa vilka skivor som spelades och det var mycket bra för då lärde man sig styckets namn och kompositör«, skriver en kvinna från ett arbetarhem (BS9).

Per-Olof berättar att även han inväntade de modernare och lättare styckena då han som tonåring lyssnade på *Grammofon-*

musiken i slutet på 1940-talet. Han var särskilt intresserad av jazz. »Men ransoneringen var strikt«, säger han, »det var aldrig mer än två, och den ena var nästan lite halvklassisk och sen kom en hotig låt.« Den var den han väntade på, men han lyssnade sig igenom hela programmet och han tycker att det var bra att han »fick sig till livs lite annan musik också«. Viss klassisk musik tycker han om att höra på, och det tror han kan härledas till Grammofonmusiken och till andra musikprogram i radion såsom Underhållningsmusik med radioorkestern, där man kunde spela Offenbach, Rachmaninov med flera.

»Jag ska inte säga att jag är ledsen för att det var för mycket fin klassisk musik. Min musiksmak vart präglad av att jag lyssnade på styckena före, för man kunde inte så mycket musik.«

Sporten har en given plats i informanternas radiominnen. Särskilt männen har lyssnat lika intensivt som tidigare.

Vasaloppet, Olympiska spelen 1948, och inte minst Gunder Höggs världsrekordlopp i USA sommaren 1943 nämns av många informanter. Jag ska här bara helt kort redovisa två minnen, båda av kvinnliga lyssnare som lyssnade tillsammans med sina pappor som var tjänstemän. Det ena visar på ett fint sätt hur far och dotter kan komma varandra nära genom att lyssna på radiosport tillsammans, och det andra visar den förtätade, upphöjda upplevelse som en spännande sportupplevelse kan ge, understruken av nattens timma och den primitiva avlyssningstekniken. Det är inte alltid det perfekt återgivna som ger den starkaste upplevelsen.

»Min pappa lyssnade på alla fotbollsmatcher och vad det då kan ha varit av idrottsevenemang som sändes i radion. Det kunde bli lite störande för den övriga familjen, men han och jag delade entusiasmen under olympiaden som gick 1948, vinterolympiaden i Sankt Moritz och sommarolympiaden i London. Vi har nog aldrig varit varandra så nära som då, min pappa och jag, som när vi enades i patriotiskt jubel över svenskarnas segrar.«
(BS14)

»Min största radiohändelse var då jag var 11 år. Denna sommar

hade vi hyrt ett hus som låg i en liten by som hette Born, ett par mil ovanför Rättvik. Det var då Gunder Hägg gjorde sitt guldlopp på andra sidan Atlanten. Det fanns ingen radio i huset, men min pappa lyckades få tag i en liten kristallmottagare, en mycket märklig liten tingest. Vi lyckades få ljud i den och jag minns hur otroligt spännande det var när Gunder Hägg skulle springa. Det var sent på natten svensk tid. Tänka sig att få vara uppe mitt i natten och lyssna på den lilla mystiska tingesten och höra Gunder Hägg springa i Amerika och vinna! Det var spänning det!« (BS11)

Det var också en stor radiohändelse på annat sätt – det var den första direktsändningen från Amerika.²⁵

Sten Bergman fascinerade lyssnarna med sina reseberättelser från exotiska platser. Bilden är från 1944.

Det var många olika *föredrag* i radions utbud. En föredrags-hållare som gjorde outplånliga intryck på lyssnarna var Sten Bergman, upptäcktsresande som höll radioföredrag om exotiska miljöer, bland annat om Nya Guinea dit han gjorde flera forskningsresor. Förutom att han berättade om naturfolk och avlägsna och ibland lite skrämmande platser, hade Sten Bergman en speciell röst som fängslade lyssnarna:

»Han hade en sån här röst som man hade på den här tiden och som gjorde att han fångade uppmärksamheten« (Ingvar).

Per-Olof lyssnade som pojke gärna på Sten Bergmans rese-skildringar. Han blev en idol, berättar han. Han sitter ensam och lyssnar på dessa program – farsan var aldrig intresserad av sånt där, säger han, och mamman var upptagen av annat – och han trollbinds.

»Jag satt som ett tänt ljus och lyssnade. Hans speciella röst som han hade när han berättade om alla färder han hade gjort i vildmarken. Det var något så fascinerande för en liten grabb att lyssna på det här. Det finns inga mänresor i världen som går upp mot upplevelsen att få höra det här. Hans röst, den kan jag höra för mig än idag.«

En kvinnlig föredragshållare, som särskilt de vuxna kvinnorna tycks ha uppskattat, var Delsbostintan. Hon hade också förekommit redan på 1920-talet. Delsbostintan var ett artistnamn bakom vilket läkarfrun Ida Gawell-Blumenthal doldes. Hon var från Arbrå i Hälsingland och hon upptecknade visor och bygdekultur från sin hembygd. I radion sjöng hon och berättade folkliga historier på sin dialekt. Hon hade »en frodig berättarstil och var en välgörande tillgång för radion med sina muntra historier på äkta delsboska«.²⁶

Bland mina informantminnen finns inga utförliga berättelser om Delsbostintan, men flera minns att deras mammor har lyssnat på henne. »Till min mammas favoriter hörde Delsbostintan« (BS). »Det var faktiskt något som till och med min mamma kunde säga att hon gillade alldeles för egen maskin«, berättar Inger, vars mamma annars, liksom så många andra mammor, anpassa-

de sitt lyssnade efter andra familjemedlemmars önskemål.

Det förekom också många *uppläsningar* ur skönlitterära verk i radions 1940-talsutbud. Informanterna minns i allmänna ordalag att de har lyssnat på radioföljetonger eller uppläsningar, och ibland understryks betydelsen.

»Radioföljetongen har varit ett program som har följt mig genom livet och än idag lyssnar jag till detta program« (kvinna, BS9).

Ibland preciseras minnena, exempelvis »Jag minns uppläsningar av 'Anna Svärd' av Selma Lagerlöf i början på 40-talet« (kvinna, TM).²⁷ En manlig brevskrivare som i slutet av 1940-talet arbetar som grafiker minns:

»Jag vet också att vi på detta lilla företag med stort intresse lyssnade på radioföljetongen 'Raskens' av Vilhelm Moberg. Den lästes av en Bertil Nygren på skorrande småländska och ingen fick störa dessa radiostunder. Ännu idag faller jag uttryck som jag lyssnade till ur Raskens för 45 år sedan.« (BS)

Av lyssnarbrev som skickas in till Radiotjänst efter uppläsningar av Selma Lagerlöfs Löwensköldstrilogi (den gick som följetong säsongen 1944–45) framgår likaså att många lyssnare hade starka upplevelser av uppläsningar.

»Jag får erkänna att jag fann mig stå gråtande lutad över bordet, väntande på mer, då det hela var slut«, skriver en manlig lyssnare. Den vanligaste lyssnaren tycks dock ha varit en kvinna. Enligt Solveig Lundgren, som har gått igenom brevsörden, var det många hemmafruar som lyssnade. Det fanns också flera arbetsplatser där man lyssnade, det kunde vara skradderifirmor, modeateljéer och verkstäder, och det tycks ha varit mest på arbetsplatser med kvinnliga anställda:

Personalen på Åhlén & Åkerlunds offsetavdelning rapporterade om kollektivt lyssnade, 280 damer på Elvinggården i Stockholm likaså. På en industri i Norrköping med hundra kvinnliga arbetare stängdes fläktarna av så att man inte skulle gå miste om ett enda ord.²⁸

Även på barn kunde dessa uppläsningar göra starka intryck, som på den här flickan som är i sjuårsåldern och sitter ensam i det utkylda »lilla rummet« innanför köket där radion står.

»Det var som sagor. Det var viktigt för vi hade inga böcker. Det var någon sorts öppning till en fiktionsvärld, till en sago-värld, till fantasin.« (Inger)

Radioteater

Att radioteatern var uppskattad och gav lyssnare i olika åldrar och från olika samhällsklasser fina upplevelser vittnar många informanter om. Visst fanns det skillnader i vad man uppskattade – och visst föredrog en hel del de mer lättsamma pjäserna och serierna – men radioteatern fick en viktig kulturförmedlande roll med sitt seriösa utbud. I såväl småbrukarmiljöer som arbetarmiljöer och tjänstemannamiljöer fanns det många människor som var fångslade av radioteatern och som via den kom i kontakt med världslitteraturen. Det rådde en förtätad stämning när man samlades för att lyssna på radioteatern. Kanske sätter man på radion först när man slagit sig ner, och ser på hur det gröna ögat, som då fanns på många apparater, börjar lysa som indikation på att apparaten är påslagen.

På det sättet sitter en familj – fadern är konditor – i en liten tvårummare och väntar på att radioteatern ska börja på den mörkbruna radion kring vilken en sittgrupp är placerad. Det råder en »nästan religiös atmosfär« från det att pappan sätter på radion och ett litet brum hörs följt av några sekunders tystnad, innan det gröna ögat sakta börjar lysa. Den folkhögskolestudent som intervjuat sin far om detta minne skriver:

»Dessa 7 sekunder av tystnad då hela familjen med full koncentration direkt stirrade varandra i ögonen i den största förväntan på det stora undret, minns min far med stor glädje. Man kan väl tillägga att dessa aftnar då just radioteater gavs gjort ett så starkt intryck på honom att han än idag planerar sina sysslor och

tid kring detta fenomen för att inte rubba den trygghet och tillflyktsort som radioteater faktiskt är.» (FM)

Radioteaterns signatur-gonggong och presentation av pjäsen underströk den högtidliga stämningen:

»Dong, radioteatern ger 'Eld av eld' – ett kärleksdrama av Lars Ahlin. Radiobearbetning och regi – Olof Molander. Personerna: Kristina Lind, arkitekt – Inga Tidblad, Erik Holm, läkare – Olof Widgren ... «²⁹

I en arbetarfamilj i Malmö lyssnas det mycket på radio och radioteatern är en självklar del av lyssnandet. Lägenheten är omodern, man eldar i vedspis och kakelugn, och torrklosetten finns på vinden. Om vintern är det kallt inne för »man kunde inte slösa med ved och kol«. Mamman är hemmafru, pappan arbetar vid järnvägen och det finns tre barn, varav min informant är ett. Hon berättar:

»Vi lyssnade på radioteatern. I min familj gick vi inte så mycket på teatern. Jag kommer ihåg att vi gick till Folkteatern som spelade buskis, någon gång gick vi på Hippodromen, men aldrig på någon teater där det spelades mer klassiska stycken. Där [klassiska stycken] spelade radion in. Jag satt som klistrad till radion när det var teaterdags. Min mor var också intresserad. Även min far lyssnade, särskilt när det var lite lättare program, även dramatiska ibland, men kanske inte just när Hamlet, eller liknande, spelades. Radions betydelse ifråga om teater, konst, musik, kan inte nog betonas. För mig har det haft en enorm betydelse i min utveckling.» (BS9)

Av det här minnet framgår också de vuxna kvinnornas intresse för radioteater. Om nyheterna, och sporten, ofta är förknippade med fäderna så finns det starka band mellan radioteatern och mödrarna. I de representativa telefonminnena är det mer än dubbelt så många kvinnor som män, födda på 1930-talet eller tidigare, som minns att de lyssnat på radioteater. När kvinnorna räknar upp sina programminnen, kommer Barnens brevlåda först, därefter radioteater, och sedan Grammofonmusiken, sport och nyheter med lika många omnämnanden. Männens minns

likaså främst Barnens brevlåda men den är tätt följd av sport och nyheter, sedan kommer Grammofonmusiken och radioteatern.³⁰

Männen lyssnade också på radioteater, men det fanns ett särskilt intresse från kvinnornas sida för det litterära, berättande stoffet i radion.

Så är det exempelvis både hemma hos Per-Olof i tjänstemanavillan och hemma hos Ingvar i arbetarvillan. Där lyssnar pojkar och mammorna med mycket stort engagemang på radioteatern.

Hos Ingvar är pappan en praktisk man som sysslar med huset och trädgården. När mamman och Ingvar lyssnar på radioteater tillsammans är pappan ute och gräver eller sågar ved eller så reparerar han någon ledning. Ibland sitter han med sitt dragspel. Men sonen vill inte bli någon praktisk man. Litteraturen och radioteatern kom i stället att betyda mycket för Ingvar, som ska komma att ta studenten och studera vidare.

»Genom radioteatern träffade man massor av andra människor som handlade och levde andra liv och tänkte andra tankar än vad man gör i ett privatliv. Det gick utanför den horisont som fanns i Hallstahammar. Det var spännande för då tyckte man att man träffade på nya människor. Dom talade, dom reagerade, dom hade känslor, dom agerade. Det var intressant eftersom jag var intresserad av människor, av andra än dom som fanns i min närhet. Det mest omedelbara sättet att uppleva andra i radio, det var när det var gestaltat som i radioteatern. Då levde dom.«

Inte heller hemma hos Per-Olof är pappan intresserad av radioteatern, men det är däremot hans mamma. Per-Olof ska, till skillnad från Ingvar, bli en praktisk man, i många år ska han arbeta som byggnadsarbetare och busschaufför, och han ska snickra och reparera i sitt eget hem. Det radioteaterintresse som han grundlägger under uppväxten tar han med sig. På 1940-talet sitter han helt försjunken tillsammans med mamman och lyssnar.

»Hon och jag var fantastiska lyssnare på radioteater. Det var nästan seanser när vi satt för oss själva. Ingen fick störa oss och

ingen gjorde det heller. Det var en viss respekt för vad folk ville göra, så vi fick sitta där och lyssna och höra på våra radioteatrar. Vi satt för oss själva, alldeles i vår egen lilla värld. Fantasin, man fick teaterföreställningen i huvudet. Jag tror aldrig att två människor har samma föreställning i huvudet fast man sitter bredvid varandra och lyssnar på samma teater. Vi pratade just inte med varandra om pjäsen efter lyssnandet. Vi bara kommenterade om det var bra eller dåligt och hur skådespelarna var. Man hade ju sina favoriter. Det fanns så vanvettigt mycket fina skådespelare förut.«

Per-Olof kommer inte ihåg några enskilda radiopjäser, men han berättar att han lyssnade på allt.

»Det var en upplevelse att lyssna på radiopjäserna. Det var någon form av stimulans. Jag tror att vissa människor måste ha de här sakerna bara.«

Radion blir en del av vardagen

Radion är på 1940-talet inte bara förenad med ett uppmärksamt och koncentrerat lyssnande. Den har nu blivit en del av vardagen och den kan stå på medan man sysslar med andra saker, som hushållsarbete eller morgonbestyr. Radion anger också tiden och får fungera som klocka. Till 12.30-nyheterna tar man paus på bondgårdarna, samlas i köket och äter, samtidigt som man lyssnar på nyheterna och väderleksrapporterna. Hemma hos Inger i Västergötland sprakar elden i vedspisen »som värmd upp allting«.

»Då lyssnade pappa på nyheter, det var viktigt. Vi hörde också Klockspelet och Dagens dikt. Man åt på landet där någonstans vid halv ett, så det var ett tillfälle när familjen var samlad. Det var lite stora världen som kom in i köket.«

I många hem lyssnar man på radion på morgonen och låter radion signalera när det är dags att gå till arbetet eller skolan.

»På morgonen vaknade jag till sjunyheterna då min far höjde

Radiolyssnande familj i Vännäs fotograferad en jul i början av 1940-talet.

ljudet så att radion skulle fungera som väckarklocka. Låg man då och drog sig till vädret och sjörapporterna stod min far strax i dörren. Det var hög tid att gå upp och traska de fyra kilometrarna till skolan.» (BS15)

»Man vart ju präglad av radion eftersom den stod på och gick. Innan man kutade till skolan stod radion på och man gick efter radion. Min kompis Lennart, Lette kallad, bodde nere i backen och vi hade sällskap till skolan. 'Sno're på Per-Olof' – han stod nere vid grinden – 'dom lira sista psalmen när jag kuta hemifrån', ropade han. Då var det bråttom så att man skulle hinna till skolan. Morsan hade roligt åt det här och när det var riktigt bråttom hemma så sa hon 'Sno dig på, Per-Olof, dom lira sista psalmen alldeles nyss'. Det vart ett talesätt.»

Som framgick av avsnittet om radioföljetonger kunde en del också lyssna på radio på sina arbetsplatser. En som alltid arbetade och lyssnade på radio under 1940-talet var byskräddaren i

den lilla byn Östra Sönnarslöv i Skåne. Det fanns byskräddare i alla små byar häromkring, berättar sonen Bertil, som är en av mina informanter. Pappan hade en stor brun låda till radio på verkstan där han satt hela dagarna och sydde, i skräddarställning på bordet, och så lyssnade han på radion. »Radion stod på«, minns Bertil, »det var det ena programmet efter det andra.« Själv sprang han ut och in på verkstan och när Barnens brevlåda kom fick han hoppa upp på bordet och sitta där och lyssna tillsammans med pappan. Pappans arbetsdag var slut efter nyheterna klockan tio på kvällen som avlyssnades nere i verkstan. Sedan gick han upp till familjen.

Men att strölyssna på radio var inte något som man tillät i alla familjer. Bertil berättar att de själva hade det ganska »knapert«, men än värre var det hos många andra. Där kunde inte radion stå på för den drog ström och det kostade pengar. Det fanns förstås också familjer där man av andra skäl inte hade radion på annat än när man verkligen ville lyssna på ett speciellt program.

Tonåringens musiklyssnande sträcker sig bortom AB Radiotjänst

Jazzen väcker inte längre samma förskräckelse som i slutet på 1920-talet. För de unga signalerar jazzen det moderna, det lockar ungdomen, och den moderna musiken kan man komma i kontakt med via radion. Särskilt manliga informanter, som var unga på 1940-talet, berättar att de då började lyssna på jazz på radion. Vi har redan sett hur Per-Olof inväntar jazzen på Grammofonmusiken, Klas började redan på 1930-talet tycka om jazz och Ingvar berättar även han att det var jazzen och de populära låtarna som var hans musik. Ibland lyssnade han på jazz tillsammans med kompisar.

1940-talets tonåringar sökte även upp musik på utländska radiostationer. Hos Ingvar har familjen, i slutet på 1940-talet, skaffat en mindre radio som ställs i ett »farsturum« där det var

möblerat och man kunde sitta. Ingvar får disponera den stora radion själv och den finns i hans rum. Där letar han, sena kvällar och nätter, upp musik på utländska radiostationer. Han ligger i mörkret i sin säng. Det lyser bara lite om radion.

»Det var spännande. Främmande språk, en fläkt av världen utanför Sverige. Jag sökte ofta upp jazzmusik. Det fanns olika stationer. Hilversum – jag undrar om inte dom spelade jazzmusik. Då hade jag släckt ljuset och så lyste det på panelen.«

Andra informanter som var unga på 1940-talet berättar att de lyssnat på modern dansmusik på utländska radiostationer, man nämner bland annat, som de här två kvinnorna från arbetarhem, Radio Luxemburg: »Jag minns hur man som tonåring lyssnade på stationer som Hilversum och Luxemburg om man ville höra fin dansmusik«; »Senare på kvällen rattade vi ungdomar in Radio Luxemburg för där var det fin dansmusik« (BS5 och BS13).

I telefonminnena minns några informanter också Radio Luxemburg som en station som man lyssnade på som ung på 1940-talet, men det är bara en liten grupp män som nämner detta.

»Jag minns Radio Luxemburg och andra utländska radiostationer på 40-talet. Jag hade en fin Agabaltic – en fantastisk radio!«

Det är nog rimligt att anta att det var mest – dock inte enbart – unga män som ivrigt lyssnade på musik och annat på Europas radiostationer under 1940-talet. Kanske var radiolyssnandet ett utslag av den ungdomliga utforskarlust som en del menar karakteriserar den unge mannen i perioden innan han på allvar går in i vuxenlivet. Flickor har inte, åtminstone inte tidigare, uppmuntrats och haft samma frihet till att utforska världen som pojkar har haft.³¹

Könsperspektiv på radiolyssnandet

Jag ska här inte ge mig in i en lång diskussion om könsrollernas betydelse utan bara framhålla det som redan har syns så tydligt

i informanternas lyssnarminnen. Liksom tidigare är det även under 1940-talet väldigt mycket mannens radio. I många familjer är det papporna som har makten över radion, både över apparaten som sådan, som han i kraft av sitt tekniska kunnande tar hand om, och över programmen. Han bestämmer inte alltid, men när han själv vill lyssna på något, då får de andra finna sig i det och vara tysta.

I radion kom mest manliga röster, även sådana områden som kvinnor av tradition brukar ta hand om, exempelvis barnen, blev i radion manliga sfärer, genom Sven Jerring och Gösta Knutsson. Mannen som lyssnare hade också många genrer som han intresserade sig för, inte minst nyheter och sport kom att ge radion en manlig profil.

Både tekniken och innehållet tilltalade den manliga publiken och gjorde att det i så hög grad blev mannens radio. Åström skriver i sin bok om tre generationers svenska män att »tekniken blev laddad med manlig prestige och ett av de revir som männen värnat om».³² Vi ska också komma ihåg att könsstrukturen i samhället var patriarkalisk. Kvinnorna var underordnade, och barnen hade inte samma rätt att säga sin mening som nu.

Som vi har sett lyssnade också kvinnorna på radion, men inte i samma omfattning som männen, och kanske inte med samma glöd, annat än när det var uppläsningar och radioteater, eller Delsbostintan. De religiösa programmen tilltalade nog också kvinnorna mer än männen. En del kvinnor tycks ha varit mycket lite intresserade av radion, kanske ofta i kombination med tidsbrist. Så är det exempelvis för Elsa som är hemmafru i norra Sverige på 1940-talet – i mitten på decenniet har hon tre små barn och det blir inte mycket radiolyssnande för hennes del. Hon kan inte alls minnas att hon satte på radion på dagarna när hon gick hemma, men ibland satt mannen och hon tillsammans på kvällarna och lyssnade, och så såg hon till att barnen fick lyssna på barnprogrammen.

Det är självfallet inte i alla familjer som dessa könsrollsmönster uppträder. Men de återkommer i så många informanternas

minnen att vi kan anta att de varit tämligen dominanta.

Jag ska ändå avsluta med en familj där mamman haft ett större intresse för radion än pappan. Så var det hemma i bondgården där Barbro växte upp. Där lyssnade mamman mycket på radio, inte gärna på radioteater men på musik, gudstjänster och underhållning. Pappan lyssnade betydligt mindre. »Han jobbade ju«, säger Barbro, »det var ju jordbruk. Även om det var i mindre skala så var han mycket ute.«

1950-talet. Radion i folkhemmet

Framtidstron är stark på 1950-talet och det är nu som folkhemmet gestaltar sig. Som samhällsmetafor formuleras ideologin redan på 1930-talet,¹ men det är först efter kriget som folkhemsbygget på allvar kan genomföras. Det är ett samhälle med full sysselsättning. »Brevskolans studiecirkclar från 1950 om 'den fulla sysselsättningen' var en typisk exponent för upprymdheten i Det Nya Samhället.«² Det är förstås männen man talar om, kvinnorna ska helst vara hemmafruar. Även tidningarna speglar optimismen och framtidstron i folkhemmet, och politikerna och de sociala ingenjörerna är potenta män som skapar och genomför planerna.³

På arbetsmarknaden råder fred. Vid 1951 års LO-kongress presenteras det som senare ska komma att kallas den svenska modellen, ett fredligt samarbete mellan fackföreningar och näringsliv. Det menar många blev viktigt för välfärdsstatens framväxt.⁴

Det är en exceptionell tillväxtperiod i Sverige. Landet befinner sig i ett gynnsamt läge efter att ha sluppit bli indraget i andra världskriget, och industrin kan snabbt dra nytta av den starka efterfrågan i världshandeln och av den inhemska välfärdspolitiken med stora offentliga satsningar på bostadsbyggande.⁵ Arbetskraften fortsätter att strömma från jordbruket till industrin och till andra näringar som handel och bankväsende. Mellan 1951 och 1956 läggs 75 000 småjordbruk ner.⁶ Inom industrin är verkstadsindustrin särskilt expansiv när det gäller antalet sysselsatta, det var företag som SKF, Ericsson, Alfa-Laval och AGA.⁷ Industrin växer och rationaliserar, bland annat genom införandet av löpan-

de banden. Längs banden står och sitter arbetarna och gör var sin liten deluppgift. Tempot är högt och arbetet är monotont.⁸

Hur människorna anpassat sig till övergången från bondesamhället, med dess patriarkala familjestruktur och bygemenskap, till industrisamhällets krav, studeras i ett stort sociologiskt projekt, »Människan i industrisamhället».⁹ Det hör också till tiden att samhällsvetenskaperna är på frammarsch och tas i bruk i folkhemsprojektet.

Bostadsbristen är stor, särskilt i storstäderna, och bostadsbygandet börjar skjuta fart. Målet är goda bostäder för alla. Där moderna bostäder byggs befolkas snart folkhemmets mönsterområden. Ett sådant område var Tunabackar i Uppsala, dit jag själv flyttade med min familj vid decenniets början.

Hemmen moderniseras snabbt i takt med det ökande välståndet. Under andra hälften av 1950-talet blir de elektriska hushållsapparaterna så »vanliga att de präglade vårt sätt att leva».¹⁰ I början av decenniet har många fortfarande inte dammsugare, den är förhållandevis dyr i inköp, men 1958 har 74 procent av hushållen skaffat sig en sådan. Vid denna tid har också kylskåpen blivit allt vanligare. Hälften av hushållen i tätorterna har nu fått kylskåp, men det är ganska få som har egen tvättmaskin och frysbox. På landsbygden går utvecklingen långsammare, i allt utom när det gäller inköp av frysboxar.¹¹

Det blir också vanligare med bil. 1953 finns det cirka en halv miljon bilar i Sverige och tio år senare har den siffran tredubb-lats.¹²

1950-talet är hemmafruarnas decennium, dock med vissa skillnader mellan samhällsklasserna. Bland arbetarfamiljerna är det lite vanligare att fruarna drygar ut familjeinkomsterna med eget förvärvsarbete än bland tjänstemannafamiljerna. Men i alla samhällsklasser är en bred majoritet av de gifta kvinnorna hemmafruar.¹³

1950 beslutar riksdagen om nioårig skolplikt och om försöksverksamhet med så kallad enhetsskola. De unga ska inte tidigt splittras i olika utbildningsvägar, som realskola eller flickskola

för vissa vid 11 års ålder. Målet är att höja den allmänna utbildningsnivån och demokratisera skolväsendet. Det ska dock dröja långt in på 1960-talet innan dessa tankar helt genomförs i och med att riksdagen 1962 beslutar om grundskolans införande.¹⁴ Samhället ville också stimulera till högre studier, och forskning om den så kallade begåvningsreserven initierades. Det var alla de som kunde ha tagit studentexamen men som inte hade gjort det på grund av diverse hinder.¹⁵

Även om det är långt kvar till dagens standard, så får svensken också mer fritid under 1950-talet. 1951 lagstadgas treveckorssemestern och i slutet av årtiondet sjunker den lagstadgade arbetstiden från 48 till 45 timmar i veckan. Tjänstemän har oftare ännu lite kortare arbetsvecka. Få har lediga lördagar.¹⁶

Utomlands utvecklar sig stormaktskonflikter, och världen bortom Sverige ter sig mer hotfull. I Asien utbryter Koreakriget sommaren 1950, mellan det kommunistiska Nordkorea och Kina på ena sidan och Sydkorea och FN/USA på den andra. I Europa–USA-sfären råder kalla kriget, en maktkamp mellan kommunismen i östblocket och demokratin i väst som ska pågå under lång tid framöver. En annan kamp är den kosmiska kapplöpningen mellan USA och Sovjetunionen, som intensifieras i slutet av 1950-talet då rader av sputnikar och satelliter skickas upp.

I medierna framstår det svenska folkhemmet som än mer idylliskt i kontrast till den hotfulla och kaotiska omvärlden.¹⁷ Jag ska avsluta det här samhällsorienterande avsnittet med några informanternas minnen av ödesmättade historiska händelser som de hörde om i radions nyhetsförmedling på 1950-talet.

»Det var en junikväll. Vi satt fyra ungdomar hemma hos någon runt en radio och lyssnade på kvällssändningarna då vi hörde om Koreakriget. Vi var som bedövade. Var det möjligt? Ingen av oss var mer än femton sexton år, men vi var verkligen allvarligt skakade. Vad skulle hända nu? Först tyckte jag att det som hände var så långt, långt borta i världen, men den kvällen blev jag medveten om att vi alla befann oss på samma lilla klot. Ett eventuellt nytt storkrig berörde oss alla. Det starkaste och

mest livsavgörande minnet av alla är dock från en vinterkväll i början av 1950. Det var nyhetsuppläsning vid sextiden. Amerikanerna hade uppfunnit en ny bomb, oändligt mycket starkare än atombomben, och så uppgavs vilka skador som kunde uppstå om den kom till användning. Jag var på väg till extralektioner i matematik. Det var en klar månskenskväll och jag grät av ångest inför världens framtida öde. Min väninna som följde mig tyckte att jag var larvig, men min extralärare, en några år äldre seminarist, förstod mig rätt och det blev inte mycket räknat den kvällen. Vi diskuterade riskerna för jordens undergång och jag bestämde mig för att aldrig skaffa mig några barn.« (Kvinna från tjänstemannafamilj, BS14.)¹⁸

»Upplevelsen av att man fick hela världen i sitt vardagsrum var på både ont och gott. Koreakriget pågick och det var ruskiga saker man upplevde. Jag glömmer aldrig när tanksen körde in i Ungern och helt enkelt körde över folk. Det var ryssarna som gick in där.« (Kvinna från arbetarfamilj, BS9.)

En mindre ödesmättad händelse är fartygsolyckan 1956 då den italienska atlantångaren »Andrea Doria« sjunker efter en kollision med ett svenskt fartyg nära USA:s östkust, inte så långt från Boston. 50 personer omkommer. Det är mitt i sommaren, olyckan inträffar den 25 juli, och när nyheten omtalas på Luncheonet sitter Gunilla och hennes familj i sitt sommarhus och äter. Radion är som vanligt på.

»Det var en varm sommardag och vi åt fil och vi bröt tunnbröd i filet, och så strömmingsmacka till. Och Kavlis raketost. Det var en ny tub och översta skivan var liksom blank och den tog alltid jag. Och detta skedde när vi lyssnade på radion, på nyheterna, och så väntade vi på vädret. Vädret kom efter så man väntade ju på det. Och då berättade man om den här Andrea Doria-olyckan. Det var Andrea Doria som sjönk och så det andra skeppet, det var svenskt. Det var en krock i dimman. Jag tyckte så synd om kaptenen för dom sa att det var hans fel. Men herregud om det är dimma kan han ju inte rå för det! Kaptenen på Andrea Doria fick all skuld, stackarn.«

De som berättar representerar nya kvinnogenerationer, för vilka det ska bli lika självklart som för männen att orientera sig om världen och delta i samhällslivet.

Radions guldålder och televisionens intåg

1950-talet brukar, tillsammans med 1940-talet, betraktas som radions glansdagar. Televisionen gör visserligen sitt intåg under andra hälften av decenniet, men det är först 1959 som TV-innehavet börjar expandera kraftigt. I december 1959 finns det drygt en halv miljon TV-hushåll i landet.¹⁹ I norra Sverige kan man ännu inte se TV. Det är storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö som har ojämförligt flest TV-hushåll. Radio finns i nästan alla hem, i 92 procent av hushållen.²⁰

I detta kapitel kommer jag enbart att behandla radion och dess utbud. 1958, två år efter TV-starten i september 1956, hade bara 15 procent av den vuxna befolkningen TV i sina hem.²¹ En studie av vanliga veckotidningar från 1958 visar likaså att det var sparsamt med artiklar och annonser om TV vid denna tid.²² Televisionen hade inte riktigt slagit igenom vare sig i populärpressen eller i hemmen. Men man gick, precis som i radions barndom, hem till andra och tittade. Det skildrar jag i nästa kapitel.

Radions programutbud och lite lyssnarstatistik

När 1950-talet börjar har man i radiohuset tagit hänsyn till upptäckterna av svenskarnas tidiga morgonvanor (se kapitel 4), och av den stora breda majoritetens ovilja att till en hurtig röst tänja och sträcka kroppen framför öppet fönster. Vardagsmorgnarna börjar klockan 6.15, en timme tidigare än på 1940-talet, och morgongymnastiken är försvunnen. Svenska folket kan i stället vakna till lite mjukare röster i programmet Vardagsmorgon, och

till grammfonmusik. Men morgonandakten kommer, på fem minuter när, som den tidigare har gjort, klockan 7.40. Lyssnarna får också höra två korta nyhetsuppläsningar med väderleksrapporter (6.30 och 8.00).

Sändningstiden ökar något under 1950-talet, dels genom tidigareläggningen av vardagsmorgnarna, dels genom att förmiddagarnas och eftermiddagarnas sändningsuppehåll på vardagarna krymper ner något. Under veckorna sänds Musik under arbetet mellan klockan 11 och 12. Det blir ett populärt program, inte minst för de många hemmafruarna.

En annan förändring är att utbyggnaden av ytterligare en radiokanal, P2, startar 1955. Fem år senare, 1960, är denna andra radiokanal fullt utbyggd, men från början sänder man bara på kvällstid.²³ Då lyssnandet på den nya radiokanalen sannolikt var lågt under många år,²⁴ och mina informanter inte talar om den, kommer jag att tills vidare lämna denna utveckling därhän.

Statistiken över sändningstimmar – som inte inkluderar den nya kanalen – visar att det lätta utbudet får större utrymme. Det blir mer underhållning och sändningstiden för lätt musik fördubblas. Svenska folket samlas till Karusellen på lördagskvällarna och på lördagsmorgnarna kan man, liksom tidigare, höra Frukostklubben. Barn- och familjeprogrammet Snurran samlar en tid lyssnare på söndagseftermiddagarna, senare på lördagarna. Det blir överhuvudtaget mer barnprogram, likaså mer ungdomsprogram och mer utbildningsprogram. Nyhetssändningarna blir flera, men den totala sändningstiden för nyheter är densamma som på 1940-talet.²⁵ Dagens eko får en självständigare och mindre officiös profil i mitten av 1950-talet. Utlandsbevakningen förstärks genom att radion får egna, fasta utrikeskorrespondenter, och Ekot görs mer »mer aktuellt och slagkraftigt. Man skulle inte avstå från väsentliga nyheter på grund av rädsla för att handskas med högexplosivt stoff.«²⁶

Mycket i programutbudet är sig likt under hela 1950-talet, men konkurrensen från TV gör sig i någon mån gällande i slutet av decenniet. Det blir uppenbart att det höga kvällslyssnandet på

Radion placerades så att familjen kunde samlas runt den för att lyssna. »Hemmakväll vid radion» heter denna bild.

radio, särskilt på lördagskvällarna, inte kommer att bestå. För att i stället locka fler lyssnare på dagtid inför radion därför en viss popularisering av sitt utbud med program som Sveriges bilradio, Det ska vi fira, och Tio i topp.²⁷

Det görs få lyssnarundersökningar under 1950-talet. Men av en lyssnarundersökning som genomförs i början av decenniet (1953) framgår bland annat att var tredje svensk lyssnade på morgonandakten, och lika många på förmiddagens Musik under arbetet. Grammofonmusiken på sen eftermiddagstid och frågesportprogrammen på kvällarna var populära, dem lyssnade halva befolkningen på. Nyheterna var centrala i folks lyssnande. 19-nyheterna lyssnade hela 70 procent på och nästan halva befolkningen lyssnade på vardagsmorgnarnas respektive lunchtidens nyheter. För övrigt hade programmen på dagtid, liksom kvällarnas tyngre kulturprogram, betydligt färre – under 10 procent – lyssnare. Husmorshalvtimmen, mitt på dagen, samlade dock 16 procent

den tisdag som ingick i undersökningsperioden.²⁸ Det var ett program som, naturligt nog, tycks ha lockat hemmafruarna mer än andra dagprogram.

Enligt beräkningar lyssnade en fjärdedel av den vuxna befolkningen på radioteaterns föreställningar, och uppläsningar, följeter, föredrag och kåserier hade ungefär lika många lyssnare – det varierade mellan 15 och 30 procent.²⁹

Vid sidan av nyheterna var familjeunderhållningsprogrammen i särklass mest populära. Dessvärre finns ingen lyssnarstatistik om just dessa program, men från 1940-talet vet man att två tredjedelar av befolkningen lyssnade på lördagskvällarnas radiounderhållning. »Det är inte osannolikt att Karusellen i sin glans dagar i början av 1950-talet lockade en publik av denna storleksordning eller kanske t.o.m. större«, skriver en publikforskare på 1960-talet.³⁰ Intressant nog lockade radions Höga nöjet med Lennart Hyland hösten 1960, då TV börjat slå igenom, ännu 40 procent lyssnare, och radions frågesportprogram lockade lika många.³¹ Vi får anta att publiksiffrorna låg betydligt högre innan televisionen kom.

Radioapparaterna

På 1950-talet finns många olika slags radioapparater. Det finns radiogrammofoner, stora och små lådformade radioapparater, och så finns det bilradio och små bärbara batteriradioapparater. Att samlas runt hemmets enda radioapparat är fortfarande vanligast, men i en hel del familjer finns nu två radioapparater, och man börjar kunna lyssna på radio på rörlig fot, på bilresan eller på sommarens tältsemester. Av en undersökning, som genomförs i oktober 1959, framgår att vid denna tid har hela 40 procent av den vuxna befolkningen fler än en radioapparat, 18 procent har en bärbar batteriradio och 11 procent har bilradio.³²

Radiogrammofon var ett tecken på välstånd. »Den befann sig i ett skåp av vackert arbetad alm. Jag var lycklig och kände mig

1950-talets radioapparater varierade i form, färg, material och storlek. Dessa apparater finns på Radiomuseet i Göteborg.

rik, ingen av mina vänner hade en sådan», berättar en kvinnlig informant som växte upp i en tjänstemannafamilj (BS14). Inger, vars föräldrar tillhör den grupp småbönder som tvingas lägga ner sitt jordbruk under 1950-talet och i stället bli fabriksarbetare, får nöja sig med att beundra en radiogrammofon hos en rikare klasskamrat.

»En av mina klasskamrater tog med oss hem på frukostrasten för att dom hade fått radiogrammofon. Det var det märkvärdigaste vi någonsin hade sett. En stor möbel, radio i ena hälften och så grammofon, en lucka som man fällde upp och så la man på en hel bunt med stora skivor.«

Hos Per-Olof, som i början av 1950-talet har flyttat till Uppsala med sin familj, finns det nu också en radiogrammofon. Den är placerad i stora rummet och den gamla Kungsradien har hamnat i pojkbarnas rum – »Svens och mitt«. Där lyssnar Per-Olof, som nu är i tonåren, på musik och får tips om skivor han ska köpa till radiogrammofonen.

»Det var en stor Agagrammofon. Det var både radio och

grammofon med skivväxlare. Det var ett väldigt ståhej kring den. Alla fick inte spela på den. Det var för att köpa grammofonskivor till den som man lyssnade på radio, för att få tipsen för vad man skulle köpa.»

Som vi senare ska se lyssnar dock Per-Olof på väldigt mycket mer än bara musik på radio, men musiken har en viktig plats.

När mamman arbetar tillbringar Gunilla i Luleå dagarna hos familjen en trappa upp, och där uppe finns en spännande radiogrammofon. Den var modernt placerad, nästan som i en annons.

»Det var en stor sak där man fällde upp hela locket. Den stod inte rakt efter en vägg utan lite snett. Man kunde sätta på en hel hög med skivor och också dom lutade lite snett. Dom där skivorna kunde man utantill. Dom stod i ett trådställ när de inte spelades. Och det fanns en radiodel där man kunde ratta in Radio Luxemburg. Där uppe var det mycket musik. Det var musiken man skulle ha på.»

Men det var inte bara förbehållet medelklassen att kunna skaffa en radiogrammofon. Även i arbetarhemmen kunde det finnas en sådan, placerad i stora rummet, eller i kammaren, som hemma hos Kenneth där en radiogrammofon inhandlas i mitten av 1950-talet. Familjen, som består av fem personer, bor i en tvårumsvilla i Uppland, pappan är elektriker och mamman hemmafru. I kammaren sover Kenneth, som är yngsta barnet, och föräldrarna.

Liksom på 1940-talet hade de flesta nog ändå *lådformade radioapparater* också på 1950-talet. Hos Gunilla och hennes mamma finns en sådan radio i stora rummet, den är av märket AGA.

»Den var stor och i ljust trä, björk, och så var det celluloid på rattarna och ljust rutverk för högtalarna. Den stod på ett eget litet bord invid soffgruppen. Där man i dagens hem har teven där stod radion.»

Radion hade ofta en central placering i hemmen. Som informanten ovan säger var det möblerat runt radion. Det var där familjen samlades om kvällarna. Så var det också hos Anna och hennes bror och föräldrar i lägenheten om två rum, hall och kök,

i utkanten av Uppsala. Pappa är underofficer och mamma hemmafru. I stora rummet, där syskonen inte får leka, finns hemmets enda radio, en stor Grundig med flätat glansigt tyg. Radion står på ett eget litet bord i »radiohörnan« i rummet, som är möblerat med ett helt möblemang i vällackat trä – linneskåp, bäddsoffa med pelarbord och så radiohörnan med fåtöljer och stolar arrangerade i en halvcirkel runt radion. Det är här familjen samlas och här får även syskonen vara utan föräldrar och lyssna på radio. Anna ligger ofta på golvet, nära radion, och lyssnar. Så ligger hon när hon är ensam framför radion och intensivt lyssnar på Barnens brevlåda.

Det är inte alla hem som har ett vardagsrum, eller något »stora rummet« som man ofta sa då, och informanterna berättar också om andra placeringar av radion. Hos byskräddarens i norra Skåne står radion – »en brun stor låda« – i föräldrarnas sovrum. Där samlas hela familjen och lyssnar och där inne kan det ibland vara fullt med pojkar som lyssnar på sportsändningar. Man satt på pallar och stolar och på golvet och lyssnade (Bertil).

På landsbygden fortsätter köket att vara en viktig plats för radion. En kvinna berättar om hur hennes föräldrar, som är småbrukare, köper »en riktig dyrgrip. Det var en AGA-radio med hölje i ljus björk. Radion fick en upphöjd plats på en specialtillverkad hylla, som var placerad ovanför arbetsbänken i köket« (BS20). Kanske finns det ett finrum som inte värms upp annat än när det är kalas. Det rummet är inte någon plats för radion. Berättelserna vittnar vidare om att det i en del familjer finns ett flergenerationsboende. Då finns det inte alltid möjligheter att ha ett särskilt vardagsrum. Så är det hos Barbro som gifter sig i början av 1950-talet och bor tillsammans med mannen och hans pappa på landsbygden i Södermanland. Pappan, eller farfar som Barbro säger, har sitt rum bredvid köket och där inne står radion. Den står alldeles innanför dörren och Barbro hör på radion när hon stökar i köket. På dagarna är farfadern mest ute, men på kvällarna kan alla lyssna. Sportsändningarna vill gärna männen höra och då sträcker de ut sig på kökssoffan och på sängen.

»All sport skulle dom höra. Farfar var också intresserad. Det hördes så väl i köket. En låg på kökssoffan och den andre där inne på sängen. Det var ju bara att dra på hårdare.«

Några informanter berättar om att de får behändiga *bärbara radioapparater* på 1950-talet. »Jag fick en egen radio av pappa när jag flyttade hemifrån i tjugoårsåldern, den var inte större än att jag kunde bära den själv när jag åkte upp till Stockholm efter helgen. Den var av brun bakelit«, berättar en kvinnlig informant (BS14). Radion kan också flyttas runt i lägenheten och den tillåter ett mer flexibelt lyssnande.

»År 1954 gifte jag mig och flyttade till Göteborg. Min man var handelsresande så jag var ensam under veckorna. Vi köpte en radioapparat som min man döpte till hundvalpen för den följde mig överallt, i köket på dagarna och kvällarna, och upp till sängkammaren när det var dags att lägga sig.« (BS9)

Är radion dessutom batteridriven så blir lyssnande möjligt i ännu fler rumsliga och sociala sammanhang. Radion kan få följa med utomhus. Gunillas mamma, som är kontorist, köper en grön *batteriradio*. Det gröna är ett plasthölje runt den skokartongformade apparaten. Gunilla minns särskilt en sommar på 1950-talet då mamman och hon cyklar iväg till Pite havsbad på några dagars tältsemester. Bakpå den tungt lastade cykeln sitter informanten och i cykelkorgen fram placeras radion. Den är på under cykelturen. »Det var musik, Evert Taube och Harry Brandelius. Det var schlager, Vildandens sång och andra schlager«, minns hon. De tältar och radion finns med hela tiden, både i och utanför tältet.

I södra Sverige blir Bertil ung man i slutet av 1950-talet. Han slutar skolan efter åtta års folkskola och beger sig ut till sjöss. Ombord på en oljetanker får han köpa en batteriradio av en tysk. Radion tar han med hem till Sverige.

»Det var ju sensation när jag kom hem och hade en sån radio. Vi var i Åhus i parken och dansade och så låg vi och tältade nere i det som kallas Kantarellen och då hade jag radion med mig. Vi satte den på en stubbe och så dansade vi efter den på natten. Det

var sensation. Det var till och med så att man kunde dra ut en antenn vid sidan och det var precis som man tänker sig ett stål-måttband. När man tryckte på en knapp då flög den in. Den var modern!«

Bilradio är en annan nymodighet. »År 1950 började en ny period i mitt liv då jag börjar ett rörligt säsongsarbete tjugotalet mil från hemorten«, skriver en manlig informant. »Ganska snart installerades bilradio, vilket blev till nytta och glädje vid långa körningar« (BS3). Även andra manliga informanter, som under 1950-talet kör bil i arbetet, berättar att de skaffar bilradio. »Det var ett sällskap när jag fick köra ganska långa sträckor«, skriver en elektriker (BS6).

I Gunillas familj i Luleå finns ingen bil, men hon får en het och stilla sommarsöndag sitta i en och lyssna på radio och det gör ett outplånligt intryck. Tillsammans med mamman gör hon ett besök på ett regemente och där får hon hoppa in i en röd jeep bredvid chefen för brandkåren och följa med honom på en inspektionsrunda. Han åker in och ut ur hangarer och bilradion är på. Gunilla berättar att de spelar Evert Taubes »Pampas« på radion, och så sjunger hon, »Dra, dra min gamla oxe, det bästa du förmår«.

»Han parkerade på en stor platta och jag minns solen som kommer ner på plattan. Den bara vräker ner över oss och det blir skarpa skuggor av husen. Helt tvära. Det var precis som i Spanien. Och så den där melodin och så satt jag bredvid den där stiliga karln som hade uniform. Han var nåt enormt i mina ögon. Han var chef och han körde och han gjorde häftiga saker.«

Berättelserna om 1950-talet vittnar om hur radiolyssnandet spränger den rumsliga bundenheten, hur det blir mer flexibelt och kanske också mindre högtidligt att lyssna på radio. »När jag var liten låg vi hela familjen i sängen och lyssnade på Lille Fridolf, jag tror det var på söndagsmorgnarna«, skriver en informant som växte upp i ett arbetarhem (BS22). Några informanter berättar också om radio på arbetsplatserna. »På min arbetsplats fanns en radio som gick hela dagarna, men arbetet krävde spring

och uppmärksamhet så radiolyssnandet kom i andra hand», skriver en grafiker (BS17). I den tunga industrin finns dock inte mycket utrymme för radiolyssnande. Leif, som arbetade på ett av SKF:s gjuterier, berättar att det var bullrigt av truckar och maskiner som dundrade hela tiden. I lunchrummet fanns en radio, men »för det mesta så pratades det så mycket så det var nästan aldrig någon som lyssnade på radio«.

Även om det sker förändringar i radioutbudet och i lyssnandet under 1950-talet, finns det samtidigt en stor kontinuitet i förhållande till tidigare decennier. En rad programpunkter har funnits med i radions utbud ända sedan 1920-talet, exempelvis Gramofonmusiken och Barnens brevlåda, och de är fortfarande kära program för många. Till stabiliteten och kontinuiteten bidrar också – och inte minst – lyssnandet på nyhetssändningarna med väderleksrapporter, börsnoteringar, klockspelet och Dagens dikt. Även många andra program och radioröster kommer precis som tidigare, de fortsätter att vara populära och de signalerar tiden. Ett sådant program är Frukostklubben.

Jag ska börja redovisningen av programminnen med att ta upp två klassiker i programfloran som nu fått lyssnare också bland folkhemmets nya generationer.

Programklassiker

Redan i slutet på 1920-talet sändes den första Barnens brevlåda med Sven Jerring. På 1950-talet kan man, liksom på 1940-talet, höra programmet på torsdagarna. Sista året programmet sänds är 1972. Då har Sven Jerring blivit en gammal man. Inte undra på att programmet brukar omtalas som världens längsta radio-serie.

Nu, på 1950-talet, sitter avkomman till de första generationerna som hörde »farbror Sven« vid radioapparaterna och lyssnar på programmet, och fortfarande finns det något som fångslar. I telefonminnesmaterialet är det 27 procent av 40-talisterna och 16

procent av 50-talisterna som omedelbart minns att de har lyssnat på Barnens brevlåda. De flesta nämner programmet utan kommentarer, men brev- och intervjusamlingarna innehåller fylligare minnen. »Jag lyssnade alltid på Barnens brevlåda med farbror Sven«, skriver en kvinnlig informant, »åh vad jag drömde och fantiserade att jag skulle få vara med« (BS25). Hos Anna väcker också programmet en längtan och förhoppning om att kanske en dag själv få vara med. Hon ligger på golvet i stora rummet, nära radion i rummets radiohörna, och hon lyssnar intensivt på de »andra barnen« – de privilegierade som fick vara med. Mellan programmen längtar hon efter att få höra det igen.

»Det var ett program som jag såg fram emot. Jag tyckte att det var jätteroligt varenda vecka. Det var roligt att lyssna på de andra barnen, inte på farbror Sven, utan det var de andra barnen. Lite grann önskade man att man kunde få vara med där själv, eller att det skulle finnas en möjlighet även för mig att få sjunga. Man identifierade sig med barnen. Jag tänkte att kanske jag också någon gång ... Jag tyckte om att sjunga. Men det var aldrig någon som frågade mig. Inte mina föräldrar. Det hade nog behövts någon som pushade, men mina föräldrar var inte sådana.«

Anna och hennes kamrater får nöja sig med att leka Barnens brevlåda och på så sätt leva ut sina önskedrömmar.

Men alla blir förstås inte lika fångslade av programmet. Det blir inte Gunilla, men hon hör det ändå för att det finns där och sätts på av hennes mamma. Gunillas mamma är just en sådan framåt mamma som Anna önskar sig. Hon anmäler Gunilla till barnprogrammet Önskevisan med Birgitta Bohman, som kommer till Luleå för att spela in programmet. Gunilla är sex år och hon får vara med. Hon sjunger »Dalahästen«.

»Du skulle se vår dalahäst som var så lång och stor så att vi red den allihop båd far och jag och mor.« Min informant sjunger detta med pipig barnröst, och så berättar hon att hon fick tre kronor i gage för sin medverkan.

Grammofonmusiken, eller Grammofontimmen som informanterna oftast säger, finns också kvar. Det omtalas som ett

femtioårsminne av en del informanter, men inte alls av lika många som tidigare. Det är emellertid samma berättelse som nu berättas av nya generationer.

»Då var radion på. I slutet på Grammofontimmen kom lite lättare musik och det var det jag ville höra. Först var det klassisk musik, snuttar av opera, arior, stråkkvartetter. Sedan övergick det till lättare Straussvalser och hade man tur kunde det vara någon riktig schlager på slutet. Men allra sist var det en marsch och det tyckte jag om. Jag tyckte om marschmusik och det tycker jag fortfarande om. Tyvärr hör man det sällan nu, men då var det varje dag.«³³

Tekla, som är fiskarhustru på en ö utan andra invånare än den egna familjen – make och fyra småbarn samt svärföräldrar boende hos sig i den lilla stugan under vintersäsongen – lyssnar alltid på Grammofonmusiken under 1950-talet.

»Mellan fem och sex då lyssnade jag på Grammofontimmen. Det började med en marsch, och sen var det lite klassiskt, och så blev det lättare och lättare, på slutet nån gammal danslåt och sen en schlager.«

Tekla tycker om all slags musik, inte alls bara dragspel och fiol som hennes svärföräldrar vill höra. Musiken gav en väldig stimulans, berättar hon.

Gudstjänsterna och andakterna finner inte nya generationers lyssnare på samma sätt som andra program. Religionen håller på att förlora något av sitt grepp om människorna i hela samhället. Men fortfarande finns det en hel del lyssnare till de religiösa programmen bland de äldre generationerna. Eftersom morgonandakten finns som en integrerad del av radions morgonutbud kommer också många att höra den i förbigående – »morgonandakten stod på varje morgon« – och den får ibland tjänstgöra som en tidsmarkör som anger när det är dags att gå till arbete och skola.

»På morgonen slog jag på radion och lyssnade på musik. Tjugo minuter i åtta började morgonandakten och när sista psalmen sjöngs måste man rusa iväg till jobbet.« (Arbeterska, BS15.)

Gunillas mamma är religiös, så hemma hos henne lyssnas det på andakter och gudstjänster. Gunilla minns särskilt lördagarnas helgmålsringning klockan 18.00. Först då blev det helg.

»Det var som en ritual på lördagskvällarna, på sommaren och på vintern, året runt. Vi lyssnade på helgmålsringningen, när det ringde in helg. Det var inte helg förrän då på eftermiddagen. Då hade vi handlat hem och lagat lite gott och så satt vi och lyssnade på helgmålsringningen i stora rummet. Sedan kom de andra programmen och då var det radiokväll.«

En annan informant berättar ett annorlunda minne kring helgmålsringningen, och kanske fanns det fler kossor runt om i landet som på liknande sätt fick sig till livs lite helgstämning.

»Vid besök hos en lantbrukare i Västergötland fick jag höra musik i ladugården. Min fråga: Har du radioapparat i ladugården? Bonden: Mycket bra när jag utför mina sysslor där. Vet inget högtidligare än Helgmålsringningen på lördagskvällarna här ute.« (BS₃)

*Nyheter*na och *väderleksrapporterna* är liksom tidigare viktiga programpunkter för allmänheten (se lyssnarstatistiken ovan). Men de informanter som var barn på 1950-talet har inte samma starka minnen av nyhetslyssnande som tidigare generationers barn. I telefonminnena nämner 20 procent av 30-talisterna, 8 procent av 40-talisterna och 1 procent av 50-talisterna nyheterna som ett tidigt radiominne. I brev- och intervjusamlingarna är nyhetsminnena tydligare. Det har redan framgått av minnena av några historiska händelser. Här är ytterligare några röster om nyhetslyssnande: »Ekot avnjöt vi under absolut tystnad«, berättar en informant från en arbetarfamilj (BS₂₄). »Nyheterna lyssnade vi alla på tillsammans«, berättas från en jordbruksfamilj (Barbro), och i en milt klagande ton säger en annan informant att »min pappa skulle alltid höra på nyheterna när jag skulle ringa och prata i telefon« (TM).

Väderleksrapporterna återkommer i informanternas minnen som något som gärna förknippas med den tidens äldre generationer, särskilt männen, och de kunde få andra funktioner än

bara de rent informativa. De gav samtalsämnen och de kunde fyllas med längtan och personliga tankar. Först berättar Bertil, som var ung på 1950-talet, och sedan Gunilla som då var barn.

»Dom äldre skulle höra nyheter var kväll, och vädret det var viktigt. Det är det för många äldre. Vädret är något som man pratar mycket om. Jag jobbade ihop med en fritidsfiskare och han hörde alltid sjörapporten. Det gjorde han varenda dag, fast han inte skulle ut på sjön så skulle han ändå höra sjörapporten.«

»Väderleksrapporterna var väldigt viktiga. Morfar satt alltid i sin gungstol och lyssnade. Han hade åtta barn som bodde på olika ställen i Sverige, och han kollade alltid vad varje barn hade för väder. Nu regnar det på Kerstin i Luleå. Han levde med sina barn på det sättet, genom vädret.«

Det fanns förstås också ett yrkesmässigt intresse för väderleksrapporterna bland bönderna och fiskarna. Fiskarhustrun Tekla berättar om hur de i början på 1950-talet, innan de fått elektricitet ut till sin ö, sparsamt lyssnar på sin batteriradio så att batterierna ska räcka till de viktiga sjörapporterna.

»Det var inte att lyssna hur som helst därför att batterierna tog slut. Först och främst måste man ha radion så att man fick höra sjörapporten, dom skulle ju ut med sina fiskenät. Det var det första man måste ha radion till.«

Sporten förknippas också först och främst med männen. I telefonintervjuerna nämner 37 procent av de manliga 40-talisterna och 12 procent av de kvinnliga sporten som något de minns att de har lyssnat på. Ibland blir männen så upptagna av sporten att deras fruar klagar högljutt. Här en nygift hemmafru från 1950-talet:

»Det var nu mest sportradion som gällde. Sportsändningarna blev fler och fler och längre och längre. Det visade sig att mannen i mitt liv var intresserad av alla resultat i alla idrottsgrenar, det hade jag inte kunnat drömma mig till innan jag gifte mig med honom. Dessutom kom våra fritidssysselsättningar att styras av radioutsändningarna. Klockan tre på söndagseftermiddagarna

skulle vi vara hemma för då började sportsändningarna.» (BS14)

Klas, som på 1950-talet är i dryga trettioårsåldern, minns särskilt vintersporten, och det finns mycket nostalgi i hans röst när han berättar.

»Det var nästan rituellt att höra på, åtminstone för mig. SM på skidor, Holmenkollen och Lahtis – allt det där. Och Vasaloppet ska vi inte tala om, det var kulmen, och det var dessutom då som våren kom.»

Klas är plutonchef och han kan ligge ute i fält med sina man-
nar i flera veckor. Vasaloppet lyssnar de ofta på tillsammans. Våren är i antågande, de lyssnar på Vasaloppet, och sedan kan han åka hem till sin väntande familj.

Om Vasaloppets betydelse vittnar också andra manliga informanter:

»Det var med Sven Jerring. Rapporter från Mångsbodarna, Evertsberg och Eldris och sedan segraren som rundar klockstapeln i Mora, får sin segerkrans och åker i mål vid Vasastatyn. Då var ju Vasaloppet en ren elitävling och det var en avlägsen dröm att själv få vara med. Tjugo år senare fick jag dock uppleva detta från kön.» (BS17)

Bertil är tonåring och lyssnar på många idrottsreferat i radion. Han hör ishockey tillsammans med »tre fyra pågar« och då sitter de i föräldrarnas sovrum där radion står. Han minns sändningar från OS i Melbourne 1956, »det var duktiga kanotister på den tiden. Det hörde jag på radion från Melbourne.« Det var då som Gert Fredriksson, en av 1950-talets stora svenska idrottsstjärnor, blev olympiamästare. Men särskilt väl minns han den sommar-natt 1959 då Ingemar Johansson besegrar Floyd Patterson i New York, och blir världsmästare i boxning. Bertil har ett helt gäng av kompisar hemma hos sig och de sitter alla i föräldrarnas sovrum. »Far var med, oppe i pyjamasen och satt med och hörde. Till och med mor var vaken.« Alla sitter på »helspänn« och lyssnar. »Det var fantastiskt. Det var sent på natten. Den natten glömmer jag aldrig!«

Att ungdomar samlades för att lyssna på matchen berättar

också Gunilla om. Hon lyssnar tillsammans med sina konfirmationskamrater.

»Det var väldigt viktigt att lyssna. Vi var hemma hos PH och han hade klättrat upp på taket och lagt någon antenn så att man skulle kunna lyssna ordentligt på det.«

Det var förstås även många vuxna som var uppe den natten för att lyssna på matchen, men det var nog en större händelse för ungdomen. »Det var inget för mamma och pappa«, säger Kenneth, »det var brorsan och jag.«³⁴ Han berättar vidare i allmänna ordalag om hur unga pojkar brukade samlas på 1950-talet och lyssna på olika sporthändelser på radion.

Valprogrammen

»De politiska radiodebatterna inför valen var riktiga höjdare«, skriver en manlig informant. »Jag tror att vi lyssnade på dem med större anspänning än vi gör idag inför TV-debatterna«, men så tillägger han för säkerhets skull, »Men det kan ju vara romantisk nostalgi« (BS17). Intressant nog har forskningen konstaterat att valprogrammen hade ett långsammare tempo på 1950-talet, och det fanns mer utrymme för argumentation och förklaringar.³⁵ Det kan betyda att programmen var mer begripliga och att man genom detta faktiskt fick ut mer av att lyssna på dem än idag, då tempot är betydligt högre och ämnena behandlas på ett flyktigare och yttligare sätt.

Per-Olof berättar om hur aktivt man i hans familj lyssnade till programmen där valresultaten presenterades. Pappan tog fram tidningar där det fanns tablåer i vilka man efter hand kunde fylla i resultaten. Detta skedde säkerligen också hemma hos många andra.

»När det var valvakor då följdes det med. Det var till att lyssna på vad dom sa och man fick inte missa en siffra. Det ville till att hänga med och räkna. Pappa hade lånat hem en räknemaskin från kontoret och han var en baddare på att slå. Han snurrade

på den där apparaten så det bara blåste om det. Han lade ihop och följde med så att man fick reda på vart vindarna blåste.»

Per-Olof talar om den tidens räknemaskiner, som var mekaniska apparater där man fick veva för att få maskinen att räkna. Ett räkneverk höll reda på hur många varv man vevade.

En kvinnlig informant erinrar sig partiledarna, som via radion blev kända personer:

»Jag kommer så väl ihåg alla partiledarna. Ohlin, gentlemanen, folkpartiet, Hedlund, bondeförbundet, Hjalmarson, högern, och Hagberg från kommunistpartiet. Min far var kommunistmotståndare. Dessa riksdagsdebatter var roliga och partiledarna var humoristiska och slagfärdiga. Jag kommer ihåg ett inslag. Vi hade någon som hette Lamm och en annan Fähr, och vid ett tillfälle, jag tror att det var Hjalmarson som sa 'Ja nu får Fähr tacka Lamm'. Det var ju väldigt vitsigt. Vid ett annat tillfälle sa Ohlin 'Ja vi inom folkpartiet har alltid velat så och så'. Då svarade Hedlund snabbt 'Ja det är riktigt att folkpartiet har velat och velat', med en helt annan innebörd av ordet velat.« (BS9)

Nya barn- och ungdomsprogram

En påtaglig skillnad mot tidigare decennier, då Barnens brevlåda dominerade helt, är att informanterna nu nämner många olika barn- och ungdomsprogram som de har lyssnat på. De mest omnämnda är Rasmus på luffen, Mästerdetektiven Blomkvist, Kalle Stropp och Grodan Boll, och Nicke Lilltroll. I radions utbud på 1950-talet finns olika typer av barnprogram, allt från fakta- och så kallade aktiviseringsprogram, där barns intressen skulle stimuleras, till barnkabaréer och skojprogram.³⁶

Det är inte bara barnen som tycker om att lyssna på barnens program. »Jag var nitton och satt med min pojkvän och mina föräldrar och lyssnade varje lördagseftermiddag på Rasmus på luffen«, skriver en kvinnlig informant (BS14), »fy bubblan vad du är dum!«.

Programmet Snurran är ett barn- och familjeprogram som blir populärt. Det är ett blandprogram med frågesporter med Gösta Knutsson, sketcher, sång och musik, och även faktareportage.³⁷ Ett återkommande inslag var Morfar Ginko, som smågrälade med sin fru, Mormor Ginko. Programmet sändes först på söndags- och senare på lördagseftermiddagarna. »Snurr, snurr, snurr, det snurrar, det snurrar«, löd signaturmelodin. Den minns några informanter, men Snurran är annars ett program som omtalas av väldigt få.

Vi som vet mest, med Folke Olhagen, är ett tidstypiskt program för kunskapstörstande tonåringar. I samhället betonas utbildningens betydelse för folkhemmet och för individens utveckling, och i programmet tävlar gymnasistlag från olika skolor i landet om vilken skola som ska koras till årets kunnigaste. »Då lärde man sig ju alla skolor som finns i Stockholm«, berättar Gunilla, »Nya Elementar, Södra Latin och så där.« När hon som vuxen flyttar till Stockholm går hon runt och tittar på dessa skolor, »jaha, är det så här dom ser ut«. Skolnamn dyker också upp i huvudet på Anna när hon tänker på programmet.

»Det var kända skolor, Södra Latin och Norra Realskolan. Man tyckte att dom var så duktiga. Vi lyssnade på det hela familjen.«

Andra lärde sig att det fanns en skola som hette Hvitfeldtska i Göteborg. Skolors namn är kanske inte så viktiga kunskaper, men exemplen visar ändå den allmänbildande betydelse som radion hade. Gunilla berättar att hon inte var särskilt bra i skolan, »inte på någonting. Men jag var väldigt allmänbildad. I skolan hade vi frågesporter på lördagarna och jag var alltid bäst, och det tror jag var från radion«, men så tillägger hon för säkerhets skull, »och tidningarna«.

Humor och deckarspänning

Den seriösa radioteatern fortsätter att fångsla lyssnare ur alla samhällsklasser. I ett småbrukarhem på Hallandsåsen finns ra-

dion på en hylla högt upp på väggen i köket där familjen samlas och lyssnar på radioteater.

»När familjen lyssnade på radioteater brukade vi släcka ljuset och sitta i skenet av apparatens 'magiska' öga som lyste grönt. Det blev en förtätad stämning.« (BS23)

En då verksam elektriker skriver att han beställde rollhäften för teaterpjäserna, »så man kunde följa skådespelarnas repliker och hur de tolkade dem«. Rollhäftena lät han senare binda in i böcker för olika författare, och från 1950-talet räknar han upp Pär Lagerkvists, Vilhelm Mobergs och Eugene O'Neill's dramatik. Han har numera 18 sådana band i sin bokhylla (BS6).

En kvinna från en tjänstemannafamilj framhåller radioteaterns betydelse på ett annat sätt:

»I tjugoårsåldern brukade jag se till att vara hemma den kvällen mitt i veckan då det var radioteater. Jag har ett oförglömligt minne av Kung Oidipus som jag alltid kopplar till doften av nystrukna kläder.« (BS14)

Men det är ändå humoristiska stycken, såväl enmansuppläsningar som dramatiserade föreställningar, samt radiothrillers som informanterna framför allt minns från 1950-talets radierade dramautbud.

När det gäller de humoristiska inslagen nämns programtitlar som Andersson i Nedan, ett av Tage Danielssons första program – »någon gång på söndagen, för jag lyssnade alltid på programmet vid mina helgbesök hos min syster i den moderna förorten«, Hjälpsamma herrn – »med Arne Källerud och Carl-Gustaf Lindstedt, det roade mig«, Lilla Fridolf och jag – »Då hade man fullt schå att passa tiderna. Morsan och jag lyssnade, hon höll reda på när det var«, och Räkna med bråk – »det var med Carl-Gustaf Lindstedt och Arne Källerud« (BS och IS).

Kriminalföljetonger, thrillers och spänningsberättelser kunde man ofta höra en eller ett par gånger i veckan. Olof Thunberg läste noveller av Ray Bradbury och andra författare under programrubriken Mannen i svart, och ljudeffekter av olika slag förhöjde spänningen. Paul Temple var en deckarfigur som skapades

HILLMANS DETEKTIVBYRÅ:

Melodimysteriet

Kl. 20.35

Kriminalpjäs av Folke Mellvig. Regi: Lars Madsén.

Personer:

John Hillman, privatdetektiv	Karl-Arne Holmsten
Kajsa Larsson } hans medhjälpare	{ Gaby Stenberg
och Freddy }	{ Sven Magnuson
Maria Selterman, koloratursångerska	Marianne Löfgren
Ingenjör Gunnar Kallander	Håkan Westergren
Elisabeth Kallander	Asta Bolin
Direktör Hermansson	Erik Rosén
Chaufför Lundberg	Nils Jacobsson
Kriminalkonstapel Örgren	Ivar Wahlgren
Poliskonstapel Karlsson	Gösta Ericsson
Scenvakten	Wiktor Andersson
Trollkarlen	Stig Olin

*Hillman var en av många uppskattade kriminalföljetonger i radion.
Melodimysteriet kunde man lyssna på sommaren 1950.*

av Francis Durbridge, ett författarnamn som fastnat i huvudet på många informanter. En annan thrillerföljetong som också nämns av flera är Hillman.

Även i dessa program var ljudeffekterna viktiga inslag i spänningsskapandet. I en följetong kunde ett avsnitt sluta precis när man hörde steg komma uppför en grusgång fast inget besök väntades. »Det var jätteroligt att dom gjorde ljud med åska, och fotsteg, och dom skottade och gjorde andra ljud«, berättar Kenneth, som inte tycks ha skrämts särskilt mycket av dramatiken. En hemmafru som ofta lyssnade ensam, då mannen var mycket bortrest, minns också ljudeffekterna:

»Dörrar knarrade, vinden ven, och golvplankorna knarrade av hasande steg. När det var slut drog man täcket över sig och vågade absolut inte stiga upp.« (BS9)

Det är kvinnor som minns hur rädda de blev. Säkert var det fler än Gunilla här nedan som nästan blev lamslagna av skräck när de lyssnade. Själv minns jag hur jag ängsligt lyssnade efter steg, knackningar och mystiska knakanden när jag var ensam hemma lång tid efter att jag hade hört dessa program. Det är en rädsla som kan dyka upp än idag om jag hör något konstigt ljud i mörkret. Men nu till Gunilla:

»När jag är tonåring börjar jag lyssna på Mannen i Svart och sådana här spännande deckare och jag blir så himla skraj. Nu vill jag inte följa med ut på landet längre på våren och sommaren. Jag är ensam hemma och ligger i sängen och lyssnar och jag blir vanvettigt skraj. Jag var så rädd så jag låg som en pinne, fullkomligt stel. Jag vågade inte vrida huvudet på skallen, jag vred bara på ögonen. Det var något rent otroligt vad jag var skraj ibland.«

Hemma hos Anna sitter dock hela familjen tillsammans och lyssnar och då känns det inte lika skrämmande.

»Dong, radioteatern ger. Sjätte delen av Dödens Tystnad med Börje Mellvig. Det var sånt som man verkligen kunde gå och se fram emot, vänta på en hel vecka. Det var viktigt, det ville man inte missa. Alla var lika intresserade.«

Lördagsmorgon med Frukostklubben

»Godmorrön, godmorrön, etern ska bära fram en hälsning, en hälsning i kör. Innan ni går ut i stadens spring och jäkt och skubb, sjunger vi en liten sång i vårän Frukostklubb.«

Det är Gunilla som sjunger när hon erinrar sig programmet Frukostklubben med Sigge Fürst.³⁸ Hon får fortsätta att berätta:

»Det är ett program som man inte får glömma. Först var det på lördagsmorgnarna och det var då det var viktigt. Det var olika gäster, och Kaffe-Petter, och dom fick Frukostklubbsnålen. Det

Sigge Fürst och garntrollet Kaffe-Petter i Frukostklubben.

var innan jag gick till skolan på lördagsmorgnarna som jag hörde programmet medan jag gjorde mig i ordning. Det var lite helgstämning över det hela trots att man skulle gå till skolan. Det var ändå den känslan att det var slut på veckan.»

Kaffe-Petter var ett buktalande garntroll, från början redaktionens maskot inskickad av en lyssnare. Han uppträdde som slarver, spelevink och kvinnocharmör.³⁹

Frukostklubben började sändas redan 1946 och blev ännu en av radions långkörare.⁴⁰ Sista sändningsåret var 1978, och Sigge Furst var hela tiden programledare. Det är inte så konstigt att många informanter minns Frukostklubben. Av 40-talisterna erinrar sig 15 procent av männen och 21 procent av kvinnorna spontant detta program när de utan förvarning blir tillfrågade i telefon om ett tidigt radiominne. Även i brev- och intervjusamlingarna minns informanterna Frukostklubben på 1950-talet, och minnena visar hur programmet förknippas med vardagslivets aktiviteter.

»Ett program som jag minns är naturligtvis Frukostklubben med Sigge Furst på lördagsmorgnarna som jag aldrig fick lyssna färdigt på då jag började mitt arbete klockan 8.30« (BS9)

»Det var obligatoriskt på lördagsmorgnarna innan man gick till skolan. Jag undrade alltid hur de där nålarna, som delades ut, såg ut.« (BS25)

Frukostklubbsnålen var en liten nål med en Kaffe-Petterfigur som alla medverkande fick av Sigge Furst under sändningen.

Att Frukostklubben blev ett mäktigt populärt program visar inte minst de mängder av lyssnarbrev och telefonsamtal som redaktionen fick ta emot. Folk inte bara skrev och ringde, de skickade också hemstickade raggssockar, ostar, spettekakor och tårter till programredaktionen.⁴¹

Lördagskväll med Lennart Hyland och Karusellen

Det mest omtalade programmet i informanternas lyssnarminnen från 1950-talet är Karusellen med Lennart Hyland. Det sändes under åren 1951 till 1954 och blev en stor succé. Det talades till och med om att Karusellenfeber hade brutit ut.

Plötsligt satt hela Sverige som förhäxat mellan 20 och 21 på lördagskvällarna. Vattenkonsumtionen sjönk och telefonväxlar blockerades. Folk rusade ut i vinternatten för att söka gömda föremål och de nygifta Bertil och Alma Holm flyttade in för en vecka i Skansens soldattorp.⁴²

Med Karusellen kom en ny typ av familjeunderhållning, som skulle komma att locka alla åldrar, först till radioapparaterna på lördagskvällarna, och senare till TV-apparaterna där Lennart Hyland samlade folket med sina Hylands hörnor. Men på 1950-talet är det radion som gäller. I Karusellen hände det oväntade saker, programmet var fullt av upptåg, »vanligt folk kallades upp på scenen och fick uppdraget att ge sig ut på stan och finna en katt, en gonggong och en person med namnet Lindkvist»⁴³. »Karusellen var ett verkligt familjenöje med alla lärlingar och infall«, skriver en informant från småbrukarmiljö (BS21). Ett sådant infall var proklamerandet av Frufridagen då husmödrarna skulle få en ledig söndag medan männen bäddade sängarna, lagade mat och tog hand om barnen.⁴⁴ Många har diskuterat fenomenet Hyland, som kunde få folk att göra allt möjligt, och det är svårt att tänka sig programmen utan honom, även om det stod en hel redaktion bakom idéerna.

»Bland 50-talets radiominnen framstår Lennart Hyland som den klart lysande stjärnan«, skriver en informant, »Karusellen-programmen kunde få oss att planera en hel lördagskväll helt efter Hyland. Och jag minns även Hylands sportreferat från OS i Norge och mycket annat« (BS17).

Att Karusellen blev en riktig folksamlare vittnar informanterna om, och nog kan man ana ett nytt slags radioglädje i publikens upplevelser då man tar del av dessa minnen.

»Radion var medelpunkten på lördagskvällen. Då samlades hela familjen: morföräldrarna, morbror, mamma, pappa, samt mina båda systrar. Vi lyssnade till Lennart Hyland med Karusellen. Vi sjöng unisont Jungfru, jungfru, jungfru, jungfru skär, här är karusellen som ska gå till kvällen.« (Arbetarfamilj, BS24.)

»Mitt tidigaste minne av radio var att mina och mina kusiners föräldrar träffades på lördagarna för att lyssna på Karusellen. Vi barn fick leka ute i farstun för att inte störa. Vi hörde bara dom vuxna gapskratta!« (Tjänstemannafamilj, BS25.)

»Av familjeprogrammen stod Karusellen i en kurs för sig« (småbrukarfamilj, BS23).

Karusellen tycks ha blivit ett program som man inte ville missa. Tekla radar upp sina nybadade ungar på kökssoffan i det omoderna fiskartorpet och så lyssnar de på Karusellen på lördagskvällen. Var man bortbjuden eller hade främmande lyssnade man gärna tillsammans. Inte ens ungdomarna ville missa detta program, först lyssna, sedan gå ut och roa sig, berättar några informanter.

»Karusellen lyssnade man väldigt nog på. Det hoppade man inte över. Gick man bort så hörde man borta, och så diskuterades inslagen rätt så mycket. Hela Karusellen byggde på saker som var nytt, som man inte var van vid. Det var den bärande idén i hela programmet.« (Ture)

»Vi brukade samlas hos varandra några flickor och göra oss i ordning för att åka till Folkets Park och dansa. Men först skulle vi höra Hylands Karusellen!« (BS15)

»Karusellen var ett sånt program som stod på även om man var hemma hos kompisar. Det var ett sånt tillfälle när folk satte på radion för att se om det blev något.« (Inger)

En lördagskväll i slutet av januari 1952 sker något speciellt i Karusellen. En bandyspelare från Bollnäs bandylag, Gösta Nordgren från Röste, alias Snoddas, sjunger »Flottarkärlek«. Han var kommen ur folkdjupet och han hade inte någon skolad röst som man annars var van att höra i radion. Han sjöng på sitt hälsingemål, och för många blir det en gripande upplevelse. Andra tycker bara att det är förskräckligt.

Här några informanternas berättelser om sina upplevelser av Snoddas. Den första handlar om byskräddarfamiljen i Skåne, och vi kan se att människor blev genuint rörda över att höra »Flottarkärlek« med Snoddas. Det är sonen Bertil som berättar.

*Gösta Nordgren, alias Snoddas, sjunger »Flottarkärlek« i Karusellen.
Året är 1952.*

»Snoddas blev först intervjuad och så började han sjunga själv och så kom musiken. Vi applåderade något fruktansvärt. Det var så tårarna kom. Vi blev rörda och levde oss in i det, vi tyckte att han sjöng nåt fantastiskt. När man hör musiken, då kan det komma en tår sådär.«

Bertil minns radiohändelsen helt korrekt. Snoddas blev först intervjuad, sedan sjöng han a cappella varefter orkestern började ackompanjera. Studiopubliken i Stockholm skrattar och jublar redan under intervjun då Snoddas »frejdigt och respektlöst» svarar på Hylands frågor, och efter sången är publiken överförtjust och »bryter ut i ovationer och stormande applåder».⁴⁵

En tid senare uppträdde Snoddas i Everöds Park och då finns Bertil och hans familj där, »men egentligen var det inget märkvärdigt», berättar Bertil, »han stod bara rätt upp och ner och sjöng». Men när Snoddas först uppträdde i Karusellen var det fantastiskt. »En bandyspelare från Bollnäs sjöng Flottarkärlek så vi smälte direkt», skriver en annan informant, en kvinna som då var ung och lyssnade tillsammans med väninnor, och i en bondgård i Mellansverige sitter Barbro och hennes familj och lyssnar på Snoddas. Hon har börjat sällskapa med en pojke och även han är hos dem den kvällen: »Vi satt allihopa och lyssnade på Karusellen, och vi sa, det är ju inte klokt vad bra han är!»

I norra Sverige sitter Ture, som på 1950-talet är ingenjör i fyrtioårsåldern, och lyssnar på Snoddas tillsammans med sin familj. Han minns särskilt sonen Per (7 år) som blev »eld och lågor. Snoddas var det bästa som hade hänt någon gång.» Ture var lite njuggare i sina egna reaktioner, men han tyckte att Snoddas var »rätt rolig. Folk blev så upphetsade och då dras man med. Det var i alla fall något nytt att man kunde sjunga på det sättet.»

Det var säkerligen flera saker som samverkade till att Snoddas kunde röra folk till tårar. Han sjöng på ett nytt sätt, som Ture påpekar, han var folkligt chosefri, han sjöng en sång om en mans svunna kärlek till kvinnor, inramad av det naturromantiska flottarlivet, och melodin var utan krusiduller. »Tung och sävlig i sentimental frikyrkostil», enligt en musikforskare,⁴⁶ men den tid då frikyrkorna lockade en miljon svenskar är ju inte långt borta. Pekoral, tyckte många om »Flottarkärlek», inte minst kulturetablissemangen som kraftigt kritiserar Snoddasfebern,⁴⁷ men det var nog ännu fler som nynnade Flottarkärlekvisan i början på 1950-talet. Kanske var det det vemodiga tillbakablickandet på en

gången tid som grep människorna som höll på att anpassa sig till den nya tidens moderna liv. »Snoddas uppfattas genast som en symbol för det genuina och äkta«, skriver Jonas Sima i sin bok om Snoddas, han blev en representant för »det helyllesvenska, som åtminstone äldre generationer vill bevara«.48

Jag var ung en gång för länge sen
en flottare med färg,
alla jäntor var som vax uti min famn.
I alla torp i alla byar hade jag en liten vän,
ifrån Norderås till skiljet ner vid Berg.
Haderian, hadera, haderian, hadera,
ifrån Norderås till skiljet ner vid Berg.⁴⁹

Efter Karusellen följde andra familjeprogram på lördagskvällarna, som Pappa Pekkas kappsäck med Pekka Langer, och så småningom Hylands hörna, som 1962 flyttar över till TV. Till 1950-talets familjeunderhållning hör också diverse frågesportprogram, exempelvis det lekfulla Tjugo frågor med Per Martin Hamberg. »Dom började alltid med mineralriket«, minns Anna, »det var kul.« Det fanns också allvarigare frågesporter, som de med Einar Haglund, »mannen som visste allt«, som Ture säger.

Radion och vardagslivet

Berättelserna från 1950-talets radiolyssnande visar hur radion tjänstgör som en tidsmarkör i vardagslivet i åtminstone två avseenden, dels signalerar radion tiden på dagen, dels bidrar den till att markera skillnaden mellan vardag och helg. På morgonen sätts radion på till morgonbestyren och när ett visst programinslag kommer är det dags att ge sig iväg till skolan eller arbetet.

Nyheterarna ger också rytm åt dagens aktiviteter, »pappa lyssnade på nyheter halv ett och vid middagstid klockan sju och sen på kvällen klockan tio« (Bertil), sedan kan det vara dags för den

vuxne att gå att lägga sig. Är man tonåring kanske man rattar in musik på Radio Luxemburg och andra utländska radiostationer i mörkret på sitt rum. Det är på kvällen som utlandsradio hörs bäst på mellanvägsnätet, som fanns på den tidens radioapparater.

Många andra programpunkter kom också på bestämda tider under många år och blev en del av vardagslivets rytm och struktur. På förmiddagarna kunde man, om det fanns lyssningsmöjligheter, höra programmet Musik under arbetet, sen eftermiddagstid var det Grammofonmusiken, barnprogrammen och radioteatern kom på bestämda tider och dagar och så vidare.

Helgen markeras av program som Frukostklubben på lördagsmorgonen, helgmålsringningen klockan sex och familjeunderhållning någon timme senare. Det religiösa intresset varierar förstås, men för en hel del människor är de religiösa programmen betydelsefulla. Söndagarna har sina speciella program. Många familjer äter frukostmiddag, som middag mitt på dagen då kallades, och är det sedan sportevenemangstider – friidrott, landskamper, ishockey, fotboll, finnkamp eller skidtävlingar – kanske männen slår sig ner och lyssnar medan kvinnorna tar hand om disken.

Minnena vittnar fortfarande om att mannen har ett visst inflytande över radiolyssnandet, men det är inte alls lika påtagligt som under tidigare decennier. Mannens roll håller sakteliga på att förändras och kvinnorna och barnen får lite mer inflytande i familjerna. Kvinnors sysselsättningar är på väg att uppvärderas, och barnen är framtidens hopp. Ännu viktigare är nog ändå materiella omständigheter, att det finns fler radioapparater i ganska många hem har otvetydigt stor betydelse för lyssnandet. Det har också blivit fler program att lyssna på, barnen har exempelvis fått fler egna program och det har blivit mer underhållning och lätt musik med mera. Det betyder både fler tillfällen till gemensamhetslyssnande, som vid lördagskvällarnas familjeunderhållning, och fler tillfällen att kunna lyssna på »sina egna« program.

Men det finns fortfarande berättelser om pappornas och männens inflytande.

Några kvinnor som gifter sig i början av 1950-talet berättar om hur mannen tog kommandot över radion. Först en kvinna ur medelklass, som höjer sin röst för hela sin generations kvinnor, sedan en kvinna ur arbetarklass som bara talar om sin egen erfarenhet:

»Radiomonopolet i familjen var mannens, det är nog faktiskt något som varit mycket vanligt bland kvinnorna i min generation. Nu, i mitt äktenskap togs radiolyssnandet nästan helt över av mannen i familjen, nyhetsuppläsningar och idrottsevenemang och väderleksrapporter. Jag dresserades snart till att tiga och vänta. Vi kvinnor ställde inga motkrav. Inte hade man tid heller att sitta still och bara lyssna, allt skulle ju skötas i hemmet.« (BS14)

»När jag gifte mig var radion med i första utrustningen. Det var självklart inte minst med tanke på min mans stora intresse av radio. Val av program bestämdes i hög grad av min man. Han skulle ständigt ha radion på.« (BS16)

Men minnena berättar också om hur radion blir ett sällskap och en stimulans för de kvinnor som är hemmafruar under 1950-talet. Kvinnan ovan, som talar om mannens radiomonopol, finner också egna stunder vid radion med andra program än mannens, och en annan kvinna berättar att hon lyssnade på radio från morgon till kväll. Säkerligen är det i tiotusentals hem som kvinnorna under 1950-talet lagar mat, städar, stickar och syr till ackompanjemang av radions program.

»Jag brukade höra på radion på lördagseftermiddagarna medan jag småstädade och väntade på att min man skulle komma hem« (BS14).

»Radion var mitt sällskap. Radion gick hela dagarna. Förmiddagarna lyssnade man till Karin Juel och Lis Asklund, sedan var det klockspel från stadshustornet och Dagens dikt. Många långa kvällar med strykning till Mannen i svart, eller symaskinstramp till Claes Dahlgren. Många tröjor har kommit till vid radioteaterns program.« (BS15)

För barnen och ungdomen är radion en självklarhet. »Jag

reflekterade inte över radions betydelse, den bara fanns», skriver en informant (BS26). Det har nu blivit ganska vanligt att ungdomar har en egen radio på rummet, det kan vara familjens gamla radio som man får överta då en modernare radio införskaffas, kanske får man en radio i present eller sparar själv ihop till en radio. »Jag växte upp i ett borgerligt hem på Östermalm i Stockholm«, skriver en kvinna, »vi hade flera radioapparater och jag var lycklig nog att ha en i mitt rum. Ofta brukade jag ta in utländska stationer och lyssna, det var både lärorikt och roligt« (BS11). I en annan kvinnlig informants hem – ett arbetarhem – finns det inte så mycket pengar, men hennes storebror skickar efter en kristallmottagare från Clas Ohlsson och på den lyssnar han på Radio Luxemburg på sitt rum. En annan bror köper en radio för pengar som han tjänar på ett sommarjobb. De bor alla i en liten by i norra Gästrikland (Eva).

För den ungdom som flyttar hemifrån är det givet att en radio ska finnas i den nya bostaden, som många gånger var ett rum som hyrdes.

»Jag flyttade som femtonåring till stan och började arbeta, fick eget rum, med egen radio som jag kunde lyssna till hela kvällarna om jag ville. Man kunde ta in utlandet till och med, då lyssnade man på Radio Luxemburg, radiodeckare, teatrar, underhållningsprogram, allt man kunde.« (BS15)

I berättelserna om 1940-talet såg vi hur ungdomen sökte upp utländska radiostationer. Sådana minnen kommer igen om 1950-talet, men nu är det nya informanter som berättar. Det är under sena kvällar och nätter som ungdomen på det här sättet söker sig ut i världen på jakt efter ny musik eller efter radiostationer runt om i världen.⁵⁰ Det senare, som kallas DX-ing, blev en hobby för en del unga män. Det finns fortfarande utövare av DX-ing. DX betyder »det okända bortom horisonten, och det är just det som en utövare av DX-hobbyn intresserar sig för«, läser jag i en nutida broschyr från Sveriges DX-Förbund. En manlig informant berättar hur han sysslade med detta en tid på 1950-talet:

»Mot slutet av 50-talet köpte jag min första egna radio. En

ganska modern sådan med s k stereoljud. Det fanns högtalare i varje gavel av den ganska stora apparaten. Jag försökte mig på lite av det som kallades DX-ing. Låg och letade på kortvågsbandet efter exklusiva radiosändare runt om i vår värld. Jag skickade dock inte DX-kort eller deltog på annat sätt i denna verksamhet, men nog hade jag gärna velat sända själv som radioamatör.» (BS17)

Populärmusiken på frammarsch

Snoddas popularitet med »Flottarkärlek« visar att det fanns en stark hembygdsnostalgi i många människors längtan och drömmar under 1950-talet, det gäller i varje fall de så kallade breda folklagren, särskilt äldre generationer. »Där som sädesfälten böja sig för vinden« var en annan omtyckt visa av äldre datum, som människor i jordbruksnedläggningarnas Sverige kunde längta tillbaka genom. Harry Brandelius med »sina smäktande frikyrkotoner« och Thore Skogman – »den artist som skulle föra landsbygdsnostalgin och svenskheten in i en lagom dos dragspelshejighet och allsång« – var två artister som slog igenom på 1950-talet.⁵¹ Till skillnad från Snoddas behöll de sin popularitet under lång tid framöver.

En helt annan populärmusiktrend gjorde sig också gällande. »50-talet är det decennium som länkade oss samman med USA«, skriver musikforskaren Jan Ling.⁵² Den amerikanska underhållningskulturen och musiken breder ut sig. Det är Frank Sinatra och Bing Crosby, det är jazz – inte minst i Alice Babs tappning – och mot slutet av 1950-talet är det Elvis Presley och rock'n'roll. I spåret av inflyttningen till städerna ska det bli de moderna ungdomarnas musik.

Televisionen kommer

Hösten 1956 börjar Radiotjänst med reguljära TV-sändningar över Stockholmsområdet. Då hade boende i vissa områden av Skåne kunnat se dansk TV under ett par år, och Stockholm hade haft diverse försökssändningar en tid. I USA, Storbritannien, Tyskland och Frankrike startade TV redan på 1930-talet, men sändningarna avbröts av kriget för att återupptas några år efter krigsslutet.¹ I Sverige blev det mycket utredande innan TV kom, så mycket att »branschfolket ifrågasatte på fullt allvar om myndigheterna hade klart för sig att televisionen verkligen var uppfunnen».²

Den första tiden kunde man se svensk television i områdena runt huvudstaden, i maj 1958 togs sändarstationer i Göteborg, Malmö och Norrköping i bruk. AB Radiotjänst hade då, sedan drygt ett år tillbaka, ombildats till en modern radio- och TV-koncern som döptes till Sveriges Radio AB. 1959 kunde södra Norrland se TV, medan de norra delarna fick vänta till början av 1960-talet.³ Licensstatistiken visar en måttlig ökning de första åren, 150 000 hushåll har TV i juli 1958.⁴ Men i slutet av 1959 börjar antalet licenser öka kraftigt och vid årsskiftet 1960/61 finns cirka en miljon TV-hushåll.⁵

Först med TV

Vilka var då först med att skaffa TV? Av mottagningstekniska skäl var det människor som bodde i storstadsregionerna, först

Televisionens bilder fängslade de flesta.

Stockholmsområdet och senare också i Malmö- och Göteborgs-regionerna. Jag har då bortsett från att man tidigare kunde se dansk TV i Skåne.

Televisionen brukar ibland omtalas som en statussymbol som medelklassen är först med att skaffa sig. En kvinna ur arbetarklassen berättar om sin far, som tog initiativet till att familjen fick TV, att »han var alltid fascinerad av medelklassen och TV var nåt som han kom i kontakt med i stan, det var en statuspryl« (Eva).

Det finns emellertid få statistiska data om den sociala sammansättningen på de tidiga TV-innehavarna i Sverige. En undersökning, om än begränsad i sin omfattning, tyder ändå på att de som först skaffade sig tillgång till det nya mediet faktiskt var

personer med högre utbildning och inkomster än genomsnittet. I arbetarklassen var det färre som skaffade TV. Men undersökningen är, som sagt, begränsad i sin omfattning och det är svårt att dra entydiga slutsatser.⁶ Eftersom TV kom först i storstadsområden, där fler hade högre utbildning än på landsbygden, kan detta vara den enkla förklaringen till skillnaderna.

En spekulaton, utifrån utländska data, är att akademiker hade en mer skeptisk inställning till det nya mediet än andra.⁷ Det kan också verka rimligt, men det saknas statistik som kan visa det. »Den vanliga föreställningen att intresset för TV var svagt i högre yrkesgrupper är felaktig och kan på sin höjd ha gällt vissa akademikerkretsar«, skriver Lindblad.⁸

Det som med säkerhet kan sägas, genom att det är empiriskt välbelagt, är att äldre personer var mer obenägna att skaffa TV än yngre.⁹ Det kan ha funnits flera skäl till det, dels ekonomiska, dels en mer avvaktande hållning till moderna påfund. Problem med syn och hörsel kan säkert också ha inverkat. Dessutom kanske de vuxna barnen skaffade TV och då kunde man som mormor eller farfar få se på TV hemma hos dem.

Den tidiga statistiken säger inget om det som flera informanter berättar om, nämligen att man skaffar TV för att barnen ska stanna hemma om kvällarna. Det skulle tyda på att det var barnfamiljerna som skaffade TV tidigare än andra, en tendens som stämmer med senare års video- och datoranskaffning. Visst stöd för detta ger en undersökning som visar att TV-hushållen hade fler hushållsmedlemmar än de TV-lösa hushållen.¹⁰

Barnen lockas så av att se TV att de helt enkelt försvinner hem till någon granne som har en apparat. Föräldrarna köper efter en tid en egen TV för att få tillbaka sina barn till hemmet om kvällarna – »jag skaffade TV för att hålla dottern hemma« (TM). Säkerligen inverkar också barnens entusiasm inför det nya mediet, och en del tjat finns nog också med i bilden. Klas, som skaffar TV 1958, berättar att hans äldsta dotter – han har nu tre stycken – var »pådrivande och tjatade«.

»Hon började, ungefär som katten, försvinna. Hon kunde inte

hålla sig hemma, utan hon gick till grannen. Dom hade TV. Hon var orolig och måste iväg. Hon var svår att hålla fast, det var så viktigt. Vi var väldigt förvånade över att så många hade TV. Alla har det, alla får det, sa dottern. Och vi föll naturligtvis för detta och så köpte vi en TV. Det var en djup historia, lika stor som en koffert. En enorm möbel, ful som fasen. Den hade vi i vardagsrummet.«

Klas upprepar att de gav efter för dotterns övertalning, »vi gick på det och köpte TV«, men så tillägger han, »vi skyllde på ungarna fast vi var förstås lika intresserade själva«. TV var en statussymbol för vissa, andra kunde skämmas, åtminstone lite, för att de skaffat TV och då kunde det vara bra att säga att man köpt den för barnens skull.

Elsa berättar en liknande historia om hur barnen gick till andra och tittade på TV, och en annan kvinnlig informant berättar hur hon inte alls tyckte om att hennes barn gick bort och såg på TV. Först får Elsa komma till tals:

»Då sa vi att vi måste nog skaffa oss TV vi också. Det var ju väldigt spännande, och sen var dom hemma mest. Det var roligt. Att se bilder är i alla fall roligt även om det var svart-vitt.«

»Grannarna skaffade en stor, flott möbel med TV. Mina barn ville jämt gå dit. Jag tyckte inte om det för då drog man ner gardinerna och släckte lampor och jag tyckte inte att det verkade hälsosamt.« (TM)

Att barnen verkligen var intresserade av det nya mediet bekräftas av de många berättelserna bland 40-talisterna och 50-talisterna om hur de som barn gick till grannar för att få se TV. Så var det exempelvis för Eva i Gästrikland, som tillsammans med bröder och traktens andra barn gick till en granne för att se på TV, så var det för Kenneth i Uppland, för Bertil i Skåne och för många andra.

»Ett alternativ bland alla saker man kunde göra var att gå in till den här familjen och titta på TV. Det var jättemånga ungar där och jag var väl den som hängde mina bröder i hasorna, dom var fyra fem år äldre än jag.« (Eva)

»Våra grannar, två ungar, köpte TV väldigt tidigt. Då sprang man dit alla grabbarna. Vi var ett gäng som bodde runt omkring där. Dom slängde nästan ut oss ibland.« (Kenneth)

Bertil berättar att han gick till skomakaren nästan varenda kväll för att se på TV, och ibland följde föräldrarna med, även om de tyckte att de inte ville gå dit för ofta. »Men jag skämdes inte, så jag gick dit«, säger han och skrattar när han minns detta. Informanter som hade TV bekräftar genom att berätta att »särskilt barn kom ofta för att se olika program« (BS3).

Unga nyblivna barnfamiljer kunde skaffa TV, inte främst för barnens skull, utan för att göra den stillsamma hemmatillvaron lite mer spännande. Så var det hemma hos Barbro och Arvid på landsbygden, de har då två småbarn.

»Vi skaffade TV första januari 1957. Anna var 4 månader och det var en granne en bit härifrån som hade skaffat TV. Vi hade inte ens sett TV, bara hört talas om att det var så kul. Folk gick till grannen och tittade och sa att det var jätteroligt. Då säger Arvid: Ska inte vi också skaffa en TV, vi kommer ju ingenstans med barnen. Dagen innan nyårsafton ringer vi till vår elmontör och säger att han ska komma ut med en TV. Det var inte mycket tal om hur den skulle se ut, han frågade bara om den skulle stå för sig själv på golvet eller om den skulle stå på ett bord. Av utrymmesskal tyckte vi att det var bättre att den stod för sig själv. Så kom han med den, på nyårsdagen, på eftermiddagen. Jag glömmer det aldrig. Han blev kvar och vi satte igång TV:n och vi tittade på testbilden, och vi tittade, och det rörde sig och allting! Sen var det en film som hette Kungen kommer och jag glömmer det aldrig. Man tyckte att det var något fantastiskt att sitta i sitt eget hem och se det där. Montören var kvar, vi kände ju honom, så han blev kvar och tittade. Vi tyckte att det var jätteroligt förstås. Och därmed blev det.« (Barbro)

Flera informanter hänvisar till stora sportevenemang som en anledning till att TV anskaffades. Det är VM i ishockey i mars 1958 och VM i fotboll i juni, då matcher spelades i tolv svenska städer. »Jag såg TV första gången 1958 då familjen inskaffade

denna pryl till VM-fotbollen«; »Vi köpte TV 1958 för min fästman skulle se VM i ishockey« (BS27 och 13). OS 1960 lockar också folk att köpa TV, vinterspelen går i Squaw Valley och sommarspelen i Rom. »Vi skaffade TV i samband med Olympiaden 1960«; »Min svärfar köpte apparat och det stora genombrottet var utsändningen av Olympiska spelen i Rom. Vilken fantastisk upplevelse det var att få se världshändelserna de ögonblick de inträffade« (BS1 och 10). Det var inte bara männen som var intresserade av världssporten. En ensamstående kvinna, då nära 40 år, skriver att »inför sommarolympiaden 1960 i Rom vek motståndet och hem kom en möbel med jalusidörrar framför TV-rutan« (BS2).

Att ekonomin inverkade på inköpet av TV berättar flera informanter om i formuleringar som »I början hade vi inte råd att hålla egen TV« eller »Min första egna TV skaffade jag när vi varit gifta ett par år, efter dåtida begrepp var TV en stor investering«, som en manlig informant skriver om TV-inköpet en god bit på väg in i 1960-talet (BS16 och 12).

Även om det inte finns tillräckligt omfattande empiriska belägg, verkar det rimligt att anta att det var medelklassens barnfamiljer som var tidigast ute med att skaffa TV. Äldre människor var mest återhållsamma, och för många satte ekonomin stopp för inköp. Att köpa på avbetalning var moraliskt förkastligt för en del, man skulle spara ihop till det man behövde. En metallarbetare berättar att man fick vända på slantarna i det arbetarhem som han växte upp i. Han och fadern köper en TV tillsammans först 1964 för »i vår familj skulle all sådan här lyx inhandlas kontant« (BS24).

Det fanns naturligtvis också de som av mer principiella skäl var tveksamma till det nya mediet. »Det fanns intellektuella som gjorde en dygd av att inte köpa en apparat, eller åtminstone förvara den i garderoben«, skriver Orvar Löfgren.¹¹ I debatten talades det ibland om TV-hatare och TV-snobbar, de senare tyckte inte att TV var tillräckligt fint.¹² Man kunde också vara tveksam av religiösa skäl. Några informanter berättar om detta:

»När TV:n kom 1962 så var det ett visst motstånd. TV var ogudaktigt och en synd. De gamla människorna var rädda för att vi skulle bli 'försyndigade' om vi såg på TV.« (BS30)

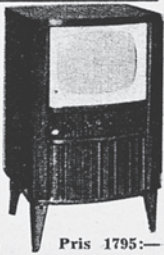
Den kvinna som berättar detta växte upp hos sin mormor och morfar i norra Sverige. En annan kvinnlig informant berättar om en uppväxt i ett starkt pietistiskt hem, ett arbetarhem i övre Norrland. Det tog lång tid innan föräldrarna skaffade TV, och under en period då informanten är i tonåren ställs till och med TV:n undan. »Anebyaktionen kallades visst den driven«, skriver hon (BS28).

Det är mitt intryck att det största motståndet mot TV fanns bland vissa religiösa grupper, precis som när det gällde radion (se kapitel 2). Bland de riktigt rättrogna laestadianerna i norra Sverige kallades TV:n för »djävulslådan«, eller »pirunloova« i Tornedalen där många var finsktalande. På bönemötena stämpelades TV som synd.¹³

TV-apparaterna

Det finns redan från början många olika TV-apparater i handeln, enligt en förteckning inte mindre än 256 olika TV-modeller från 52 tillverkare. »Aldrig någonsin har ett lands TV-köpare haft ens tillnärmelsevis ett sådant sortiment att välja emellan«, skriver en direktör vid Radiohandlarnas Riksförbund.¹⁴ Vanligtvis hade den enskilde radiohandlaren dock inte fler än fem olika märken till försäljning.

Den tidiga försäljningsstatistiken visar att det var 17-tummaren och 21-tummaren som de flesta köpte, och det var antingen golvm modeller med ben eller bordsmodeller som skulle placeras på en bänk eller ett litet bord.¹⁵ Flera av informanterna berättar också om stora TV-apparater med dörrar, »vår första TV var en stor historia med dörrar«, »hem kom en möbel med jalousidörrar för TV-rutan«, »vår första apparat var en sån där vacker teaklåda med dragjalousier«.

SIEMENS Typ S543c Golvmod. 43 cm bildrör. Inb. vridbar antenn. 10 kanaler + 2 res. Utlag för fjärrmanövr. Kontrast-ö ande filter-skyddsglas. Hölje: valnöt 2 högtalare. 220 V allström. Mått: 96×69×52 cm Pris c:a 1850:— 	SKANTIC Typ 50117 Golvmod. 43 cm bildrör. 9 kanaler. Hölje: mahogny. Växelström, alla spänningar. Mått: 98×61×55 cm Pris 1795:—
STANDARD RADIO [Schaub-Lorenz] Typ "Weltspiegel 543" Bordsmod. 43 cm bildrör. Inb. antenn. Sidohögtalare. 10 kanaler + 2 res. Hölje: valnöt. 220 V växelström. Mått: 41×50×45 cm Pris c:a 1400:— 	STELLA RADIO Typ TV17A Golvmod. 43 cm bildrör. Inb. antenn. 10 kanaler. Läsbara dörrar. Hölje: mahogny. 220 V allström. Mått: 92×49×52 cm Pris 1790:—
STELLA RADIO Typ TV21A Golvmod. 53 cm bildrör. Inb. antenn. 10 kanaler. Läsbara dörrar. 2 högtalare. Akustikkammare. Hölje: mahogny. 220 V allström. Mått: 103×63×52 cm Pris 1950:— 	TELEFUNKEN Typ FE-11/43 T Bordsmod. 43 cm bildrör. 10 kanaler + 2 res. Sidohögtalare. Inb. antenn. Hölje: Mörk valnöt. 220 V växelström. Mått: 48×52×44 cm Pris 1495:— TELEFUNKEN Typ "Terzola II"

När televisionen infördes 1956 fanns många olika slags mottagare på den svenska marknaden. Bilden är från en artikel i *Röster i Radio* (1956:37) där 44 olika modeller presenteras i ord och bild.

Fiskarhustrun Tekla som bodde på en ö i Stockholms skärgård, och som vi mötte i förra kapitlet, berättar att de skaffar TV redan 1957. Det är en stor apparat som med viss möda kånkas upp från båten till huset.

»Det var spännande som bara den. Det var ett stort åbäke som dom kom med, jag tror det var en Skantic. Den var hel med ben på, så den var väldigt åbakig. Det var min man och min svärfar som bar in den. Dom var in och köpte den, tog den i båten och sen ur båten, och så bar dom upp den i stugan.»

Att köpa en TV-apparat var en förhållandevis stor utgift för en

familj. Det fanns dock möjligheter att köpa på avbetalning eller att hyra en TV-apparat. En annan möjlighet var betal-TV. Det var en apparat som man måste mata med enkronor för att få ljud och bild. En sådan införskaffas i början på 1960-talet i Evas hem i Gästrikland. Det är ett arbetarhem, med en ekonomi som inte tillåter ett kontantinköp.

»Det är en stor mynt-TV, med en stor bildruta och knappar på sidan, och så myntlådan på baksidan. Där stoppade man i enkronorna. Den är av mahognyliknande trä, den står på spretiga femtitalsben med en gallerhylla där man skulle lägga tidningarna. En lampa på TV:n hade vi förstås.«

Andra informanter berättar att familjen vann en TV-apparat. Så gick det till när skraddarens i Östra Sönnarslöv fick TV, och sonen Bertil menar »att vi hade väl aldrig haft råd annars«.

»En jordbruksförening, 4H, kom och sålde lotter. Farsan köpte och sen glömde vi bort allt. Men rätt som det var kom det ett meddelande att vi hade vunnit en TV. Joo, minsann! Då fick vi TV, tack vare att vi vann en.«

Det är i början av 1960-talet som Bertils familj får TV på det här sättet. Även några andra informanter berättar att de vunnit en TV, så det var antagligen en vanlig vinst i många lotterier.

Om man var händig och tekniskt kunnig kunde man också bygga sig en egen TV-apparat. Det är svårt att veta hur utbrett det var, men en av mina informanter, Britt-Marie, berättar att hennes bror gick en ABF-kurs och byggde en TV som blev hela familjens, och ICA-kuriren skriver hösten 1957 om en hobbykurs för hemmafruar, där de kan bygga TV-apparater som omväxling till det traditionella kvinnohandarbetet.¹⁶

TV-sensationen

Jag har tidigare skildrat hur radion upplevdes som ett mirakel när den kom. Det var något magiskt och nästan övernaturligt med radion. När televisionen kommer har människorna vant sig

vid radio, telefon och film, och hemmen är moderniserade med allehanda elektriska hushållsapparater. En del har sett TV på utlandsresor och de flesta har läst och hört om den. Informanterna berättar om att det är spännande och fantastiskt att se TV, men de talar inte om televisionen som ett mirakel. Sensation, fascinerande och fantastiskt är ord som används för att beskriva upplevelsen – »Den rörliga bilden var en sensation«¹⁷; »Det var fascinerande att se bild«; »Fantastiskt tyckte vi barn att det var att se bilderna komma ut ur TV«.

Televisionen var något som gärna förevisades gäster på besök.

»Jag var i Stockholm på besök och vi var några stycken som hälsade på en av vännernas syster som just hade skaffat TV. Jag minns mycket väl hur vi blev välkomnade och sedan direkt förda in i ett något mörklagt vardagsrum där redan många var samlade framför TV:n. Programmet som gick var en direktsändning från en musiktävling eller festival i Italien. En sångare med sammetsröst sjöng och avlöstes av andra. Detta var ju ändå fantastiskt! Visst blev det avbrott och bilden ganska dålig, men vad gjorde det. TV var ju en verklighet nu. Jag hade tidigt i barndomen hört talas om denna möjlighet att sända även bilder i etern, och jag hade läst om provsändningar.« (BS17)

Precis som i radions barndom var nästan allt som kom ur TV-apparaten intressant för den nyblivna TV-publiken. Här ett axplock av röster om detta, hämtade från samtliga minnesmaterial. »TV var en nyhet och man svalde allt« (BS4); »Vi tittade på allt den första tiden. Vi var nygifta och året var 1959« (BS19), »Man tittade på allt, på allt« (Tekla); »Vi tittade på allt!«; »I början såg man nästan allt«; »I början tittade man på allting« (TM).

När informanterna säger att de såg allt ska det naturligtvis förstås utifrån den tidens begränsade utbud. Men att tittarna såg en stor del av de program som sändes bekräftas av en studie från slutet av 1958. Enligt den såg 78 procent av TV-innehavarna i regel flera program på kvällen. De högst utbildade var dock något mer sparsmakade och nöjde sig oftare än andra med att se något enstaka program.¹⁸

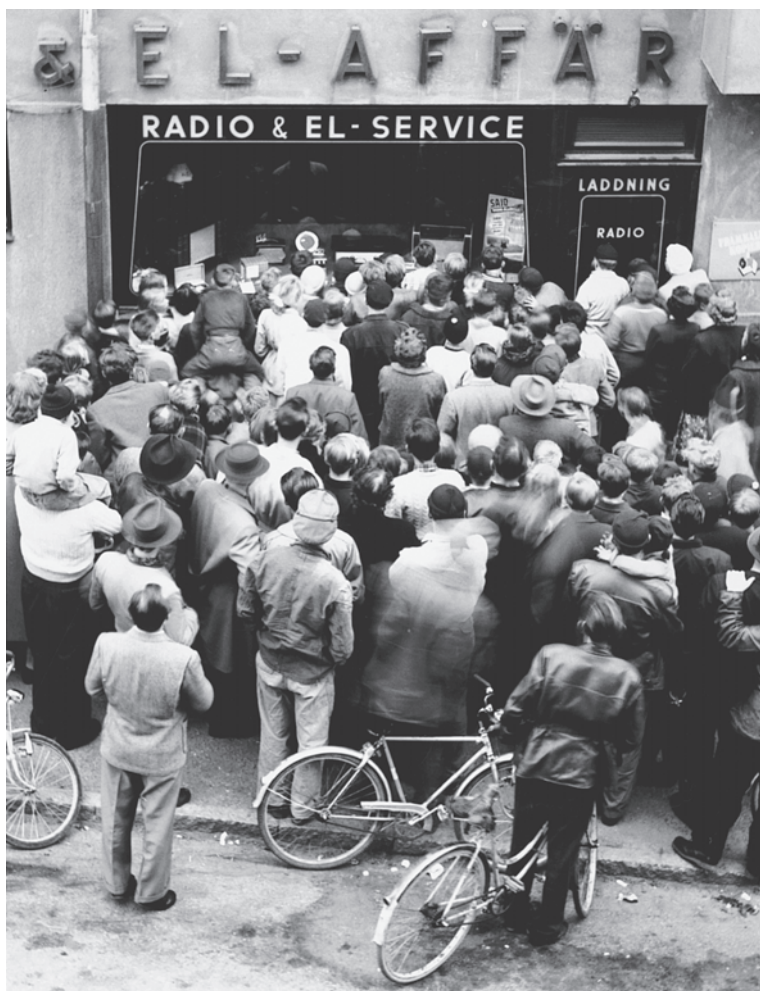
Folksamling runt TV:n

När man tar del av människors minnen om televisionens barn-dom så formas en bild av ett kollektivt tittande. De TV-lösa uppsöker släkt och grannar som har skaffat TV, och den som har en TV får ofta räkna med många besök. Folk samlas framför radiohandlarnas fönster där en TV står på – »det var folksamling framför ett skyltfönster med en TV i som visade en testbild« (BS) – och man går på lokal och ser TV. Caféeer och serveringar lockar nya kunder med en televisionsapparat – »Innan det blev vanligt med TV i hemmen gick vi på café framme i byn och såg på deras TV« (BS23). »Strängt taget varenda restaurang med självaktning har numera en TV-låda stående i ett hörn«.¹⁹ Att attraktionskraften hos TV var stor kan man nog inte ta miste på. »Jag åkte lång väg för att se TV på café«, minns en manlig informant (TM).

I det representativa telefonintervjumaterialet finns många minnen om kollektivt tittande. »Man for till grannar och släktingar och tittade på underhållning på kvällarna«; »Alla ungar samlades hos grannen och såg Humle och Dumle«; »Vi skaffade TV sent men man sprang till grannar«; »Jag minns Stora famnen hos grannarna, hela rummet var fullt«. Hade man själv TV fick man förstås ta emot många besökare: »Vi och en familj till var de enda som hade TV. Alla grannar satt packade hos oss«; »I mitt barndomshem köpte vi tidigt TV. Grannarna samlades där och tittade«; »Vår hörnsoffa blev alldeles nersutten på grund av alla besökare som ville se TV«. En informant har ett målande minne av hur folk vandrade över till varandra:

»Jag såg grannarna springa med kaffekannor och smörgåsar mellan husen. Det var några som hade skaffat TV och då skulle alla samlas och titta. Jag minns detta springande med kaffekorgar med glädje, det såg så roligt ut.« (TM)

Andra informanter bekräftar: »Grannarna gick till varandra och såg programmen gemensamt med kaffe och smörgåsar« (BS4); »Alla grannar som inte hade TV bjöds in att medtaga kaffebröd och mamma stod för kaffet« (BS27). »Hela året fick jag

Många såg TV första gången i radiohandlarnas skyltfönster. Här en folksamling i Stockholm.

baka bullar och ha öppet hus», berättar en kvinna vars son tidigt kommer hem med en TV till familjen (TM).

Det kollektiva tittandet sker naturligtvis inte varje kväll. Den första tiden är onsdagskvällarna TV-fria, och det är överhuvudtaget inte särskilt många program som sänds. I minnena nämns

ibland program som man gick bort och tittade på, det är framför allt olika barnprogram (Humble och Dumle, Andy Pandý, Lassie), Hylands underhållningsprogram, Bröderna Cartwright och sport. Vid VM i fotboll 1958 tycks folksamlingarna framför TV:n ha varit särskilt stora.

»Jag minns VM i fotboll 1958. TV-apparaten var placerad utomhus i cafémiljö och 25–30 personer var med och tittade.« (BS22)

»Det var 1958 och jag var i Uppsala hos mormor. Min morbror ringde över till mormor och morfar och sa att vi skulle komma för de hade en granne som hade TV. Vi skulle få se matchen Sverige–Ungern. Där satt vi i en främmande människas vardagsrum och där var massor av folk. Jag kände inte en enda, och där satt vi och tittade på nåt som rörde sig på rutan.« (Gunilla)

Bortsett från stora sportevenemang var det framför allt på lördagskvällarna som det gemensamma tittandet var stort. »På lördagskvällarna samlades man ofta hos TV-innehavande bekanta och tittade på Tiotusenkronorsfrågan och Hylands hörna«, skriver en kvinnlig arbetare (BS22), och en hemmafru i borgerlig miljö skriver »Våra grannar hade ingen TV och de brukade få komma in till oss åtminstone på lördagskvällarna för att se på Hylands hörna, med mera« (BS11). I hemmen kunde det ibland vara som små biosalonger dessa kvällar.

»Jag minns särskilt kvällarna när Kvitt eller dubbelt gick. Då kom alla grannar som inte hade TV. Vi satte den i köket och plockade fram stolar runt, det kunde komma 10–15 personer.« (BS19)

Det finns också statistiska studier som belägger helgernas kollektiva tittande. Även under vardagarna förekom det en hel del borta-tittande, men det kulminerade på lördagskvällarna. 1959 görs en studie som visar att 30 procent av lördagskvällens TV-tittare ser TV hos släkt, vänner eller bekanta. Enligt beräkningar som gjordes betyder det 850 000 personer, men då har man bara undersökt den vuxna befolkningen. »Till denna summa får man lägga ett icke obetydligt antal barn och yngre ton-

åringar«, skriver en dåtida publikforskare.²⁰ Det var sannolikt en miljon som på lördagskvällarna vandrade iväg till andra för att se TV. Denne forskare skriver vidare att:

... vanan att gå bort och se TV inte var någon övergångsföreteelse, karakteristisk för de första uppbygggnadsåren då TV hade nyhetens hela attraktionskraft. Den slutsats man kommer till är istället att de som saknar TV idag [1967] är lika eller kanske t. o. m. mer benägna att se TV hos släkt och vänner än de TV-lösa var i början av TV-epoken.²¹

Detta ska förstås bedömas i relation till att de TV-lösa, totalt sett, efter hand blir färre, men ännu vid mitten av 1960-talet räknade man med att åtminstone en kvarts miljon människor utan egen TV såg TV hemma hos andra en vanlig lördagskväll.²² Även TV-innehavare kunde naturligtvis se TV hos någon annan. »Jadå«, säger Gunilla från Luleå, »TV såg man också när man hade främmande eller när man gick bort. Absolut att det var så«, och en annan informant berättar att »När Familjen Flinta gick på TV var det ingen idé att ordna någon sammankomst i byn eller inbjuda gäster om man inte hade möjlighet att se programmet« (BS10). Men det var inte i alla kretsar acceptabelt att se TV när man hade gäster. I Klas lite mer högborgerliga miljö såg man inte på TV när man var borta eller hade främmande.

»Det var förbud att ha på TV när vi hade främmande. Det var en självklarhet. Inte heller borta såg vi TV. Aldrig TV tillsammans med andra människor.«

Testbilden och den krångliga TV-bilden

Televisionens attraktionskraft var så stor i början att till och med testbilden blev en sevärdhet. Mina minnesmaterial innehåller åtskilliga berättelser om hur man tittade på testbilden. »Mina barn kom hem på frukostrasten för att titta på testbilden«; »I

början tittade man på allting, även testbilden«; »Alla kom till oss, även när det bara var testbild«, heter det bland annat i telefonminnena. Från brevminnena väljer jag ut följande två exempel:

»Det pirrade i magen när testbilden med tinnar och torn kom fram på bildrutan och så musiken« (BS19).

»Mina första minnen om TV var hur vi kunde sitta länge och titta bara på testbilden. Dumt va? Dessa långa minuter då dom skulle vända länken, som det så fint hette då, satt vi givetvis och tittade.« (BS27)

I intervjumaterialet berättas det också om detta. »Från början tror jag att vi satt en halvtimme med testbilden på och väntade innan programmen började«, säger Kenneth.

I televisionens barndom i Sverige hände det ofta att bilden var dålig. Det kunde vara störningar på utsändningen, eller kanske hade man skaffat TV fast man egentligen bodde ganska långt från en sändare. Att det var dålig bild, »snöade i TV-rutan«, minns åtskilliga informanter. »Det var fruktansvärt dålig bild, mest snö och så kunde man skymta nån ibland« (Bertil); »Det var knappt så att man anade att det var gubbar där på bilden« (Gunilla); »Det snöade jämt, man var glad om man fick se en gnutta då och då«; »Det snöade och ändå satt man och tittade« (TM).

TV-apparaterna krånglade också. Det var inte ovanligt att bilden började bläddra. Det kunde också hända andra saker med TV-bilden:

»TV-bilden varierade i storlek och upptog ibland endast 1/4 av rutan. Ibland blev det kolsvart, detta åtgärdades genom mycket kraftiga dunkningar på TV:n. Det fladdrade till och fungerade åter en stund.« (BS20)

Bläddrande eller krånglande bild kunde bero på apparaten, men dålig bild kunde också bero på att antennen inte var ordentligt inställd. Det var många män som, i likhet med Kenneths pappa och grannar, klättrade på taken och vred på antenner.

»Vi hade en antenn på taket och sen var det öppna fält mot Stockholm. Många hade problem med bilden. Dom fick höja och

I televisionens barndom krånglade ofta bilden.

sänka antennen som satt på taket.» (Kenneth)

Runt om i landet växte TV-jourer fram som kunde åtgärda de krångliga TV-apparaterna. Anna berättar att deras TV ofta gick sönder i slutet på 1950-talet och början av 1960-talet, och de ringde genast på en TV-reparatör. När hon idag tänker tillbaka på detta tycker hon att »det var ju inte riktigt vettigt«, vilket visar att synen på TV har förändrats.

»Det var så viktigt då att det kom ut en jourtevereparatör på kvällen. Det gjorde det flera gånger. Det hände många gånger med den TV:n att den gick sönder.»

TV-apparaterna drog från början mycket ström, berättar Ture, som var elverkschef i en Norrlandsort i början av 1960-talet. Senare kom det mindre strömförbrukande apparater. TV-tittandet kunde avläsas på elförbrukningen, berättar han vidare. Dagligen studerade han diagram över förbrukningen och det blev tydliga toppar vid stora TV-händelser, som vid raset i en telefonkabeltunnel i Stockholm 1965 där två män blev instängda och

kunde räddas först efter fem dagar. Vid stora sportevenemang och andra publikdragande program tillkom allt kaffekokande i pauserna. Det var sådant som elverken fick ta med i beräkningen när de planerade strömförbrukningen.

TV:n i vardagsrummet

Jag har tidigare skildrat hur radion får olika placering i hemmen beroende på social miljö och bostandard. Köket är exempelvis en vanlig plats för radion på landsbygden. När det gäller TV:n berättar de flesta att den placeras i det rum som nu kallas vardagsrummet. »TV:n var placerad i vardagsrummet« eller »TV:n placerades förstås i vardagsrummet i synfältet från soffan«, berättar många informanter kort och gott. En och annan berättar att TV:n placeras i sovrummet, som exempelvis hos ett ungt nygift par, och i välbärgade familjer med stora bostäder kunde man ha ett särskilt TV-rum. Så är det hos Kristina i Boden. I hennes hem finns det två vardagsrum – TV:n stod i det ena – plus matsal, flera sovrum och kök.

Men hemmets enda vardagsrum blev för det mesta den självklara platsen för TV:n. »TV-apparaten fick ju genast en central plats i vardagsrummet. Möbleringen anpassades efter denna apparat« (BS17). Ibland medförde detta att vardagsrummet plötsligt blev mer tillgängligt för familjemedlemmarna. Hos Kenneth fick radion bara komma till kammaren, som också tjänstgjorde som sovrum, men TV:n placeras i salen, som Kenneths mamma alltid sade. Själv kallade han det rummet för stora rummet. Så var det också hos rörmokarfamiljen där Roine var barn. Det är i början på 1960-talet och familjen bor på landet i en gammal fyrarumsvilla. I vardagsrummet, eller finrummet som Roine säger, vistades man så gott som aldrig innan TV:n kom, men då ändras detta.

»Finrummet använde vi inte förrän TV:n kom. Den kom in i finrummet och då kom det automatiskt folk dit. Förut var det

bara på julaftonen som man gick in där. Det stod tomt annars. Nu fick det användas. På kvällarna satt man ju ofta och fikade där och såg på TV.«

Hur möblerades då hemmen kring TV:n? Radion var trots allt en ganska liten apparat jämfört med den stora, och som informanterna säger åbakiga, TV-apparaten. Den var inte lika enkel att placera på en hylla eller ett bord som radioapparaten, man fick inte sitta för nära och inget fick skymma framför apparaten. Alla måste kunna se TV-rutan ordentligt. När en stor TV-apparat kom in i hemmet fick man ofta möblera om, i varje fall något. »Vi fick möblera om lite, man gjorde det för att man skulle se bra på TV:n«, berättar Anna. Familjen börjar nu sitta i bäddsoffan, som står i vardagsrummet, för att se på TV – den har tidigare sällan använts – och fåtöljerna flyttar man på så att det blir bättre avstånd till apparaten. TV:n ställs där radion tidigare har stått och radion åker iväg till ett annat hörn av rummet. Hemma hos jämnåriga Gunilla, i trerumslägenheten i Luleå, behöver bara soffgruppen arrangeras om en aning när TV:n kommer i början på 1960-talet.

»Soffgruppen stod på kortväggen och TV:n på den andra. Mitt på väggen bredvid stod en bokhylla. Radion hade stått närmare soffgruppen, men TV:n var flera meter ifrån. Den var långt bort. Soffgruppen blev nu möblerad i en halvcirkel så att man kunde titta även från stolarna, som tidigare hade stått med ryggen mot. TV:n var rätt stor. Det var jakaranda och en stor bildruta med en svart ram runt. Den stod på egna ben och ovanpå låg en liten spetsduk och en tennakkja från Norrbottens hemslöjd.«

Den så vanliga lilla duken och något prydnadsföremål ovanpå TV:n har fått Orvar Löfgren att tala om TV-möbeln som hemmets altare. »De första TV-apparaterna kunde liknas vid små hemaltare, centralt placerade i finrummet, prydda med en liten duk, en lampa och gärna någon prydnadssak.«²³ Men så är det i många hem än idag, särskilt hos äldre människor, och det är nog knappast ens dolda sakrala motiv som ligger bakom placeringen och utsmyckningen. Hedersplats är väl en lämpligare

beteckning, och utsmyckningen är snarast ett utslag av kvinnors önskan att förvandla en ganska ful och klumpig tingest till ett estetiskt mer tilltalande föremål.

Ibland blev det ändå inte så vackert när TV:n kom in i hemmet:

»Apparaten hade placerats på stativ i vardagsrummet framför den vackra glasdörren ut mot hallen. I och med TV:ns intrång kunde vardagsrummet beträdas endast via matrummet.» (BS20)

»Tittarhygieniska regler för hur man bör se på TV«²⁴

I televisionens barndom var det inte ovanligt med farhågor för skadliga verkningar av det nya mediet. Det var dock inte så mycket fråga om att folk skulle passiviseras av för mycket tittande – även om också dessa farhågor fanns på sina håll (se nästa avsnitt) – utan mer om rent fysiska skador på ögonen. Dessa farhågor diskuterades såväl i tidningarna som i hemmen.

I *Boken om TV*, som utkom 1961, presenterar Kjell Stensson fem regler för hur man ska se på TV utan att trötta eller irritera ögonen.²⁵ Den första regeln betonar hur viktigt det är att apparaten är riktigt inställd, bilden får inte ha dubbelkonturer och det får inte vara för mycket vitt i den. Då kan man få sveda i ögonen eller huvudvärk. Det här justeras med testbilden, och vi är nog många som minns hur fäder och bröder skruvade och mixtrade för att få en bra testbild, fast vi kanske inte alltid förstod varför det var så viktigt.

Den andra regeln säger att man inte ska släcka ner belysningen som i en biografalong, utan att man ska ha en viss belysning på i rummet. Kjell Stensson föreslår att man ska placera en lampa bakom TV-mottagaren så att man ser TV-bilden mot en belyst fond.

Den tredje regeln tar upp avståndet mellan apparaten och tittaren, det varierar lite med apparatens storlek, men för en 21-tummare rekommenderas 2,6 meter. Om man sitter för nära

flimrar bilden och det är inte bra för ögats hälsa. En enkel tumregel för att bedöma avståndet anges: man har det rätta avståndet om »man med högra armen sträckt och handen knuten ser bildrutans bredd tvärs med handens knogar«. ²⁶

Den fjärde regeln säger att man bör växla blicken då och då. Man ska inte hela tiden stirra på TV-rutan utan emellanåt sluta ögonen eller titta bort från bilden.

Den femte och sista regeln gäller särskilt barnen. De ska sitta så att de ser bilden i eller under ögonhöjd. Barnen ska inte ligga på golvet och titta upp på TV-rutan, och de ska förstås inte ligga för nära apparaten.

Dessa råd om TV-tittandet tog många del av, inte minst genom artiklar i dagstidningar och veckopress. Även TV-annonserna kunde ibland innehålla råd om hur man skulle arrangera sitt TV-tittande. Råden blev allmängods: »Många var rädda för att den nya apparaten kunde avge farlig strålning. Barn varnades för att sitta för nära, det kunde fördärva ögonen.« ²⁷ Ibland kunde oron för skadliga effekter göra att TV-inköpet fick vänta.

»Vi diskuterade ett inköp av TV-apparat, men min man hade hört att man kunde få ont i ögonen av TV-tittande, så inköpet sköts upp på obestämd tid.« ²⁸

Mest ledde nog farhågorna till att man försökte rätta sig efter en del råd, som att inte sitta för nära apparaten eller att ha en tänd lampa placerad bakom eller på TV:n. »Vi minns själva från vår egen uppväxt att tre meter var en sådan där magisk gräns som våra föräldrar ständigt påminde om«, skriver två uppsatsskrivande studenter i ett arbete om televisionens barndom. ²⁹

Dumburken

Redan innan TV hade kommit till Sverige fanns det kulturkritiska röster som varnade för negativa verkningar. Oron rörde bland annat rädsla för att folk skulle få amerikaniserade vanor. Svenska skolbarn kunde bli sittande framför TV:n lika många timmar

som amerikanska. Folk kunde bli överksamma och passiva, samtidigt som de inte skulle få den lugn och ro som behövdes för att förstå den allt komplexare världen. Man skulle läsa färre tidningar och böcker.³⁰

Televisionens psykologiska och sociala verkningar diskuterades och debatterades också när TV väl hade kommit. Dumburken blev en beteckning som TV:n fick, den skulle göra människan dummare och åstadkomma kulturell och intellektuell tillbakagång.

»Under den senaste tiden har man hört en del skrin från olika håll i landet«, skriver en debattör 1959 i en polemisk artikel. Han fortsätter:

TV är vorden en kulturfara! Allmänheten har slutat besöka möten, biografer och teaterföreställningar. Det senaste klagomålet kommer från kulturmetropolen Västerås. I en artikelserie i Västmanlands Folkblad klagades över det inom staden avtagande kulturintresset. [...] Televisionen fick skulden.³¹

Debatten om TV som fördumningsinstitut har blossat upp då och då under televisionens historia, och gör så än idag. Ofta har barnen stått i debattens centrum. I början på 1980-talet tog exempelvis Studio S i TV upp frågan om man blir dum av TV och det påstods bland annat att »barn, som ser på det de inte förstår, blir passiva, slöa och korkade av TV«.³²

Förhoppningar om ökad familjegemenskap

Det var naturligtvis inte bara farhågor förknippade med TV, utan också många förhoppningar. Dels sådana som hade med mediets innehållsliga möjligheter att göra, som att upplysa, bilda och ge god underhållning. Men dels också sociala bieffekter, som att stärka familjelivet. I en statlig utredning från 1954 diskuterades

televisionen således också som ett familjeinstrument. Det fanns en oro i samhället för ungdomarnas fritidsvanor, och utredningen hänvisar till Socialstyrelsen som påpekade att:

Om det var så att televisionen kunde stärka familjegemenskapen genom att i större utsträckning samla familjens medlemmar i hemmet skulle detta vara en hjälp i samhällets strävanden att förebygga asocialitet, alkoholism, etc.³³

Även i tidningarnas debattartiklar togs televisionens positiva betydelse för familjen upp. Det talades till och med om familjelivets renässans.

Den gamla borgerliga familjeidyllen, den ständigt återkommande bilden i sekelskiftets Allers med familjen samlad kring aftonlampan har återigen upplevt sin renässans – bara med den skillnaden att nu samlas familjen kring TV.³⁴

Den samling i hemmen av hela familjen inte minst på lördagskvällarna som blir en följd av TV-tittandet ser vi som en ganska väsentlig »biprodukt« vid televisionens frammarsch [...] denna renässans för samvaro inom hemmets ram.³⁵

Kvinnorna och TV

I tidigare kapitel om radions barndom såg vi hur radion blev männens angelägenhet. Det var männen som var de stora radioentusiasterna, medan kvinnorna kunde vara avvaktande och ibland ointresserade. Så tycks det inte ha varit när TV kom, utan nu är kvinnorna lika intresserade som männen. Elsa, som är hemmafru och som aldrig haft något riktigt radiointresse, utan mest lyssnat när mannen och barnen velat göra det, är redan från början mycket intresserad av TV. Hon återkommer flera gånger under intervjun till hur skojigt hon tyckte det var att se bilder:

»jag har alltid tyckt om bilder, det tyckte jag var väldigt roligt«. Andra kvinnliga informanter, som tidigare berättat att »när jag fick barn orkade jag inte med radion, jag behövde ha tyst omkring mig« eller »vardagens bestyr med arbete och barn tog all tid och radiolyssnandet minskade mycket«, berättar i nästa andetag om att »när jag fick barn blev det mer TV-tittande« och »så gjorde TV sitt intåg! Det var en stor nyhet och man tittade med andakt på detta underverk« (BS26 och 11, arbetarmiljö respektive borgerlig miljö). Många informanter har också, som vi sett, berättat om hur deras pappor eller män bestämde över radion. Det gällde i varje fall de första radiodecennierna. Sådana berättelser lyser mer eller mindre med sin frånvaro när det gäller TV. De kvinnor som framhållit att »val av program bestämdes i hög grad av min man« om radion ordar inget alls om att mannen bestämde över TV:n (BS16), och den som berättat att »det var pappa som mest bestämde« om husets radioapparat beskriver sedan hur hela familjen samlas runt TV:n (BS27).

Det är helt enkelt svårt att finna några röster om männens inflytande över TV-apparaten, den tycks från början på ett självklart sätt ha blivit hela familjens. Det var lika spännande för kvinnorna som för männen att få se TV. »Även mamma var med och såg fotbolls-VM sommaren 1958«, berättar Kenneth, och ordet »även« avslöjar att mamman inte varit så intresserad av sport på radio.

Vad var det då som gjorde att kvinnorna fattade lika stort intresse för TV som männen, när det inte hade varit så i radions barndom? Det kan vara ett utslag av kvinnors ändrade situation. Det patriarkala familjemönstret håller sakta på att förändras, och kvinnorna börjar bli efterfrågade som arbetskraft. Hemmen har moderniserats och hushållsarbetet underlättats så att det blir lite tid över för TV-tittande på kvällen.

Det kan också bero på att televisionen erbjöd ett program-innehåll som tilltalade kvinnorna lika mycket som männen.

En annan aspekt är den tekniska. När radion kom krävdes ofta mycket experimenterande för att man skulle kunna lyssna, vilket

de mer tekniskt lagda männen fann intresse och avkoppling i. Televisionsapparaterna kunde visserligen krångla, men det var nog trots allt mindre mixtrande med denna apparat än det varit med exempelvis de tidiga kristallradiomottagarna.

Intressant nog fanns i de tidiga TV-annonserna ett framhävande av kvinnliga teman, som kärlek, hem och komfort.³⁶ Det är hemmet, vardagsrummet och familjegemenskapen som visas fram snarare än tekniken eller mediets innehållsliga möjligheter.

Detta hindrar inte att kvinnor ändå kom att få lite mindre tid för TV än männen. Många hushållssysslor skulle fortfarande skötas på kvällen. En del informanter berättar också att mamorna inte såg lika mycket på TV som papporna, så var det exempelvis hos Eva i Gästrikland och hos Gunilla i Luleå. Det stämmer med tittarstatistiken som redan från börjar visar ett lite mer omfattande TV-tittande bland män än bland kvinnor.³⁷

Men de flesta berättar ändå om hur hela familjen ofta samlas framför TV:n på kvällarna. Det ska jag återkomma till i nästa kapitel.

1960-talet. Rekordåren

1960-talet brukar ofta kallas rekordårens decennium. Det rådde, liksom på 1950-talet, en livlig byggnadsverksamhet och tätorts-områdena växte snabbt. Med det så kallade miljonprogrammet inom bostadspolitiken stimulerades bostadsbyggandet och bostandarden steg.¹ En miljon nya bostäder skulle byggas med hjälp av offentliga satsningar.

Bilindustrin och skeppsvarven utvecklas till storindustrier.² När det gäller varvsindustrin och gruvnäringen var vi bland de största i världen, och vi ville bli världsledande på nya högteknologiska områden som kärnkraft och datorer.³

Utbildningen präglas också av kraftig expansion. »60-talet var årtiondet då allt hände«, skriver en sociolog om detta.⁴ Den 9-åriga grundskolan införs 1962, antalet ungdomar som tar studentexamen ökar kraftigt, och i mitten på 1960-talet blir det anstormning av studenter till universitetet. Det är delvis en följd av de stora barnkullarna på 1940-talet, men också i hög grad en medveten satsning på utbildning från samhällets sida. Mot slutet av decenniet betonas vuxenutbildningen, och åren som följer ska åtskilliga svenskar sätta sig på skolbänken i den kommunala vuxenutbildningens regi.⁵ Samhället behöver en mer välutbildad arbetskraft.

Samtidigt som industrins produktivitet ökar på 1960-talet, når industrisamhället sin kulmen och blir passerat av den expansiva tjänstesektorn.⁶ På många håll behövs fler anställda, och arbetsmarknaden börjar efterfråga kvinnorna. Omfattande kampanjer sätts igång som ska locka dem ut i arbetslivet. Även Sveriges

Radio engagerar sig i detta, bland annat genom att 1965 ge en radiokurs med temat »Hemmafru byter yrke?«. Den vände sig till kvinnor som funderade på att ge sig ut på arbetsmarknaden men som ännu inte tagit det steget.⁷ I kursboken heter det bland annat:

Det är stimulerande att läsa platsannonserna just nu, arbetsmarknaden ropar efter kvinnlig arbetskraft, både yngre och äldre. Heltid eller deltid, det tycks bara vara att välja. Även om man enbart skulle vilja arbeta vid lunchtid eller bara på kvällstid så går det att få arbete ändå.⁸

Kampanjerna väckte gensvar. Mellan maj 1961 och maj 1964 ökade arbetskraften i landet med sammanlagt 160 000 personer, och tre fjärdedelar av de nytillkomna var gifta kvinnor. Hälften av kvinnorna var över 45 år.⁹

Det svenska samhället börjar också sakta förändras på ett annat sätt. Invandringen till landet ökar, inte bara från Finland, utan också från Grekland och Jugoslavien. Företagen kunde fylla sina arbetskraftsbehov också med de nya invånarna.¹⁰

På 1960-talet bryter masskonsumtionens tid in på allvar och produkter som bilar, kylskåp och andra hushållsmaskiner blir närapå var mans egendom.¹¹ 1960 finns det drygt 1 miljon bilar i Sverige, och i slutet på årtiondet har den siffran mer än fördubblats. 1967 övergår Sverige från vänstertrafik till högertrafik, trots att en folkomröstning visat att en majoritet av folket var emot en sådan omläggning. Bilen förändrar fritiden, det blir mer friluftsliv och utflykter och fler besök hos vänner och bekanta. Det visar studier som gjordes.¹² Fritiden förändras likaså genom att medborgarna får mera av den. 1963 lagstadgas om fyra veckors semester, och allt fler får lediga lördagar. 1965 har nästan hälften av alla förvärvsarbetande lediga lördagar under hela året, och ytterligare några procent har det under delar av året. En bred majoritet av dem som har lediga lördagar tycker att fredagskvällen har blivit mer lik en lördagskväll än en vanlig vardagskväll.¹³

Det är en faktor som ska komma att få betydelse för radions och televisionens programsatsningar. Andra förändringar som rörde fritiden upplevdes som konkurrenser till etermediekonsumtionen, det gällde bland annat ökat semesterresande.¹⁴

Under 1960-talet byts begreppet »folkhemmet« ut mot de nya begreppen »välfärdsstaten« och »det starka samhället«. Experterna och byråkraterna tar allt mer över och ersätter det gamla samhällets ideellt arbetande folkrörelsemänniskor, och bland medborgarna upplöses den tidigare gemenskapen. Det menar i alla fall vissa.¹⁵

Men nya rörelser håller på att växa fram och engagera människorna. Ungdomarna går längre i skolan än tidigare generationer, en del blir mods och klär sig i begagnade arméjackor, långa stickade tröjor och halsdukar, en del blir raggare. Andra engagerar sig i antiimperialistiska solidaritetsrörelser som nu växer fram.¹⁶ En av mina informanter, Gunilla från Luleå, kommer liksom många andra 40-talister till Uppsala för att studera vid universitetet i mitten på 1960-talet, och hon minns hur upprörd hennes mormor, som bodde i staden, blev över Vietnamkriget. »Mormor kom och sa att det var krig, Vietnamkriget. Hon cyklade över till mig för att tala om att nu är det krig. 'Nilla, nu är det krig. Det är riktigt krig i världen', sa hon. Hon jämförde med andra världskriget, att det var så stort, och Korea. Hon hade hört det på radion.« Protesterna mot Vietnamkriget blir allt mer omfattande, och så kommer den så kallade studentrevolten.

I flera avseenden är en radikaliserings väg, särskilt i slutet av decenniet. Hemmafruinstitutionen debatteras flitigt, kritiserar av vissa och försvaras av andra.¹⁷ Enligt det nya radikala familjeidealet skulle både mannen och kvinnan ha en familjeroll och en yrkesroll. Även om många hemmafruar ger sig ut i arbetslivet, finns det 1968 fortfarande nästan 1 miljon hemmafruar.¹⁸ Men äktenskapet ifrågasätts, giftermålsfrekvensen sjunker och samboendet kommer.¹⁹ Miljöfrågorna börjar också få fotfäste och industrisamhällets skadeverkningar uppmärksammas.²⁰ »Fabriksskorstenarna var inte längre framstegets symboler utan stod

som svarta varningstecken i landskapet.«²¹ Just när decenniet lider mot sitt slut, i december 1969, utbryter gruvstrejk i Malmberget och Kiruna.

RADIO

I början av 1960-talet känner sig radion hotad från två håll. Dels av televisionens utbredning, dels av piratradiosändningar med lättfram populärmusik. »Det är självklart«, skriver Håkan Unsgaard och Ivar Ivre, »att i och med att TV-apparaten kommit in i huset, fungerar och visar program, inkräktar tittandet på den tid man tidigare ägnade åt radiolyssnande.«²² TV-tittandet skulle inte bara stjäla tid från radiolyssnandet under själva TV-utsändningen, utan också före och efter. Först måste familjen se till att ha hunnit äta middag, fått disken undanstökad och de minsta barnen i säng, och efteråt »går man troligen inte direkt över till att lyssna på radio. Det är sannolikt, att man dricker en kopp kaffe eller måste utföra ännu mer profana ting.«²³ Radio Nord, en piratradiostation som på våren 1961 började sända populärmusik, nyheter och reklam från en båt utanför svenskt territorialvatten i Östersjön, var det andra stora hotet.

Studier kunde bekräfta att radiolyssnandet påverkades. En publikforskarer konstaterar i mitten på 1960-talet att »TV-apparatens införande i hemmet blev något av dagen 'D' – en vändpunkt i familjens vanor. Familjemedlemmarnas vanemönster, speciellt då kvällarnas, vilket sedan år varit utkristalliserat kring radion, bröts upp på kort tid.«²⁴ Lyssnandet på radions P1 sjönk, särskilt på kvällstid, och det blev snabbt populärt att lyssna på piratradiostationerna – i södra Sverige fanns Radio Syd – även under dagtid. Piratradiostationerna var en särskilt känslig fråga för monopolföretaget Sveriges Radio. Televisionen tillhörde samma företag och det var naturligt att folk ville se TV, men piratradion var ett hot utifrån, som kunde stjäla företaget på publik. Sveriges Radio genomförde hemliga undersökningar som visade att allmänheten hade ett stort intresse för den lätta musikunderhållningen i piratradion.²⁵ Efter drygt ett år lagstiftar statsmak-

terna om förbud för sådana radiosändningar, men dessa fortsätter sporadiskt ända fram till 1966 då eldsjälens bakom Radio Syd, Britt Wadner, får ett månadslångt fängelsestraff för innehav av olaga radiosändare.²⁶

Sveriges Radios eget motbud var att, med extraanslag från regeringen, starta Melodiradion redan hösten 1961. Det var lätt musik på dagtid i P2. Publiken gillar det, 100 000 lyssnARBREV strömmar samma år in till programserien Århundradets schlager.²⁷ Nattradion, likaledes med lätt musik, startade året efter. Den tillkom i första hand för nattarbetarna inom industrin och inom vården, för långtradarchaufförer och andra nattmännskor.²⁸ 1962 börjar man också bygga ut en tredje radiokanal. Redan till sommaren är denna kanal, med melodiradio på kvällstid, igång över delar av landet. Kritikerna myntar begreppet skvalradio för den kraftiga satsningen på populärmusiken.²⁹

P3-utbyggnaden sker i samband med att FM-nätet, som ger bättre lyssningskvalitet, byggs ut. Inom några år omfattas hela landet av de nya FM-sändarna.³⁰

Förändringar i radion kommer slag i slag under 1960-talet. »Det var inte särdeles lätt för lyssnarna att orientera sig i radio-programmen under 60-talets första år«, står det att läsa i boken *Hört och sett*.³¹ Detta stod också klart för Sveriges Radio som 1966, då FM-nätet var helt utbyggt, genomförde en stor kanalomläggning. P1 blir blandad kanal på dagtid och en talkanal på kvällstid, P2 blir en seriös musikkanal på kvällarna och sänder speciella program som skoloradio och utbildningsradio, på dagtid, P3 blir en renodlad melodiradiokanal och sänder dygnet runt. 1960-talet är också det decennium då de regionala programmen byggs ut: Östra distriktet, Värmlandsdistriktet, Södra distriktet och så vidare. 1968 är den regionala sändningstiden 3 200 timmar och riksprogrammets sändningstid 17 000 timmar. Det kan jämföras med totalt (P1 och P2) 7 900 sändningstimmar år 1960.³²

Både radion som sådan och radiolyssnandet genomgår så stora förändringar under 1960-talet att man kan tala om en ny era.³³ Det sker kraftiga nedgångar i lyssnandet på många av de gamla

traditionella programmen som tidigare lockade, exempelvis morgonandakten och högmässorna, föredragen och kåserierna, följetonger och radioteatern. Överhuvudtaget minskar lyssnandet på P1 även då gamla klassiker som Grammofonmusiken och Musik under arbetet sänds. Lyssnandet på den seriösa musiken minskar också, trots att utbudet ökade då P2 blev en kanal för den seriösa musiken. Men lyssnarna finner fram till program med populärmusik oavsett kanal, som Sveriges bilradio i P1 på lördagseftermiddagen, direkt följt av Tio i topp i P2, och program som Det ska vi fira (P2), Trettio i test (P2), och Pop non-stop (P3), Pop 66 (P3), och Kvällstoppen (P3). Lyssnarstatistiken vittnar också om att det särskilt är ungdomarna som lyssnar på den populära musiken, men program som Det ska vi fira och Sveriges bilradio lyssnar också många äldre på. En lördagseftermiddag i november 1963 lyssnar 55 procent av 13–24-åringarna, 40 procent av 25–44-åringarna, 32 procent av 45–64-åringarna och 26 procent av 65–75-åringarna på Sveriges bilradio med C.G. Hammarlund i P1, och en fredag klockan 12.05–13.05 i april 1965 lyssnar 34 procent av 13–24-åringarna, 28 procent av 25–44-åringarna, 16 procent av 45–64-åringarna och 11 procent av 65–75-åringarna på Det ska vi fira i P2.³⁴

Nyhetsprogrammets publik minskar om man ser till enskilda tidpunkter på dagen, men nyhetssändningarna har nu blivit så många att lyssnarna har spritt ut sig på olika nyhetsprogram. 1960 finns det två nyhetsprogram att välja mellan på morgonen, men 1965 hela fem nyhetssändningar. Ett kommenterande Luncheko införs 1963 och avlyssnas av ungefär en miljon människor. Middagsnyheterna avlyssnas av ännu fler, men när det gäller kvällsnyheterna föredrar de flesta att få dem via televisionen i stället för som förr, på radion.³⁵

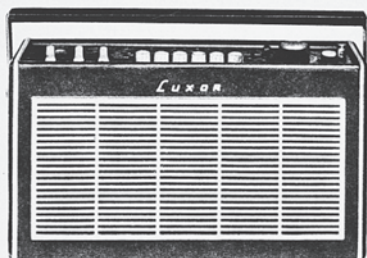
Det är svårt att veta hur starkt olika faktorer bidrog till att förändra radiolyssnandet. Konkurrensen från televisionen är naturligtvis en viktig faktor, förändringar i människors intressen och smak spelar också in. Religiositeten bland medborgarna har exempelvis minskat, nya uppväxande generationer har lågt reli-

Luxor Avant

- för anspråksfulla lyssnare

Fullvuxen transistormottagare med hög känslighet och stor högtalareffekt. Selektomat programmerare för 3 FM-program. Samtliga våglängdsområden: LV, MV, KV och UKV/FM. Stor Luxor Brillant-högtalare: 13 x 18 cm. Separata bas- och diskantkontroller. Avstämnings- och batteri-indikator. Skalbelysning. Uttag för bilantenn, bandspelare, grammofoon, extra högtalare och batterieliminatör. Exklusivt hölje i grafitgrå konstläderstopning.

LUXOR **RADIO**

Då transistorradion kom blev det populärt att lyssna på radio utomhus. Annonssbild från Röster i Radio 1965:30.

giöst intresse och en helt annan musiksmak än de äldre, av vilka många fortfarande tycker om gammal dansmusik.³⁶ Radions egna programpolitiska åtgärder, omflyttningar av program mellan kanaler och en kraftig ökning av det lättare musikutbudet, är också en viktig faktor.³⁷ Dessutom har försäljningen av bärbara och ganska billiga transistorradioapparater skjutit i höjden.³⁸ Radion tar man enkelt med sig utomhus, på utflykter, på badstränder och på campingplatser, och det är nu som den lätta radiomusiken hörs lite överallt. »När farsan köpte första bilen åkte vi ut på söndagarna och drack kaffe i naturen, och då hade vi transistorradion med oss«, berättar Roine, från en arbetarfamilj i Uppland. Per-Olof, som vi följt ända från 1940-talet, har blivit byggnadsarbetare och under veckorna ligger han och ett gäng andra arbetare ute i skogen och bygger militärförråd. De bor i husvagnar och Per-Olof har en transistorradio med. Den följer med utomhus på dagen, han hänger upp den i ett träd och så står den på medan de arbetar. »Vi kunde ha på den hur högt som helst eftersom ingen blev störd, det var bara fåglarnas kvitter och vi.«

Jag ska återkomma till transistorradion, som många informanter har minnen runt. Men först ska jag ta upp radions öde i hemmen då en TV kom in i huset.

Radion mister sin hedersplats i hemmen

I förra kapitlet skildrade jag hur TV-apparaten kom in i folks vardagsrum och där intog en central plats. Men vad skedde med vardagsrummets radioapparat i de hushåll som tidigare haft en radio i detta rum, placerad så att man kunde slå sig ner bredvid den på kvällarna för att lyssna? Ett par informanter berättar:

»Den försvann nog bara. Den blev väl slängd antar jag, någonstans försvann den. Jag kan inte minnas vart den tog vägen, för sen vart de de här moderna transistorapparaterna och vi hade flera stycken.« (Gunilla)

»Radion åkte ut i sängkammaren och allt blev överflyttat på TV:n. Radion kom nästan bort, det var inget man längre hörde utan man var fixerad vid TV:n. Det pågick länge att radion blev undanskymd.« (Klas)

Att televisionen ändrade förhållandet till radion är uppenbart. Många informanter, som tidigare lyssnat mycket på radio, berättar hur TV-tittande helt kom att slå ut radiolyssnande som kvällssyssla. Radion mister rumsligen och mentalt sin hedersplats och den samlar inte längre familjen. När människorna har fått rörliga bilder att titta på förlorar radion mycket av sin tidigare attraktionskraft. »När TV kom lyssnade dom knappast alls på radio längre«, berättar Bertil om sina föräldrar, »på dan kunde det vara radio, men när det var kväll då var radion stängd och då var det TV:n som gällde«. »Radion tystnade inte helt, men när TV-programmen började då hade inte radion någon chans. Alla ville se TV«, säger Anna, och andra informanter berättar samma historia. »Vi hörde på morgonnyheter och lunchnyheter på radio, men det var bara TV:n som gällde på kvällarna« (BS8).

Att lyssna på transistorradio

Som lyssnarstudierna visat minskar radiolyssnandet, men radion är långt från borta ur leken. På dagtid har radion ingen konkurrens av TV:n och radion kan man, till skillnad från televisionen som kräver mer uppmärksamhet, lyssna på medan man sysslar med andra saker. Många har skaffat sig bilradio eller en behändig transistorradio som kan flyttas runt.³⁹ »Jag kommer ihåg alla lördagar då jag fick låna familjens vita och gröna transistor för att lyssna på Tio i topp. Denna fantastiska tingest som man kunde ta med sig dit man ville«, skriver en kvinna från ett arbetarhem (BS27). Hushållen slutar inte köpa radio, de skaffar FM-radioapparater för att kunna ta in de nya sändarna, radion ska följa med på utflykten och man vill ha en bärbar apparat, och tonårsbarnen, som nu i allt större utsträckning får egna rum, vill

ha radio på rummet. Radion blir individens medan TV:n är familjens. I mitten på 1960-talet har tre fjärdedelar av hushållen tillgång till FM-radio och de flesta av dessa hushåll har också minst en bärbar transistorradio.⁴⁰ En anledning till den snabba ökningen var införandet av Melodiradion, som krävde en FM-radio för att kunna avlyssnas.⁴¹

Gunilla berättar att hennes familj har två moderna transistorapparater i början av 1960-talet.

»De var lite snyggare än den gamla batteriradion. Det var läderhölje runt, vi hade en grå och en i naturläder. Dom var fina, tycker jag. Så var det antenner som man drog ut. Sen var det sladd så man kunde nätansluta. Vi hade dom i lägenheten och sen tog man med dom i båten och då bar man dom bara.»

Gunilla har nu en lillasyster, och transistorapparaterna åker runt i lägenheten. Lillasystern tar ofta den ena in på sitt rum och sitter där och lyssnar. Det behöver inte Gunilla göra för hon har

Radiola
bjuder på
gott ljud

Lyssna själv till det goda ljud som Radiola
bjuder Er i eleganta och smakfulla modeller!
Välkommen in till Er radiohandlare — kun-
niga fackmän visar Er hela transistorpro-
grammet från Radiola, 7 vackra modeller.

TOPPETT Modern bärbar transistor- skivspelare — elegant färg- satt i två nyanser grått. Extra stor högtalare och kraftig förstärkare. Stereo- pickup. 4 hastigheter.	
MENUETT Högt klassig transistorradio, stor högtalare, enkel att sköta. Tre våglängdsområ- den, MV, LV och FM. Väska i äkta läder: svart, mellan- brunt eller pastellgrönt.	
KLARINETT Elegant form och klangfullt ljud. Snabbinställning med duplexkoppling. MV, LV och FM. Uttag för grammo- fon och bandspelare. Kas- sett för montage i bil eller båt.	

Radiola

ETT STORT MÄRKE I RADIO & TV

en egen radio på sitt alldeles egna rum. Det här är i en medelklassfamilj i Luleå och Gunilla går på gymnasiet.

Hos Eva, som är lite yngre och tillhör en arbetarfamilj som på 1960-talet bor i ett egnaomsområde i Falun, finns det också flera radioapparater. På nedervåningen finns en transistorradio i rummet där hennes tvillingbröder bor, och i köket finns en annan radio. Eva går ofta in på tvillingarnas rum och sätter på radion, där lyssnar hon på P2 och P3. Köksradion är inställd på P1, som hennes mamma vill höra, och där lyssnar Eva på ettan. På övervåningen har pappan snart gjort i ordning ett eget rum åt Eva och i mitten på 1960-talet får hon till sin stora glädje en radio i julklapp. Det är en liten transistorradio som bara har FM och Evas lycka är stor när hon stänger in sig på sitt rum och lyssnar på den. Radion tar hon ofta också med sig när hon träffar sina kompisar. Eva är en stor radioentusiast och hon lyssnar, till skillnad från sina kompisar, på alla kanaler och på alla slags program, inte bara den ungdomliga musiken.

Minnena speglar ungdomens förändrade situation, det är egna rum och egna radioapparater och det finns ett stort inhemskt programutbud av ungdomlig musik att lyssna till. Man behöver inte längre ratta in Radio Luxemburg om kvällarna, vilket för övrigt inte är möjligt på de moderna FM-apparaterna. »Jag köpte radio för egna förtjänade pengar«, berättar en då ung man i en arbetarfamilj, »det var en transistor, AGA, svart till en kostnad av 400 kronor. Detta var en befrielse, jag hade eget rum i vår villa där jag kunde lyssna på Svensktoppen klockan 11.00 söndagar i P2, i stället för gudstjänsten i P1 som annars varit obligatorisk« (BS24). »Jag låg under täcket med min lilla transistor«, berättar en ung kvinna uppvuxen på en bondgård (BS30).

Men det var inte bara tonåringarna som gillade transistorn. En ung hemmafru, som får en sådan radio 1964, berättar:

»Min första transistorradio fick jag av min man när jag fyllde trettio. Det var en AGA, med ett stort fyrkantigt batteri, i ett hölje av svart läder och med ett bärhandtag som en liten väska. Det var en solig sommar, jag låg i bikini och hade radion på min bara

mage och lyssnade på programmet Sommar och Monica Zetterlund: 'Åh, det är skönt när mitt Stockholm är grönt, sakta gå hem genom stan.' (BS14)

Sommar blev en kär klassiker som kan avlyssnas än idag. En radio i köket var vanlig i många hem på 1960-talet, inte bara i bondgårdarna som tidigare.

»Vi hade en transistor i köket som mamma lyssnade på på morgonen vid femtiden innan hon gick till städjobbet. Själv lyssnade jag mest på Svensktoppen.« (BS29)

»Vi hade en transistorradio i köket på köksbänken. Den hade ett mycket originellt utseende, blå och rundad upptill. Modern kort och gott.« (BS28)

Radio Nord

Den 8 mars 1961 startar en kommersiell piratradio, Radio Nord, sändningar från skeppet »Bon Jour« som ankrats i Östersjön utanför svenskt territorialvatten. Den sänder populärmusik, lite nyheter och reklam, och blir snabbt populär.⁴²

Det blir snart sommar och det är modernt att ta radion med sig utomhus. Det gör, som vi sett ovan, Roine och hans familj, och det gör de också den här sommaren. Roine berättar:

»Vi var ute en söndag, vi åkte till ett litet ställe som ligger lite söder om Östhammar, Sandviken. Vi var ute där och hade radion med oss, och så lyssnade vi på Radio Nord. Det var ju så revolutionerande, sen hörde vi Radio Nord i ett. När man åkte hem till folk i en annans ålder eller äldre så var det alltid Radio Nord. Det var väldigt revolutionerande får jag lov att säga. Dom hade ju en helt annan jargong än vad radion annars hade.«

När jag frågar Roine vad han tänkte om den »gamla« radion, svarar han lakoniskt: »Om jag säger så här, det var mera orgelmusik över den.«

Även andra informanter berättar att de lyssnade på Radio Nord, och den nya radion lockar lyssnare ur alla samhällsklasser.

»Min första egna radioapparat köpte jag i Stockholm i början av 60-talet när jag arbetade tillfälligt på sjukhus. Då lyssnade jag på Radio Nord.« (Kvinna ur medelklass, BS23.)

»En sommar satt man klistrad utomhus och lyssnade på Radio Nords knastriga sändningar. Det var på en transistor.« (Kvinna ur medelklass, BS25.)

Alla som här berättar var unga i början på 1960-talet då Radio Nord fanns, »då gick radion dygnet runt, från det man kom hem«, minns Kenneth som just slutat skolan och arbetar som springschas på dagarna.

Mitt i sommaren 1962 upphör Radio Nord.⁴³

Populärmusiken

Särskilt ungdomen vill nu gärna ha musik på sin radio. Lyssnarstatistiken visar att det är en stor andel ungdomliga lyssnare på P3-kanalen, och som jag redovisat ovan söker ungdomarna också upp melodiradioprogram på andra kanaler. P1:s publik är ofta äldre.⁴⁴ »Alla vuxna lyssnade på tråkiga program på ettan, det kommer jag ihåg«, skriver en informant (BS27).

Kristina är barn i en borgerlig familj på 1960-talet och hon har två storasystrar som lyssnar på radio. Hon får vara »med på ett hörn« och lyssna på Tio i topp inne hos mellansystern som har »svarta elastabyxor och ett par hekto mascara på ögonfransarna, rosa läppstift, slamkrypare och angorajumper«. Det är musik från radion, och på väggarna sitter idolbilder från Bildjournalen. Andra informanter, som var ungdomar på 1960-talet, berättar:

»När jag var tonåring var lördagen den dagen som man lyssnade. I soffan låg man med godispåse och Hjärtebiblioteket och lyssnade först på Sveriges bilradio och sedan på Tio i topp. Wow! Spännande med mentometerknapparna. Man kunde listorna utantill.« (BS25)

Anna har radio på sitt rum, hon går på gymnasiet och har mycket läxor att göra. När hon läser läxor är radion avstängd, det

är den oftast hos unga lärläsare på den här tiden. Men annars är radion på, och hon lyssnar på »Tio i topp, Kersti Adams Ray, Klas Burling, och ungdomsmusik, Elvis och Tommy, Refrängen med Hasse Tellemar, Det ska vi fira, Melodiradion hela söndagen, Rock 62, Skivdisken, Claes Dahlgren från New York – det var en höjddare – Melodiradion på onsdagskvällen, Smoke Rings«. Anna minns spontant många program och när hon bläddrar igenom Röster i Radio minns hon ännu fler. Ibland lyssnar hon också på Radio Nord och Radio Luxemburg, berättar hon, »men det kunde man knäppa på när som helst, så det gick man aldrig och väntade på«. De rubricerade musikprogrammen däremot, som hade en egen profil, var det annorlunda med. »Det var små högtidsstunder. Tio i topp och annat kunde man se fram emot och vänta på.« Kommentaren antyder hur väntan på ett unikt program kan förhöja upplevelsen, medan musik- och pratflödet fort leder till ett rutiniserat lyssnande utan längtan och upplevelsetoppar.

Roine är en ung rörmokare med motorsport som hobby på 1960-talet och han har radio och bandspelare på sitt rum. Ofta bandade han Tio i topp och andra musikprogram som han gillade. Det blev mycket billigare än att gå och köpa skivor med all den nya musiken.

Det nya slölyssnandet

Som vi har sett (kapitel 5) kunde radion ofta stå på medan man sysslade med andra saker redan på 1950-talet, och även tidigare. Men lyssnandet på enskilda program var fortfarande det viktiga. Nyheter och Frukostklubben avlyssnas exempelvis innan man går till arbetet på lördagen. Detta lyssnande har inte upphört på 1960-talet, även om det har minskat i omfattning. Morgonens nyheter är viktiga, barnen lyssnar på Småbarnskvarten innan de går till skolan, tonåringarna på Tio i topp innan de träffar kompisar, och så vidare. Men informanterna berättar också om ett

slölyssnande på ett sätt som inte omfattas av minnen från tidigare decennier, och det stöds av lyssnarstatistiken.

»Publikforskarna började tala om en ny lyssnarsituation: det uppmärksamma lyssnandet fick stå tillbaka för ett tilltagande 'slölyssnande' på radion som fanns i bakgrunden.»⁴⁵ »Radion gick jämt«, säger informanterna, »vi hade alltid radion på, det är sånt jag minns.« Skvalradion blev ett begrepp som kulturkritiker gärna använde om melodiradioutbudet och det är också ett ord som informanterna själva använder, ibland med kritiska ögon, ibland bara som ett begrepp för den moderna radion och lyssnandets karaktär. »Jag fick familj tidigt och slölyssnade mer nu medan jag jobbade med något«, skriver en kvinna som utbildar sig till lärare (BS25). Gunilla berättar att radion sattes på på morgonen hemma i hennes familj:

»Den stod på och det var mycket musik. Nu har skvalkanalen kommit. Anna var så förtjust i Svenne och Lotta och Hootenanny Singers och det var genom radion. Mamma var förtjust i en låt av Alice Babs så hon köpte den på skiva sen. Det blev mer skval på radion nu. Att man lyssnade på berättelser och följetonger det var borta.«

Barnprogrammen

Allt lyssnande är naturligtvis inte slölyssnande, många program avlyssnas med intresse och uppmärksamhet. Ett sådant program är Småbarnskvarten i P1 varje vardagsmorgon som barnen intensivt lyssnar på. Det var ofta uppläsningar från barnböcker, ibland specialskrivna berättelser för programmet. Många kända barnboksförfattare medverkade, som Astrid Lindgren och Barbro Lindgren.⁴⁶ »Barnprogrammen en kvart på morgonen var livsviktiga«, erinrar sig ett par informanter i telefonminnena, och studier visade att sex av tio förskolebarn lyssnade på Småbarnskvarten.⁴⁷

Hos Gunilla i Luleå är radion påslagen på morgnarna och

hennes lillasyster lyssnar alltid på Småbarnskvarten. Signaturmelodin har etsat sig fast i Gunillas minne, när den kom kvart över åtta var det dags för henne att ge sig iväg till gymnasiet som började halv nio. Även andra informanter berättar om detta program.

»Äldsta flickan lyssnade alltid på Småbarnskvarten 8.15. Bar-
nen har också alltid lyssnat på sommarlovsföljetongen och lik-
nande.« (BS21)

»Jag lyssnade alltid på Småbarnskvarten innan jag gick till
skolan.« (BS28)

Kanallyssnare, genrelyssnare och allätare

Lyssnarundersökningarna i slutet på 1960-talet (1968 och 1969) visar att ungefär en tredjedel av befolkningen lyssnar på P1 någon gång varje dag, ju mer desto äldre man är. P2 med skolradio och det seriösa musikutbudet lyssnar få på, under 1 procent av befolkningen (högst 60 000 lyssnare per dag), medan halva befolkningen lyssnar någon gång på P3 under dagen. Allra mest lyssnar de yngre på P3.⁴⁸ Radiopubliken har nu blivit skiktad efter smak och intressen, vilket i sin tur är relaterat till sociala särdrag, särskilt ålder. Melodiradion och P3 lockar de yngre, de allra äldsta vill höra nyheter, gudstjänster och andakter, medan andra äldre också söker förströelse i P1,⁴⁹ nattarbetarna lyssnar ofta på den lätta musiken på Nattradion.⁵⁰ Men det finns också allätare som vill ha nyheter, underhållning och allt det övriga, det finns människor som vill ha nyheter och underhållning men inte andra slags program, eller sådana som vill ha allt utom underhållning, eller människor som söker främst nyhetsinformation på sin radio och människor som bara vill ha förströelse.⁵¹ Lyssnandet har blivit allt mer varierat och svåröverskådligt för den som ska försöka karakterisera det. Bland mina informanter finns både de som minns att de föredrog en särskild kanal och de som berättar att de lyssnade på allt.

En hemmafru med två barn berättar om ett intensivt lyssnande på P1 under veckorna då mannen var bortrest i arbete.

»Vårt andra barn, en son, föddes 1960. Jag blev hemmafru och stannade hemma till 1968 då jag åter satte mig på skolbänken. Eftersom jag var ensam under veckans dagar spelade åter radion en stor roll i mitt liv. Hade radion på under dagarna, inte bara musikradion för detta störda musikskval har aldrig intresserat mig. Jag lyssnade på program 1, föredrag, radioföljetonger, berättelser.« (BS9) Vi kan se hur denna kvinna tidstypiskt sätter sig på skolbänken i slutet av 1960-talet, för att sedan gå ut i arbetslivet. De moderna kvinnorna ville inte förbli hemmafruar hela livet.

Per-Olof lyssnar också helst på P1 när han under veckorna är ensam med sin radio på kvällarna. »Man lyssnade urskillningslöst«, säger han, »på hela radioprogrammet ända tills man somnade.«

Eva, som är barn och tonåring på 1960-talet, är däremot en allätare. Hon lyssnar på alla kanaler och på alla slags program. Hon lyssnar på radioteater, uppläsningar och på utbildningsprogram om historia, naturvetenskap och annat. Hon intresserar sig för det mesta och har en glupande aptit på kunskap, radiokunskaperna kompletterar hon med boklån från biblioteket. Programmet Vårt att veta på söndagarna blir en favorit. Men hon lyssnar också på mycket musik, »Melodiradion har betytt oerhört mycket för mig«, berättar hon. Hon lyssnar på Pop 67 och Pop 68, och på musiken i Nattradion, och så lär hon sig att tycka om klassisk musik. Det är helt och hållet genom radion som hon får kontakt med denna musik.

Andra informanter, som var unga på 1960-talet, berättar om att det framför allt var ungdomsmusiken och P3 som gällde. »Det gick nästan inte att leva utan det«, berättar Kenneth, »man tog en kvällstidning och gick upp och la sig på sängen och så var radion alltid på. Man lyssnade inte direkt på programmen men man lyssnade på radion, på musiken.«

Ingen bestämde

För de generationer som växer upp på 1960-talet är radion en fullständig självklarhet och det är lika självklart att makten över apparaten vilar hos var och en. Nu är definitivt den tid över då det mest var mannens eller pappans radio. »Ingen bestämde över lyssnandet. Jag reflekterade inte mycket över radions betydelse, den bara fanns där« (BS26).

En hemmafru med två döttrar berättar om den nya tiden då ungdomskulturen blir stark och då mannens hemmaimperium över radion faller samman:

»En dag kom vår då tolvåriga dotter och satte sig med sin radio från vilken det ljöd sextiotalsrock vid matbordet. Hennes fader opponerade sig genast men fick till svar – 'Va, vi har ju alltid lyssnat på vädret i övre Norrland och kriget i Palestina och Vasaloppet och alla andra lopp och hopp när vi har ätit, kan vi inte lyssna på musik en gång?' – Det blev väldigt behagligt att äta efter det, i flera år tills flickorna flyttat hemifrån.« (BS14)

Men det fanns naturligtvis också familjer där en vuxen tog kontroll över radiolyssnandet. Så var det i en starkt religiös familj i norra Sverige, berättar en dotter:

»Man skulle inte lyssna på 'världslig' musik. P1 var den kanal som vi lyssnade på och det var min mamma som bestämde när och vad vi skulle lyssna på. Men när föräldrarna var borta dånade P3:s musik mellan våra väggar, men det var viktigt att komma ihåg att vrida tillbaka inställningen till P1 för att inte avslöjas.« (BS28)

TELEVISION

Att antalet biobesök halveras under televisionens första tio år i Sverige brukar tas till intäkt för det nya mediets attraktionskraft.⁵²

Vid ingången till 1960-talet har knappt hälften, 44 procent, av hushållen TV och Sveriges Radio sänder 24 timmar television per vecka. Det finns endast en TV-kanal under detta årtionde.

»Överallt pratades det om det som hade hänt i TV:n och utan denna apparat kände man sig snart utanför«, berättar en man som inte skaffar TV förrän i mitten av 1960-talet (BS17). Vid slutet av decenniet har en bred majoritet av befolkningen TV, nämare bestämt 83 procent av hushållen. Sändningstiden per vecka har också fördubblats till 56 timmar.⁵³ Inget annat land förutom USA har haft en snabbare spridning av TV.⁵⁴ I USA har nästan 90 procent av hushållen TV redan 1960 och det genomsnittliga tittandet uppges vara fem timmar per dag.⁵⁵ Så högt blir aldrig någonsin TV-tittandet i Sverige.

I mitten på 1960-talet är det genomsnittliga tittandet drygt en timme per dag, män ser mer på TV än kvinnor, pensionärer ser mest, ungdomen minst, högre utbildade ser lite mindre än lägre utbildade. Men på lördagskvällarna tittar nästan alla mer på TV och skillnaderna mellan grupperna minskar betydligt.⁵⁶ Även om TV-tittande blir en vanlig kvällssyssla på 1960-talet, blir svensken inte någon omåttlig TV-slav. En samtida publikforskare konstaterar att »de svenska tittarna i gemen inte låter TV dominera sitt kvällsliv i den meningen att de inget annat gör än ser på TV«, och han menar också att »ungdomens reserverade hållning gentemot TV torde vara ett odisputabelt faktum«.⁵⁷ Detta framgår också mycket tydligt i informanternas minnen. »TV:n vart ingen höjda-re ett tag då man var i tonåren. Man var ute, man satte på radion, men jag såg inte mycket på TV«, berättar Roine som arbetar på dagarna och sysslar med motorsport på fritiden. »I den senare tonåren avtog intresset för TV, kompisar blev viktigare«, skriver en kvinnlig informant, och många andra berättar samma sak.

Även om det sänds skol-TV under dagtid, en och annan repris och något barnprogram på sen eftermiddag, är TV-tittande något som främst hör kvällarna till. 1962 kan man starta TV-kvällen med att se Aktuellt klockan 19.30 och avsluta med ett sent Aktuellt någon gång efter klockan 22. På lördagskvällen kanske hela familjen startar lite tidigare med barnprogram 18.30 och Familjen Flinta 19.00, sportintresserade kan ibland börja ännu tidigare och se någon sportsändning på eftermiddagen. 1967 får man

Nyheter och väderlek redan klockan 19.00, Aktuellt blir det först 20.40. Vid halv elva, elvatiden – tiden varierar beroende på programmen före – kan man avsluta kvällen med sena nyheter eller sitta kvar och se något sent kvällsprogram. Tittarna erbjuds ett varierat utbud av många olika genrer, det är nyheter och samhällsprogram, naturprogram och andra faktaprogram, allehanda fiktionsprogram, teater, film, seriefiktion, deckare, tecknat, det är sport och det är underhållning, det är kultur och lättsamt – opera och balett vid sidan av Lucy Show – det är nordvisionsprogram, eurovisionsprogram, och satellitsändningar från Amerika och Tokyo, det är skol-TV och småbarnsprogram, och det är TV-hallåor, mest kvinnor men också ett par män.⁵⁸ Genom TV blir ansiktena bakom rösterna välkända för publiken och en del hallåor blir TV-idoler.

TV:n är i svart-vitt. 1967 startar visserligen försökssändningar med färg, men först 1970 är det dags för den reguljära färgtelevisionen.⁵⁹

Man fick se nya världar

Jag ska låta Anna få berätta vad det innebar att sitta där i »blåskimret«, som hon säger, och se alla möjliga slags program på TV:n.

»Det var helt andra världar som man fick se. Balett, till exempel, jag höll på att skratta ihjäl mig när jag tittade tillsammans med några kompisar. Dom visade operationer i TV, det var inget för svaga personer med känsliga nerver. Det var jättespännande, Clarence Crafoord, han var en riktig TV-hjälte. Operera i TV! Bilder från andra kontinenter, naturfolk, man hade aldrig sett sånt. Vad konstig världen är! Man kunde inte föreställa sig att det fanns. Det var mycket bilder på sånt som man aldrig hade sett och man kunde inte få nog. Det var så spännande allt, myllret av intryck, av världar som man fick ta del av.«

Anna tittar ofta tillsammans med familjen, kvällsfika hör till,

men det skulle det vara tyst och man fick inte störa. »Pappa tyckte att det skulle vara tyst«, berättar hon, »mamma och jag ville ha mera prat och sitta och kommentera, men det gick inte. Neej, man fick inte störa.«

Anna är inte född med TV utan upplever hela nyhetens behag när televisionen kommer. För de nya generationerna som är födda sent på 1950-talet eller tidigt på 1960-talet blir televisionen en självklarhet. En manlig brevskrivare, som var barn på 1960-talet, får berätta:

»TV var avgjort en större del av min barndom än radio och gav mig större upplevelser. Jag fick se ganska mycket på TV och såg alla barnprogram, men också ungdomsprogram, långfilmer, nyheter, evenemang som Eurovisionsschlagern, Hockey-VM, OS, etc. Ibland sa mina föräldrar att något var barnförbjudet, men nyheterna fick jag alltid se. Jag minns barnprogrammen: Andy Pandy, Den magiska karusellen, Anita och Televinken och tant Maud, som hade en hamster. Jag följde noggrant Hemsöborna, tjatade till mig en Vegamössa och blev oerhört skakad när Carlsson gick ner sig i isarna. TV var som sagt en viktig del av mitt liv. Lika viktig som böcker vill jag påstå. Jag har förmodligen lärt mig mer av TV än av grundskolan. Den fungerade också som det sociala kittet i kontakten med andra barn. Väldigt tidigt blev TV:n den gemensamma referensramen man utgick från när man lekte. Jag tror inte att jag kände någon som inte hade TV. Ibland var jag på besök hos gamla människor som inte hade TV och minns att jag då kände det nästan som att det inte fanns tillräckligt med luft att andas i deras hus.« (BS31)

TV:n samlar familjen

På samma sätt som det fanns en högtidlighet i radiolyssnandet i radions barndom, finns det också ett slags högtid och förväntan i det tidiga TV-tittandet. »Då gjorde man ifrån sig allt så att allting skulle vara klart, kaffebrickan dukad och så tog man in

den då», berättar Tekla, som på 1960-talet ser TV tillsammans med svärmor och svärfar, man och barn ute på ön där de är de enda bofasta.

Informanter ur alla samhällsklasser berättar om hur TV:n samlar familjen om kvällarna. Klas, som jag har kallat högborgerlig, ser ofta TV på kvällarna tillsammans med sin fru och sina döttrar. »Det var familjens kvällssyssla att se på TV, från början var TV:n samlande«, berättar han. Tekla, som är fiskarhustru, berättar samma sak, »TV:n var ju som en samlingspunkt«, och det gör också Kenneth från arbetarhemmet och Anna från medelklasshemmet. »Vi satt mangrant framför den, hela familjen«, säger Kenneth, och Anna framhåller att »för hela familjen var TV:n samlingspunkten på kvällarna. Man höll reda på programmen och visste vad som skulle komma.«

Även mycket nyblivna små familjer, unga par som just flyttat samman, ser på TV på kvällarna. Bertil gifter sig 1967 och då är en svart-vit TV en självklar del av det nya hemmet. På dagarna arbetar han i skrädderiet tillsammans med pappan.

»TV var bland det första man köpte, det köpte man ihop med de andra möblerna, för TV skulle man ju ha. Det skulle alla ha. Vi tittade även på barnprogram fast vi inte hade några egna barn, för det var TV och det var fantastiskt. Vi tittade på nästan allting. Så fort det var kväll och man hade stökat undan så var TV:n på.«

Men när det är sport får Bertil titta själv för det är hans fru inte intresserad av, och TV blir inte allenarådande i den nya familjen. Bertil spelar själv fotboll vissa kvällar, och de spelar kort och umgås med bekanta utan att se på TV. Men är det något program de vill se slås TV:n på även när de träffar släkt och vänner.

Även andra informanter som bildar familj på 1960-talet berättar att en TV införskaffas till hemmet. När barnen kommer blir TV:n ännu mer betydelsefull som kvällssysselsättning. Det har redan framgått av kapitel 6, men här är ytterligare några röster om detta:

»TV kom att betyda rätt så mycket för en barnfamilj, eftersom

man inte kunde gå på bio eller teater för det krävdes barnvakt. Allt detta fick man genom TV.» (Hemmafru i medelklasshem, BS9.)

»TV var det stora nöjet när barnen var små, födda 60, 63, 66, 73.« (Kvinna i arbetarhem, BS19.)

»När barnen var små var TV:n en god och vanebildande institution på kvällarna för oss småbarnsföräldrar.« (Medelklassman, BS12.)

När barnen har vuxit ur babystadiet blir televisionen viktig också för dem, det framhåller inte minst många som då var föräldrar. »När barnen blev lite äldre, hade de stort nöje av barnprogrammen under några år«; »Televisionen kom när mina barn var små så dom blev präglade av den« (BS12 och 15). Informanter, som då var barn, räknar upp rader av barnprogram som de sett på 1960-talet, exempelvis Humle och Dumle, Småstad, Gullan Bornemark, Televinken, Teskedsgumman, Villervalle i Söderhavet och filmatiseringar av Astrid Lindgrens berättelser, som Alla vi barn i Bullerbyn.

Även för de ensamma hushållen kom televisionen att bli betydelsefull. »TV:n blev avkoppling och förströelse i min ungarlägenhet på den lilla orten«, skriver en manlig informant som på 1960-talet är i fyrtioårsåldern (BS39), och en annan informant skriver om sin gamla mamma, som var änka, att »för mors del, hon var ganska mycket ensam, betydde naturligtvis detta nya inslag i hemmet väldigt mycket« (BS17).

Nyheter och fakta i bild

Det är många som på 1960-talet börjar sin TV-kväll med att se nyhetssändningen Aktuellt. Sändningstiden skiftar under decenniet mellan klockan 19.00, 19.30 och 20.00. En period flyttas programmet fram ännu senare, men det var inget lyckat experiment visade publikstudierna.⁶⁰

Aktuellt ses av en ganska stabil publik på 60 procent av TV-

innehavarna under hela 1960-talet och är ett av televisionens mest sedda program.⁶¹ Det finns också en sen nyhetssändning, men den samlar inte lika många tittare.

»Det var ett nytt sätt att få nyheter på, det var nog det mest revolutionerande med TV:n«, säger Klas. Han och frun missar inte gärna televisionens nyheter.

»Nyheterna var väldigt viktiga och det intresserade även min fru som inte varit så intresserad av att läsa om världshändelserna eller höra dom på radio. Men när det blev bild på det hela då blev det en annan historia. Så det var någonting som vi inte missade.«

Att kvinnorna nu blir mer intresserade av nyheterna framgår också av andra informanternas minnen. Det är nästan helt slut på berättelserna om fäder och makar som ostörda ska lyssna på nyheterna och vädret. När bilden kommer blir alla intresserade, männen, kvinnorna och även barnen. Det är inte längre »mannen som skulle«, utan »vi« som tittar, förenade av ett gemensamt intresse för nyheterna med bild.

Fiskarhustrun Tekla ser på Aktuellt, »det tittade vi på, naturligtvis«, »mamma tittade på nyheterna, det var ju väldigt viktigt att se dom varenda dag«, berättar Roine från arbetarhemmet, och en hemmafru från ett medelklasshem berättar samma historia: »När TV kom i huset blev också nyhetsprogrammen mer populära, med bilder från händelser både från Sverige och utlandet« (BS9).

Kvinnornas värld håller på att förändras, allt fler går vidare till högre utbildning och allt fler går ut i arbetslivet. Det leder till ett ökat intresse för det som sker i samhället, men den lockelse som rörliga bilder om världens händelser har ska nog inte heller underskattas.

Undersökningar visar att befolkningens kännedom om politiska ledare ökade markant då TV kom, och att skillnaden mellan mäns och kvinnors kunskaper blev mindre.⁶² Till detta bidrog säkert också valdebatterna, som nu många föredrog att se på TV framför att höra på radio. Trots att bara 40 procent av väljarna hade TV vid valet 1960, följde redan då hela 60 procent valkam-

pen uteslutande i televisionen.⁶³ Många som inte själva hade TV gick alltså bort för att få se valdebatterna hellre än att bara höra dem i radion. I slutet på decenniet kommer så de tre O:na – Orup, Ortmark och Olivecrona – med sina partiledarutfrågningar, och de sågs av nästan halva befolkningen.⁶⁴

Några historiska händelser som omnämns av informanterna är Kubakrisen 1962, »John F. Kennedy var president och sa att ryssarna fick 24 timmar på sig att lämna Kuba, det visades på TV och det var en chock. Alla trodde ju att det skulle bli världskrig« (Roine), Kennedymordet 1963, »jag har ett mycket starkt minne av när jag satt på mattan i vardagsrummet och fick se mordet på John F. Kennedy« (BS28), och månlandningen sommaren 1969. Det är direktsändning på natten mellan den 20 och 21 juli och TV-tittarna får följa landstigningen och höra Neil Armstrong säga från månen: »Ett litet steg för en människa men ett jättekälv för mänskligheten.«⁶⁵

»Månlandningen var för mig att göra det omöjliga möjligt. Tänk att få följa detta i direktsändning hemma i TV-fåtöljen. Vilket tekniskt framsteg för mänskligheten att hela jorden kunde se detta via satelliter. Att se Armstrong ta steget ner till månens yta var fantastiskt.« (BS24)

»Månlandningen var förstås en stor upplevelse. Pappa väckte mig och bar ner mig till TV:n. Vi var på mormor och morfars sommarställe utanför Göteborg. Det jag minns klarast var att Nixon var infälld i en liten ruta i hörnet av bilden.« (BS31)

Nixon ringde från Vita huset och pratade med astronauterna och bilden på honom var, precis som informanten minns, infälld uppe i vänstra hörnet.⁶⁶

Informanterna nämner också faktaprogram som de såg på 1960-talet, särskilt naturprogram. De blev genast en populär genre. Enligt uppgift lär 86 procent av TV-innehavarna ha tittat på naturprogram i mitten på 1960-talet.⁶⁷ Då visades Bertil Danielssons serie Naturdagbok, som skildrade livet på en ö. Andra svenska naturfilmare vars program visades i TV var Sven Gillsäter med både svenska naturfilmer och skildringar av djurlivet på

Galapagosöarna. I slutet på decenniet kom Jan Lindblad med en serie från Karibiska havet och där fick tittarna bland annat möta anacondan.⁶⁸

Fiktion med bild

I televisionens fiktionsutbud på 1960-talet finns många olika genrer, från seriös TV-teater till romantiska serier, vilda västern, deckare och humor. Informanterna räknar ofta upp rader med fiktionsprogram som de har sett. Det är Bröderna Cartwright, High Chaparral, Forsytesagan, Helgonet – »min son älskade Helgonet och han fick sammetsbyxor, vit skjorta med spetskrås samt svart band om halsen liksom Helgonet hade» (BS9) –, Perry Mason, Lucy Show, eller bara kort och gott engelska serier, deckare – »vi åt något gott och tittade ofta på deckare» – eller långfilm.

Och så är det TV-teater. »Återigen betydde teaterprogrammen mycket«, berättar en kvinna som var hemmafru på 1960-talet. »Om måndagarna fanns en tid en programserie från England som hette 'Arm Chair Theatre'. Det var teater som teater ska vara, i ett slutet rum, inte bilar och flygmaskiner« (BS9).

De flesta minns nog ändå den svenska TV-teatern. Televisionen skaffade sig en egen ensemble redan 1958/59, och under 1960-talet blev skådespelare som Gunnel Broström, Tor Isedal, Ingvar Kjellson och Ulla Sjöblom kända för svenska folket.⁶⁹ »Vi såg svensk teater, exempelvis Hemsöborna av Strindberg, med Allan Edwall som Carlsson och Sif Ruud som madam Flod«, minns en manlig informant och han berättar om hela sin familj, som är en arbetarfamilj (BS24). Hemsöborna sändes sju lördagar vårvintern 1966, och varje avsnitt sågs av 80 procent av TV-innehavarna, som nu var en majoritet av hushållen. Bland de TV-lösa såg 20 procent alla sju avsnitten.⁷⁰

Klas sitter med sin fru och ser TV-teater – »det såg vi tillsammans«, Tekla tillsammans med make och svärföräldrar och kan-

Bröllopsscen ur Hemsöborna. Allan Edwall spelade Carlsson och Sif Ruud madam Flod.

ske något av barnen – »teater förstås, det tittade vi ju på«, och Anna tillsammans med sina föräldrar – »TV-teater såg jag en hel del när jag bodde hemma, hela familjen såg det«.

Att TV-teatern var populär visar också publikstatistiken från denna tid. »Trots att gjorda mätningar avslöjat ett anmärkningsvärt stort intresse för teater i detta land, känner man sig frestad att beteckna TV-teaterns publika framgångar som sensationella«, skriver en publikforskare.⁷¹ TV-teaterns föreställningar lockade ofta 50–60 procent av TV-innehavarna, vilket innebär en publik på 2,5–3 miljoner vuxna. Till det kan läggas en del yngre tittare, och så en del TV-lösa som såg föreställningarna hos andra. 1965 sänds exempelvis en pjäs av Kerstin Thorvall och den sågs av var fjärde vuxen TV-lös person i landet.⁷²

Men publiken gillar inte alla pjäser. I Sveriges Radios så kallade telefonjourrapporter, det vill säga dokumenterade samtal inringda till »klagomuren«, finns många klagomål på obegripliga eller chockerande TV-pjäser registrerade under 1960-talet.

Sport i bild

Radions sportsändningar har tidigare varit mycket populära, särskilt bland den manliga befolkningen, men de blir nu delvis utkonkurrerade av televisionens.

»När det var sport då var det alltid mycket folk hemma hos oss«, berättar Eva. Själv får hon knappt gå in i vardagsrummet där hennes äldre bröder, pappan och ibland grannar och kompisar sitter i början på 1960-talet och tittar på sport på familjens mynt-TV. Före programmet samlade man in enkronor för att vara säker på att kunna få se allt. Bertil ligger inkallad 1963 och då är det också ett kollektivt manligt tittande på ishockey bland de värnpliktiga. »Det var smäckfullt på den lilla mässen, men Sverige orkade visst inte vinna mot ryssarna.«

1960 är det OS i Rom, 1964 i Tokyo, 1968 i Mexiko, det är VM i fotboll och ishockey, det är landskamper, det är tennis, simning, konståkning och skidåkning, det är hästsport och mer därtill. I mitten på 1960-talet sänder TV redan mer sport än underhållning.⁷³ I slutet av 1969 ses vissa matcher från VM i ishockey av mer än 80 procent av landets vuxna befolkning, och »ett oräkneligt antal barn«, tillsammans en publik »snarare över än under 6 miljoner svenskar«.⁷⁴

Inom en familj kunde intresse för sporten inte bara ena män och söner, utan ibland också fäder och döttrar. Kristina minns att hon såg på sport tillsammans med sin pappa: »Sport var något som förenade pappa och mig. Det var roligt att sitta med pappa och se sport på TV.«

Men även om kvinnorna blir mer intresserade av sport när den kan ses i rörliga bilder, finns det fortfarande kvinnor som klagar över männens sportintresse, och publikstatistiken visar en stor övervikt av män. Sport var från början den programgenre som visade störst skillnad i tittande mellan könen.

»Idrott var min man intresserad av och såg mycket på. Jag tyckte nog många gånger att TV tog för mycket tid, särskilt när det var idrottsmatcher.« (BS8)

Lördagskväll framför TV:n

Lördagskvällen var den stora familjekvällen framför TV:n. Det framgår av tittarstatistiken,⁷⁵ och det framgår av informanternas berättelser. Så är det från norr till söder, i slott och koja, i alla samhällsklasser.

»Åh, alla lördagsprogram«, erinrar sig Klas från sin borgerliga stadsmiljö:

»Stora famnen,⁷⁶ Kvitt eller dubbelt, Tiotusenkronorsfrågan, Hylands hörna, det var familjens stora begivenhet på lördagarna. Det var en oerhört samlande historia. Då började det här med TV-godis och myskvällar, som var ett nytt begrepp. Det var ett helt nytt sätt att leva. Man hade sina bestämda givna platser där man satt.« Som Klas minns det satt han själv koncentrerat och tittade, frun stickade gärna och ungarna tittade och sprang runt lite och åt godis. En kvinnlig informant i arbetarmiljö berättar att på vardagskvällarna fick barnen inte se TV efter klockan nio, »för då började i regel deckare och andra barnförbjudna program«. Men på lördagskvällarna var det annorlunda.

»På lördagar var TV-tittande tillåtet hela kvällen, tills man fick bära in sovande barn, ett efter ett. Hylands lördagsprogram samlade alla åldrar, och det var bra när barnen kom upp i den åldern då det var spännande att springa ute.« (BS15)

I en bondgård i norra Sverige bor en annan informant hos sin mormor och morfar. De är religiösa och har haft ett visst motstånd mot TV, men när de skaffar TV 1962 blir det kaffefest på lördagskvällarna.

»Hylands hörna, då var det helg visste man! Det var fest att med mormor och morfar och kaffe och kakor, få bänka sig tillsammans framför Hylands hörna.« (BS30)

Hylands hörna hör 1960-talet till, men Kvitt eller dubbelt, som Klas också nämner, började sändas redan i slutet på 1950-talet. Det var ett frågesportprogram för de riktigt kunniga där man kunde vinna 10 000 kronor. Programmet kallades ömsom Tiotusen-kronorsfrågan och ömsom Kvitt eller dubbelt, när det sändes

på 1960-talet.⁷⁷ Nils Erik Bæhrendtz var en allvarstygnd programledare, »till rollen som högdragen auktoritet hörde att bara ibland lätta på anletsdragen i ett vänligt leende»,⁷⁸ och musiken var ödesmättad när den utfrågade tänkte i sin bur. Programmet har träffande beskrivits som en »tentamensthiller med ödesmusik».⁷⁹

Det var här som den unge Ulf Hannerz i februari 1957 kunde mer än domaren, och »slampkrypare» blev en beteckning för »felaktiga, tvärsäkra påståenden».⁸⁰ Hundfisken var det rätta svaret, och det kunde 14-åringen, men domaren hävdade felaktigt att det var slamkryparen. Hannerz fick rätt och återkom i nästa program där han vann sina 10 000 kronor.

Under 1960-talet sänds också andra populära frågeprogram, som Fråga Lund med sex lärda vetenskapsmän som spirituellt svarade på frågor om historia, fysik och andra vetenskaper. Musikfrågan med den excentriske Sten Broman var ett annat program som roade många.⁸¹ Men det är ändå den underhållning som bjuds i Hylands hörna som de flesta minns. Det är det program som nämns oftast i telefonminnena där informanterna spontant skulle ange ett tidigt TV-minne. Bland personer födda på 1950-talet eller tidigare minns en tredjedel direkt Hylands hörna. »När det var Hylands hörna då hade vi fullt hus»; »Det var spännande att få vara uppe lite längre när det var Hylands hörna»; »När Hyland hade sina program så fanns det nästan inga bilar ute», berättar informanterna. »Mest betydde Hylands hörna med Lennart Hyland som stor TV-idol.»

Hylands hörna

Hylands hörna startade i radion hösten 1961, efter amerikansk förebild, och blev där en så stor framgång att man flyttade över programmet till televisionen året efter.⁸²

Det har sagts att Hylands hörna »blev folkkärare än kanske något annat program som visats i svensk television».⁸³ Det finns

mycket lite publikstatistik om Hylands hörna, men enligt uppskattningar såg mellan tre och fem miljoner människor på programmen.⁸⁴ Det påstås att när Hylands hörna var ny avfolkades biograferna, knappt en människa gick på bio dessa kvällar, och elförbrukningen sköt i höjden.⁸⁵

Via Hylands hörna blev både tidigare okända och kända verkliga kändisar, det var »Hylands flickor«, värdinnorna som lotsade fram gästerna, med namn som Katarina Widell, Sonja Lagerwall och Berith Anserud, det var Simon Brehm med sin orkester, det var Carl-Gustaf Lindstedt som dök upp som »gubben i lådan«, och John Elfström som blev Nutte från Jämtland, och så var det alla gästerna. 1962 berättade statsministern Tage Erlander en värmlandshistoria, »Huk er i bänkere gubbar och kärringar för nu laddar han om«, 1964 var det »frireligiös hänförelse med Arthur Ericsson, Jan Sparring och John Hedlund«, och 1965 var det Röda Fjädern-insamlingen med rekord i artistuppbåd och över 10 miljoner kronor i gåvor från folket till bostäder åt handikappade.⁸⁶

Annandag jul 1966 inträffar något som väcker genans i hemmen och folkstorm hos klagomuren. Skådespelaren Per Oscarsson är hemlig gäst hos Hyland. Han kommer in utklädd till Sancho Panza, och efter att ha tagit av sig förklädnaden fortsätter han, mot all konvensans, att klä av sig samtidigt som han berättar om hur »viktigt och önskvärt han fann det vara att inom familjen anlägga en öppnare och friare syn på nakenhet och sexualliv«.⁸⁷ Gunilla är borta tillsammans med sin familj den här annandagen, och alla samlas framför TV:n och tittar på Hylands hörna.

»Den gången Per Oscarsson skulle klä av sig naken då var vi borta. Pappan till kvinnan i familjen var kvar efter julhelgen och han höll på att gå i bitar. Först hade vi ätit middag och sen drack vi kaffe och åt kaka i vardagsrummet och vi satt verkligen uppradade framför TV:n när Per Oscarsson drog av sig det ena kalssongparet efter det andra. Det hade nog inte varit samma sensation om inte hennes pappa hade reagerat så kraftigt. Men det

Per Oscarsson klär av sig i Hylands hörna annandag jul 1966.

här är ju ... karln måste vara vettvilling. Han kan ju inte vara klok. Det här är ju skandal.' Han var alldeles till sig och vi trodde att Oscarsson skulle ta av sig även det sista paret. Men det gjorde han ju inte.»

Sveriges Radios klagomur blev nerringd av upprörda människor. »Den värsta storm sedan Nackasändaren gick sönder vid 10-årsjubileet«, står det i telefonjourrapporten från annandagen, »det allmänna omdömet var att det hela var osmakligt och opassande i en barn- och familjeunderhållning«. ⁸⁸ Dagen efter fortsätter samtalen. Cirka 400 personer ringer då och vädrar sin upprördhet, »mest medelålders och äldre som tyckte att Per Oscarssons uppträdande var oanständigt och högst olämpligt«. Men nu hör också folk av sig, dock betydligt färre, och tackar för Oscarssons mod, det var ett ärligt och fint framförande som det var omöjligt att ta skada av, ansåg dessa. ⁸⁹ I studier som gjordes

om publikens tittande och uppskattning registreras att en majoritet av tittarna (62 %) trots allt var nöjda. Andelen missnöjda var dock ovanligt stor, nästan 40 procent av tittarna, och de var många: nästan hela befolkningen (78 %) såg programmet. Det var alltså minst ett par miljoner människor som reagerade negativt.⁹⁰

Upprördheten måste förstås mot bakgrund av att nakenhet och sexualitet var tämligen tabubelagda områden i såväl offentligheten som folkkynnet på 1960-talet. Att allt som hade med sex att göra var ytterst genant på den här tiden berättar Anna om. I hennes uppväxtfamilj »blev det så pinsamt. Det blev så tyst. Det kunde vara grodor som parade sig i ett fint naturprogram, ganska oskyldigt men det blev pinsamt.«

Hylands hörna var ett program som också vid andra tillfällen engagerade och upprörde människorna. Det visar de många samtalen från allmänheten som Sveriges Radio fick ta emot de kvällar programmet sändes. Jag saxar från en telefonjourrapport i oktober 1966:

Kasta ut Hyland, bort med Elfström, mer gitarr, för mycket prat, Beppe Wolgers äcklig, Julia Caesar härlig, Hyland underbar, Hörnan toppen, Hörnan botten. Folk var sura, griniga, missbelåtna, fulla och elaka.⁹¹

Den man älskar agar man, heter det, och nog fick svenska folket en högst personlig relation till Lennart Hyland under 1960-talets underhållningskvällar framför TV:n.

1970-tal. Samhällstillvänt

»Tillvänt var ordet«, skriver en informant om 1970-talet, »på många år fick man varken höra Den blomstertid vid sommarlovet eller Stilla natt vid jul. Alla traditioner och alla gamla kära melodier var bannlysta« (BS14).

Tiden präglas onekligen av det samhällstillvända. Det har börjat redan på 1960-talet med Vietnamengagemang, miljöengagemang och kvinnans frigörelse. Samhällsprogram i TV har visat sprickorna i det svenska folkhemmet, såsom narkotika, svarta bostadsaffärer och behandlingen av zigenare.¹ Men det radikala engagemanget kulminerar under 1970-talet, åtminstone det politiskt vänsterradikala. Det är vänsterpolitiska grupper, stödaktioner för befrielseströrelser i tredje världen, det är kamp mot miljöförstöring och kärnkraft, det är byalag och fria teater- och musikgrupper. Rätt klädd för detta är man i velourkläder, näbbstövlar och palestinaschal.

I radio- och TV-utbudet märks också det samhällstillvända, inte bara i det informativa utbudet, utan även i genrer som Dagens dikt och i ungdoms- och barnprogrammen. Det skulle gärna handla om missförhållanden, konflikter och orättvisor. »Det var under 1970-talets första år som politiken, lönearbetet, »samhället« och u-landsfrågorna på allvar kom in i Dagens dikt, samtidigt som programmens landskap urbaniserades«, skriver en forskare som studerat Dagens dikt.² Ungdomsprogrammen handlade ofta om politik och samhällsfrågor och de präglades av en kritisk distans till musik- och tonårsindustrin, säger en ungdomsforskare.³ Barnen skulle också vara med och förbättra värl-

den, hävdar en barnforskare och då måste de först lära känna den, »att göra världen begriplig för små lyssnare ingick som en röd tråd i programverksamheten under 70-talet«.⁴

I början av decenniet anklagas Sveriges Radio, av bland andra näringslivet och de politiska partierna, för att vara vänstervridet. Det var inte rapporteringen om Vietnamkriget som blev den hetaste frågan, utan program som tog upp svenska förhållanden. Teaterpjäsen *Har du hört vad som hänt* och den dokumentära programserien *Från socialism till ökad jämlikhet* blev två mycket kontroversiella program. Pjäsen var en satirisk föreställning med *Fria Proteatern* om svensk arbetsmarknadshistoria. Dokumentärserien skildrade arbetarrörelsens historia och gav en bild som inte stämde med socialdemokratins egen uppfattning.⁵

Det var onekligen en turbulent tid med heta debatter och mycket engagemang. »På sjuttioalet demonstrerade man mot det mesta och för nästan vad som helst.«⁶ Uttalandet är kanske något överdrivet, men människorna protesterade och demonstrerade en hel del, ibland framgångsrikt, ibland utan att lyckas uppnå målen. I Stockholm räddades Kungsträdgårdens almar från fällning som skulle ge plats åt en tunnelbanestation, Stora Blåsjön i Jämtland fick ett vägbygge efter en hungerstrejk bland arbetslösa karlar, och hormoslyr, senare också andra gifter, förbjöds som besprutningsmedel i skogsbruket och längs banvallar efter protester från allmänheten. Men skolan i Markkita utanför Gällivare fick inte vara kvar trots föräldrarnas kamp, en motorväg byggdes tvärs igenom naturparken Fällan trots miljövännernas protester, och Barsebäck fortsatte driften trots att över 12 000 personer marscherade i protest i slutet av 1970-talet. Men ett uranbrott lades ner och täcktes över.⁷

Det är slut på rekordåren, och samförståndsandan från de goda åren på 1950- och 1960-talen råder inte längre. I såväl Sverige som övriga Europa förändras den ekonomiska situationen i början på 1970-talet, konjunkturen växlar och blir svagare. En internationell oljekris inträffar en bit in på decenniet. Det råder oro på arbetsmarknaden. Decenniet inleds med den stora gruv-

strejken i malmfälten i norr, och strejkerna – ofta så kallade vilda strejker – fortsätter på andra områden. Det blir lärarstrejk 1971, städerskestrejk 1974 och skogsarbetarstrejk 1975. Man protesterade inte bara mot dåliga löner, utan mot ackordssystemet, arbetstempot och olycksriskerna.⁸

Arbetslösheten är låg, men en begynnande ungdomsarbetslöshet kan skönjas. Det är mycket tal om strukturomvandlingar. Textil- och konfektionsindustrin får stora problem, liksom stål- och varvsindustrin. »Eriksbergsvarvet, Arendalsvarvet, Cityvarvet, Finnboda varv, Öresundsvarvet, Uddevallavarvet, Karlskronavarvet och Kockums – en efter en föll kolosserna under sjuttio-talet.»⁹ Men tjänstesektorn växer med nya tjänster inom utbildningsväsendet, sjuk- och socialvård, barnomsorg och allmän administration.¹⁰ Tidigare skulle bönderna bli arbetare, nu ska allt fler arbetare bli tjänstemän.

Samhället håller också på att förändras i ett annat avseende. Under 1970-talet blir Sverige på allvar ett heterogent samhälle med 1 miljon invandrare av en totalbefolkning på 8 miljoner.¹¹ Ett hårdnande förtryck i olika länder i världen gjorde att vi fick ta emot många flyktingar. De kom bland annat från Uganda, Chile, Iran och Vietnam. Under 1970-talet får alla skolelever med annat modersmål än svenska rätt till hemspråksundervisning.¹²

Det blir allt ovanligare att kvinnor är hemmafruar, i mitten av decenniet förvärvsarbetar drygt 70 procent av de gifta kvinnorna. Många kvinnor fick arbete i den offentliga sektorn, vilket speglar den överflyttning av ansvar som skedde från familjen till samhället beträffande vård och omsorg av barnen – och de gamla.¹³ Daghem, förskolor och fritidshem byggs ut och allt fler barn inlemmas i någon form av kollektiv barnomsorg. 1977 kommer en ny lag om barnomsorg, som blir en kommunal skyldighet.¹⁴ Men många barn får inte plats i den kommunala barnomsorgen, utan vistas på dagarna hos privata dagmammor när föräldrarna arbetar.

Antalet skilsmässorna stiger under 1970-talet och oftast blir det hos mammorna som barnen bor efter skilsmässa.¹⁵ Vi får

ensamma mammor och söndagspappor.

Ungdomarna tillbringar många år i skolan. Grundskolan är 9-årig, och en stor andel går vidare till olika gymnasieutbildningar, som nu inkluderar praktiska yrkesinriktade utbildningar. Näringslivet vill ha yrkesutbildade ungdomar, och »utvecklingen under 1970-talet innebar en nära nog dramatisk förändring vad gäller rekryteringen till gymnasieskolan».¹⁶ Men på somrarna gav sig många unga ut i världen per tåg, de blev tågloffare för en månad med hjälp av ett billigt Interrailkort som infördes i Europa.

Socialdemokraterna, med Olof Palme som statsminister, regerar fram till 1976 då landet får borgerlig trepartiregering och Thorbjörn Fälldin blir statsminister. Det är en stor förändring efter flera decennier av nästan oavbrutet socialdemokratiskt styre.

Radio- och TV-innehav

När det nya decenniet börjar har nästan alla hushåll, närmare bestämt 90 procent, FM-radio, som kan ta in Sveriges alla radio-kanaler, P1, P2 och P3.¹⁷ Televisionen har fått två kanaler, och färg-TV har införts. TV2 startade i december 1969, och 1970 är också den reguljära färgtelevisionens första år.¹⁸ Det har föregåtts av provsändningar och speciella färgsändningar under några års tid.

Televisionen når ut till nästan alla. För de unga är den en självklarhet. »Jag tyckte alltid att morfar måste ha ett tråkigt liv för han hade ingen TV«, skriver ett dåtida barn (BS38). Hösten 1971 är det bara sju procent av befolkningen i åldrarna 9–79 år som saknar TV. I så gott som hela landet – täckningen var 96 procent – är det möjligt att se TV2 vid årsskiftet 1971/72, 81 procent har tekniskt ordnat för detta.¹⁹ Ofta räckte det med att man köpte en ny antenn eller en liten omkopplardosa som tillsats till den gamla TV-apparaten, för att man skulle kunna ta in den nya kanalen. För att kunna se färg behövde man dock en ny apparat,

och så fick man en tilläggsavgift på TV-licensen. Vid mitten av 1970-talet sänds nästan alla program i färg, och sommaren 1974 har nästan 1 miljon hushåll registrerats som färg-TV-innehavare.²⁰ Det är ungefär en tredjedel av hushållen. De allra flesta hushåll har bara en enda TV-apparat.²¹

Att färg-TV var nytt och lite märkvärdigt berättar informanterna om. Vuxne Bertil minns det som »en stor revolution när det kom det här med färg-TV«, tonårsflickan Kristina fick se en västernfilm i färg »och det var något helt annat, det gick inte att komma med någon svart-vit sen«. Även barnen vill se sina program i färg. »När Mumindalen gick hade grannen skaffat färg-TV och då såg barnen alla programmen där«, berättar en brevskriverska (BS21), och en som då var barn erinrar sig: »Jag kommer väl ihåg mormor och morfars TV på övervåningen i Vikmanshyttan. Den var i färg och därför mycket roligare att titta på.« (BS39)

Själv minns jag hur Kalle, en liten kompis till min dotter, gjorde stora ögon och förhoppningsfullt utbrast »färg-TV« då han i början på 1970-talet såg vår rödmålade apparat. Hans besvikelse var stor då han fick se barnprogrammet i svartvitt.

Även om de TV-lösa var få kan det vara intressant att notera att de företrädesvis återfanns bland högutbildade, bland unga i åldern 20–30 år samt bland de allra äldsta.²² En del äldre kanske avstod av ekonomiska skäl, de unga för att de sysslade med andra saker och var ointresserade, och de högutbildade av mer principiella skäl. Men även i dessa grupper hade de allra flesta TV, så något egentligt TV-motstånd fanns inte. Men intresset för TV kunde naturligtvis variera då som nu. »När jag och min man gifte oss fick vi en gammal orange, svartvit TV av min bror«, skriver en kvinna som är lågstadielärare, och hon fortsätter:

»Efter det ärvde vi den ena TV:n efter den andra. Samtliga var svartvita. TV var inte viktigt tyckte vi och vi såg det nog lite som en sport att kunna nöja oss med en svartvit. Vi tillhörde falangen som på sjuttioalet på inget vis ville binda oss vid ägodelar. Enkel livsstil var det som gällde.« (BS28)

Nej, radikala unga människor på 1970-talet var nog inte alltid så intresserade av TV. »Det var nästan lite för borgerligt att sitta och titta på TV«, berättar Anna, »det var ett skumt nöje.«

1970-talet är en period då Sveriges Radios egen Publik- och Programforskning studerar etermediernas publik ur en mängd olika perspektiv. Förutom det rena publikräknandet studeras levnadsvanor, intressen och publikreaktioner samt mer principiella frågor om nyhetsprogrammets begriplighet, informationsklyftor bland medborgarna och om etermediernas möjligheter att komma tillrätta med dessa klyftor. Barnens förhållande till etermedierna studeras också ingående.

RADIOLYSSNANDET

I början av 1970-talet är nästan hälften av befolkningen vaken vid 6-tiden på morgonen, vid 8-tiden har flertalet av de förvärvsarbete givit sig av till arbetet, klockan 17 har drygt hälften kommit hem och en timme senare är 82 procent hemma. 40 procent har gått och lagt sig klockan 22, vid midnatt sover 90 procent av invånarna.²³

Radiolyssnandet följer delvis dessa levnadsvanemönster, programmet Gomorron redan klockan 6 på morgonen i P3 blir exempelvis en radiosuccé.²⁴ Det startade 1972 och olika programvärdar spelade grammofonmusik och småpratade med lyssnarna, Bibi och Pekka Langer var populära värdar den första tiden. Men naturligtvis inverkar i högsta grad också konkurrensen från televisionen på kvällarna, liksom programinnehållet. I början av decenniet slår tre fjärdedelar av befolkningen på radion någon gång under dagen, mest lyssnar man på morgonen, under lunchtid och under middagstid, som är tiden mellan hemkomsten och TV-kvällens början. Att morgnarna är radiolyssnartid bekräftades av ett försök att starta televiserade morgonnyheter hösten 1971. De hade planerats bli dagliga, men undersökningarna visade att de inte alls lockade publiken, så försöket avbröts.²⁵

Vid radions nyhetssändningar syns klara lyssnartoppar i lyss-

nardiagrammen, men det är den lättare musiken som får flest lyssnare, och den finns huvudsakligen i P3-kanalen. »Det framgår klart att renodlingen av kanalerna medfört att lyssnare i viss mån svikit P1«, konstateras i början av 1970-talet.²⁶

I början av årtiondet lyssnar folk lite mer på radio under helgernas dagtid, i genomsnitt drygt tre timmar på lördagen och lite mindre på söndagen. På lördagarna kan melodiradiolyssnaren glädja sig åt program som Ring så spelar vi med Hasse Tellermar, Melodikrysset, Det ska vi fira, Sveriges bilradio och Tio i topp, och däremellan lite nyheter och regionalradio. Dessa program avlyssnas av 15–30 procent av befolkningen. På söndagarna (klockan elva) når ljudradion sin största publik överhuvudtaget när nästan 40 procent av befolkningen lyssnar på Svensktoppen. P3-lyssnaren är oftast yngre, efter 45-årsåldern blir det allt vanligare att man lyssnar både på P1 och P3 eller enbart på P1-kanalen.

P1-lyssnaren kan förutom de »klassiska« programmen, som ekosändningarna, radioteater, föredrag och helgmålsringning, höra program som Jobbet, Familjespegeln, Vår grundade mening, Bokfönstret, Vårt att veta, och Naturen och vi. P1-lyssnaren är ofta lite äldre.²⁷

P2-lyssnarna är totalt sett få, i varje fall om man jämför med övriga lyssnare, och de har i allmänhet lite högre utbildning än genomsnittet.²⁸ Programmen får vanligtvis omkring 1 procents lyssnare, det betyder under 100 000 personer vid en bestämd dag och tidpunkt. Sett över tid lyssnar betydligt fler på den seriösa musiken i P2. Även om största delen av den seriösa musiken finns i P2 finns en liten andel i P1 och P3, men också dessa program får nu en jämförelsevis liten publik.²⁹ Det hindrar inte att lyssnandet kan ha stor betydelse och ge mycket åt de människor som tar del av radions utbud av klassisk musik. 1970 startar musikprogrammet Opp Amaryllis på morgnarna i P2 och det blir mycket uppskattat av dem som lyssnar.³⁰

Radion samlar inte längre de riktigt stora skarorna av lyssnare som under guldåldern på 1940- och 1950-talen. Men när VM i

ishockey spelas i Stockholm 1970 får matcher som inte sänds i TV en rekordpublik på upp till 50 procent på sådan kvällstid som vanligtvis lockar folket till TV-apparaterna.³¹

Under 1970-talet sker så en successiv förändring av lyssnarvanorna, lyssnandet under veckosluten minskar och det blir ett ökat lyssnande under vardagarna. Allt fler får möjligheter att lyssna på radio på sina arbetsplatser, under bilresor eller samtidigt med utförandet av andra sysslor i hemmet. Nästan varannan medborgare har en radio i sin närhet under dagtid och radion används medan man sysslar med annat, som förvärvsarbete, bilkörning, hushållsarbete eller hobbyverksamhet. I mitten på decenniet uppger 71 procent av radiolyssnarna att de »sysslar i huvudsak med något annat och har radiolyssnande som bisysselsättning«, och 19 procent uppger att radion bara står på utan att de egentligen lyssnar.³² Det finns de som fortfarande slår sig ner enbart för att lyssna på ett radioprogram, men de är en minoritet. Men man kan förstås lyssna ganska uppmärksam även om man samtidigt gör något annat, exempelvis kör bil.

1977 kommer så den länsvis organiserade lokalradion. Den placeras i P3-kanalen och når raskt ut till många. Närmare hälften av befolkningen lyssnar på lokalradions sändningar på vardagarna.³³ Program på språk för olika invandrargrupper får också sitt genombrott vid denna tid, och det blir sådana program både i lokalradions sändningar och i rikssändningarna.³⁴

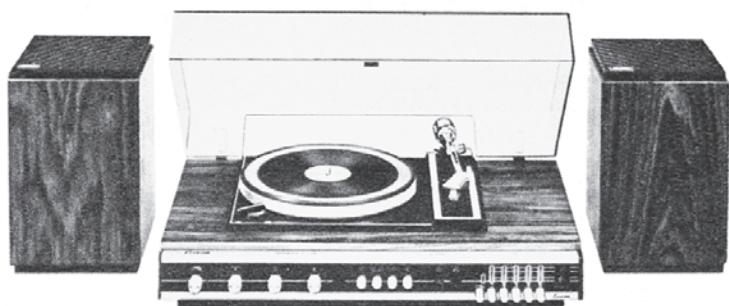
För de yngsta barnen förlorar radion i stor utsträckning sin betydelse under 1970-talet. På 1960-talet hade sex av tio förskolebarn startat sina morgnar med Småbarnskvarten i radions P1, men nu har det kommit föräldragenerationer som vant sig vid melodiradio i P3 och barnen missar därför ofta barnprogrammen, som fortfarande finns i P1. Men det blir vanligt att barn får kassettbandspelare och då kan de ändå lyssna på sagor och annat enbart för örat.³⁵ På sommaren kan också radion få förnyad betydelse för barnen och ge förtätade upplevelser. »Vi lyssnade alltid på sommarlovsföljetongen«, minns några informanter i telefonminnena.

Radion mer än en radio och lyssnandet en sekundäraktivitet

Jag ska börja informantminnena med att låta en 60-talist bland brevskrivarna få komma till tals. Han växer upp i ett välutbildat hem och skaffar sig senare själv också en hög utbildning. På 1970-talet går han mest i skolan, men är också delvis skoltrött och sysslar med andra saker.

»När jag var i tolvårsåldern började jag köpa skivor på allvar, och lyssnade ofta på de musikprogram som fanns på radion. Det fanns några fasta programpunkter som jag passade, och spelade in på kassett. Jag var den ende i familjen som lyssnade på musik. Min pappa lyssnade ibland på radionyheter eller samhällsprogram i P1. Radion var en del av stereon, kassettbandspelare och radio i ett, och stod i vardagsrummet på bottenvåningen. Vår gamla transistorapparat stod kvar i köket. I tonåren hade jag en silverfärgad klockradio i plast som jag vaknade och somnade till. Jag lyssnade ganska mycket, framförallt på kvällar och eftermiddagar då jag inte hade någon skiva på. Radion var mest musik för min del. Ofta hörde jag nya låtar för första gången på radion. Radion var sällskap när jag läste eller pluggade. I slutet av 1970-talet kändes det som om P3 blev ungdomligare, mer öppen, kom närmare mig. Speciellt nattradion var vacker, blank och glänsande och öppnade fönster ut mot nya världar.« (BS31)

Vi kan se hur radioapparaterna ånyo förändras, nu har det kommit kombinerade kassettbandspelare och radio, stereo ska det vara, och så finns det klockradio, radio med inbyggd väckarklocka. Bertil, skräddare till yrket, skaffar sig en stereoradio till sin familj när de flyttar till ett nybyggt hus 1971. Den har »skivspelare ovanpå, kassett vid sidan av, och två stora högtalare och till och med stereoantenn«. Villan är modern och apparaten placeras i den tidstypiska gillestugan. Hemma hos Kenneth, som är elektriker, finns en klockradio i sovrummet så att han och frun ska komma upp i tid. Den väcker dem varje morgon med P3. Helst vill Kenneth också somna till radion men det blir inte så

Stere oanläggning med snabbval för flera radiokanaler.

ofta, för då kan hans fru inte läsa.

Vår 60-talist här ovan läste läxor med radion på och det är något som också andra informanter berättar om. Kristina har alltid radion på när hon läser läxor.

»Det ingick, man hade radion på. Skvalmusik, det var bra för man kunde ha på det samtidigt men ändå inte lyssna. Det var viktigt, det blev ett tomrum när radion inte var på. Det hade en avledande effekt och man tänkte inte så mycket på hur tråkigt det var att läsa läxorna.«

Kristinas föräldrar tycker inte om att hon har radion på till läxläsningen, men ungdomen bestämmer nu själv över sitt radio-lyssnande.

Att radion blivit ett bakgrundsmedium och i så måtto fått en minskad betydelse som förmedlare av speciella upplevelser och intryck visar sig också indirekt i minnesmaterialen. I de representativa telefonminnena är det vanligare bland de yngre generationerna att inte alls ha några särskilda radiominnen som de spontant kan berätta om. Nästan var fjärde (23 %) av 60- och 70-talisterna kommer inte på något radiominne. Så är det inte alls bland de äldre generationerna, bland 30- och 40-talisterna är det bara 4 procent som inte har något tidigt radiominne att berätta om.

Populärmusiklyssnare

De som var unga på 1970-talet minns, helt i enlighet med lyssnarstatistiken, att de lyssnade på P3-kanalen. Minnena är koncentrerade till program som Svensktoppen – i telefonminnena minns var tredje kvinnlig (34 %) och var fjärde manlig (24 %) 60-talist spontant just detta program – Tio i topp, Ring så spelar vi, Melodikrysset, Poporama, Discorama med mera, eller också minns man Ulf Elfving, Clabbe, Hasse Tellemar och andra.

Kristina är en ganska typisk ung P3-lyssnare. Hon har självklart en radio på rummet – en transistor. På vardagarna blir det

Hasse Tellemar i Ring så spelar vi.

ofta läxläsning och lyssnande, men lördagen var den allra viktigaste radiolyssnardagen, berättar hon. På förmiddagarna när Ring så spelar vi med Hasse Tellemar sänds går hon »omkring och skrotar lite« och lyssnar på programmet på flera av husets radioapparater som alla är påslagna.

»Programmet kunde man höra i hela huset. Pappa lyssnade också. Han svarade på frågorna. När han gick där sa han att det var det och det och sen väntade man på att höra om det var rätt eller fel.«

»Det var aktivt men ändå bakgrund«, är Kristinas kommentar om detta lyssnande. Melodikrysset är ett annat program som kan avlyssnas aktivt. Det gör bland andra en kvinnlig lärare som bor med man och barn på landsbygden i Södermanland.

»Med Melodikrysset hjälptes vi alla åt, min man, ett barn, en tonåring och jag. Vi stod i telefonförbindelse med min mamma och vi kompletterade varandra allihop, men vi skickade nästan aldrig in lösningen.« (BS25)

Men nu åter till Kristina och hennes skolfria lördagar på 1970-talet. Lediga lördagar har nu blivit en självklarhet i arbetsliv och skola.

»Lördagarna var heliga. Först in på stan, sedan hem och äta lite och sen klockan 14 eller 15 var det Tio i topp och det var jätteviktigt. Det hörde till lördagskvällen. Det var ju då den började, när man lyssnade på Tio i topp. Man var ofta ensam och lyssnade och så grejade man lite med sina kläder, gjorde i ordning lite. Det var förberedelser för kvällen och då ingick Tio i topp.«

Andra informanter som var unga på 1970-talet berättar att de lyssnade på de populära musikprogrammen tillsammans med sina kompisar. »Jag lyssnade på radio hemma hos en kompis. Vi lyssnade alltid på Svensktoppen, det gjorde vi varje vecka. Det var roligt för vi sjöng alltid med«, skriver en kvinna som växer upp i ett arbetarhem (BS33).

Andra lyssnare

Alla är inte förtjusta i att enbart lyssna på populärmusik på radio. »Jag arbetade nu heltid«, berättar en kvinnlig informant som tidigare varit hemmafru, »men fortfarande lyssnade jag på radion och program 1. Program 3 med skvalmusik lyssnade jag bara ibland på. I bilen blev det musikprogram med program 3, ibland även program 2. Kanal 2 lyssnade jag mer på bestämda program« (BS9).

Gunilla har flyttat till Stockholm och bildat familj. På kvällarna syr och stickar hon mycket, det blir kläder åt alla familjemedlemmar. Då har hon radion på, »oftast ettan, Vietnamkrigets alla detaljer har jag ju följt«, men hon lyssnar också gärna på klassisk musik i P2. Gunilla håller på att skaffa sig en högre utbildning. Men det är naturligtvis inte bara högutbildade som föredrar det mer seriösa radioutbudet. Av den miljon som lyssnar på P1 är det, liksom i hela samhället, bara en liten grupp som har hög utbildning.

Per-Olof arbetar som taxi- och busschaufför under 1970-talet och han lyssnar på radio när han kör, alltid på P1. Kamraterna skojar med honom och säger att de vet precis när han haft körpasset innan, då står radion på P1.

I nästa kapitel ska jag återkomma till de radiolyssnare som föredrar talprogram och seriös musik. Där ska de lite mer ingående få berätta om sina upplevelser.

TV-TITTANDET

De två TV-kanalerna, TV1 och TV2, fick av staten uppdraget att verka i »stimulerande tävlan« och tanken var att skapa större mångfald och vidga publikens valfrihet.³⁶ Det fanns en förväntan om att TV-tittandet skulle öka i omfattning då befolkningen fick tillgång till två TV-kanaler, men publikstatistiken visade att tittandet mätt i timmar per vecka inte ökade, och att folks fritidsaktiviteter inte påverkades. De 20 procenten som hade låg TV-konsumtion (0–8 timmar per vecka) fortsatte att ha det, den

hälft av befolkningen som hade mellanhög konsumtion (9–16 timmar per vecka) fortsatte med det, och de 30 procenten högkonsumenter med 17 timmars tittande per vecka eller mer förblev lika många som tidigare.³⁷ Studier visade också att flertalet var nöjda med att ha två TV-kanaler och att befolkningen snart värderade kanalernas utbud på ungefär samma sätt, även om TV2 den allra första tiden var en kanal som »lockade de yngre, de intellektuella, de sparsmakade och med publiken som måttstock var det dessutom i någon mån en vänsterkanal».³⁸

Vilka var då lågkonsumenter av TV jämfört med dem som såg väldigt mycket? De förra visade sig vara medelålders personer, fler kvinnor än män, och med lite högre utbildning än genomsnittet. Bland högkonsumenter fann man fler män än kvinnor, fler äldre och färre med högre utbildning. Men lågkonsumenterna var inte en ytterst selektiv grupp med smak för så kallade smala program – dokumentärer, teater, seriös musik – som man hade trott, utan de såg samma blandning av information och underhållning som andra, bara lite mindre av allt.³⁹ Konsumtionen speglar snarare den tid som finns till förfogade för att se på TV än mycket specifika smaker och intressen. Kvinnorna är mer upptagna av hushållsplikterna än männen, och medelålders och högutbildade är i karriären och fyller sina kvällar med diverse andra aktiviteter än TV-tittande.

Om nu inte fler TV-kanaler kunde få den vuxna befolkningen att ägna mer tid åt televisionen, så kunde ett nytt slags program, på tidig kvällstid, göra det. Hösten 1971 startar Halvsju, ett magasinprogram med blandat innehåll av underhållning och information. Till underhållningsinslagen hörde sång och musik, telefontävlingar med tittarna och inslag för barn. »Sen kom John Blund och alla sjöng 'Titta, kom och titta, där kommer ju John Blund', och efter det var det läggdags«, minns en informant som då var barn (BS38). Programmet blev en succé och fick inte bara folk att tidigarelägga sitt TV-tittande, utan också att öka sin totalkonsumtion av TV.⁴⁰ Många startar nu TV-kvällen med att se på Halvsju i stället för den vanliga starten på 1960-talet med

Aktuellt. Radion får genast vidkännas en minskning av lyssnandet på Dagens eko klockan 18.30 då TV1 startar Halvsju just vid denna tid.⁴¹

En grupp som dock ökar sitt tittande redan när det blir två TV-kanaler är barnen. Både förskolebarn och skolbarn nästan fördubblar sin tittartid.⁴² Det blir helt enkelt fler barnprogram i TV, och 1970-talet kan karakteriseras som det decennium då barnen i Sverige förenas av ett tittande på samma barnprogram.

Att nästan alla vuxna tittar på samma TV-program sker inte längre så ofta som på enkanaltiden. Många program halverade i stort sett sin publik, underhållningsprogrammen kunde dock fortfarande samla majoriteter medan de enskilda faktaprogrammen vanligtvis fick vidkännas den största nedgången. Publiken valde oftare bort information än underhållning i sina programval.⁴³ Med två nyhetsprogram, Aktuellt och Rapport, behöll dock nyhetsprogrammen som helhet publikens intresse, och samhällsprogrammen engagerade sin publik.

Kvinnorna, som nu allt oftare är ute i arbetslivet eller utbildar sig, är också intresserade av att följa med i tidens händelser och samhällsfrågor. Det gäller måhända särskilt de kvinnor som nu skaffar sig högre utbildning. Här är röster från tre sådana kvinnor.

Kvällsöppet – ett program på sen kvällstid där aktuella frågor debatteras med inbjudna gäster⁴⁴ – tittar Anna på fast hon just inte ser något annat (se nedan), »det var väldigt bra«. Hon har blivit forskollärare. Gunilla har bildat familj, hon studerar vid universitetet och är hemma med sin lilla son. Hon minns debattprogrammet Fokus med en vinjettbild där ringar spreds ut från centrum, »det var inte så bra för epileptiker«. Och så minns hon hur hon följde Biafrakrisen 1970 där nigerianska soldater drev en miljon panikslagna flyktingar framför sig,⁴⁵ och hur dåligt hon mådde av det hon såg och hörde.

»Det var ju en liten folkgrupp som trängdes ut mot en remsa mot kusten. Dom var jättespinkiga och alldeles utsvultna. Jag mådde så dåligt av att världen inte kunde hjälpa dom. Man hade bara kunnat plocka upp dom och flyttat dom någon annanstans.

Så tänkte jag när jag följde det på TV, och det påverkade mig starkt.«

Kristina går på gymnasiet och hon ser gärna nyheterna och samhällsprogrammen på TV. I skolan diskuterar hon vad hon sett med sina kompisar, berättar hon, och så erinrar hon sig särskilt gisslandramat vid Norrmalmstorg i Stockholm. Det är i början på hösten 1973. En kpistbeväpnad rånare tränger sig in på en bank i centrala Stockholm, tar gisslan och kräver 3 miljoner samt att Clark Olofsson – en känd brottsling som sitter i fängelse – ska föras till banken. Gisslandramat pågår i sex dagar innan polisen går till aktion och rånaren ger upp.⁴⁶

»Det följde jag. Reportern låg bakom bilen. Det var första gången man kom så nära en sån händelse, en kriminell handling. Att man fick se den med egna ögon, på plats!«

De stora sportsändningarna samlar folket, inte minst den manliga delen. 50–60 procent av befolkningen kunde följa de alpina sportsändningarna under Ingemar Stenmarks tidiga karriär.⁴⁷ Själv minns jag hur tomt det blev på kontorsrummen när sådana sportsändningar inträffade på vanliga arbetsdagar. Många skolbarn fick också en paus i skolarbetet och höll tummarna för Ingemar Stenmark tillsammans med läraren. Sverige stod stilla, statsministern Thorbjörn Fälldin flyttade till och med ett regeringssammanträde.⁴⁸ I radio och TV hörde svenska folket Stenmark förklara sina framgångar med »dä bar å åk«. Detta kärva uttalande passade månet svenskt kynne.

Björn Borg vann likaså sina fantastiska tennissegrar under 1970-talet och folk följde hans framgångar på TV.

Klas berättar om den nästan magiska spänning som han kände:

»Jag satt inne även mycket vackra dagar och såg Björn Borg. Det var en måsteperiod, oerhört fascinerande. TV-tennis var viktigt. Om Björn Borg skulle serva så var jag tvungen att gå ut ur rummet, annars skulle han förlora. Sånt där drev jag systematiskt. Det var förstås fobier, men på det sättet levde jag mig oerhört in i det.«

Klas tittar mycket på sport på TV under 1970-talet, tennis missade han aldrig, och inte heller Tipsextra. »Det var nästan lite heligt«, berättar han. Per-Olof minns också Tipsextra. Han är taxichaufför under en period och på lördagseftermiddagen blev det många körningar när männen skulle hinna hem till Tipsextra, eller Groggextra som Per-Olof berättar att det hette i folkmun. Nu börjar helgen på allvar. Det är frestande att se detta som ett uttryck för samhällets sekularisering. Från tidigare decennier såg vi hur helgmålsringningen i radio sent på lördagseftermiddagen kunde inleda helgen och skapa helgstämning. Nu har spänningen och underhållningen i sporten tagit över, eller populärmusiken i de program som ungdomen gärna lyssnar på.

Sporten tillhör männens favoriter. Kvinnorna finner sina favoriter i fiktionsutbudet. Under 1970-talet görs många klassiska svenska teater- och serieproduktioner, Ingmar Bergmans Scener ur ett äktenskap, Sven Delblancs Hedebyborna, Jolos Någonstans

Ove Tjernberg, Per Ragnar och Janne Carlsson i Jolos Någonstans i Sverige.

i Sverige, Vilhelm Mobergs *Din stund på jorden*, *Raskens* och *Utvandrarna*, Sigfrid Siwertz *Selambs med mera*. Tittarna kunde också följa utländska serier som *Herrskap* och *tjänstefolk*, *I vår Herres hage*, och så *Onedinlinjen*:

»Den stilla följetongslycka som bestod i att man en viss tid en viss kväll varje vecka bänkade sig framför TV:n och konsumerade en bit av andras liv. *Onedinlinjen*! Den fulsnygge och odräglige *Onedin*!« (BS14)

Men de flesta program lockar både männen och kvinnorna i lika stor utsträckning, och även under 1970-talet kunde ibland en majoritet av befolkningen sitta framför TV:n och se samma program. Melodifestivalen slog ofta publikrekord – 1974 vinner ABBA med *Waterloo*. »Det är det absolut toppenroligaste som någon gång spelats in på TV, och jag njuter varje gång man drar *Waterloo* i repris«, berättar en kvinnlig lärare, »dessa kläder! plåtådojorna, Agnetas blåa glansiga kostym!« (BS14). Kalle Anka på julafton får inte glömmas. Svenska folket började i stor utsträckning att anpassa sina julaftonstraditioner efter detta program, i mitten av decenniet såg 57 procent av befolkningen på det.⁴⁹ Amerikanskt tecknat blev en viktig del av det svenska julfirandet. Ett nordiskt troll som *Nicke Lilltroll* var ute för länge sedan.

Liksom tidigare är ungdomen inte särskilt intresserad av TV. Roine arbetar som rörmokare och bor ensam i början av 1970-talet och på kvällarna har han folk hemma, lyssnar på skivor eller går ut på dans. Anna är en ung förskollärare och bor i landsorten. Hon har en orangemålad TV, men ser sällan något program. På kvällarna förbereder hon lektioner och pratar i telefon. Varje helg åker hon in till stan där hon går ut och roar sig.

Men för barnen blir televisionen en viktig berättare under 1970-talet.

Barnens TV

»TV:n betydde mycket då jag var yngre«, skriver en 60-talist från ett arbetarhem. Hon får berätta vidare.

»På dagarna var vi alltid ute och lekte och på kvällarna tittade vi på TV. TV:n stod i vardagsrummet, som den säkert gör i de flesta hemmen. Vi tittade mycket på barnprogram, bland annat Emil, Pippi Långstrump, och Den vita stenen. Vi tittade även på serier som Macahan och Larmet går, och deckarna får vi inte glömma, Kojak, McCloud, Baretta, Cannon och Columbo.« (BS33)

Informanten ger en ganska typisk bild av många barns TV-tittande på 1970-talet. Barnens TV-tittande har aldrig varit så högt som då, bland 10–12-åringarna registreras ett tittande på nästan två och en halv timme per dag (jämför med dagens tittande i kapitel 10). Barnen ser också, precis som informanten berättar, en blandning av barnprogram och serier för vuxna. De yngsta barnen (3–8 år) ägnar drygt hälften av sin tittartid åt

Barnen såg mycket på TV under 1970-talet.

vuxenprogram och de äldre barnen (9–14 år) mer än två tredjedelar. De ser gärna på långfilmer och serier, deckare och sportprogram, och majoriteten av dem kommer på vardagarna inte i säng förrän klockan 22.00 eller senare. På helgerna blir det ännu senare.⁵⁰ Många barn ville se på TV ännu mer än de fick för sina föräldrar, och vuxenprogrammen var lockande, åtminstone för de lite äldre barnen.

»Jag fick inte se Familjen Macahan eller Rötter för att det gick för sent på kvällarna. Ibland när jag inte kunde sova smög jag mig upp och satte mig i TV-soffan med mina systrar. De sa aldrig något, men pappa överlistade mig alltid.« (BS39)

»Jag fick inte titta på vad som helst, men ibland smög jag mig upp efter att jag lagt mig under förevändningen att jag skulle kissa eller dricka vatten. Om man var tyst och stilla kunde man till och med gå och sätta sig i soffan ett tag och titta på något vuxenprogram innan mamma och pappa kom på att jag skulle sova. Jag minns att Rötter gick på TV, en serie om svarta slavar. Det var ett otroligt prat om man fick stanna uppe och kolla på det eller inte. Jag fick inte, men Clara i min klass fick och då blev hon liksom cool eftersom hon fick göra något som många av oss andra inte fick.« (BS38)

Bland informanter som var barn på 1970-talet är ändå televisionens barnprogram den självklara gemensamma medieerfarenheten. Utan att tveka räknar denna generation upp rader av barnprogram som de har sett, det är Anita och Televinken, julkalenderrarna, Bamse, Barbapappa, Drutten och Jena, Emil i Lönneberga, Fem myror är fler än fyra elefanter, Hedvig (Från A till Ö), I fablernas värld, John Blund i Halvsju, Madicken, Pellepenann och Suddagumman, Pippi Långstrump, Professor Balthazar, Teskedsgumman, Trazan och Banarne, Vilse i pannkakan med mera, och med på köpet kommer också fiktionsserier för lite äldre barn, som Lilla huset på prärien, Kråkguldet och Kullamannen.⁵¹ Som exempel på det gemensamma upplevandet kan nämnas att omkring 90 procent av 3–8-åringarna i Sverige såg program som Fem myror och Saltkråkan, ofta i sällskap av sina föräldrar.⁵²

Minnena speglar verkligen att det var ett rikt utbud av barnprogram på 1970-talet, och de väcker än idag djupa känslor. »Vi minns dem med ömsom glädje, ömsom förargelse. Barnprogrammen från sjuttioalet som lärde oss stava, använda fantasin och skilja på kapitalister och kommunister«, står det att läsa i en tidning för blivande journalister.⁵³ Denna generations delade TV-minnen får dem att än idag känna kulturell samhörighet.

»Alla såg programmen och alla kommer ihåg samma sak. Vi kan sjunga samma små melodier, intron, och härma dessa figurer. Att alla kollade på Beatrice Potters balett med djur, Apkungen och Ivanhoe under jullovet gör att man på något sätt hör ihop idag. Vi har gemensamma minnen fastän vi inte kände varandra då! Idag kan vi sitta i timmar och prata om TV, speciellt dessa barnprogram.« (BS38)

På 1970-talet var det en viktig stund i barnens vardag när barnprogrammen började på TV. »Vi åt oftast middag mellan fem och halv sex och om maten inte var klar, eller man var tvungen att sitta kvar i två minuter när barnprogrammen hade börjat, blev man galen«, berättar en informant (BS38), och andra framhåller också barnprogrammets betydelse.

»När de ropade 'Kom nu då! Vad då? Barnprogram i TV 2', då sprang jag alltid till TV:n i vardagsrummet och ropade 'Ja, jag kommer'. Jag hade bytt om till pyjamas innan barnprogrammen för efteråt skulle jag gå och lägga mig. Ibland satt jag ensam och tittande och ibland var min mamma med. Jag var enda barnet tills jag var åtta år. Pappa tittade nästan aldrig på TV med mig på den tiden för han jobbade nästan jämt. Vi bodde i en kedjevilla utanför Västerås med många barnfamiljer runt omkring och ingen gata precis inpå huset. TV var något roligt som man tittade på innan man gick och la sig.« (BS37)

»Jag väntade alltid till halv sex för då kom de riktiga barnprogrammen. 'Kom nu då, vadå? Barnprogram i TV 2', då slog hjärtat två slag extra! Det var spännande.« (BS39)

Samtida studier visade att programmen ofta engagerade och aktiverade barnen:

I programserien Upp med händerna lärde man ut dövas teckenspråk på ett så inspirerande sätt att många hörande barn sedan sågs teckna till kamrater på skolgårdar osv. Något liknande hände med Fem myror-serien: Barnen lärde sig bokstäver, siffror, sånger och ramsor.⁵⁴

Och dåtidens barn minns:

»Fem myror var nog mitt allra bästa program, jag tror inte att jag missade ett enda. Jag lärde mig otroligt mycket av det programmet. Det hade allt. Hur man stavar, om vad bakom, framför och mittemellan var. De fick en att tänka och lära sig samtidigt som det var underhållande.« (BS37)

Men det fanns också barnprogram som inte blev älskade på samma sätt utan blev kontroversiella. Vilse i pannkakan med Staffan Westerberg är ett sådant program. Westerberg själv har

Fem myror är fler än fyra elefanter med Lasse Brännström, Eva Remaeus och Magnus Härenstam.

ofta fått höra kritiken av unga människor han mött.⁵⁵ Vilse i pannkakan var ett lätt absurt fantasiprogram i dockteaterform med vissa politiska övertoner. Där fanns exempelvis Storpötäten – en kapitalistisk potatisfigur som kom fram när pojken vände på sin jättestora pannkaka som han inte ville äta upp.

I mina insamlade minnen är det flera informanter som berättar att programmet väckte rädsla och ilska. »Det var det sämsta som har funnits«, kommenterar en informant i telefonminnena och en annan säger att »Staffan Westerberg har förstört en hel generation«. »Vilse i pannkakan, usch, fy vilket program!« minns en brevskrivare (BS32), och en annan skriver att »det är ett program som ständigt kommer upp i prat om denna tid«, och så fortsätter hon:

»Vilse i pannkakan, detta hemska program om stackars förtryckta människor, speciellt han som hade en båt full med hål och tryckte i korkar för att han ville segla jorden runt. Det var elaka föräldrar som tvingade en pojke att äta upp sin äckliga pannkaka. Det vara bara deprimerande så vitt jag kommer ihåg. Det hade väl att göra med att allt skulle vara socialrealistiskt och beskriva den hemska verkligheten, antar jag. Det fanns flera liknande program, vissa lika hemska.« (BS38)

Men det finns också de som har positiva minnen av programmet, även om det inte alls är lika vanligt. »Jag tyckte mycket om det, det var spännande och roligt, men ibland blev man rädd« (TS); »Jag var väldigt rädd för Storpötäten och min mamma var tvungen att sitta bredvid mig. Jag vet inte om jag lärde mig så mycket men på något vis måste jag ha tyckt om det i alla fall« (BS37).

Barn-TV fick betydelse också för de vuxna

Vi var många föräldrar som på 70-talet ropade in våra barn till televisionens barnprogram. På gårdarna blev det tomt när det var dags för barn-TV, och de som var barn minns:

»Alla barn gick in och kollade på TV. Hade man stränga föräldrar fick man inte gå ut och leka efteråt, barn-TV var slutet på dagen.« (BS38)

Det var onekligen ett behändigt sätt att få in barnen till kvällen. Först kunde de minsta barnen titta på ett barnprogram i Ettan klockan halv fem, sedan kunde man äta, och så var det dags för den ramsa som fastnade i huvudet på både barn och föräldrar: »Kom-nu-då! Vad-då? Barn-pro-gram-i-te-ve-två.«

Den tidens föräldrar minns också mycket väl barnprogrammen. »Barnprogrammen och julkalendrarna såg vi tillsammans« (BS25). Publikstatistiken visar att när vissa populära barnprogram sändes bänkade sig barn och vuxna tillsammans framför apparaterna.⁵⁶ Det är inte bara mammorna som sitter där med sina barn. Roine blir en modern pappa i mitten på 1970-talet. När han kommer hem från sitt rörmokarjobb hjälper han till med nappflaskor och tvättning, och han tittar på barnprogrammen tillsammans med barnen. »Fem myror och fyra elefanter har man ju sett ett otal gånger,⁵⁷ det var ju ganska lyckat. Det var ju lättsamt att kika på och samtidigt väldigt roligt.« Också andra moderna pappor såg på TV tillsammans med sina barn.

»Jag kommer ihåg Dick Turpin som jag alltid såg på tisdagarna vid sjutiden med pappa. Det var roligt när pappa var med och tittade. Jag ville dela med mig av det jag tyckte var bra till andra.« (BS39)

»Det var mest jag och pappa som tittade. Han brukade titta på Lilla huset på prärien med mig och han fällde alltid en liten tår i slutet. Jag tror att han tyckte det var jättebra.« (BS38)

En del barnprogram på 1970-talet blev uppskattade även av ungdomar och vuxna som inte hade småbarn att dela glädjen med. »Pippi Långstrump såg jag och uppskattade trots att jag var lite äldre«, minns en brevskrivare (BS29), och en annan minns Sesame Street:

»Det fanns inga småbarn längre i familjen vid den tiden, men vi tittade, tonårsdöttrarna och jag. Kakmonstret, alltså! Jag älskar honom. Massa – massa – mazarin! Hoppas kaka!« (BS14)

Jag ska till sist låta en kvinna som blev mormor på 1970-talet komma till tals om barnprogrammets betydelse och låta en dåtida far få uttala sig om barnens TV-tittande.

»Ett barnprogram på den här tiden var Fem myror är fler än fyra elefanter, ett fantastiskt program som jag sett om även utan barn när det gått i repris. Jag är mycket glad att jag även följt med barnprogrammen både i radio och TV, först för min egen skull men också för barnens skull då vi haft upplevelser tillsammans som jag tror har en stor betydelse för barnen.« (BS9)

»John Blund i den tidens Caféprogram minns jag att barnen tittade på och naturligtvis en rad andra sagoprogram. Julkalendern kunde ju vara bra barnprogram. Men nog vet jag att vi ibland sa nej till barnen när dom ville se det som vi inte ansåg riktigt bra för dem. Sena kvällar skapade trötthet när skoldagen tvingade upp dem. Jag tror dock att TV:n aldrig riktigt trängde undan lek och annat skoj man hade med kamraterna. Men visst drog Westernserierna ibland hem ungarna från lekar på gården. Och nog lekte man ofta sådant som visades i TV. 'Larmet går' med brandbilar och poliser var en kul lek som hade sin upprinnelse i TV-program.« (BS17)

Informanternas minnen speglar hur barnen har fått ett större utrymme i såväl den offentliga som den privata sfären under 1970-talet. Förutom skolan växte nu daghem och fritidshem fram som tog hand om barnen på dagarna, och när de kom hem kunde de ta del av televisionens utbud av välgjorda barnprogram. Ofta skedde det tillsammans med syskon eller föräldrar, men många barn såg också barnprogrammen ensamma. »Det var ju bra barnvakt, det var bara att slå på den där så satt dom ju där. Så kunde man göra annat under tiden«, berättar Kenneth. Men att barnen skulle få se sina barnprogram tycks de flesta ha varit eniga om. Det var verkligen inte bara de vuxnas, utan också barnens TV.

Radiolyssnande i flerkanalsamhället¹

Detta och nästföljande kapitel ska handla om nutid, som jag låter inkludera både 1980-talet och första hälften av 1990-talet. Det är så långt mitt material sträcker sig.

Etermediemonopolet är brutet och publiken kan i allt högre grad välja att lyssna på helt andra utbud än det som det »gamla« public service-monopolet erbjuder. Radiomonopolet bröts redan 1979 när försöksverksamhet med närradio – ett slags föreningsradio – startade på en rad olika platser och permanentades några år senare. Hösten 1984 sänder 700 organisationer närradio från ett femtiotal orter runt om i landet. Religiösa organisationer utgör en viktig sändargrupp.² När 1990-talet börjar har antalet orter som sänder närradio tredubblats.³ Snart kommer också privat kommersiell lokalradio där reklam tillåts. Från 1993 kan radiolyssnarna välja mellan många olika kanaler, och reklam blir då tillåten även i närradio.⁴ Då är också TV-monopolet brutet sedan en tid tillbaka (se kapitel 10).

Överhuvudtaget karakteriseras 1980-talets medieutveckling av en kraftig expansion, det gäller inte bara etermedierna utan också dagstidningar och specialtidningar om hem och hushåll, teknik, data, ekonomi med mera.⁵ Det är konjunkturuppgång och reklammarknaden ökar. »Massmediesektorn blev under 1980-talet som samhället i övrigt mera marknadsinriktad.«⁶ Jag citerar en skribent om tidsandan:

En uttalad högkonjunktur med överhettning på arbetsmarknaden, kraftiga företagsvinster, stigande börskurser

och fastighetsvärden – allt under fortsatt inflation – har lett till vidgade förmögenhetsklyftor och ökade inkomstskillnader – inom den offentliga sektorn orsakad av eller manifesterad i en friare lönesättning. Till denna »tidsandans krumbukter« hör inte endast ett ökat intresse för tekniska och ekonomiska studier utan också mer spektakulära inslag i den »yuppie-kultur« med dess »finansvalpar« och andra »lyxlirare« som florerar i storstäderna.⁷

Men när 1990-talet börjar råder det lågkonjunktur. Det blir finanskris och landet har en statsskuld på mer än tusen miljarder kronor. Arbetslösheten skjuter i höjden och når nivåer som bara ett årtionde tidigare ansågs helt otänkbara. I mitten på 1990-talet är cirka en halv miljon människor arbetslösa, ungdomar är särskilt hårt drabbade. Klyftorna i samhället har ökat. Medierna rapporterar om politiker som roar sig med skattebetalarnas pengar, och om ofattbara fallskärmsavtal för ledarskiktet inom såväl privata som offentliga sektorer av samhället. Detta sker medan stora grupper av medborgare knappt får ihop till den dagliga livsföringen och medborgerliga verksamheter som sjukvård, äldreomsorg och skola får indragna resurser och tvingas till sparåtgärder och nedskärningar. Människors tilltro till regering och riksdag blir allt mindre, visar studier.⁸

Den personliga tilltron till framtiden har också förbytt i pessimism. På 1950-talet – då samhället var på frammarsch – svarade bara 26 procent av dem som tillfrågades att de hade framtidsplaner som inte blivit förverkligade, nu menar 71 procent att det är så. Det man är mest besviken över är arbete, utbildning och ekonomin.⁹

Sverige har blivit ett mångkulturellt samhälle med en miljon invandrare och flyktingar. Befolkningen har också ändrat sig i andra avseenden jämfört med hur det var i radions barndom. Då var det ett barnrikt samhälle, idag ett pensionärssamhälle.¹⁰ Sveriges befolkning har åldrats, men många radiostationer vill helst ha en ungdomlig publik.

Kvinnor och män är yrkesarbetande i praktiskt taget lika stor utsträckning, även om det är vanligare att kvinnor arbetar deltid. Många arbetar inom vården.¹¹ Det talas ibland om familjens upplösning, och visst har skilsmässorna ökat och de ensamma mammorna blivit fler.¹² Men familjen i någon form är fortfarande en mycket starkt institution även om något färre lever i parrelation idag än tidigare, menar en forskare som noggrant studerat statistiken.¹³

Radioutbudet

Radioutbudet är mångdubblat. I slutet av 1980-talet steg sändningstiden för närradio från 700 timmar per vecka till 5 600 timmar,¹⁴ och sedan har den ökat ytterligare. Dessutom har alla kommersiella lokala radiostationer tillkommit. Sveriges Radio har också kraftigt ökat sitt utbud,¹⁵ främst genom tillkomsten av en fjärde radiokanal, P4. Det blir lokalradiostationernas egen kanal, utbyggnaden sker successivt under några år, men 1989 är P4 fullt utbyggd med 25 lokalradiostationer.¹⁶ Vid mitten av 1990-talet finns det dessutom ett åttiotial privata kommersiella radiostationer med reklamrättigheter samt ett mycket stort antal närradiostationer, som också får sända reklam.¹⁷ Det är det lokala som dominerar radioutbudet.

Men det lokala är inte alltid särskilt lokalt, utan oftare globalt. En annan förändring i utbudet som helhet, eller snarare en ökad tendens eftersom det inte innebär något totalt nytt, är nämligen internationaliseringen, huvudsakligen en anglo-amerikanisering. Det är radions musikutbud som står för denna tendens. Både de privata närradiostationerna, i varje fall de mest aktiva, och P4 har satsat mycket på utländsk musik. »Samma mönster har observerats i många andra länder: en framgångsrik lokal radio domineras av pop och rock, blandat med nyheter. Den svenska radion håller i denna mening på att amerikaniseras.«¹⁸

Radioinnehav

Stereoanläggning med radio, kassettradio och freestyle blir vanliga på 1980-talet. Överhuvudtaget ökar försäljningen av all slags hemelektronik kraftigt med 1980-talets ekonomiska uppsving.¹⁹

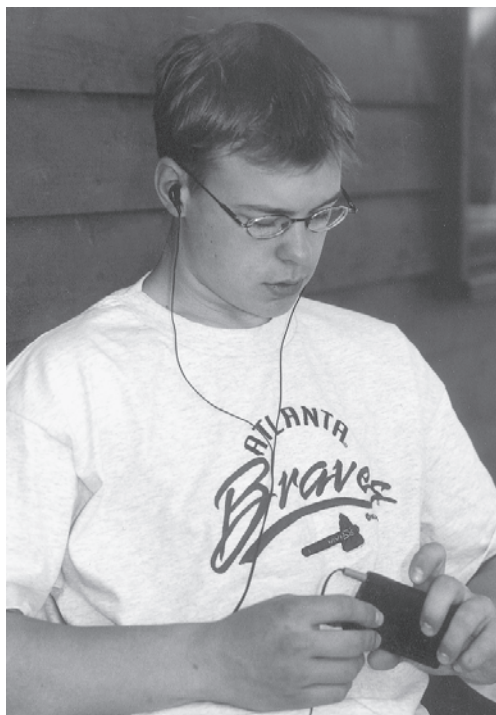
Radiopparaterna är ofta i svart plast och har två högtalare, inbyggda eller löst påkopplade till ett radio- och kassettdäck.

Bergsprängare blev en folklig beteckning för en bärbar radio med kraftigt ljud.

Stereoanläggningarna har stora lösa högtalare som varierar i form och utseende. De ska placeras symmetriskt en bit ifrån varandra så att stereoeffekten blir bra. I början på 1990-talet har en bred majoritet av hushållen (69 %) en stereoanläggning där radio ingår.²⁰ Informanterna berättar att de har sådana anläggningar i sina vardagsrum och tonårsbarnen kan ha en på sina rum. Snart blir den gammaldags skivspelaren, som ofta hörde till anläggningen, kompletterad eller utbytt mot en modern CD-spelare. 1993 har varannan medborgare tillgång till en CD-spelare av något slag.²¹

På 1980-talet ser man ofta unga människor gå runt med en svart avlång låda som det kommer musik ur. I folkmun kallas den bergsprängare med tanke på den ljudeffekt som den kan åstadkomma. Försäljningsstatistiken visar att det säljs en halv

En freestylerradio påminner om forna tiders kristallmottagare.

miljon kassettradioapparater varje år under hela 1980-talet.²² 1993 har två av tre hushåll (65 %) en kassettradio, men alla dessa är inte av bergsprängarmodell, det kan också vara frågan om små, enklare modeller.²³

Freestyle är en mycket liten portabel apparat som man kan spela upp musik på och ibland också lyssna på radio ur. När den slår igenom blir det ganska tyst, eftersom man lyssnar med hörlurar. Den börjar slå igenom först i mitten på 1980-talet då den årliga försäljningen närmar sig en halv miljon.²⁴ I början på 1990-talet har halva befolkningen tillgång till freestyle,²⁵ och överallt ser man lyssnande unga människor med små hörlurar som avslöjar vad som pågår. Joggare, bussresenärer, på-stan-vandrare och lärläsare lyssnar på musik i sina freestyle-apparater. På tåget mellan Uppsala och Stockholm, där jag pendlade i många år, lyssnar ungdomar på sin musik, ofta med medhavd musikkassett eller CD, och svaga dunka-dunka tränger ut från deras apparater. Lite äldre människor försöker få in radions nyhetssändningar eller kanske lite klassisk musik. De sitter ofta och skruvar på inställningen, för det är inte helt lätt att få bra lyssningskvalitet. Det ligger nära till hands att se en parallell till radions barndom då man i hörlurar lyssnade på en kristallmottagare, som också kunde vara mycket liten (se kapitel 3). Men då fick man sitta still och lyssna andäktigt, nu lyssnar man samtidigt som man sysslar med något helt annat. Att inte bara ungdomen kan ha glädje av en freestyle berättar en kvinna i sextioårsåldern om.

»En batteridrivnen radio bär jag med mig överallt. Den gav jag egentligen till min man. Det är redan en hel del år sedan och jag minns att jag tänkte när jag såg den i affärsfönstret: Nu äntligen, kan han lyssna alldeles för sig själv och jag behöver inte höra på alla hans sportprogram. Den var mindre än en plånbok, och plattare, och med en propp för vardera örat. Den lycklige mottagaren har möjligen använt den två gånger. Men jag – jag älskar den! Jag kan promenera och lyssna, cykla och lyssna, läsa och lyssna, sy och lyssna, somna och lyssna – nästan.» (BS14)

Hushållen har oftast många radioapparater. Det visar statisti-

ken²⁶ och det berättar praktiskt taget alla informanter om. »Idag har vi radioapparater i alla rum. Det gör sju stycken i huset, plus i bilen, i garaget och i tvättstugan«, skriver en kontorsarbetande kvinna med tre barn (BS27). Riktigt så många apparater berättar inte var och en om, men att radioapparaterna är flera, utplacerade på olika ställen, råder inget tvivel om. Det gäller oavsett samhällsklass, och såväl för familjer som för många ensamstående, åtminstone i någorlunda aktiva åldrar. »Vi har ett antal radioapparater. En i garaget, en i bilen, en i min yngsta datters rum, en på övervåningen, och en i vardagsrummet«, skriver en lärare i yngre medelåldern. »Vi äger flera musikanläggningar, radio finns i alla rum«, skriver en medelålders arbetare som också berättar om bilradio (BS24). »Radioapparaterna är placerade i kök, sovrum, kontor och vardagsrum tillsammans med band och skivspelare«, skriver en pensionerad ensamstående man (BS3).

Att hushållen ofta också har olika slags radioapparater är uppenbart.²⁷ Här ytterligare en röst om detta. Det är en pensionerad kvinna som berättar.

»Radion från 60-talet hänger fortfarande med och är inbyggd under ett överskåp i köket. För övrigt finns radio i våra två bilar, i vardagsrummet inbyggd i en stereospelare, och i husvagnen. Vi har också tre portabla apparater i vår ägo.« (BS20)

Radiolyssnandet

I mitten på 1980-talet lyssnar drygt tre fjärdedelar av befolkningen dagligen på radio, den genomsnittliga lyssnartiden är 2 1/2 timme. P₃ är den ojämförligt mest avlyssnade kanalen med 67 procent av befolkningen som lyssnare, P₁ lockar 13 procent och P₂ 1 procent. Yngre fördrar nästan helt P₃, medan många äldre människor – ibland eller helst – lyssnar på P₁. Av pensionärerna lyssnar 36 procent på denna kanal en vanlig dag.²⁸

Lokalradioutbudet, som då ännu finns i P₃-kanalen, har blivit

populärt att lyssna på. Underhållning, lätt musik, riksnyheter och sport samlar också många lyssnare. Samhällsprogram, program om vetenskap med mera får betydligt färre lyssnare, liksom den seriösa musiken. Radioteatern, som en gång var en omtyckt och upplevelseberikande genre, ligger i botten med bara 1 procent av befolkningen som lyssnare.²⁹

En viktig skillnad i upplevelse och engagemang mellan kanaler kan nu befästas i lyssnarstudier:

P1-lyssnandet har en klart högre kvalitet än det stora och omfattande P3-lyssnandet. P1-programmen söker man upp, lyssnar på från början till slut utan störande bredvidsysselsättningar och med en förhållandevis stor uppmärksamhet, medan P3-programmen har ett lyssnande som är av mer tillfällig karaktär och ofta flyktigt och splittrat.³⁰

Jag ska återkomma till detta. På 1990-talet blir lyssnandet ännu mer komplext. P4-kanalen har blivit »en ny stor vardagskanal»,³¹ och privat kommersiell lokalradio får stora lyssnarframgångar hos publiken. Radiolyssnandet har i stor utsträckning blivit lokalt. Hösten 1996 registreras, för ett genomsnittligt dygn, att 39 procent av befolkningen lyssnat på P4 och 31 procent på olika privata lokala radiostationer, 16 procent på P3, 13 procent på P1 och 2 procent på P2.³² Ungdomar och unga vuxna lyssnar idag nästan inte alls på P1. Det gjorde de inte heller på 1980-talet då de föredrog P3, men idag lyssnar många unga hellre på de lokala privata radiostationerna, Energy, Radio RIX, Radio FM, Radio City, Gold 10 med flera. Dessa stationers lokala prägel är dock minimal, det handlar mest om ett musikutbud som distribueras lokalt. Äldre vuxna och pensionärer lägger nästan hela sitt lyssnande på Sveriges Radios kanaler, P4 och P1, allra mest på P4.³³ P4-stationerna sänder en hel del musik, men de har en tydlig lokal profil, med nyheter, evenemangstips, sport och lokala pratprogram.

Dessa förändringar innebär dels att människor i allt större

utsträckning lyssnar på olika radio, dels allt större generationskillnader i radiolyssnandet. Kommersiell radio lockar de unga, men ju äldre man är desto mer föredrar man public service-radio.

En annan förändring är att många växlar mellan kanaler under dagens lopp. Redan på 1980-talet kunde man iaktta att kanalväxlandet började öka, en hel del lyssnare valde olika kanaler vid olika tillfällen.³⁴ Detta har ökat ytterligare under 1990-talet,³⁵ och det är också något som informanterna berättar om.

»Jag brukar ha på endera Radio 1 eller Radio Uppland, som jag också lyssnar på, sen 105, Livets ord, dom sänder bra musik. Sen är det Stockholm, 107,1 med bara 50- och 60-talsmusik.« (Roine)

De många kanalerna har samtidigt gjort det svårare för lyssnarna att veta vad de lyssnar på. »Nu när det finns så många kanaler blir det för mycket att hålla reda på« (BS15); »Det blir ofta musik men jag vet inte vad det är för kanal« (Kristina).

Den kanske största förändringen från en förgången tid med en enda radiokanal är nog ändå de situationer i vilka man lyssnar på radio och sättet på vilket det sker. När informanterna berättar om sitt radiolyssnande idag är det självklart att lyssnandet sker på många olika platser och är en del av andra aktiviteter. Lyssnandet är också i stor utsträckning individualiserat och var och en bestämmer helt över vad han/hon ska höra på. Som alltid finns det förstås undantag.

Jag ska nu låta informanterna få komma till tals och beskriva sitt radiolyssnande idag. Jag börjar med två kvinnor som får beskriva en vanlig lyssnardag. Den första kvinnan är sjuksköterska och den andra arbetar i ett storkök. Båda är medelålders.

»Vi har en radio i varje rum, inklusive köket. Vi vaknar till klockradio varje morgon 06.30, P1, fortsätter lyssnandet i köket tills vi går till jobbet. När jag kommer hem sätter jag på P1 direkt, lyssnar då på dagens nyheter. När de börjar upprepas kopplar jag över till P2 och om musiken där inte faller i smaken blir det Classic Radio, eventuellt P3 eller P4, ibland Radio Q. Lördagar lyssnar jag på Godmorron världen och Radio Ellen eller P2.

Sällan numera lyssnar jag till radioteater. Kanske är det tidsbrist eller så är det för att jag aldrig handarbetar nuförtiden.» (BS21)

»Min klockradio går på 5.45 på Ettan de dagar jag ska ut och jobba. Då är det morgonandakt, en bra början på dagen. Radion i köket går sedan mest på Trean eller Fyran. Det finns så många lokala program att det är svårt att hålla reda på dem. Pontus Enhörning och hans kollegor roar mig. Så nyheter och väder. Radion i bilen lyssnar jag på, på väg till jobbet i ett storkök på ett sjukhem. Där lyssnar vi sedan på Svensktoppen med mera.» (BS19)

Radio på morgonen och i sängen på kvällen

»Vid sängen har jag en klockradio så att jag kan både vakna och somna till musik«, skriver en informant (BS23) och många andra bekräftar denna användning av radion. Valet av kanal kan variera – även om P3 är den kanal som de flesta nämner – men mönstret går igen, radion vaknar man till, den fungerar antingen som väckarklocka vid sängen eller också sätter man på den till morgonbestyren. »Jag väcks av klockradion och av Tomas Tengby« (BS25); »På morgonen sätter jag på radion direkt, sedan går den på kanal 3 tills vi åker till jobbet« (BS32); »På morgonen blir det lite nyheter och morgoneko innan vi tillsammans far till arbetet« (BS17). Lyssnarstatistiken visar också tydliga lyssnartoppar på morgnarna,³⁶ nu på 1990-talet väljer de flesta olika lokala radiostationer, antingen P4:s eller de privata. Men en som alltid sätter på P1 är Klas, som blivit pensionär. Han är morgontidig och han börjar lyssna i sovrummet på övre våningen och sedan går han ner och sätter på radion både i köket och i vardagsrummet. Han vill kunna höra vart han än rör sig i lägenheten. Så kokar han kaffe och hämtar in tidningen och så fortsätter han att lyssna på P1 under förmiddagen. Andra informanter berättar också om att det är P1 de vill höra på morgonen, exempelvis Anna som vill få med sig nyheterna innan hon går till sitt biblioteksarbete.

Det sena kvällslyssnandet är inte lika utbrett, visar lyssnarstatistiken,³⁷ men flera informanter berättar ändå om hur de gärna lyssnar på radion strax innan eller när de krupit ner i sängen. »För det mesta ligger jag och lyssnar på Karlavagnen innan jag somnar« (BS15); »Det sista jag gör på kvällarna, vid sidan om läsning av en bok eller annat, är att lyssna på P1. Kanske någon repris, Vetandets värld, eller sena nyheter klockan 22 eller 23« (BS17).

Om morgonlyssnandet är något som man gör varje dag, så kan det sena kvällslyssnandet vara något som man ägnar sig åt ibland.

Radio till arbetet

Det är ganska vanligt att informanterna berättar om att de lyssnar på radio i bilen på väg till och från jobbet – »jag lyssnar varje morgon och eftermiddag när jag kör de två milen till stan« (BS25) – och om radiolyssnande till själva arbetet. Jag börjar med några röster från brevminnena. Först ut är en manlig arbetare i medelåldern:

»Jag går upp 05.00. Frukost med tidningsläsning. Jag börjar mitt arbete kl 06.48 i Skillingaryd, vi har 4 mil dit från Jönköping. På bilradio brukar vi lyssna till lokalradion, P4. När jag börjat jobba åker radion på. I hörselkåporna finns en radioanläggning installerad. Ibland vid omställningar av maskinerna är det svårt med koncentrationen för radiolyssning, men många gånger är det ett trevligt sällskap. Vi kan lyssna till P1, P4 och P3. Först blir det P4, där brukar de tipsa om lokala arrangemang före klockan 7.00. Så blir det nyhetstimmen i P1. Klockan 07.45 Kulturnytt, sedan Studio 1 och Tendens. Klockan 11 blir det P4 Nyheter, klockan 12.05 P1 med Ekonomiekot och Ekot.« (BS24)

Informanten är metallarbetare och kör kurvstyrda svarvautomater, och han är ett exempel på en politiskt och fackligt aktiv arbetare som lyssnar mycket på P1-kanalens samhälls- och kul-

turprogram, och som tycker om klassisk musik. Andra berättar om hur de föredrar populärmusik som bakgrund till sitt arbete. Det gör bland annat en ung kvinnlig spårvagnsförare och en dito växeltelefonist.

»Idag lyssnar jag mer på radio än när jag växte upp, mest på mitt arbete och där är det City 107,3 som gäller. Radion betyder en hel del, främst på mitt arbete, då det blir trevligare med bra musik.« (BS33)

»På arbetet lyssnar jag på svag volym hela dagen, som bakgrundsskval. Är det något intressant höjer jag. Det får inte vara för högt eftersom jag är växeltelefonist.« (BS32)

Att ungdomar lyssnar på musik till läxarbetet har de flesta föräldrar fått lov att acceptera. Men också de vuxna generationerna berättar nu om hur de kan lyssna på radio och samtidigt syssla med något skriv- eller läsarbete. »På arbetet när jag förbereder lektioner då lyssnar jag gärna på de nya klassiska kanalerna, som inte fordrar något engagemang, men eliminerar alla biljud från fläktar och dylikt«, skriver en kvinnlig lärare (BS14), och en manlig dito berättar detsamma: »Det är då jag sitter med egna uppgifter på mitt kontor på skolan som jag kan lyssna. Vid dessa tillfällen lyssnar jag nästan uteslutande på P1. Detsamma gäller hemma när jag sitter vid datorn« (BS17).

Aktivt P1-lyssnande och passivt underhållningslyssnande

Som jag redan nämnt visar lyssnarundersökningarna på ett aktivt P1-lyssnande medan P3-lyssnandet mer har formen av slö-lyssnande. Det senare gäller förstås också andra kanaler som lägger tyngden vid populärmusik och lättsamt prat. »De lokala radioprogrammen har numera övertagit merparten av mitt lyssnande«, skriver en manlig informant, »men jag är idag ingen aktiv radiolyssnare« (BS10). P1-lyssnandet skiljer sig klart från annat lyssnande, det är ett mer intresserat och engagerat lyssnan-

de och informanterna berättar mycket uppskattande om programmen och vad de ger dem.

De som gärna lyssnar på P4-kanalen med den lokala profilen har inte så mycket att säga om sitt lyssnande, det bara finns där. Trots att de inte enbart får musik, utan också en hel del information med lokal prägel, konstaterar informanterna ofta helt kort att »Det är mest P4 – Radio Stockholm – som är på för det mesta« (BS5); »För det mesta lyssnar vi på P4« (BS23). Kenneth, som är elektriker och har ett rörligt jobb, har alltid P4 på i bilen och så tar han med sig en radio till bostäderna och andra platser där han gör sina elinstallationer. Han förklarar varför hans lyssnande måste vara passivt. »Upplandsradion är perfekt«, säger han, »jag vill ju inte lyssna till en massa föredrag. Radion måste bara gå, jag har inte tid att lyssna på den. Jag kan inte stanna för att lyssna på det mest intressanta, jag kanske måste springa och hämta grejer då.«

Innan jag går över till P1-lyssnandet, ska jag ge ytterligare ett par exempel på berättelserna om underhållningslyssnandet. Båda, en man och en kvinna, är i yngre medelåldern och har barn och arbete att sköta, så det blir inte så mycket tid över för uppmärksam och radiolyssnande.

»Jag lyssnar när jag håller på med något praktiskt som diskning, snickeri, målning etc. Då väljer jag i första hand P3, men om de inte spelar musik blir det ofta någon närradiokanal som spelar rock och list-musik. Jag är inte speciellt förtjust i BIG, City Radio, Studentradion, etc., och brukar bara orka ha dem på någon timma.« (Man, BS31)

»Jag knäpper ganska ofta på radion men lyssnar ganska lite. Det växlar vilken kanal det blir, jag rattar in kanalerna. Aldrig P1 eller P2. Aktivt lyssnar jag nog nästan ingenting kan jag säga. Det har blivit så.« (Kristina)

När barnen blivit vuxna får informanterna ofta mer tid att lyssna uppmärksam. De som berättar om ett mer engagerat P1-lyssnande är följaktligen i övre medelåldern eller pensionärer. »På morgonen sätter jag på P1 och den får gå praktiskt taget hela

dagen«, skriver en pensionerad kvinna som lever ensam efter makens död. »Det är så skönt att höra någon tala och programmen är ofta värda att lyssna till« (BS8). Klas, som också är pensionär, berättar likaså om hur han på dagarna lyssnar på P1:

»Jag lyssnar ofta aktivt. Då vill jag sitta ner. Jag har gärna ett korsord bredvid mig eller en bok som jag slöläser i. Men 75 procent av koncentrationen ligger på radion.«

Den som kanske allra mest entusiastiskt skriver om P1 är dock en kvinna i yngre medelåldern.

»Jag lyssnar helst och mest på P1, ett underbart och rikt utbud! Andliga sånger ger mig frid och hopp, Radio Ellen glädje och styrka, Klarspråk, Vetandets värld, Trädgårdsdags med mera, är en rik källa att ösa ur.« (BS30)

Det kanske kan tyckas en aning orättvist att jag här har framhållit P1-lyssnandet. Att så pass många informanter talar uppskattande om just denna radiokanal kan ha olika förklaringar. Dels är många av mina informanter idag lite äldre och statistiken visar att P1-lyssnaren vanligtvis är över 45 år.³⁸ Samtidigt finns det, som också representativa studier visar (se ovan), en skillnad i upplevelse mellan P1-lyssnande och lyssnande på andra kanaler. P1-lyssnandet är mer aktivt och omtalas med större engagemang. Det är väl inte osannolikt att dessa lyssnare i allmänhet får djupare upplevelser och större programbehållning. »Det förvånar mig varje gång hur mycket intressanta program det finns«, skriver en kvinna som bara då och då lyssnar på P1 (BS14). Det är också de P1-lyssnande informanterna som starkast framhåller radions betydelse för dem. »Idag upplever jag nog radion som den viktigaste delen av det som sänds i etern«, skriver en yrkesaktiv man (BS17), och andra utvecklar betydelsen. Jag låter här ett par pensionärer få komma till tals.

»Vad radion betyder? Det är så enormt mycket som uppfyller mig av känslor, det är svårt att finna ord. En frihet. Kunskap. Att lära känna hur andra människor lever, få kunskap om religion, historia, länder. Allt sätter fantasin i rörelse.« (Kvinna, BS9.)

»Den omedelbara kontakten med det som sker nationellt och

internationellt. Hålla sig ajour med det som händer. Radion blir mer och mer central.» (Klas)

Annat lyssnande beskrivs ofta utan framhållande av upplevelsen eller att man helt enkelt säger att radion inte betyder så mycket. »Vi lyssnar mycket på radio hemma, den står nästan alltid på. Det blir mest P3, bland annat program som Morgonpasset och Tracks. Ibland lyssnar jag även på Svensktoppen i P4« (BS33). »Jag kan inte peka på någon speciell upplevelse, radion idag en självklarhet« skriver en lokalradiolyssnare (BS22), och Kristina, som oftast rattar in olika kanaler med musik, svarar så här på min fråga om vad radion betyder för henne:

»Inte mycket, det gör den inte. Jag saknar den inte om vi är borta tre veckor. Musik är viktigt, men det kan jag lyssna på på band. Neej, radion är inte speciellt viktig. Radion är sällskap och förströelse. Det är sällskap för det blir tyst om jag är ensam hemma. Men jag lyssnar inte direkt, utan det blir bara ett ljud.«

Radio medan man sysslar med annat

När människor ska berätta om sitt nutida radiolyssnande blir det, som vi sett, oftast också en berättelse om andra sysslor och aktiviteter. Radiolyssnandet är en sekundäraktivitet, något som sker samtidigt med att man gör något helt annat. Det är dessa andra aktiviteter som är primära, de som man måste, vill och planerar att göra, medan radiolyssnandet sker om det passar in som bisyssla. Detta är i och för sig inget nytt, forskningen visar att redan i mitten på 1970-talet var det allra mesta av radiolyssnandet en andrahandsaktivitet, ofta tillsammans med någon nödvändig syssla, som hushållsarbete eller yrkesarbete. De allra flesta (71 %) uppgav då att de hade radiolyssnandet som bisyssla eller att de bara lät radion stå på utan att egentligen lyssna alls (19 %).³⁹

Jag har redan låtit informanterna berätta om lyssnande till morgonbestyren, radiolyssnande i bilen på väg till och från ar-

Radiolyssnandet har blivit en sekundäraktivitet.

betet och lyssnande under arbetet. Flera, särskilt kvinnor, berättar också om hur de gärna lyssnar på radio medan de utför diverse hushållssysslor. »Idag lyssnar jag på lokalradion då jag vistas i bostaden, speciellt då jag lagar mat, bakar eller stryker tvätt«, skriver en kvinna som annars arbetar på en optisk firma (BS18). »I vardagslag lyssnar jag på P1 ungefär fyra timmar per dag när jag jobbar i köket«, berättar en pensionerad kvinna (BS20). För Anna, som är ensamstående mamma, blir det många hushållssysslor på helgerna och då har hon stort utbyte av radion, nu när hennes dotter har blivit lite större och hon kan lyssna mer ostört än tidigare. På lördagarna blir det P1 hela förmiddagarna, hon nämner Radio Ellen, Ekonomiska klubben och Trädgårdsdags. Men på söndagen klockan 11 slår hon över till P3 för att lyssna på Skriv så spelar vi. Det är inte bara för att hon vill höra det programmet, utan också för att slippa högmässan. Det händer ibland att Anna slår sig ner mitt i stöket och bara lyssnar på något i radion som fångar hennes intresse. Hon nämner särskilt programmet Dialog, ett program där ungdomar med bekymmer fått samtala med en psykolog. Det lades ner 1992, så

Annas upplevelser kan mycket väl härröra från 1980-talet.

»Ett program som jag inte hittar längre men som jag gärna skulle vilja hitta är ett där ungdomar ringde in till en kurator. Det var så levande. Vanliga människor. Jag grät många gånger när jag hörde ungdomar som ringde och berättade. Det var bland annat en flicka som ringde flera gånger, i flera program. Det blev som en hel terapi, och man fick vara med, utan repetition, ärligt och naket, inget skådespeleri. Vilken styrka och vilket mod! Tårarna rann när Margareta i programmet lyckades få henne att våga se sig i spegeln. Det var lycka! Det var gripande.«

Smala program och djupa upplevelser

»P1:s och P2:s lyssnare håller sig förhållandevis välorienterade om utbudet och har större behållning av programmen än P3-publiken«, konstaterade publikforskningen på 1980-talet.⁴⁰

Jag ska avsluta beskrivningen av radiolyssnandet med att peka på att de så kallade smala programmen kan ha en nog så intresserad och engagerad publik. Med smala program avser jag då det programutbud som sällan dagligen når mer än någon procent av befolkningen.⁴¹ Avsnittet kommer enbart att behandla riksprogrammen.

Musikradion i P2 är ett exempel på ett sådant utbud, visar lyssnarstatistiken.⁴² Men genom att mäta publikens lyssnande, inte per dag, utan inom en månads tidrymd, har man kunnat visa att betydligt fler återkommande lyssnar på musikradions program, och att musikradion betyder mycket för dem som lyssnar. »Musikradion framställs som en oas. Ord och meningar som används är källa till glädje, inspiration, harmoni, avkoppling, andningshål, berikar tillvaron, och ger inre balans.«⁴³ Musikradions lyssnare är ingen enhetlig skara av människor som är specialintresserade av klassisk musik, utan intresset för den seriösa musiken varierar. Det finns lyssnare som har musik som passion, de som har musik som tillflykt, exempelvis som tröst i en svår

livssituation eller bara som ett sätt att koppla av, och det finns rent tillfälliga lyssnare som lyssnar mest av en slump.⁴⁴ Bland mina informanter finns det flera som brukar lyssna på klassisk musik i radio, ofta nämns P2, och precis som i de studier som gjordes på 1980-talet så kan intresset för den klassiska musiken mycket väl kombineras med att man också gärna lyssnar på den lätta underhållningsmusiken. »P2 lyssnar jag till ibland när jag åker bil och P3 på lördagarnas Ring så spelar vi«, berättar en man som annars helst lyssnar på P1 (BS17). »Jag älskar klassisk musik och sena kvällar kan jag lyssna på P2«, skriver entusiasten, men hon tillägger »äldste sonen ser till att jag håller mig ajour med vad som händer i popvärlden och jag gillar punk, techno och hiphop« (BS30). Den som behöver livströst berättar att »jag hör på P2 på natten då jag inte kan sova. Det ger lite ro med musik och någon som talar ibland« (BS8).

Ett bevis på musikradiolyssnandets omfattning och betydelse var kraftiga protester från lyssnarna då programmet Opp Amaryllis hotades av nedläggning 1984.⁴⁵

Det finns självfallet många andra exempel på smala programutbud som når ut till engagerade lyssnare, det kan vara radioteater, religiösa program och speciella faktaprogram, men jag slutar här.⁴⁶

Less på skvalet

Det finns en kritik mot dagens radioutbud som är framträdande bland en del lyssnare. »Det är så mycket tröttsamma tävlingsprogram«, säger Kristina, som inte är någon P1- eller P2-lyssnare utan föredrar populärmusiken.

»Man tävlar om allt och det är inte kunskap. Det är kvittojakt, man ska spara kvitton och skicka in, och allt möjligt. Det är så långsökt. Det är människor som sjunger och gör bort sig. Det är nästan lite förnedring. Det har blivit så skrikigt, inga program alls som jag tycker om.«

Kristina är en yrkesarbetande mamma med tre aktiva pojkar och hon har en fritid som är fylld av sysslor. I en helt annan situation befinner sig den nyblivne manlige pensionär som skriver att »de lokala radioprogrammen har övertagit merparten av mitt lyssnande«. Han fortsätter.

»Men idag är jag ingen aktiv radiolyssnare. Orsaken tror jag är alla upprepningar som sker av nyheter, både lokala och riks, flera gånger i timmen. Nonsenspratet mellan låtarna stör mig.« (BS10)

Det finns också andra som är less på det de kallar »nyhetstjattet«, och på »program där folk ringer och larvar sig«, eller »på reklamen som kommer in med jämna mellanrum«, eller kort och gott på »skvalet« eller »smattret«.

Det är bra längesedan radion upplevdes som tung, högtidlig och allvarlig.

TV-tittande i flerkanalsamhället

Inom ramen för närradioverksamheten på 1980-talet (se kapitel 9) startade även försök med lokala TV-sändningar, men de strandsattes ofta efter kort tid.¹ Sveriges Television fick i stället konkurrens då försökssändningar med satellit-TV via kabel började 1985, den engelska underhållningskanalen Sky Channel var en pionjärkanal. Etableringen av kabelöverförd TV blir dock en förhållandevis långsam process.² När 1990-talet börjar är drygt 1,5 miljoner hushåll, ca 40 procent, anslutna till kabelnät och 4 procent kan ta in satellitkanaler via egna parabolantennor. Det finns då mer än 30 kanaler att välja på i satellitutbudet som helhet. De vanligaste kanalerna som de anslutna hushållen har tillgång till är TV3, MTV, Eurosport, TV4 – som till en början sänder via satellit – och Super Channel.³ Önskan om att kunna ta del av satellitutbudet har sedan ökat måttligt. Hösten 1996 har visserligen 64 procent av hushållen tillgång till satellit-TV eller kabel-TV i någon form, men nästan vart fjärde av dessa hushåll har bara valt tillgång till de svenska huvudkanalerna, SVT1, SVT2 och TV4.⁴ För övriga finns det sammanlagt ett femtiotal kanaler, men vilka kanaler de enskilda hushållen har varierar.

Utvecklingen i Sverige speglar ideologiska och ekonomiska trender i vår omvärld: avreglering och kommersialisering präglar etermedieutvecklingen i hela Västeuropa under 1980-talet.⁵

Det är dock inte satellit-TV, utan en ny inhemsk markbunden TV-kanal som blir den största konkurrenten till Sveriges Television. Det är TV4, som börjar som en satellitkanal men som efter samgående med Kinnevik får koncession för marksänd television

som ska nå hela folket. I mars 1992 startar så det nya TV4, med rättigheter att sända reklam.⁶

I förra kapitlet redovisade jag hur nutidens radiolyssnande delvis har flyttats ut från hemmen till arbetsplatserna och bilresorna. När det gäller TV-tittandet är det fortfarande hemmets borg som gäller. Och svensken är hemkär och tillbringar en stor del av dygnets timmar, framför allt kvällarnas förstås, i sin bostad. Det visar studier av folks levnadsvanor från såväl tidigt 1980-tal som 1990-tal.⁷ Här framgår också att kvinnorna ägnar betydligt mer tid än männen åt det dagliga hushållsarbetet, nästan dubbelt så mycket. Men männen utför ändå många sysslor som gäller hemmet och familjen, och de vuxna kvinnorna och männen uppger att de har ungefär lika mycket fritid, både inom hemmets väggar och utanför.⁸ Dagens kvinnor har på ett helt annat sätt än i seklets barndom ett eget utrymme för fritid.

TV-utbudet

Inte bara radio- utan också TV-utbudet är gigantiskt. I slutet av 1980-talet gav basutbudet i satellitkanalerna 700 nya TV-timmar per vecka, sex gånger mer än Sveriges Televisions samlade utbud.⁹

För att kunna ta del av satellitutbudet måste hushållet vara kabelanslutet eller ha en parabolantenn. Hela befolkningen kan numera se Sveriges Televisions båda kanaler, SVT1 och SVT2, samt TV4. Halva befolkningen ser ut att nöja sig med detta markburna utbud. Den andra halvan av befolkningen kan se TV3 och Kanal 5, runt 40 procent kan se Eurosport, TV 6 och ZTV, var tredje kan se MTV, men sedan minskar andelarna som kan se olika kanaler kraftigt. Betalkanaler som Filmnet och TV 1000 kan bara 6 procent av befolkningen se.¹⁰

När det gäller innehållet är reklamen något helt nytt för publiken. Sveriges Television är liksom tidigare reklamfri, men TV4 och satellitkanalerna har reklam. Som på radiosidan har det skett

en internationalisering av innehållet, men det är inte musiken utan fiktionsutbudet som svarar för detta. Det är särskilt satellitkanalerna som står för en stor andel utlandsproducerat innehåll, det mesta kommer från USA.¹¹

Även Sveriges Television ökar sin sändningstid på 1990-talet (på 1980-talet ligger den kvar på samma nivå som på 1970-talet). I procent utgör det informativa utbudet, det vill säga nyheter och andra faktaprogram, den största enskilda kategorin såväl under 1970-talet som under 1980- och 1990-talet. Hälften av den tiden står nyhetssändningarna för. Utbildningsprogrammen är också en stor kategori, men publikmässigt är detta en smal sektor som vänder sig till specifika målgrupper. Fiktionsutbudet seglar på 1990-talet upp bland de största kategorierna. Sändningstimmarna för seriefiktionen ökar då kraftigt. Det gör också sändningstimmarerna för underhållning, även om andelen underhållning i utbudet som helhet inte ökar nämnvärt. Ännu mer markant är ökningen av blandprogrammen, till exempel caféprogrammen, Go'morron och Hemma.¹²

TV-innehav

Redan i början på 1980-talet har de flesta hushåll skaffat färg-TV, i mitten på decenniet har 90 procent av befolkningen färg-TV i sina hem.¹³ De flesta har då bara en enda TV-apparat, även om allt fler hushåll skaffar sig flera mottagare. 1996 har över hälften av hushållen två, eller ännu flera, TV-apparater.¹⁴ En gammal TV kan bli kvar i hemmet när en ny modell införskaffas, precis så som det tidigare var med radion: »När vi köpte en ny TV så blev den första kvar och hamnade i sovrummet. Den var inte riktigt bra, men alldeles för bra för att slängas« (Kenneth).

Men kanske ännu oftare skaffar man flera TV-mottagare för att undvika familjekonflikter och för att tillfredsställa olika programsmaker. Det berättar i alla fall informanterna om. »Vi har faktiskt en TV på varje våning«, skriver en kvinna lite ursäktan-

de, »eftersom min man är sportfåne och jag helt ointresserad« (BS25). I karakteristiken över det svenska kynnet brukar rädsla för konflikter ingå,¹⁵ och nog tycks TV-tittandet i flerkanalsamhället ha blivit en utmaning för många familjer som man löser genom att skaffa flera apparater.

»Vi skaffade två TV-apparater i slutet av 1980-talet, för annars blir vi ovänner. Vi har en i gillestugan och en där uppe.« (Bertil)

»Vi har tre TV i hemmet så det finns valmöjligheter. Ingen slåss och ingen behöver slötitta på ett program bara för att TV:n är upptagen.« (BS27)

Informantberättelserna vittnar om att barnen fått allt större inflytande i familjerna. Barnen som maktfaktor i hushållen utnyttjas av reklammarknaden, och studier visar att barnen spelar en viktig roll för familjers köp- och konsumtionsbeslut.¹⁶ I en del familjer får också barnen en alldeles egen TV. Så är det exempelvis hemma hos Roine, rörmokare till yrket. »När ungarna blev större fick dom var sin TV på sina rum«, berättar han, och så förklarar han att det innan dess var svårt att jämkä ihop hans egna och fruns tittarpreferenser med barnens. Frun och han kunde »ge och ta«, men »det var värre med ungarna«.

När vi nu skriver 1990-tal har också fjärrkontrollen slagit igenom, de flesta hushåll (93 %) har TV med fjärrkontroll.¹⁷ Då slipper man resa sig ur fåtöljen när man ska byta TV-kanal, och det som kallas zapping – snabbväxling mellan kanalerna – blir möjligt. Det är något som särskilt barn och ungdomar gillar att göra.¹⁸ Det är i ganska få familjer som gamla patriarkala familjemönster lever kvar. På en fråga om vem som bestämmer över fjärrkontrollen i hushållet, svarar nästan hälften av de tillfrågade »ingen särskild«, medan resten av svaren fördelar sig ungefär lika mellan mannen och barnen, och en något mindre andel för kvinnan.¹⁹

Video är en nymodighet som introducerades redan på 1970-talet men som inte attraherar hushållen förrän nästa decennium. Julen 1980 registrerar radiohandeln en kraftig ökning i försäljningen av videobandspelare. Tillgången till video i hemmen ökar

Med fjärrkontroll styr man TV:n från soffan.

sedan kraftigt: 1989 har nästan hälften av befolkningen, framför allt barnfamiljerna, video i sina hem, 1996 har tre fjärdedelar av befolkningen video. Men tittandet på video ökar inte alls på motsvarande sätt, det dagliga bruket stannar snabbt på runt 10 procent, lite högre bland de allra yngsta barnen.²⁰

Jag låter till sist en kvinna i övre medelåldern få berätta om hur det kan se ut i dagens TV-hörna i vardagsrummet, i det här fallet en modern mediehörna. Hon bor med sin man i en villa och det finns två TV-apparater i huset. »TV-tvister har vi löst med hjälp av video samt finns en extra så kallad lill-TV i sovrummet på nedre plan«, skriver hon. Hon fortsätter:

»Stora TV:n finns i vardagsrummet en trappa upp från köket. Vi har en avdelning för TV och en för sällskapligare aktiviteter. Förutom TV:n finns stereo och video samt en hel del tillbehör

placerade intill ena väggen. Framför finns bord och fyra fätöljer. Aktuella tidningar finns i närheten, liksom den trådlösa telefonen.» (BS20)

Tittandet

Under 1980-talet är folks TV-tittande så gott som helt inriktat på Sveriges Televisions (SVT) utbud, och den genomsnittliga tittartiden – knappt 2 timmar per dag – ökar bara marginellt. Detta trots en ökning av sändningstiden också hos SVT, särskilt mot slutet av decenniet.²¹ Bland barn minskar till och med tittandet, vilket kan bero på »en förändring i föräldrarnas attityder till barns TV-tittande, kanske som en följd av den allmänna debatten om TV-tittandets skadliga verkningar».²²

Men kanske barnen ser mer på video? Nej, »även om man lägger till videotittandet kommer man inte upp i samma nivå som under 1970-talet».²³ Det är nog snarare de yngsta barnens vistelse på daghem, skolbarnens eftermiddagar på fritidshem och barnens organiserade fritidsaktiviteter som gör att tittartiden minskat. På 1980-talet sker en omfattande utbyggnad av daghems- och fritidshemsverksamheten,²⁴ och studier visar att barn också deltar i många andra organiserade aktiviteter, som fotboll, bandy, gymnastik och musikverksamhet.²⁵ Det är i hemmen man ser på TV och barnen tillbringar mindre tid där nu än tidigare. De har lika långa dagar borta från hemmen som sina förvärvsarbetande föräldrar, och de flesta barn har sådana föräldrar.²⁶ »Vi försöker ha till rutin att äta middag när vi kommer hem och sen sätta oss och se Bollibompa», skriver en heltidsarbetande växeltelefonist med två småbarn, »sen blir det godnattsaga och läggdags» (BS32).

Med TV-spelen och datorerna kommer också ny teknik in i hemmen som tävlar med TV:n om barnens visuella intresse. Redan i slutet på 1980-talet har drygt 40 procent av 9–14 åringarna TV-spel/datorspel i sina hem, det gäller särskilt hemma hos

pojkar,²⁷ och tillgången ökar sedan ytterligare på 1990-talet.²⁸ Kristina, som har tre söner i yngre skolåldern, berättar om hur de får TV-spel i slutet på 1980-talet, och hur de tar hem kamrater efter skolan, »det kunde sitta åtta–nio pojkar och spela TV-spel. De drog in grus och sand och stenar.« Efter ett tag får äldste sonen en egen TV på sitt rum, och där får de sedan hålla till.

I områden som i slutet på 1980-talet får tillgång till satellit-TV via kabel kan man urskilja ett tydligt nyhetens behag. Men efter en tid minskar intresset, och skillnaden i tittandets omfattning mellan dem som har satellit-TV och andra blir mindre är 10 minuter. Det är likaså den »gamla« public service-televisionen som man mest tittar på.²⁹

Detta är förstas genomsnittstal som döljer stora grupp- och individuella variationer. Barn och unga är exempelvis de som lockas mest av de nya satellitkanalerna, de vill se tecknade program i Sky Channel, musik, fiktion och sport.³⁰ När den skandinaviska reklamfinansierade kanalen TV3 startar nyåret 1987/88 får den publik i alla åldrar, men särskilt bland barn och unga.³¹

Men det är när TV4 träder in på arenan 1992, som en mark-sänd svensk kanal, som TV-tittandet börjar ändras på ett mer genomgripande sätt. Den dagliga tittartiden ökar och är nu knappt två och en halv timme (140 minuter), eller nästan en halv timme längre än på 1980-talet, det är framför allt åt fiktion och nöje som man ägnar mer tid.³² I mitten på 1990-talet fördelar befolkningen sin tittartid ganska lika mellan SVT1, SVT2 och TV4, och så en ungefär lika stor restpost för övriga kanaler sammanlagt.³³

Barnens tittande fortsätter att vara jämförelsevis lågt. Det är pensionärerna som är stortittarna och som har ökat omfattningen av sitt tittande.³⁴ Idag sitter de framför TV:n i genomsnitt drygt tre timmar per dag (197 minuter) medan barnen (3–14 år) bara ser en och en halv timme (93 minuter).³⁵ Barnen skiljer sig också från de äldre genom att de har ett större intresse för satellitkanalerna, exempelvis för TV3.³⁶ Unga människor är överhuvudtaget mer benägna att ta till sig av satellitutbudet än medel-

ålders och äldre, »satellit-TV är de ungas medium«. ³⁷ 1996 visar statistiken att 15–24 åringar lägger en tredjedel av sitt tittande på Sveriges Televisions kanaler, en knapp tredjedel på TV4 och resterande dryga tredjedel på satellitkanalerna. Lite mindre tid ägnar yngre vuxna (25–39 år) åt satellitkanalerna, men det är de äldsta generationerna, de över 60 år, som är de trogna public service-tittarna och som har minst intresse för satellitkanalerna. ³⁸ Det ska dock sägas att alla åldrar ägnar sitt mesta tittande åt SVT1, SVT2 och TV4 sammantaget.

Dessa mönster framkommer också i informanternas berättelser. De yngre berättar om hur de väljer brett bland en mängd kanaler även om det oftast blir de svenska, medan de äldre berättar om hur det blir i stort sett enbart ettan, tvåan och fyran, även när de har tillgång till satellitutbudet.

»Jag såg mycket på MTV som jag använde som radio när jag läste. American football på TV3 brukade jag se varje lördag och söndag med barnen. Annars såg jag mest på TV1. I vår nya lägenhet har vi kabel-TV. De kanaler jag sett är TV 1000, FilmMax, CMT, Discovery och de vanliga fem svenska och två danska kanalerna.« (BS31, 33 år.)

»Min man och jag tittar mest på program 1 och 2. Nästan aldrig på program 3, vi blir så trötta av all reklam. Program 4 ser jag Jeopardy på.« (BS9, 68 år.)

Att reklamen, som i det sista exemplet, stöter bort äldre tittare bekräftas av studier om inställningen till TV-reklam. Drygt hälften av pensionärerna är negativa jämfört med cirka en tredjedel av de unga. ³⁹

En annan markant förändring i tittandet är att inget enskilt program längre förmår samla »hela folket« framför apparaterna så som tidigare på enkanals- och ibland på tvåkanalstiden. Som exempel på förändringarna kan nämnas Melodifestivalprogrammen som i början av 1980-talet samlar runt tre fjärdedelar av befolkningen framför apparaterna, ⁴⁰ men som tio år senare attraherar mindre än halva befolkningen. ⁴¹ I listan över de trettio mest sedda programmen från 1996 finns inget över 50 procent,

och bara fyra program har hamnat i intervallet 40–50 procent.⁴² Eftersom TV-tittandet numera mäts årets alla dagar slinker inget program undan statistiken.

Tiden med gemensamma programupplevelser är onekligen förbi, etermedierna är inte på samma sätt som tidigare en kulturell referensram som förenar folket. Nästan 90 procent av samtliga program i de svenska kanalerna (SVT 1 och 2, TV3, TV4 och TV5) har en publik på mindre än 10 procent.⁴³ Så är det för de mest sedda kanalerna idag. Fortfarande finns förstås program som bra många ser och som kan skapa gemensamma upplevelser för grupper av människor, men det är inte längre frågan om hela folket. Jag ska återkomma till några exempel, men först vill jag belysa splittringen i tittandet också inom familjens ram.

Ett allt mer individualiserat tittande

»I familjen finns det givetvis många intressen. Lilla tösen ser gärna tecknat och barnprogram, pappa tittar på sport och nyheter, mamma tittar gärna på film sena kvällar.« (BS27)

Den som berättar detta är en 45-årig kassörska och det är hon som är mamman. I hemmet finns det tre TV-apparater och »parabol på taket med alla kanaler, både utländska och givetvis Sverigeparabolen med allt vad det innebär. Vi har också video och TV-spel.« Vi får ana oss till att de tre apparaterna utnyttjas av olika familjemedlemmar. Andra uttrycker tydligare det individualiserade tittandet.

Bertil berättar om hur den 17-årige sonen kan sitta nere i gillestugan och titta på något program som han har spelat in på video, medan yngsta dottern sitter i vardagsrummet och ser på något annat program. Andra gånger är det han och frun som sitter på olika håll, exempelvis när det är sportprogram som hon inte har något som helst intresse för. »Det är mycket med TV«, utbrister han när han berättar om detta.

»På vardagarna tittar vi aldrig tillsammans«, berättar Kristina,

»det är inte så jättemycket som vi tittar på alla«, säger Roine, och Kenneth betonar att det ofta är så att han och frun ser olika program, och att dottern ser TV på sitt rum.

»Idag har vi varsin TV och kan titta på det vi vill«; »om barnen vill se något program och våra intressen kolliderar går jag till övervåningen«, berättar andra informanter (BS19 och 26). Exemplen skulle kunna fortsätta.

Det här betyder inte att man aldrig ser samma program i familjerna, det gör man också som vi strax ska se, men det markerar en förändring i TV-tittandet från ett kollektivt mot ett mer individualiserat. I slutet på 1980-talet görs en studie som visar att familjesamlingen framför TV:n oftast rör sig om bara två personer (47 % av tittandet) och att drygt en fjärdedel (27 %) av tittandet är ensamtittande. Att fyra personer eller fler sitter framför apparaten är mer ovanligt (13 % av tittandet).⁴⁴ Någon nyare studie har jag inte funnit, men det är rimligt att anta att singeltittandet ökat på bekostnad av det kollektiva tittandet.

TV-tittandet har blivit allt mer individualiserat.

Fredagskväll och lördagskväll framför TV:n

Fredagskvällarna och lördagskvällarna fortsätter dock att vara riktiga TV-kvällar hemma hos många, och då samlas i alla fall familjen. »Fredagskvällar och lördagskvällar kan vi tillsammans se på en del program min fru och jag, men annars ser vi inte på så mycket tillsammans«, berättar en 60-årig man (BS17) med vuxna utflugna barn. Hos Kristina, som nyss berättat om vardagarnas individualiserade tittande, samlas hela familjen framför TV:n på helgkvällarna. Det är hon själv, mannen och de tre pojkar, och det är i sovrummet de håller till. Där finns det TV och en stor säng med säckfåtöljer nedanför. Kristina tycker om att sträcka ut sig på sängen, om det är något program som hon inte är så förtjust i händer det att hon läser en bok eller rent av somnar. »Det är lite barnen som styr och Fångarna på fortet är så dötrist«, berättar hon.

Publikstatistiken visar också att tittandet är som högst på helgkvällarna,⁴⁵ det har det alltid varit. Men valet av TV-kanal har ändrats med tiden.

»Fredag med tvåan« och »Lördagskväll med ettan« lyder två rubriker i en publikrapport om tittandet under första hälften av 1980-talet. På fredagskvällarna är det någon komediserie, svenska nöjesprogram som Skattjakten, Nygammalt och Nöjesmaskinen, och så någon långfilm eller fiktionsserie, som lockar mest, allt i TV2. På lördagskvällarna föredrar folket TV1 med helkvällssatsningen Razzel, Gäster med gester, lite fiktion och nyheter.⁴⁶ »Det är inte ovanligt att nöjesprogrammen lockar till sig mer än 50 procent tittare under veckosluten«, skriver en publikforskare 1990, och då avser han Sveriges Televisions program.⁴⁷

Men detta förändras då TV4 börjar tävla om helgpubliken. När jag bläddrar igenom en omgång veckorapporter med publikstatistik från 1992 och 1993 kan jag lätt konstatera att programmen sällan lockar lika många som tidigare, och att lördagskvällarna blivit TV4-kvällar för många. Det är Bingolotto och Fångarna på fortet som är de stora publikdragarna.⁴⁸ »Lördagar-

na är alltså SVT:s publiksvagaste dag», skriver publikforskarna 1997.⁴⁹

Det finns andra informanter än Kristina ovan som framhåller att de ser på Fångarna på fortet för att barnen vill se det, och jag tolkar det som ett tidens tecken att barnen på ett mer markant sätt än tidigare har ett inflytande i familjerna.

»Barnens intresse styr förstås en del. Fångarna på fortet ser jag rätt ofta, inte på grund av att jag vill se det men på grund av att barnen gärna ser att vi sitter tillsammans med dem.« (BS28)

Flera informanter berättar också att de ser Bingolotto på lördagskvällarna. Leif, som säger att han alltid ser detta program, har till och med vunnit en radio för ett par år sedan, han pekar på en stor bergsprängare som står i hans kök. »Det har blivit Bingolotto nästan varje lördag sista året«, skriver en kvinna som ofta är ensam på lördagskvällarna, »det måste erkännas att TV är ett bra nöjesalternativ.« En annan kvinna framhåller programets förmåga att samla familjen:

»Loket har förmågan att ungdomarna kan sitta hemma och spela, samlas hemma hos varandra eller med föräldrar och syskon och spela tillsammans, och det är en positiv sida.« (BS15)

Bingolotto tycks dock utöva den största dragningskraften på pensionärerna. I åldrarna över 60 år ser i genomsnitt 40 procent på programmet mot bara 7 procent av ungdomarna (16–29 år).⁵⁰ Barbro och hennes man är just ett sådant pensionerat par som ser Bingolotto, hemma hos dem går alltid detta program före andra program på lördagskvällen. »Vi måste ju spela Bingolotto«, betonar Barbro. Det är något som många av deras bekanta också gör, och de har sett hur Bingolotto har satt sin prägel på sällskapslivet.

»Nu är det lättare att bjuda hem folk på fredagskvällen än på lördagskvällen då det är Bingolotto. Då går det överhuvudtaget inte, om dom inte är intresserade och ska spela själva.«

I Bingolotto får människorna möta en värld som skiljer sig från det strävsamma arbetslivet som man kanske just har lämnat bakom sig. Här är det inte slit utan tur, lycka och vinster som

gäller. Enligt en studie om svenskarnas spelvanor uppger hela 75 procent av pensionärerna att de regelbundet spelar på nummer-spel, exempelvis Bingolotto.⁵¹ Att spela på Bingolotto lockar dock inte alla äldre, utan det finns tydliga klassmönster. Hela 43 procent av äldre med låg utbildning spelar varje vecka jämfört med bara 12 procent av de högutbildade pensionärerna.⁵²

Spelintresset tycks ha ökat i vår samtid. »Det är bara Spanien och Gibraltar som kan tävla med de skandinaviska länderna vad gäller total omsättning per invånare«, får vi veta om spelstatistiken 1996.⁵³ Denna trend speglar sig också i TV-utbudet. Det finns visserligen ingen utförlig programstatistik som kan visa att spel- och tävlingsprogrammen har fått större utrymme,⁵⁴ men från 1985 till 1990 fördubblar SVT antalet underhållningstimmar i sitt utbud,⁵⁵ och på 1990-talet bidrar också TV4 med populära underhållningsprogram, bland annat Bingolotto. Att TV4 har en mycket tydlig underhållningsprofil framgår av flera studier av TV-utbudet.⁵⁶ Jeopardy i denna kanal – ett tävlingsprogram som sänds tidig kvällstid varje vardag – omnämns också av flera informanter. Klas ser det praktiskt taget varje dag och han förklarar det som lockar så här:

»Det är roligt att se vad man själv kan. Det andra är att upplägget av programmet är så kul. Det kan ändra sig på nolltid genom att insatserna betyder så rasande mycket. Sen inte minst att det är så kul att se dom tävlande, just hur dom satsar och hur fort dom trycker. Jag skulle inte alls ha hört det här om det hade varit på radion.«

Det är utan tvekan så att publiken fått betydligt fler nöjesprogram att titta på. Men en genre som fått ett ännu större utrymme är fiktionen, seriefiktionen och filmutbudet. Även detta framgår av flera studier. »Det underhållande programstoffet har ökat avsevärt mer än det faktabetonade, speciellt gäller detta fiktionen«, slås det fast.⁵⁷

Populärfiktion hellre än TV-teater

Redan under 1980-talet minskar publikens intresse för TV-teater i form av enstaka föreställningar, det är i stället utländska och svenska fiktionsserier som lockar.⁵⁸

I januari 1981 börjar Dallas sändas i svensk television och ett år senare, i december 1982, är det dags för Falcon Crest. Dynastin kommer ytterligare ett par år senare. Serierna lockar många, men tittarnas uppskattning är ganska låg när de uppmanas att sätta betyg på en femgradig skala.⁵⁹ Men när TV-ledningen bestämmer sig för att inte köpa in fler avsnitt av Dallas – bland annat efter kritikerstorm – hör så många i publiken av sig och vädrar sin ilska över att serien inte ska fortsätta, att beslutet omprövas.⁶⁰ Dallas blir en serie som fortsätter långt in på 1990-talet, men publikuppslutningen dalar efter hand. »Av Dallas såg jag den

Nils Dybeck, Helena Brodin, Per Eggers och Anders Nyström i Goda grannar.

första serien, kanske också den andra och tredje», berättar en informant, »sedan kunde jag hoppa in en gång under säsongen för att hänga med om jag var angelägen« (BS14). I början på 1990-talet är den genomsnittliga publiken 17 procent.⁶¹

Den amerikanska glamorösa populärfiktionen får snart svenska uppföljare, dock mindre glamorösa och mera vardagsbetonade. Goda grannar och Varuhuset är två sådana serier som startar 1987. En bred majoritet av folket ser åtminstone några avsnitt den första tiden, svensk fiktion lockar mer än utländsk, men stampubliken som troget följer serien blir förstås mindre. 1987 är den genomsnittliga publiken för Varuhuset 49 procent och för Goda grannar 39 procent.⁶² Anna och hennes dotter följer dessa serier, och många andra serier också, i slutet på 1980-talet. Dottern såg gärna även repriserna på dagtid, »barn är så okritiska«, fyller Anna i när hon berättar detta. Men att barn var mer uppskattande än de vuxna visar också publikundersökningarna, »publiken var stor men uppskattningen låg – utom bland 9–14-åringar, som var nöjda«, visar studierna för både Goda grannar och Varuhuset.⁶³ Kanske var det de svenska skådespelarna som lockade fler vuxna än den här tittaren:

»Svenska Dallasförsöket Varuhuset var bra för vi har så bra skådespelare i det här landet. Storyn, manuset spelar mindre roll när det framförs väl. Skådespelet är så bra.« (BS14)

På senare tid är det svenska såpopporer som Rederiet och Tre Kronor och komediserier som Svensson Svensson som lockat tittare. Det berättar informanterna om och det visar publikstatistiken.⁶⁴ Bland skolbarnen är dessa serier särskilt populära. Bland de yngre skolbarnen (7–10 år) är Svensson Svensson storfavorit. Äldre skolbarn ser överhuvudtaget helst fiktion i olika former, TV4 är här första kanal och TV-serien Tre Kronor är favoriten.⁶⁵

Men vad har hänt med det mer seriösa fiktionsutbudet, med TV-teatern som en gång kunde fånga så många? Ja idag är det inte längre så mycket som bjuds publiken. Enligt en undersökning av utbudet i de fem svenska TV-kanalerna – SVT1 och 2,

TV3, TV4 och TV5 – utgör svenska originalföreställningar av teater bara 0,02 procent.⁶⁶

Med en lite vidare definition av TV-teater som ett samlat begrepp för det litterära eller konstnärliga berättandet, i serieform eller som singelföreställningar, finner vi ett större utbud, men totalt sett är det förstås betydligt mindre än populärfiktionen.⁶⁷ Det är berättelser som Hedebyborna, Kära farmor, Tre kärlekar, Tre terminer och Den goda viljan. Många av dessa når betydligt större publik än populärfiktionen. När Vilhem Mobergs Raskens sänds i repris våren 1991, slår sig var tredje svensk (33 %) ner och tittar och uppskattningen är hög, 4,2 på en femgradig betygsskala.⁶⁸ Goda berättelser om livet kan fortfarande gripa och engagera människorna, och upplevelserna är oftast både rikare och djupare än de som populärfiktionen förmår skapa.⁶⁹ TV är vår tids folkteater, konstateras ännu i början av 1990-talet.⁷⁰ Via televisionen når sådant berättande ut till hela landet, och till alla befolkningsskikt, till skillnad från scenteatern där det finns både geografiska och sociala barriärer. Men de riktigt stora folksamlingarnas tid framför televisionens teaterscen är förbi.

Nyhets- och faktaintresset består

»Om det bara är en sak som jag skulle ha TV till så skulle jag nog välja nyheter«, säger en medelålders man jag intervjuade för en annan undersökning, och andra som deltog underströk också TV-nyheternas centrala betydelse. Nyheterna »måste man ha« men fiktionen »kan man leva utan«.⁷¹

Hos Klas börjar TV-kvällen med nyheter klockan 18.00, det kan sedan bli en stund av Sydnytt innan Rapport tar vid 19.30. Det måste han se. När jag frågar Kristina vad TV betyder för henne idag är det nyheterna hon utan att tveka först nämner: »Nyheter är viktigt för mig, jag vill gärna ha bilder. Jag ser alltid nyheter, men annars tittar jag inte så mycket.« Också andra informanter börjar gärna med att omtala nyheterna när de ska

beskriva nutidens TV-tittande. Det gäller både kvinnor och män.

»Dagens TV-tittande styrs i hög grad av tider för nyhetsprogram. Som regel startar det hela klockan 18.00.« (BS20, kvinna.)

»Idag ser mitt TV-tittande ut på det viset att jag dagligen tittar på något av nyhetsprogrammen, oftast Aktuellt.« (BS28, kvinna.)

»Nyhetsprogrammen ser jag gärna, kanske i samband med en kopp kaffe eller te, och många gånger kan jag då bli sittande kvar vid apparaten ytterligare en stund.« (BS17, man.)

Publikstatistiken bekräftar det stora intresset för nyheter bland såväl män som kvinnor. »Alla människor ser på TV-nyheterna« och »Män och kvinnor ser idag lika mycket på nyheterna« är två rubriker i en studie om TV-nyheternas publik.⁷² Men de unga är dock inte lika intresserade, visar samma studie. Överhuvudtaget är unga människor mindre intresserade av fakta och information,⁷³ de läser inte heller morgontidningar i lika stor utsträckning som äldre, en tendens som blivit mer markerad med åren. En förklaring som förts fram är att ungdomsperioden

Publiken värderar nyheterna högt. Nyhetsreporter: Nedjma Chaouche.

idag är längre än tidigare, man väntar helt enkelt längre med att bilda familj.⁷⁴ Ungdomen är också mer trendkänslig, den post-moderna tidsandans betonande av nöje och njutning till skillnad från folkhemmets bildnings- och kunskapsideal, bidrar sannolikt också till de ungas mindre intresse för mediernas fakta- och informationsutbud. Äldre generationer har vuxit upp i ett helt annat samhälle och införlivat idealet om att vara en upplyst medborgare.⁷⁵

Intresset för TV som kunskapsförmedlare och för att följa med i samhällsutvecklingen visar sig också i de medelålders och äldres tittande på fakta- och debattprogram. Det är exempelvis naturprogram och historiska program, och det är Striptease, Plus och Kalla fakta.⁷⁶ En måndagskväll i februari 1994 ser var femte person över 40 år Plus i TV2 men färre än var tionde av de unga – då har jag ej räknat in barnen, som ser ännu mindre.⁷⁷ Barbro och hennes man ser gärna faktaprogram. »Norra magasinet och Plus, de programmen är mycket bra«, understryker Barbro i samband med att jag frågar vad TV betyder för henne idag. »Den betyder mycket«, säger hon, och så börjar hon genast att framhålla dessa program som hon alltid försöker att titta på, ibland ser hon också repriserna för hon tycker att något varit så tänkvärt så hon vill se det igen.

I en studie över tankar som program kan väcka fann jag att faktaprogram, dokumentärprogram och konstnärlig fiktion var tankeväckande på ett helt annat sätt än amerikansk seriefiktion, som det finns så mycket av i utbudet idag.⁷⁸ Jag ska avsluta med ett par exempel på den höga uppskattning som en del informanter uttrycker i förhållande till just faktaprogrammen:

»Historiska program, eller dramatiseringar med historisk bakgrund, intresserar mig. De program som just nu sänds om andra världskriget gillar jag skarpt. Likaså de naturprogram som ständigt återkommer, dessa tycker jag är fina och lärorika.« (BS17, man.)

»Det finns ett program som jag ser med största behållning! Olle Berglunds serie om det svenska lantbruket. Ja, hans tidigare

produktion också, han har gjort ett som hette Björken, t ex. Hans stora kunnighet, hans pedagogiska förmåga att förmedla dessa kunskaper, hans lugna avslappnade samtal med folk, fotot, naturkärleken. Allt är så perfekt! Det är högtidsstunder!« (BS14, kvinna.)

De flesta vill ha lite av varje

»Jag tycker att programmen ska vara något man lär sig av, roligt så att man får skratta, fakta om det som händer och har hänt, naturprogram, reseskildringar« (BS19).

Så skriver en kvinna, som på dagarna arbetar i storkök, och så räknar hon upp rader av program som hon brukar se. De flesta nämner just många olika program och genrer när de ska beskriva sitt TV-tittande. Man kan visserligen starkare framhålla något, exempelvis seriefiktionen, sport, nyheter eller naturprogram, men det typiska är ändå att man nämner flera olika slags program. Som publik vill man helt enkelt ha lite av varje. Så här kan tittandet se ut om man är lite äldre:

»Nyheter beses i alla kanaler. Jeopardy är mitt favoritprogram. Politiska program missas sällan. Kvällsöppet, Trafikmagasinet och vissa serier är självklarheter. Jag gillar program som handlar om landskap, arkitekter, byggande och boende. På deckarsidan står tyska program högt i kurs. Det har blivit Bingolotto nästan varje lördag. På spåret med Oldsberg har jag uppskattat.«(BS20)

En yngre tittare med tillgång till satellitkanaler kan ha andra preferenser, men det är fortfarande frågan om en blandning av genrer:

»En av favoritkanalerna är TV4. De har bra långfilmer, nyheter och andra program som Fångarna på fortet. Vi ser även på de svenska kanalerna, på program som 24 karat, Rena rama sanningen och Svenska hjärtan. Mina favoritprogram är Oprah Winfrey och Bakom rubrikerna på Nordic. Jag tittade även på Maj Fants program, Efterlyst på TV3 missar jag sällan.« (BS33)

Att de flesta – människor ur alla samhällsklasser – föredrar en blandning av olika genrer när de ska välja i TV-utbudet, framgår också av statistiskt representativa studier.⁷⁹ Samtidigt tyder utvecklingen på att TV-tittandet kan vara på väg att bli något mer klassbundet än tidigare, med ett större intresse för sport, underhållning och naturprogram i arbetarklass, och större intresse för kultur för dem med högre utbildning. Det är dock frågan om sva-
ga tendenser, likheterna är fortfarande större än skillnaderna.⁸⁰

Könsskillnaderna i tittandet är inte heller så stora som man kanske skulle kunna tro nu när var och en kan välja sin egen blandning att titta på. Men om vi bortser från deckare och action, så är kvinnor mer intresserade av fiktion, och män är i allmänhet betydligt mer intresserade av sport än kvinnorna.⁸¹

Kenneth, som gärna ser både Rederiet och Tre Kronor, vill inte se alltför romantiska serier, »jag får utslag då«, förklarar han bestämt. Men Kristina kan på kvinnors vis njuta av en romantisk serie. Häromjulen såg hon en såpopera – Olivslottet:

»Det var en lättsam serie med intriger i en vinodlarfamilj, och den gick varje dag. Jag såg alla avsnitt och det kändes lyxigt. Alla mina tre pojkar pratar fortfarande om det. Mamma, du tittade så mycket på TV!«

Männen njuter hellre av sport, vilket ibland, precis som tidigare, irriterar det motsatta könet. Här en pensionerad kvinna med en sportintresserad man:

»Det är svårt med fotbollen och ishockeyn och när det är OS som i år. Visst kan det bli för mycket sport i TV, då får allt stryka på foten.« (BS9)

Missnöje

Bland en del informanter finns en stark kritik mot dagens TV-utbud, man kan exempelvis tycka att det är för många tävlingsprogram. »Vi upplever programmen i många fall som mycket tävlingsinriktade och ofta mycket tunna«, skriver en äldre man

(BS4), som gör sig till talesman också för sin fru. »Det är bara spel och dobbel«, säger Klas, och Kristina framhåller att »det är för mycket tjo och stim, man behöver inte ha kunskaper eller livserfarenhet för att leda ett program«. Missnöjet kan också rikta sig mot formen.

»Varför kan dom inte ha fler program där en och en får komma fram och tala till punkt? Varför filmar dom så att det fladdrar och flimrar? Reklam är jätteirriterande!« (BS20)

Men den mest uttalade kritiken riktar sig mot våldsskildringarna. Detta är något som ganska många informanter kommer in på trots att jag inte särskilt har frågat efter deras missnöje. »Idag är det för mycket våld i TV« (BS13), »Är bekymrad över det tilltagande utbudet av våldsfilm som visas i TV. Man blir beklämd av att se sånt« (BS3), »Jag tycker att det är för mycket gapande, skjutande och våld« (BS20), »Det har kommit in så mycket våld, svordomar, det ska vara action till varje pris« (BS9).

Att det finns en djupt utbredd oro över mediernas våldsskildringar, särskilt bland äldre, har framkommit i flera studier.⁸² Det brukar ibland hävdas att den är ett uttryck för en moralisk panik, ett begrepp som antyder en överdriven oro grundad i fördomsfullhet och obefogad rädsla för nya fenomen, man vill göra TV, film och video till syndabock för ett ökat våld i samhället. Men studier visar att människor ser komplexa sammanhang, de flesta menar att uppväxtmiljö, skola, alkohol och droger har störst betydelse,⁸³ och man pekar på ett allt hårdare samhällsklimat.⁸⁴ Snarare än att bottna i ett primitivt syndabockstänkande kan oron över våldsskildringarna ses som ett uttryck för en djupt humanistisk ståndpunkt. Det är ett folkligt motstånd mot att våld torgförs som underhållning och görs till en lättillgänglig konsumtionsvara.

Det kan kanske vara intressant att jämföra med det missnöje med televisionen som man fann på 1970-talet, när människor som intervjuades för publikräkningarna fick svara på frågan om det fanns något som hade gjort dem irriterade eller förargade i programmen. Det man då mest kritiserade var att programmen

var trista, tråkiga, enahanda eller ointressanta. Det var få som tyckte att det var för mycket våld eller obehagliga bilder.⁸⁵

Idag är det lättsamheten och våldet som upprör, inte allvaret och tråkigheten.

Det är bra, men kanske inte så bra för människan

Om individen är nöjd eller missnöjd med flerkanalsamhället har jag inte särskilt fokuserat i mina intervjuer eller i frågelistor till människor. Men jag har frågat vad TV betyder för dem.

Visst är televisionen fortfarande betydelsefull för många, även om det är få som i stora ord betonar dess roll. »TV:n har ingen framskjuten plats, men är naturligtvis till stor glädje«, skriver en man (BS17), »ibland lyfter ett TV-program mig till nya höjder och insikter.« »Vad TV betyder?« upprepar en kvinna (BS20), »mycket trots allt, bland annat vila och avkoppling.« Men det är nog ingen tillfällighet att den som starkast understryker betydelsen är en informant som förlorat sin äkta hälft och fått lära sig leva med ensamheten. »TV betyder mycket för mig, jag vet inte hur jag skulle kunna klara mig utan« (BS8).

Andra uttrycker mer motstridiga känslor, ibland till och med njugga eller likgiltiga, som den man som framhåller att »TV betyder mindre och mindre för var dag« (BS12). Men ambivalensen är mer uttalad bland informanterna.

»Jag skulle absolut inte vilja vara utan TV, ändå sitter det liksom i ryggmärgen att för mycket TV-tittande är passiviserande och fördummande« (BS28).

»Det är svårt det här med TV. Jag kan inte komma på så mycket som känns viktigt. Men om man inte har TV någon gång, som på landet efter åsknedslag, då saknar jag den. Jag sitter ganska ofta och slötittar tillsammans med min man, på allt möjligt.« (BS13)

Precis som när det gäller radiolyssnandet tycks TV-tittandet ha förändrats mot ett ökat slötittande, där man slår sig ner fram-

för apparaten för att få en stunds avkoppling, snarare än för att se ett speciellt program eller med förväntningar om nya intryck och upplevelser. Anna får berätta:

»Det kan ibland vara program som man gärna vill se. Men jag kan lika gärna sätta på TV:n för nu orkar jag inte mera. Nu sätter jag mig här, nu får andra underhålla mig! Jag tycker nog att TV är mycket så. Ibland kan det vara något som jag vill se, som jag har sett fram emot. Men annars är det det där att slänga sig i soffan.«

Kenneth filosoferar över flerkanalsamhället på ett sätt som fångar mycket av den ambivalens som i varje fall vuxna generationer, som har upplevt en helt annan TV än den vi har idag, kan känna. I sitt eget TV-bruk väljer Kenneth friskt bland en mängd TV-kanaler, »det är en fördel att vi har så många kanaler nu«, säger han. Tidigare var han mycket förtjust i tecknad film, och tyckte att det var alldeles för lite av det. Det var små högtidsstunder de gånger det var tecknat i TV, berättar han, och så börjar han jämföra med idag:

»Nu är det så mycket tecknade filmer att det inte är något roligt längre. Det finns hur mycket som helst, och det är inte roligt det heller. Förr var det kanske bara tio minuter på lördagen, och då kunde man nästan gå och titta på klockan och vänta på att det skulle komma. Nu slår man ju bara på en kanal, man kan ju få vad som helst. Det är ju bra att det finns att välja på, men det kanske inte är en tillgång för människan. Det vet jag inte. Det är ju till exempel inga glada nyheter, det är ju bara bedrövelse hela tiden. Nu har du bedrövelse på fem kanaler jämfört med tidigare bara på en kanal. Så det måste ju varit bättre förr när det bara fanns en kanal. Det är precis som det här med tecknat. Det var ju roligare förr. Det var kul tio minuter på lördagen. Nu ska du ju ha kul jämt, så det blir tråkigt. Man blir blasé!«

»Visst är det bättre att man kan få mer, men om det är bättre för människan det vet jag däremot inte«, sammanfattar Kenneth, och jag låter det bli slutreplik för kapitlet om flerkanalsamhället.

Om etermediernas betydelse förr och nu

Idag är etermedierna så självklara i vår tillvaro och i de tusen hemmen att vi har svårt att föreställa oss hur det var innan de kom. Det fanns förstås tidningar där man fick information om den värld som låg utanför de egna erfarenheternas gränser. Berättelser kunde man få i böcker och genom den muntliga berättartraditionen eller genom att gå på bio. Underhållningen och musiken fick man stå för själv eller gå på lokal för att få. För de allra flesta var dessa saker inget som hörde vardagslivet till. Med radion och televisionen mångfaldigades möjligheterna att ta del av allt detta, och röster, ljud och bilder kom in i hemmen. Idag kan man skruva på dem när man vill, för att få den allra senaste informationen, engagera sig i samhällsfrågor, drömma sig bort i fantasier, bli underhållen eller bara för att bryta tystnaden, få lite sällskap eller kanske tröst.

Radion upplevdes som ett mirakel när den kom, det var något övernaturligt med att det kunde komma röster och musik långt bortifrån. Radion utmanade det vardagliga förnuftet. Telefonen hade trådförbindelse, filmen en filmrulle och grammfonmusiken fanns på en skiva, men radioljudet kom oförklarligt och magiskt utifrån rymden och fångades upp med en enkel liten kristall. När svensken några årtionden senare fick TV var det fantastiskt att få rörliga bilder, och det kunde vara svårt att förstå hur det gick till, men den upplevdes inte, som radion, som ett underverk. Radion kom när vardagslivet var gammaldags hårt och slitsamt, de flesta hem var inte elektrifierade. Televisionen kom när människorna hade fått det bättre och hade vant sig vid

det moderna samhället och de moderna hemmen.

Publikens 75-åriga historia är en berättelse om ett samhälle i förändring. Det är också en berättelse om familjernas och individernas förändring. Historien berättar om hur levnadsvillkoren har ändrats, om hur bostandarden har stigit och ekonomin har förbättrats. Den berättar om hur fritiden blivit längre och om hur arbetslivet förvandlats. Förr, då så många var bönder eller arbetade i tung, bullrig och smutsig industri, var det inte ens möjligt att lyssna på radio under arbetet. Idag är det närmast en självklarhet. Publikens historia berättar om hur fäderna fått minskad makt i familjerna, och om hur kvinnornas och barnens inflytande har ökat. Den berättar om en utveckling från kollektiva till individualistiska livsformer, och om hur modernitetens kunskaps- och bildningsideal har fått ge vika för den postmoderna underhållnings- och njutningskulturen.

Man brukar säga att med tidningarna och etermedierna har offentligheten trätt in i hemmen, det offentliga har knutits samman med det privata. Etermedierna blev särskilt betydelsefulla genom den personliga närvaro som skapades, först via rösterna och sedan också med de levande bilderna. Det var från radion som folket fick höra makthavarna och kulturpersonligheterna tala till dem, direkt in i deras hem, och med televisionen trädde gestalterna fram visuellt.

Vid sidan av att vara en sådan förbindelselänk mellan samhället och individen fick etermedierna också en mer intern betydelse för privatlivet. De fick betydelse som förbindelselänk mellan familjemedlemmarna, och mellan individer i andra sociala sammanhang. Statsminister Per Albin Hansson insåg tidigt radions dubbla betydelse. Han skriver i samband med Radiotjänsts 10-årsjubileum:

Rundradions snabba utveckling har visserligen rest problem av olika art, men ingen torde kunna bestrida, att den blivit en positivt arbetande och i hög grad samhällsgynnande kulturfaktor, vars insatser kräva respekt. För hemlivet

har den varit av särskild betydelse genom de rika möjligheter till gemensam underhållning av olika slag som den skapat.¹

Jag skulle vilja lägga till en tredje nivå där etermedierna varit betydelsefulla: som förbindelselänk mellan yttre och inre världar hos individen. Varje individ strävar med sina egna personliga dilemman i livet, och med att finna en identitet – svaret på gåtan vem hon är. I dessa inre processer har radion och televisionen kommit att få betydelse.

Jag ska återkomma till de tre förbindelselänkarna men först säga något om samhällets, etermediernas och individernas historier.

Historierna

Inom ramen för varje decennium som jag skildrat i de olika kapitlen har jag försökt att säga något om det tidstypiska för samhället, för etermedierna och för människorna.

Det behöver knappast sägas att samhället är överordnat, jag ska inte ge mig in på några sociologiska teorier om hur. Det jag vill peka på är i stället hur tydligt individens historia faktiskt speglar samhällsutvecklingen, särskilt när vi ser tillbaka. Vi vet alla att det finns en väldig variation mellan människor, i intressen, sysselsättningar, livsstil, liv och leverne. Det är något som är lätt att iaktta i ens egen samtid. Men när minnena får verka och detaljer faller bort träder tidsandan tydligt fram också i den enskildes liv.

Det är slående att när informanterna berättar om sina personliga erfarenheter och upplevelser, berättar de samtidigt en historia om samhället. När de skildrar hur det egna lyssnandet och tittandet har utvecklats i takt med förändringar i det egna livet, skildrar de också historiska och samhällseliga utvecklingsprocesser. Det personliga och det samhällseliga är sammanflätat, indivi-

dens liv är invävt i historien som trådarna i en väv. Det finns många trådar, många enskilda livsöden, till synes mycket olika, men de hålls på plats av varpen och av ett grundläggande mönster som på lite avstånd ter sig som det mest iögonfallande.

Att en tonårsdotter hos familjen Andersson plötsligen en dag slår sig ner vid matbordet och kräver att få höra rockmusik på radion, i stället för på pappans nyheter och väder, beror inte bara på denna flickas djärvhet och beslutsamhet, utan i högsta grad på tiden, de förändrade levnadsvillkoren och radions förändrade programutbud. Detta sker på 1960-talet och kunde förmodligen inte ha skett tidigare. Inte bara för rockmusikens skull, utan för att samhället och familjerna var mer patriarkaliska. Det är ungdomsrevolt på 1960-talet och det ger spår också i radiolyssnandet.

Att Per-Olof, som barn på 1940-talet, får pina sig igenom söndagarnas gudstjänster är ingen tillfällighet, inte heller att barnen hos Petterssons får bestämma att familjen ska se Fångarna på fortet på fredagskvällarna på 1990-talet. Dessa individuella händelser är oupplösligt förenade med den historiska tid då de utspelar sig.

Barnen har fått ett inflytande i familjerna på ett helt annat sätt än tidigare därför att synen på barn har ändrats i hela samhället. Hade Per-Olof varit barn idag hade han sluppit gudstjänsterna, han hade under tiden suttit i ett angränsande rum och sett på satellit-TV. Hade Pettersonbarnen varit små på 1940-talet hade de inte fått se Fångarna på fortet, de hade tittat på något annat program som far hade bestämt att familjen skulle se.

Kulturella och sociala ändringsprocesser är emellertid alltid sammansatta, det finns ingen enkel kausalitet som kan förklara utvecklingen. Det är många faktorer som samspelar, som förklaringsmodell räcker inte ideologiska skeenden på samhällsnivå. Det handlar i stor utsträckning om det materiella; förutom allt det som rör levnadsstandard och familjernas ekonomi, handlar det om tekniken och apparaterna, och inte minst om programutbudet. Som exempel kan vi ställa trångboddheten i radions

barndom mot flerrumsbostaden på 1960-talet, där tonåringen fick eget rum, eller ta ankomsten av lätta bärbara radioapparater till en rimlig kostnad. Båda dessa aspekter möjliggjorde ett mer flexibelt och individualiserat radiolyssnande. Utan ett programutbud med mycket musik och småprat hade knappast slölyssnandet brett ut sig som det gjorde, utan god TV-teater hade knappast denna genre gjort succé i televisionens barndom. Det går inte heller att bortse från att publiken själv också spelar en roll i utvecklingen. Det handlar om intressen och behov i livets olika utvecklingsfaser, och inte minst om vardagslivets struktur. Det gick aldrig att få folket att mangrant göra morgongymnastik framför öppet fönster trots ihärdiga försök med radions morgongymnastik under 1930- och 1940-talen. Intresset var begränsat och folk var upptagna av helt andra sysslor på morgnarna. Inte heller kunde man i radions barndom omvandla folk i gemen till operaälskare – fast några blev det förstås. Men nyhetslyssnare blev de flesta och på landsbygden passade det bra att ta matpausen till lunchnyheterna. Och rekordlyssnandet och rekordtittandet på lördagskvällarnas radio- och TV-underhållning på 1950- och 1960-talen hade inte varit möjligt om svensken inte varit så familje- och hemmabunden.

FÖRBINDELSELÄNK MELLAN SAMHÄLLET OCH INDIVIDEN

Varje individ och familj utgör själv en del av samhället, men när jag här talar om samhället menar jag offentligheten i all dess bredd, och den omgivande sociala, kulturella och fysiska värld vi lever i. Etermedierna är visserligen också själva en del av detta, men ur ett publikperspektiv är de först och främst presentatörer av omvärlden. Här kunde i och för sig all programverksamhet inräknas, men jag ska begränsa mig till nyheter och fakta samt kultur, eller kort och gott informationen och kulturen.

Från manligt till jämlikt informationsintresse

Etermediernas betydelse som förbindelselänk mellan omvärldens olika verkligheter och individen kan nog inte överskattas. Att människorna fick kontakt med nya världar vittnar minnena och de många starka upplevelserna om, vare sig det rörde sig om Sten Bergmans reseberättelser från exotiska världsdelar, naturprogrammets bilder i TV, allvarliga händelser och skeenden i samtiden, stora ögonblick i världshistorien som månlandningen eller nationella ritualer som partiledardebatterna inför valen.

Människorna mötte radion med ett stort intresse för informationen i nyheterna. Från början gällde detta framför allt männen, för kvinnornas liv var bundet till det på den tiden så tidskrävande hushållsarbetet, och de hade inte mycket tid för andra intressen. Visst lyssnade också kvinnorna på nyheterna, men många fick dem på köpet som en följd av mannens lyssnande. Informantberättelserna visar hur kvinnorna fanns i bakgrunden, tysta för att inte störa mannens intresse för världen. »Att kvinnans samhällsintresse ännu länge, kanske i någon mån alltid, kommer att stå lägre än mannens, är enligt min mening självklart«, skriver till och med en känd kvinna inom kvinnorörelsen år 1926, och så förklarar hon att det »till en viss grad måste betraktas som ett utslag av den sunda instinkt, som säger henne, att hon bör representera det intimare livet i allt högre grad, ju mer mannen ryckes med av det utåtriktade och mekaniserade«.²

Men kvinnornas liv har ändrats, och i takt med ökad utbildning, yrkesarbete, mer lättskötta hem och radikalare kvinnoideal, började också kvinnorna intressera sig för samhället. När televisionens bilder från världen kom blev kvinnorna lika intresserade som männen. Idag, då det är självklart att både kvinnor och män är yrkesverksamma, och kvinnor – om de så önskar – går vidare till högre utbildning, idag då också männen sköter hushållssysslor och passar barn, idag då samhället inte längre är en manlig angelägenhet utan något som också engagerar kvinnorna, är

båda könen lika intresserade av att ta del av omvärlden genom etermediernas informativa utbud.

Men världen är idag inte lika exotisk och häpnadsväckande som den var i radions och televisionens barndom. Det är inte längre under absolut tystnad och med total uppmärksamhet som människorna lyssnar på vad samhället har att säga dem. Det är inte längre med stora ögon som människorna tittar på bilder från olika verkligheter i televisionen. Ett grundläggande intresse för rapporter om det som sker och hur världen är består dock. Ändå håller något på att ändras. Dels tycks de ungas intresse vara på väg att minska, dels finns det nu många som tycker att det har blivit alldeles för mycket nyheter. När nyheterna kommer ständigt, orkar man inte längre lyssna lika uppmärksam som förr, det hela tenderar att bli tjatigt.³ Risken är att nyheterna trivialiseras och att människans intresse drunknar i den våg av nyheter som sköljer över henne. »Förr var nyheterna en nyhet och inte som nu, ett ständigt flöde«, som Per-Olof säger, »nu får du höra det på alla kanaler en gång i timmen och då blir det inte riktigt den där nyheten, nu sköljs det över en.«

Från bred bildningskultur till smal underhållningskultur

Många människor har mött den offentliga kulturen via radion och televisionen. De har mött våra inhemska författares verk i uppläsningar och teaterstycken, de har mött världslitteraturen, de har mött den klassiska musiken, och de har mött de stora underhållningsartisterna. Det har gett starka upplevelser och outplånliga intryck, ibland har dessa möten kommit att spela en avgörande roll i det egna livet. Så var det exempelvis för Ingvar, som vi träffade i kapitel 5, och som senare i livet skulle komma att ägna sig åt litteraturstudier.

Uppläsningarna och radioteatern var inte bara något för den lilla grupp av välutbildade som fanns i landet, det var en gång

populära genrer i alla befolkningsskikt. TV-teatern samlade såväl arbetarfamiljer som akademikerfamiljer. Många som aldrig hade satt sin fot i högkulturens teatersalonger fick här stifta bekant-skap med de seriösa berättarna, inte minst våra egna nationella sådana. Den klassiska musiken blev aldrig lika populär när den bjöds i långa konserter, men man fick sig lite klassisk musik till livs i radions Grammofonmusiken medan man väntade på de lättare styckena. Underhållningsartisterna mötte alla och envar. De flesta tog del av en bred bildningskultur bestående av en blandning av allvarliga och lätta inslag, folk mötte olika berättel-se-, musik- och underhållningskulturer.

Efter hand som utbudet skiktades i radio- och TV-kanaler, och den lätta underhållningen ökade, blev också publiken allt mer skiktad. Den som idag helst vill ha populärmusik behöver aldrig konfronteras med klassiska musikgenrer, ungdomen behöver inte konfronteras med program som äldre tycker om, slölyssna-ren behöver aldrig råka ut för en allvarlig röst som manar till uppmärksamhet, såpoperaälskaren behöver inte riskera att ham-na framför ett mer litterärt alster. Det kan vara en befrielse för en del, men för många andra en missad chans att möta en bre-dare kultur, och en missad chans för samhället att stärka kultur-arvet i breda befolkningslager. För den enskilde har kulturen blivit smalare, och i samhället kan vi vänta oss ökande kultur-klyftor mellan sociala skikt och mellan generationer.

Det finns de som ser mer positivt på utvecklingen och menar att vi, med hjälp av medierna, är på väg in i globala kulturer där människor världen över möter samma symbolvärldar.⁴ Man tän-ker då bland annat på den världsomspännande film-, TV- och musikindustrin. Att det mesta är amerikanskt spelar mindre roll, det viktiga är förenande upplevelser tvärs över alla nationsgrän-ser. Det kan så vara, men det går inte att komma ifrån att det mesta av detta representerar en kommersiell underhållningskul-tur.

FÖRBINDELSELÄNK MELLAN MÄNNISKOR

Att etermedierna fått betydelse för hemlivet, och som förbindelselänk mellan människor i den lilla och stora gemenskapen, har många påpekat.⁵ Med den lilla gemenskapen menar jag då de nära relationerna inom familjen, släkten och vänskapskretsen. Med den stora gemenskapen menar jag den kulturella och nationella. Innan jag går in på dessa subtila band, ska jag först ta upp ett par mer konkreta aspekter: hur makten över apparaterna inom familjerna har förändrats och hur lyssnandet och tittandet har utvecklats från ett kollektivt till ett mer individualiserat.

Familjen och makten över apparaterna

I många hem var radion till en början förknippad med mannen. Jag har visat hur det ofta var mannens radio både i fysisk och i psykisk bemärkelse. Det var mannen som skaffade radion, mixtrade med radion, bestämde över radion, och som kulmen på mansdominansen placerades radion nära mannens givna plats vid matbordet eller vid hans fåtölj. Detta hängde givetvis samman med mannens överordning i samhället och i familjen.

Kvinnans traditionella familjeroll var att sköta hemmet. Hon skulle ständigt syssla med något nyttigt och finnas till hands för de övriga familjemedlemmarna.⁶ Mannen hade ett utrymme för avkoppling och fritid i hemmet, han var ofta tekniskt intresserad och händig. Radion passade i mannens sfär. Barnen var uppfostrade till lydnad och till att visa respekt för äldre.

Men hela familjen ville snart lyssna på radio, och radion blev en angelägenhet för familjen. Med kvinnans ekonomiska och sociala frigörelse, barnens ökade inflytande, ett utökat programutbud och flera radioapparater i hemmen kom radion så småningom att bli individens, var och en fick en apparat att lyssna på och bestämma över. Det är förstås en glidande övergång, men 1960-talet var en period då radiolyssnandet tycks ha ändrats ganska påtagligt.

Televisionen blir från början hela familjens. Mannens patriarkat är på väg att upplösas och även kvinnan har börjat få ett utrymme för fritid. Barnen älskar TV:n. I barnfamiljerna skaffade man många gånger TV för att återföra den egna avkomman till hemmet – barnen hade börjat ge sig iväg till grannen om kvällarna för att se rörliga bilder. Med TV:ns hjälp lockade man hem dem igen och familjelivet kunde tryggas. Det fanns länge bara en TV i hemmen, men idag har allt fler hushåll flera TV-apparater. Barnen kan ha egen TV på sina rum, apparater som de själva bestämmer över. Överhuvudtaget har barnens inflytande över TV-tittandet, liksom över annat i hemmen, blivit större. Mannens överordning känns onekligen avlägsen. Enligt vissa teoretiker är det på 1970-talet som det stora brottet sker med de traditionella norm- och värdemönstren, där pliktmoral och auktoritetstro – på familjenivå i förhållande till fadersgestalten – var ledstjärnor.⁷

Från kollektiva till individuella upplevelser

Att det har skett en utveckling från ett kollektivt lyssnande och tittande till ett mer individualiserat är uppenbart. För radions del är vi inne i denna process redan på 1960-talet, för televisionens del sker det just nu.

I radions barndom fick man lyssna hemma hos den som hade en radioapparat. Hörlurarna, som oftast hörde till från början, kunde kraftigt begränsa hur många som kunde lyssna samtidigt, men med högtalare blev det bättre möjligheter. Många fick sin första radioupplevelse på någon offentlig lokal där en radiodemonstratör försökte få ljud i en apparat. Det var, som vi har sett, inte alltid så lätt.

Detta slags kollektiva upplevande upprepas då televisionen kommer. Folk samlades utanför radiohandlarens fönster där en TV stod på, man kunde länge gå på café och se TV eller så samlades man hos någon tidig TV-innehavare. Stolar radades

upp, ljuset släcktes, och det var som i en biosalong. Kaffekalas hörde, på svenskt vis, ofta till.

Efter hand som hushållen skaffar radio respektive TV begränsas det kollektiva upplevandet till att huvudsakligen gälla den egna familjen. Det blir radiokvällar med gemensamt lyssnande och senare familjesamlingar framför TV:n.

Idag samlar inte radion familjerna, lyssnandet är i stor utsträckning individualiserat. Kollektivt lyssnande sker visserligen fortfarande, det kan vara vid familjens morgonsbestyr eller på den kollektiva arbetsplatsen, som i storköket. Men det är ett helt annat lyssnande än då familjerna en gång samlades och hörde på radio, exempelvis på radioteatern eller Karusellen på 1940- och 1950-talen.

TV:n kan fortfarande vara en gemensam familjeangelägenhet, men det sker allt oftare att familjemedlemmarna väljer att se olika program och sitter på var sitt håll och tittar. Ensamhushållen har också blivit fler och vi går inte längre till varandra för att se på TV.

Den lilla gemenskapen

Etermedierna kunde säkert stärka familjebanden när ung och gammal samlades för att lyssna och titta på samma program, även om en del har menat att högläsning, musicerande, spel och annat hade varit bättre sysselsättningar. Till och med då radioutbudet var så begränsat som under radions tidiga år, förekom det varningar för alltför mycket radiolyssnande. »Barnen överansträngas med nöjen« är rubriken på en artikel i Idun 1926 där den kvinnliga skribenten menar att för mycket av »lättilgängliga delikatesser«, till vilka hon bland annat räknar barnprogrammen i radion, kan göra slut på livsglädjen.⁸

Men detta är den vuxnes perspektiv, bakom vilket det döljer sig föreställningar om att lyssnande och tittande är passiva aktiviteter som inte är utvecklande för kropp och själ. Det speglar

inte barnens upplevelser. I minnena om den egna barndomen framtonar ofta familjekvällarna framför radion och TV:n i en romantisk dager, som just tillfällen då alla var samlade och upplevde gemenskap. Höjdpunkterna var helgens underhållningskvällar, som förstärktes av att man dukade fram något gott. Radion och televisionen inbjöd också till många andra gemenskaper tvärs över köns- och generationsgränser. Det kunde vara mor och son som, förenade av ett intresse för radioteater, satt tillsammans och lyssnade, eller far och dotter som upplevde stora nyhets- eller sporthändelser i radio eller TV. »Vi har nog aldrig varit varandra så nära som då«, skriver en kvinna om sin ungdoms sportradiolyssnande tillsammans med fadern.

Det är väl inte omöjligt att tänka sig att etermedierna faktiskt har hjälpt till att föra papporna och barnen närmare varandra. Barnen var tidigare främst kvinnornas ansvar, i fadersgestalten ingick att vara distanserad, få fäder sysselsatte sig med sina barn.⁹ I radiolyssnandet och TV-tittandet blev det naturligt att sitta tillsammans och uppleva ett slags närhet och förtrolighet utan krav på ord. Det kunde passa även den mest manligt kärva fadersgestalten.

Den stora gemenskapen

Att radion och televisionen kunde skapa nationellt enande upplevelser över alla klass- och generationsgränser har ofta framhållits. Som jag redan nämnt såg Per Albin Hansson radion som en sådan sammanhållande kraft, som han menade var särskilt viktig i vårt glest befolkade land. Andra har framhållit etermediernas, särskilt radions, betydelse för självaste svenskheten och för skapandet av folkhemmet.¹⁰ Jag ska inte ge mig in på en diskussion av folkhemstanken, eller på vad det svenska skulle kunna vara, utan nöja mig med några exempel på gemensamhetsskapande radio- och TV-upplevelser. Det handlar om att vara införstådd i en nationell kultur, om det som Orvar Löfgren omtalar som

»ett kollektivt medvetande som existerar på en nationell nivå: det som alla svenskar vid en given tidpunkt delar«. ¹¹ Han må överdriva när han skriver att Karusellen skapade den svenska lördagskvällen eller att TV-möbeln blev hemmets altare, men han har naturligtvis rätt i att etermedierna har bidragit till våra gemensamma referensramar. Informanter som skaffade TV sent har berättat om hur de kände sig utanför då alla talade om det som hade visats på TV, andra har berättat om hur man diskuterade radio- och TV-programmen. Det blev helt enkelt nödvändigt att lyssna på radio och se på TV om man ville känna sig införstådd i kulturen. De gemensamma minnena bär man sedan med sig, och de behöver bara antydast för att locka fram en förtrolig införståddhet. När Snoddas sjöng »Flottarkärlek«, när Per Oscarsson klädde av sig i TV, när Jerring ropade japaner, japaner, när Stenmark vann, när Olle Björklund var nyhetsuppläsare, Saltkråkan, Björnes magasin. Listan kan göras hur lång som helst, och vi ler igenkännande. Vi är delaktiga och vi känner oss kulturellt och nationellt hemma, det gäller oavsett vår klassbakgrund och sociala tillhörighet.

Den stora gemenskapen behöver förstås inte gälla alla människor, det kan vara en stor gemenskap för en viss generation, exempelvis för barnen, de unga eller de äldre.

Jag har tidigare visat hur de som var barn på 1970-talet bänkade sig framför barnprogrammen i TV. Barndomen är en tid då intrycken är starka och betydelsefulla, barndomens upplevelser bär vi med oss hela livet. Televisionens barnprogram tycks ha gjort ett alldeles särskilt starkt intryck på 70-talsbarnen, dessa program är än idag viktiga samtalsämnen för dem. När min dotter i London träffar på svenska ungdomar glider samtalet gärna in på de gamla barnprogrammen. Någon behöver bara antyda Vilse i pannkakan eller Fem myror, det är lika nationellt enande som knäckebröd och köttbullar.

Så kan den nationella identiteten och den kulturella gemenskapen leva vidare genom radio- och TV-minnena, de befästs och bevaras genom samtalen om dem, på liknande sätt som

fotografierna i familjealbumen hjälper oss att hålla vårt förflutna levande.

Den riktigt stora kulturella gemenskapen håller dock på att vittra sönder i många fler små gemenskaper. Om 40 år är det bara vissa som minns lördagsprogrammet NN, andra har ingen aning om vad som avses för de såg helt andra program, och inte kan man nämna ett namn på en programledare utan att ingående behöva förklara vem det var.

FÖRBINDELSELÄNK MELLAN YTTRE OCH INRE VÄRLDAR

Om inte etermedierna talade till något inom oss, gav oss inre upplevelser, skulle de aldrig fått den utbredning de fått. Vi skulle inte frivilligt lyssnat och tittat i timmar som vi har gjort, utan ledsnat efter en stund. Den yttre ramen i form av familjegemenskap och kulturell gemenskap räcker inte som förklaring till den lockelse som radion och televisionen utövat. Etermedierna har, liksom andra kulturella produkter, betydelse som förbindelse-länk mellan yttre och inre världar hos människan.

Som individer strävar vi efter att finna en identitet, en plats i tillvaron. Flera teoretiker menar att det var lättare förr då våra roller var mer givna av traditionen, tillvaron var så att säga utstakad redan vid födseln och inte så mycket att fundera över. Idag är det mångfalden och valmöjligheterna som präglar oss, vilket en del menar skapar större tvivel om identiteten.¹²

Men människan grubblade nog också förr över vem hon var och i det tysta kände sig säkerligen många avvikande och annorlunda. Det kan till och med ha varit ännu svårare att vid sidan av ett slitsamt liv inte se några alternativ utan tvingas leva en helt förutbestämd roll.

Oavsett om identiteten är svårare idag eller var svårare förr, brottas individen med personliga dilemman och med problemet att överbrygga det oundvikliga gapet mellan omgivningens krav och de inre behoven och önskningsarna. Det handlar om ett existentiellt dilemma som uppstår i skärningspunkten mellan

vår sociala anpassning och våra personliga drömmar. Etermedierna berör oss genom att de rör vid strängar som förbinder yttre och inre världar.

Allt mindre stoff åt identiteten?

Under lyssnandet och tittandet sätts inre tankeströmmar i rörelse. Det sker helt spontant och är en naturlig del av vårt upplevande och tolkande. En tankeström är inte artikulerat verbalspråk, tankarna har ett eget »språk«, de kan ha skepnad som språkfragment eller som visuella eller kroppsliga förnimmelser på olika medvetandenivåer. »I det yttre talet är tanken inbäddad i ord, i inre tal dör orden när de för fram tanken«, skrev Vygotsky.¹³

När vi lyssnar eller tittar är tankeströmmen ibland inriktad på att förstå den sociala verklighet som vi uppfattar att ett program skildrar, tankarna rör sig bort från programmet och de har en klar realitetsprägel. Andra gånger cirklar tankarna runt i fiktionens universum utan att den yttre verkligheten dras in. Tankeströmmarna kan ibland bygga broar mellan programmets värld och individens egen inre och yttre verklighet.¹⁴ Det kan ske genom att personliga minnen väcks eller genom tankar om det egna livet – jordnära tankar eller fantasier och önskedrömmar.

Människor har häpnat och förundrats över det som de har kommit i kontakt med via radion och televisionen. När Anna berättar hur hon inte kunde få nog av TV i dess barndom är det rikedomerna av intryck och tankar hon framhåller. Nya världar trädde fram som kontrasterade mot den värld hon kände till genom egna erfarenheter. Andra informanter berättar om tankar de tänkt för 20, 30, 40, 50, ja till och med för mer än 60 år sedan då de hört radio. Det är förstås omöjligt att kontrollera validiteten i dessa tankar, de måste bedömas utifrån sin rimlighet. I det avseendet finns det inget som tyder på att de skulle vara fabri-

cerade i efterhand. Ibland har den egna identiteten spelat en framträdande roll i tankarna, som när en ung kvinna bestämmer sig för att inte sätta barn till världen efter att ha hört om sprängningen av atombomben. Andra gånger är jagets roll mer underförstådd.

Etermedierna har givit näring åt människors fantasier och drömmar. Många har som barn drömt om »små« lyckostunder, som att få sjunga i Barnens brevlåda, eller om ett spännande liv, som att bli upptäcktsresande liksom Sten Bergman. Säkert har många, i likhet med Ingvar, drömt om ett helt annat liv än det näraliggande livet på den lilla orten, drömt om att få möta andra människor och miljöer. Ingvar får bli talesman för den unga människans längtan efter det urbana och händelserika när han berättar om hur radion förmedlade »ett myller av liv. Det var stimulerande och spännande. Den världen ville jag lära känna. Radion betydde väldigt mycket. Det var den enda kontakten med yttervärlden, med den stora världen.«

Även idag har etermedierna självfallet en betydelse som förbindelselänk mellan yttre och inre världar hos individen. Men i minnena framtonar betydelsen som starkare förr, delvis beroende på att det fanns en variationsbredd och rikedom i det tidigare upplevandet som tycks saknas idag. Identiteten behöver och fick material från ett blandat stoff, realismen och fantasin fanns sida vid sida, världen och drömmarna, musiken och pratet, det lättsamma och det allvarliga. Informanterna räknar upp det ena minnet efter det andra och pendlar samtidigt fram och tillbaka mellan genrer och upplevelser.

»Nedskjutningen av Catalinaplanet över Östersjön sommaren 1952. Jag stod ensam i ett sommartomt hus och just ensamheten hade fått mig att sätta på radion just då. Jag förvånade mig själv med att inte bli orolig. Kanske hade jag blivit vuxen. [...] Jag låg på lasarett, nyopererad för gallsten och hörde Carl-Gustafs bilskolelärarmonolog första gången. Vad ont det gjorde när jag skrattade ...«

Radiolyssnandet är idag (se kapitel 9) mer passivt och skiktat

efter kanaler och genrer, och TV-tittandet är på väg att förändras i samma riktning, även om förändringarna sker långsamt och de flesta fortfarande gärna ser en blandning av olika slags program (se kapitel 10). När informanterna ska beskriva den nutida betydelsen tvekar de många gånger – »Jag kan inte komma på mycket som känns viktigt« – och de har inte så många minnen av speciella upplevelser.

Men kan det inte vara nostalgi som har präglat minnena av de tidigare upplevelserna medan nuet framstår i ett mer naket ljus? Det är svårt att veta hur det förhåller sig, men de rikhaltiga minnena av olika slags program och programupplevelser talar ändå för att etermedierna har haft ganska stor betydelse, också som förbindelselänk mellan yttre och inre världar. Vi minns inte struntsaker på samma sätt.

Trygghet

Att känna trygghet är centralt för individens välbefinnande och utveckling. Tryggheten berör många sidor av tillvaron, från att kunna lita på att grundläggande fysiologiska behov kommer att tillfredsställas till att känna trygghet i de nära relationerna, inför morgondagen och så vidare. Det handlar inte om trygghet i absolut bemärkelse, helt utan osäkerhet och spänningar, utan om ett rimligt mått av trygghet som hjälper oss att fungera socialt och psykiskt.

En viktig aspekt av tryggheten är upplevelsen av kontinuitet och ordning, att händelser och fenomen uppträder som vi kan vänta oss. Giddens har kallat detta för den ontologiska tryggheten.¹⁵ Solen går upp på morgonen och ner på kvällen, ur duschen kommer det rent vatten, inte avloppsvatten, bilarna kör på gatan och människorna går på trottoaren. Detta slags trygghet är starkt knutet till vardagslivets rutiner, kaos hotar strax om vi inte kan lita på att det vanliga vanligtvis sker.

Radion fick tidigt en sådan trygghetsskapande funktion ge-

nom sina återkommande program, bekanta röster och fasta tids-scheman.

Radion blev en tidsmarkör för vardagslivets rutiner. När sista psalmen spelades var det dags att rusa iväg till skolan, dagen tog slut efter kvällsnyheterna klockan tio, Frukostklubbens signaturmelodi angav lördagsmorgon, vid Tio i topp på eftermiddagen inleddes tonåringens helg. Som framgått av de olika kapitlen finns det många berättelser om hur radion markerade vardagslivets rytm, en viktig aspekt i vår ontologiska trygghet. Klas är den informant som mest explicit uttrycker detta. Han återkommer till det flera gånger under intervjun, och hans uppmärksamhet på det som andra tar mer för givet och omtalar mer indirekt, kan nog hänföras till en tidvis otrygg barndom. Jag saxar lite ur intervjun:

»Återupprepadet, när Grammofontimmen kom just då, Bar-nens brevlåda på torsdagarna, att man kan placera det och veta att nu händer det här. På lördag kan jag sitta och höra Kabaré Kanariefåglarna. Ritualiserat, det har varit oerhört väsentligt för mig och är det fortfarande. Det ger mig stabilitet och trygghet. Trygghetsfaktorn är väldigt viktig, vanan, riter, rituellt. Uteblir det är jag ganska vilsen. Grundvalarna är borta.«

Televisionen blir också en del av vardagslivets rytm – av individens ontologiska trygghet. För den vuxne kunde kvällen börja med Aktuellt och med barnprogrammen inleddes barnens kvällsritual. Föräldrarna lade sig efter sena TV-nyheterna. Trygghet genom kontinuitet och ordning.

Som medium har radion ändå en särställning genom sin utsträckning i tid över hela dygnet och genom sin rumsliga flexibilitet. Att se på TV är fortfarande huvudsakligen en kvällssyssla och något som försiggår på en bestämd plats i hemmet. Radion finns lite överallt, och många både vaknar och somnar till en radio. Bara ljudet av en radio kan skapa trygghet för individen. »Det var väldigt tryggt och behagligt när jag skulle somna«, berättar Anna, »ett mänskligt ljud någonstans ifrån.«

Det är svårt att veta om det har skett några förändringar över

tid när det gäller etermedierna och den ontologiska tryggheten. Det är ett subtilt ämne och jag har inte tillräckligt med underlag för att belägga vare sig det ena eller det andra. Nya generationer lystrar dessutom till helt andra signaler än de generationer som omfattas av min studie.

Från gyllene ögonblick till flyktiga upplevelser

En förändring i upplevelserna som är påtaglig i informanternas berättelser är att nutiden, till skillnad från tidigare, präglas av en frånvaro av gyllene ögonblick. Med gyllene ögonblick menar jag upplevelser som avviker från vardagens ström av föga märkvärdiga och triviala upplevelser. Gyllene ögonblick är förtätade eller unika och speciella, och de blir ofta minnesvärda och betydelsefulla för oss.

I publikens historia finns många sådana ögonblick, inte minst från radions och televisionens allra första år, då allt var nytt och märkvärdigt. Men de finns också i form av särskilda programupplevelser, det kan vara av spänning, djupt allvar, inlevelse, glädje, upprördhet eller upplevelser av situationens högtidlighet eller gemenskapen i lyssnandet/tittandet. Ibland kommer de till uttryck i berättelser om längtan efter ett särskilt program, berättelser om hur man längtade och väntade på att den dagen och stunden skulle komma då programmet sändes. Gyllene ögonblick är knutna till alla slags genrer, men nyheter, sport, teater, barnprogram och lördagskvällarnas familjeunderhållning kommer ofta igen i minnena.

De gyllene ögonblicken behöver inte vara »snälla« upplevelser, de kan utmana den trygghet som skapas av det rutiniserade och igenkännbara, som då Per Oscarsson klädde av sig i TV eller då radions popmusik dånade mellan väggarna i det frireligiösa hemmet. Om individens inre aldrig utmanas äger ingen utveckling rum.

Det jag vill hävda är att de gyllene ögonblicken tycks ha blivit

allt ovanligare. Med tiden blev etermedieupplevelserna mer triviala och flyktiga, inte bara som en följd av tillvänjning, utan också beroende på ett förändrat programutbud och ett förändrat lyssnande och tittande.

Radioförändringen kom tidigare, och när 60-talisterna och 70-talisterna i telefonintervjuundersökningen ombads att berätta ett radiominne så hade de mycket färre minnen än tidigare generationer (se kapitel 8). Radion och radiolyssnandet hade blivit ett flöde utan minnesvärda program och upplevelser. I flödet finns inga upphöjda, unika stunder. Men speciella TV-minnen hade också dessa generationer från 1960- och 1970-talen (se kapitel 9). Det är först på 1990-talet som TV-upplevelsen ser ut att förändras mot flyktigare upplevelser.

Postmoderna teoretiker brukar gärna framhålla mediernas stora betydelse för vårt identitetssökande. Men eftersom medieupplevelsen tenderar att bli mer utslätad och diffus i takt med att etermedierna fått en allt större utbredning kan vi redan ha passerat kulmen.

Förtätade, gyllene ögonblick är särskilt betydelsefulla som byggstenar för vår identitet, de får oss att tro på att vi har varit med om något betydelsefullt och de får oss att reflektera över vem vi är.

Från existentiell tröst till avkoppling

Tröst är det som jag till sist skulle vilja framhålla i samspelet mellan etermedierna och yttre och inre världar hos individen. Att radio och TV kan vara en livströstare för den som drabbats av sorg eller för den ensamme är uppenbart, det har framkommit av några informantberättelser. Men vad jag här vill ta upp är det behov av tröst som alla människor har och som bottnar i problemet att vara en individ i en kultur, i problemet att förena det som vi upplever som krav från omgivningen med inre önsningar och behov.

En man jag intervjuade för ett annat forskningsprojekt besva-

rade min fråga om vad TV betydde för honom så här:

»Jag engagerar mig inte längre. Inte som man gjorde förr. Inte idag. Det är gammelmans napp kan man säga. Som ungarna suger på tummen så tittar en annan på TV. Det är mest att få tiden att gå.«

När det lilla barnet suger på napp, har en snuttefilt eller kramar sin nalle, tröstar det inte bara sig själv, menar den engelske psykoanalytikern Winnicott. De skapar ett erfarenheternas mellanområde där föreställningar om den yttre världen och barnets inre tillstånd kan mötas och bearbetas. Senare får leken en sådan funktion. För skolbarn kan erfarenheternas mellanområden, där de kan finna lindring och tröst, vara allt möjligt, som att bara lägga sig på sängen, lyssna på musik, läsa, se på TV, rita eller prata för sig själv. För tonåringen får ofta musiken en allt överskuggande betydelse. Även den vuxne har behov av ett erfarenheternas mellanområde, ett område som upplevs som vilsamt och som kan ge individen lindring från omgivningens tvång. Det handlar inte i första hand om eskapism, utan om ett område där vi på ett kravlöst sätt kan jämka samman yttervärlden med vårt eget inre. Det ger tröst samtidigt som det kan vara en bas för utveckling, kreativitet och fantasi.¹⁶

Etermedierna kan betraktas som ett sådant fält för erfarenheternas mellanområde där individen utan krav kan lyssna, titta, lära och uppleva, få vila och tröst och låta yttre och inre världar mötas.

Men trösten varierar i hur mycket utrymme den ger för att mediera i dilemmat mellan yttre och inre, mellan kulturen och jaget. Det måste finnas något i programmen som manar till reflektion och aktualisering av den egna personligheten. Vissa program erbjuder främst en njutning för stunden, en tom tröst där det handlar om »att tömma huvudet på alla tankar man har haft hela dagen« eller om att »koppla av en liten stund, det belastar inte tankarna efteråt, det är trevligt en stund men inget som man tar med sig, sen är det borta«, som ett par personer jag intervjuat har uttryckt det.¹⁷

När underhållningen och den standardiserade fiktionen breder ut sig i etermedierna tenderar den tröst de erbjuder att bli just momentan, tom och ytlig. Identiteten blir inte berörd och programmen ger begränsade möjligheter att tjänstgöra som förbindelselänk mellan yttrevärlden och inre önskningar hos individen.

INFÖR MILLENIESKIFTET

Etermedierna är inte äldre än att nu levande individer har upplevt deras intåg. Men under det trekvarts sekel som gått har det skett stora förändringar såväl i samhället som i människornas liv.

I inledningskapitlet berörde jag samhällsutvecklingen under 1900-talet, bland annat hur modernitetens nyttotänkande har fått ge vika för det postmoderna idealet om självförverkligande. Då det moderna industrisamhället växte fram skedde det i en samtid som ideologiskt präglades av upplysningsprojektets fostrans- och bildningsideal. Dessa ideal blir också djupt förankrade hos folket, inte minst genom folkrörelserna. Radion och televisionen bidrar likaså genom att de utvecklas i samklang med idealen. Svenska folket lyssnar inte bara på det lättsamma, utan också på föredrag och radioteater, och de följer uppmärksamt Tiotusen kronorsfrågans allvarliga kunskapsspänning. Samtidigt har det mer folkligt underhållande alltid tilltalat många i publiken och det har funnits en spänning mellan folks önskemål och etermediernas utbud; detta gäller kanske särskilt radion.

Med dagens postmoderna underhållnings- och njutningsideal framhålls nästan bara det lättsamma. Att njuta, koppla av och bli underhållen har blivit centrala aspekter av meningen med livet. Vi ska snarare vara hedonister än nytto- och pliktmänniskor. Livet ska vara lustfyllt och etermedierna ska inte försöka fostra oss.

Så ser det ut när vi närmar oss millenieskiftet och inte vet vilka nya ideal som ska komma i framtiden. En sak kan vi nog ändå säga och det är att vi inte mer kommer att uppleva en tid då folket samlas kring ett och samma radio- eller TV-program.

Epilog – om nostalgi

Det är lätt, kanske alltför lätt, att blicka tillbaka och tycka att det var bättre förr. Hur ofta tänker vi inte att somrarna var varma och vintrarna var snörika och vackra när vi var små. Tankarna uppstår i kontrast till nutiden, som förefaller oss gråare och tris-tare.

Nostalgi handlar inte bara om det som varit utan också om det som är. Det är i jämförelse med nutiden som det förflutna får ett nostalgiskt skimmer över sig. »Nostalgi er en bittersøt lengsel mot opplevelser tidligere i livet, og det er fortiden som smaker søtt, nåtiden har den bitre smaken.«¹⁸

Om minnen kring nutidens radio och TV en gång kommer att vara fyllda av samma glädje och värme som omgivit många av de etermedieminnen som den här boken har redovisat kan endast framtiden utvisa.

Noter

KAPITEL 1

INLEDNING

- 1 Dahl, 1995.
- 2 Featherstone, 1995.
- 3 Larsson, 1994.
- 4 Hirdman, 1989.
- 5 Fornäs, 1995.
- 6 Bauman, 1995, s. 30.
- 7 Featherstone, 1995.
- 8 Ohlsson, 1996.
- 9 Larsson & Olsson, 1992.
- 10 Ohlsson, 1996.
- 11 Berggren, 1996.
- 12 Moqvist, 1990, s. 118.
- 13 Se exempelvis Berggren, 1996.
- 14 Gullestad, 1996.
- 15 Sociologen Thörnberg är begreppets upphovsman. Se Hallingberg, 1993.
- 16 Ambjörnsson, 1991.
- 17 Larsson, 1994.
- 18 Ibid., s. 233.
- 19 Gullestad, 1996.
- 20 Daun, 1989.
- 21 Larsson, 1994, s. 260.
- 22 Av bilaga 1 framgår hur frågorna formulerades.
- 23 Frågelistan återfinns i bilaga 2.
- 24 Materialet har jag fått tillgång till genom en personlig kontakt med läraren.

- 25 von Feilitzen, u.a.; Hallingberg, u.a.
- 26 Se exempelvis Spradley, 1979.
- 27 Löfgren, 1979, s. 14.
- 28 Garnet, 1989.
- 29 Jag baserar mig här främst på Brewer, 1994.
- 30 Bruner, 1990.
- 31 Bohman, 1988.
- 32 McAdams, 1993.

KAPITEL 2

1920-TALET. RADION KOMMER

- 1 Avsnittet bygger på Nyberg, 1996; Ohlsson, 1996; Sommerstad, 1993.
- 2 Anderberg, 1994, s. 13.
- 3 Richardson, 1990.
- 4 Ödman, 1993.
- 5 Gullestad, 1996.
- 6 Ambjörnsson, 1991.
- 7 Dahln, 1995a.
- 8 Radions framväxt redovisas bl. a. i Ginsburg & Hahr, 1948.
- 9 Lindblad, 1970.
- 10 Ginsburg & Hahr, 1948, s. 10.
- 11 Nordberg, 1994.
- 12 Lundgren, 1994, s. 44.
- 13 Wormbs, 1997, s. 46.
- 14 *Allers Familje-Journal*, 1925:6, 7.
- 15 *Hört och sett*, 1974.
- 16 Katalogen finns på Telemuseet i Stockholm.
- 17 Intervju med Birger Andersson på Radiomuseet i Göteborg.
- 18 Ödman, 1993, s. 67–68.
- 19 Egerstedt, Liljegren & Pagel, 1990, s. 11.
- 20 Lindström, 1979, s. 34–35.
- 21 Isaksson, 1994, s. 106.
- 22 *Röster om radio*, 1934, inledningskapitlet.
- 23 Citat från Egerstedt, Liljegren & Pagel, 1990, s. 22.
- 24 Anderberg, 1994, s. 14.
- 25 *Hört och sett*, 1974, s. 28.
- 26 Citaten från Egerstedt, Liljegren & Pagel, 1990, s. 20.
- 27 Ödman, 1993, s. 64–66.

- 28 Löfgren, 1990, s. 99.
- 29 Egerstedt, Liljegren & Pagel, 1990.
- 30 Brev från Greta som jag fått kontakt med via ett av hennes barnbarn.
- 31 Ginsburg & Hahr, 1948, s. 9.
- 32 Ibid.
- 33 *Röster om radio*, 1934, inledningskapitlet.
- 34 Schyller, 1996.
- 35 Lundgren, 1994, s. 44.
- 36 Ginsburg & Hahr, 1948, s. 13.
- 37 Resultaten redovisas bl. a. i Lundgren, 1994.
- 38 Schyller, 1996.
- 39 Löfgren, 1990, s. 100.
- 40 Jfr Åström, 1990.
- 41 Egerstedt, Liljegren & Pagel, s. 12.
- 42 Hallingberg, 1993.
- 43 Nordberg, 1994, s. 200.
- 44 Löfgren, 1990; Larsson, 1994.
- 45 *Hört och sett*, 1974, s. 129.
- 46 Ibid., s. 26.

KAPITEL 3

1930-TALET. KRISTIDER

- 1 Larsson & Olsson, 1992.
- 2 Avsnittet bygger på Larsson & Olsson, 1992.
- 3 Sommestad, 1993, s. 158.
- 4 Sommestad, 1993.
- 5 Trost, 1993.
- 6 Sommestad, 1993.
- 7 Garnet, 1989.
- 8 Ibid.
- 9 *Hört och sett*, 1974:56.
- 10 Hallingberg, 1993.
- 11 Dahln, 1995a.
- 12 Löfgren, 1995, s. 55.
- 13 Richardson, 1990.
- 14 Larsson, 1994.
- 15 *Röster om radio*, 1934, inledningskapitlet.

- 16 Ginsburg & Hahr, 1948.
- 17 Åström, 1990, s. 68.
- 18 *Röster om radio*, 1934.
- 19 Ibid., s. 134.
- 20 Ibid., s. 157.
- 21 Ibid., s. 165.
- 22 Ibid., s. 234.
- 23 Ibid., s. 243.
- 24 *Husmoderns presentbok*, 1933, s. 55.
- 25 Ginsburg & Hahr, 1948.
- 26 Schyller, 1996.
- 27 Dahln, 1995b, s. 38.
- 28 Ibid., s. 39–40.
- 29 I *Röster om radio*, 1934, kommer flera fiskare till tals och understryker betydelsen av väderleksrapporterna.
- 30 Löfgren, 1995, s. 110.
- 31 Ginsburg & Hahr, 1948.
- 32 Elgemyr, 1987.
- 33 Rydin, 1996.
- 34 Se Rydin, 1996.
- 35 Schyller, 1996.
- 36 *Hört och sett*, 1974.
- 37 1936 bildades en dans- och underhållningsorkester under ledning av Sune Waldimir. Den bestod till en början av 15 man, 1943 ökades den till 26 man och bytte namn till Radiotjänsts underhållningsorkester. *Hört och sett*, 1974.
- 38 Grammofonmusiken infördes i slutet av 1920-talet och var ursprungligen en programpunkt för »att möjliggöra för radiohandlarna att under programtid demonstrera sina apparater utan att behöva skicka hem dem till sina kunder«. *Röster om radio*, 1934, s. 8.
- 39 Vanligtvis sändes Grammofonmusiken klockan 17.50–18.50. Det hände att programmet avslutades med en marsch, men det var långt ifrån alltid så.
- 40 Nordmark, 1995.
- 41 Nordmark, 1994, s. 48.
- 42 Karl Ragnar Gierow var författare till detta krönikespel. Programmet sändes första gången 1934 med repris 1939. Se Nordmark, 1994.
- 43 Nordmark, 1994, s. 56.

- 44 Nordmark, 1995, s. 28.
- 45 I telefonminnena är det 6 män och 14 kvinnor, av de äldsta, som minns radioteatern på 1930-talet.
- 46 *Röster om radio*, 1934, s. 142.
- 47 I telefonminnena är det 9 män och 3 kvinnor, av de äldsta, som minns radiosporten på 1930-talet. Det finns också en hel del män som bara nämner Sven Jerring, men det är oklart om de menar sporten eller Barnens brevlåda.
- 48 Elgemyr, 1987.
- 49 Elgemyr, 1984. 1941 blir morgonsändningarna permanenta.
- 50 Ginsburg & Hahr, 1948 s. 33.
- 51 Cederberg och Elgemyr, 1984.
- 52 Avsnittet bygger på Nordberg, 1994, samt på *Röster om radio*, 1934, s. 23–24.
- 53 Elgemyr, 1987, s. 72.

KAPITEL 4

1940-TALET. BEREDSKAPSÅR OCH EFTERKRIGSTID

- 1 Vanligtvis var det Anders de Wahl som läste dikten, men just detta år var han sjuk och ersattes av Arnold Sjöstrand. Lindorm, 1947.
- 2 Larsson & Olsson, 1992.
- 3 Isacson, 1997.
- 4 Moqvist, 1990.
- 5 Frykman, 1995; Löfgren, 1995.
- 6 Garnet, 1989.
- 7 Larsson, 1994, s. 139.
- 8 Frykman, 1995.
- 9 Richardson, 1990.
- 10 Frykman, 1995, s. 122.
- 11 Lindblad, 1970.
- 12 Wormbs, 1997.
- 13 Jfr. Åström, 1990.
- 14 I informanternas minnen blir radiogrammofonen ett viktigt inslag i familjernas inköp under 1950-talet (se kapitel 5).
- 15 Cederberg & Elgemyr, 1984, s. 170–171.
- 16 Informationsstyrelsen och UD hade ett stort inflytande på TT, och även Tyskland utövade viss press på TT genom kritik och missnöjesyttringar. Se Elgemyr, 1985.

- 17 Ginsburg & Hahr, 1948.
- 18 Schyller, 1996.
- 19 Lyssnarundersökningarna presenteras i Ginsburg & Hahr, 1948, samt i Sjödén, 1967.
- 20 Sjödén, 1967.
- 21 Se Dahllén, 1996.
- 22 Elgemyr, 1987.
- 23 Cederberg, 1994, s. 67.
- 24 Sjödén, 1967, s. 66.
- 25 Dahllén, 1996.
- 26 *Hört och sett*, 1974, s. 35.
- 27 Det var skådespelerskan Anna Lindahl som läste. Hon anlätades ofta i radion som uppläsare. Se Lundgren, 1994.
- 28 Avsnittet bygger på Lundgren, 1994, s. 117–118. Radiotjänst uppmanade lyssnarna att sända in brev med reaktioner och omdömen, och över 600 brev skickades in.
- 29 Rekonstruktion efter *Röster i radio*, söndagen den 9 oktober 1949.
- 30 387 respondenter tillhörde dessa åldersgrupper, varav 166 var män. 25 % av männen nämner Barnens brevlåda, 22 % sport, 19 % nyheter, 10 % Grammofonmusiken och 5 % radioteater. Bland kvinnorna nämner 23 % Barnens brevlåda, 15 % radioteater, 11 % Grammofonmusiken, 10 % sport och 10 % nyheter.
- 31 Åström, 1990.
- 32 Ibid., s. 68.

KAPITEL 5

1950-TAL. RADION I FOLKHEMMET

- 1 Hirdman, 1989.
- 2 Larsson, 1994, s. 216.
- 3 Ekecrantz, 1995.
- 4 Se exempelvis Larsson, 1994.
- 5 Larsson och Olsson, 1992.
- 6 Tjerneld, 1996.
- 7 Dahmén, 1992.
- 8 Wikander, 1994.
- 9 Se Åberg, 1990.
- 10 Garnert, 1989, s. 202.
- 11 Garnert, 1989.

- 12 Tjerneld, 1996.
- 13 Åberg, 1990.
- 14 Richardsson, 1990.
- 15 Marklund, 1984.
- 16 Sjöden, 1967.
- 17 Ekecrantz, 1995.
- 18 Senare skaffar sig dock denna informant barn.
- 19 Sjöden, 1967.
- 20 Lindblad, 1970.
- 21 Sjöden, 1967.
- 22 Kleberg, 1994.
- 23 Cronholm, 1990.
- 24 Jämför Sjöden, 1967, lyssnardigram för 1960, s. 42. Det är först när melodiradion förläggs till P2 år 1961 som lyssnandet stiger.
- 25 Sändningsstatistiken härrör från Schyller, 1996.
- 26 Cederberg och Elgemyr, 1984, s. 188.
- 27 Sjöden, 1967.
- 28 Ibid.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid., s. 66.
- 31 Ibid.
- 32 Procenttalen har beräknats på basis av uppgifter i Unsgaard, 1961, s. 104.
- 33 Det var långt ifrån alltid som det var en marsch i slutet av Gram-mofonmusiken, men många informanter minns programmet på det sättet. Marscher kunde man också höra i andra program och det är sannolikt att minnena har smält samman.
- 34 Man uppskattade antalet lyssnare till 2 miljoner. Se Groth, 1959.
- 35 Undersökningen rör TV, men det finns all anledning att förmoda att det är samma utveckling i radio. Esaiasson & Håkansson, 1997.
- 36 Se Rydin, 1996.
- 37 Ibid.
- 38 Informanten blandar samman textraderna något. Den riktiga tex-ten till signaturmelodin lyder: God morron, god morron, hör fåglar sjunga glatt, god morron, god morron, i kör. God morron, god morron! Kom du hem sent i natt? Förlåt att vi stör. Innan vi går ut till dagens jobb och spring och skubb, sjunger vi en liten sång i våran Frukostklubb. God morron, god morron, etern ska bära fram

- en hälsning, god morron, till dej! Heed, 1958, s. 191.
- 39 Heed, 1958.
- 40 Programidén var amerikansk, i Chicago hade »Breakfast Club« gått i många år. Per-Martin Hamberg omarbetade idén till en svensk variant och översatte signaturmелodin »Good morning, good morning!« Se Heed, 1958.
- 41 Heed, 1958.
- 42 Tjerneld, 1996, s. 53.
- 43 Löfgren, 1990, s. 104.
- 44 Se artikel om Hyland i Röster i Radio, 1962:40.
- 45 Sima, 1996, s. 13–17.
- 46 Ling, 1980, s. 123.
- 47 Se exempelvis kapitel 22 i Sima, 1996.
- 48 Sima, 1996, s. 377.
- 49 När Snoddas uppträdde i Karusellen sjöng han inte refrängen. Redaktionen bad honom att stryka »haderian, hadera«, eftersom de tyckte att sången var för lång. Se Sima, 1996.
- 50 Eftersom radiovågorna har längre räckvidd under dygnets mörka timmar hördes helt enkelt de utländska radiostationerna bäst nattetid. Se Wormbs, 1997.
- 51 Ling, 1980, s. 123 och 125.
- 52 Ibid., s. 131.

KAPITEL 6

TELEVISIONEN KOMMER

- 1 Wormbs, 1997.
- 2 Harrison, 1961, s. 327.
- 3 Harrison, 1961.
- 4 Även om antalet licenser till en början inte ökar lika snabbt som senare såldes dock fyra gånger så många TV-apparater som radiohandeln hade räknat med under åren 1957–58. Se Harrison, 1961.
- 5 Harrison, 1961.
- 6 Unsgaard & Ivre, 1962.
- 7 Sjöden, 1967.
- 8 Lindblad, 1970, s. 187.
- 9 Sjöden, 1967.
- 10 Unsgaard & Ivre, 1962.
- 11 Löfgren, 1990, s. 109.

- 12 Se debattartikel i *Metallarbetaren*, 1959:44.
- 13 Se artikel i *Vi*, 1967:12.
- 14 Harrison, 1961, s. 327.
- 15 Harrision, 1961.
- 16 Kleberg, 1994.
- 17 Dovstedt, 1995.
- 18 Unsgaard & Ivre, 1962.
- 19 Debattartikel i *Metallarbetaren*, 1959:44.
- 20 Sjöden, 1967, s. 92.
- 21 Ibid., s. 92.
- 22 Ibid.
- 23 Löfgren, 1990, s. 109.
- 24 Stensson, 1961, s. 452.
- 25 Stensson, 1961.
- 26 Ibid., s. 453.
- 27 Kristensson & Torstensson, 1992, s. 19.
- 28 Ibid.
- 29 Ibid.
- 30 Graf, 1997.
- 31 Debattartikel i *Metallarbetaren*, 1959:44.
- 32 Kristensson & Torstensson, 1992, s. 29.
- 33 Kleberg, 1994, s. 179.
- 34 Debattartikel i *Metallarbetaren*, 1959:44.
- 35 Artikel i *Vi*, 1959:44.
- 36 Kleberg, 1994.
- 37 Sjöden, 1967.

KAPITEL 7

1960-TALET. REKORDÅREN

- 1 Se exempelvis Dahmén, 1992.
- 2 Dahmén, 1992.
- 3 Björkman & Sandberg, 1988.
- 4 Ekerwald, 1988, s. 489.
- 5 Marklund, 1984.
- 6 Larsson & Olsson, 1992.
- 7 Se Boëthius, 1965.
- 8 Bystedt, 1965 s. 36.
- 9 Jönsson, 1965.

- 10 Rundblad & Ålund, 1988.
- 11 Larsson & Olsson, 1992.
- 12 Sjöden, 1967.
- 13 Ibid.
- 14 Ibid.
- 15 Larsson, 1994.
- 16 Bjurström & Fornäs, 1988.
- 17 Till de mer kända kritikerna och försvararna hörde Eva Moberg respektive Nancy Eriksson. Se exempelvis Moberg, 1962; Eriksson, 1964.
- 18 Axelsson, 1992.
- 19 Trost, 1993.
- 20 Jungen, 1988.
- 21 Tjerneld & Hammarström, 1982, s. 143.
- 22 Unsgaard & Ivre, 1962, s. 159.
- 23 Ibid., s. 160.
- 24 Sjöden, 1967, s. 40.
- 25 Nordström, 1990.
- 26 Radio Nord upphör sommaren 1962. Palm, 1994.
- 27 *Hört och sett*, 1974.
- 28 Kleberg, 1972.
- 29 Nordström, 1990.
- 30 *Hört och sett*, 1974. FM-nätets snabba utbyggnad möjliggjordes också av TV-nätets utbyggnad, samma master kunde användas för både TV och FM-radio. Se Wormbs, 1997.
- 31 *Hört och sett*, 1974, s. 108.
- 32 *Hört och sett*, 1974.
- 33 Nordström, 1990.
- 34 Publikstatistiken finns redovisad i Sjöden, 1967.
- 35 Sjöden, 1967.
- 36 Lindblad, 1970, tabell s. 189.
- 37 Ökningen av det lätta musikutbudet framgår av tabell i Schyller, 1996, s. 19.
- 38 *Hört och sett*, 1974.
- 39 Transistorradion lanserades i mitten av 1950-talet i USA, den allra första apparaten var en liten fickradio ($13 \times 8 \times 3$ cm) som introducerades lagom till julhandeln 1954. Stymne, 1997.
- 40 Nordström, 1990.

- 41 Lindblad, 1970.
- 42 Se exempelvis *Hört och sett*, 1974.
- 43 Palm, 1994.
- 44 Sjöden, 1967.
- 45 Nordström, 1990, s. 52.
- 46 Småbarnskvarten startade 1957 och sändes ända fram till 1992. Se Rydin, 1997.
- 47 von Feilitzen, Filipson, Rydin & Schyller, 1990.
- 48 Lindblad, 1970.
- 49 Sjöden, 1967.
- 50 Kleberg, 1972.
- 51 Sjöden, 1967.
- 52 Gahlin, 1990.
- 53 Lindblad, 1970.
- 54 Ibid.
- 55 Spiegel, 1992.
- 56 Sjöden, 1967.
- 57 Ibid., s. 109–110.
- 58 Se *Hört och sett*, 1974, där olika program presenteras.
- 59 *Hört och sett*, 1974.
- 60 Ibid.
- 61 Lindblad, 1970.
- 62 Se Findahl, 1988.
- 63 Unsgaard & Ivre, 1962.
- 64 Findahl, 1988.
- 65 *Hört och sett*, 1974, s. 291.
- 66 Dahl, m. fl., 1996.
- 67 *Hört och sett*, 1974.
- 68 Ibid.
- 69 Ibid.
- 70 Ibid.
- 71 Sjöden, 1967, s. 58.
- 72 Sjöden, 1967.
- 73 Schyller, 1996.
- 74 *Hört och sett*, 1974, s. 270.
- 75 Sjöden, 1967
- 76 Stora famnen hör sent 1950-tal till, det sändes 1958–59. Se Sjögren, 1997.

- 77 Programmet har sänts i olika omgångar och har varierat något till form och innehåll. En tid hette det 10 000-kronorsduellen. Se Gahlin, 1985.
- 78 Sjögren, 1997, s. 113.
- 79 Ibid., s. 104.
- 80 *Hört och sett*, 1974, s. 199.
- 81 Se Sjögren, 1997.
- 82 *Hört och sett*, 1974.
- 83 Arndts, 1967.
- 84 Ibid.
- 85 Ibid.
- 86 Ibid.
- 87 *Hört och sett*, 1974, s. 262.
- 88 Telefonjourrapport 26/12 1966. Sveriges Radios dokumentarkiv.
- 89 Telefonjourrapport 27/12 1966. Sveriges Radios dokumentarkiv.
- 90 Gahlin, 1985. Ännu mer missnöjda var tittarna på 1960-talet med de så kallade Skäggen-programmen, där sex herrar i skägg satt runt ett bord och diskuterade olika programförslag. Det som inte gillades spolades, bokstavligen med ett ryck i ett WC-snöre, eller med en rapning. Två tredjedelar av tittarna ogillade detta. Se Gahlin, 1985.
- 91 Telefonjourrapport 22/10 1966. Sveriges Radios dokumentarkiv.

KAPITEL 8

1970-TALET. SAMHÄLLSTILLVÄNT

- 1 Det var i program som Fokus och Dokument. Se *Hört och sett*, 1974.
- 2 Hänström, 1997, s. 89.
- 3 Forsman, 1997.
- 4 Rydin, 1997, s. 29.
- 5 I Thurén, 1997, redovisas och diskuteras den så kallade vänstervridningen, bland annat utifrån dessa två program.
- 6 Hammarström, 1994, s. 114.
- 7 Dessa händelser finns dokumenterade i Hammarström, 1994.
- 8 Norborg, 1982.
- 9 Hammarström, 1994, s. 137.
- 10 Norborg, 1982.
- 11 Ibid.
- 12 Richardson, 1990.

- 13 Axelsson, 1992.
- 14 Richardson, 1990.
- 15 Trost, 1993.
- 16 Richardson, 1990, s. 115.
- 17 Lindblad, 1970.
- 18 *Hört och sett*, 1974.
- 19 Wachtmeister, 1972.
- 20 *Hört och sett*, 1974.
- 21 Wachtmeister, 1972.
- 22 Ibid.
- 23 Kleberg, 1972.
- 24 Nordström, 1990.
- 25 Ivre, 1972.
- 26 Schulman, 1972, s. 118.
- 27 Publiksstatistiken redovisas i Schulman, 1972.
- 28 Nordström, 1990.
- 29 Schulman, 1972.
- 30 *Hört och sett*, 1974.
- 31 Ibid.
- 32 Nordström, 1990, s. 55.
- 33 Nordström, 1990.
- 34 Löwander, 1990.
- 35 von Feilitzen, Filipson, Rydin och Schyller, 1990.
- 36 *Hört och sett*, 1974.
- 37 Abrahamsson, 1972.
- 38 Ibid., s. 250.
- 39 Höijer, 1972.
- 40 Ivre, 1972.
- 41 Schulman, 1972.
- 42 von Feilitzen, Filipson, Rydin & Schyller, 1990.
- 43 Gahlin, 1990.
- 44 Kvällsöppet startade i januari 1971 och sändes under hela 1970-talet.
Se Gahlin, 1985.
- 45 Se exempelvis Lindorm, 1978.
- 46 Ibid.
- 47 Gahlin, 1990.
- 48 Se Dahln, 1997.
- 49 Gahlin & Nordström, 1991.

- 50 Publikciffror redovisas i von Feilitzen, Filipson & Schyller, 1977, och läggvanor i Schyller & Filipson, 1979.
- 51 Drutten och Jena samt Fem myror är fler än fyra elefanter är de två program som får flest omnämnanden i telefonminnena.
- 52 Schyller & Filipson, 1979.
- 53 Mårlöv & Nysten, 1997, s. 18.
- 54 von Feilitzen, Filipson, Rydin & Schyller, 1990, s. 213.
- 55 Se exempelvis intervju i Dagens Nyheter, 4/10 1994.
- 56 Schyller & Filipson, 1979.
- 57 Programmet har sänts i repris åtskilliga gånger.

KAPITEL 9

RADIOLYSSNANDE I FLERKANALSAMHÄLLET

- 1 Uttrycket har jag lånat från Lundby & Futsæter, 1993.
- 2 Hadenius & Weibull, 1986.
- 3 Weibull, 1991.
- 4 SOU 1994:146.
- 5 Weibull, 1991.
- 6 Gustavsson, 1991, s. 52.
- 7 Richardson, 1990, s. 94.
- 8 SOM-undersökningar från 1986 och framåt, se tabell 39 i Elliot, 1997.
- 9 Undersökningarna redovisas i Dagens Nyheter, 31/12 1995.
- 10 Ohlsson, 1996.
- 11 Nermo, 1994.
- 12 Björnberg, 1996.
- 13 Gähler, 1994.
- 14 Weibull, 1991.
- 15 I *Mediesverige* 1995 redovisas statistik över radioutbudet och dess förändring.
- 16 Anshelm, 1991.
- 17 SOU 1994:146.
- 18 Weibull, 1991, s. 34.
- 19 Falck, 1993.
- 20 Ibid.
- 21 Ibid.
- 22 Tabell 9.13 i *Mediesverige* 1991.
- 23 Falck, 1993.

- 24 Tabell 9.13 i *Mediesverige 1991*.
- 25 Tabell 9.14 i *Mediesverige 1991*.
- 26 I början av 1990-talet har 86 % av hushållen minst två radioapparater, 60 % har tre eller flera apparater. Se Falck, 1993.
- 27 Statistiken visar att 69 % av hushållen har stere oanläggning där radio ingår, 65 % har kassettradio, 62 % klockradio och lika många bilradio, 44 % har transistorradio. Se Falck, 1993.
- 28 Nordström, 1990.
- 29 Ibid.
- 30 Ibid., s. 59. I siffror visat söker 76 % upp P1-programmet mot 32 % för P3-programmet, 70 % lyssnar på hela P1-programmet mot 41 % för P3-programmet, och 60 % säger sig lyssna uppmärksam på P1-programmet jämfört med 26 % för P3-programmet.
- 31 Ibid., s. 63.
- 32 RUAB:s radioundersökningar, pressmeddelande 961129.
- 33 Ibid. För hösten 1996 redovisas att 56 % av 9–19-åringarna lyssnar på privat lokal radio (PLR) och 25 % på public service-radio (PSR). Motsvarande tal för 20–34-åringar är 49 % på PLR och 49 % på PSR; 35–49-åringar 33 % på PLR och 66 % på PSR; 50–64-åringar 10 % på PLR och 81 % på PSR; 65–79-åringar 1 % på PLR och 77 % på PSR.
- 34 Nordström, 1990.
- 35 Tabell 4:19 i *Mediesverige 1995*.
- 36 Nordström, 1990.
- 37 Ibid.
- 38 Tabell 4:23 i *Mediesverige 1993*.
- 39 Nordström, 1990.
- 40 Nordberg, 1985, citerad i Nowak, 1990, s. 188.
- 41 Denna definition används bland annat av Nowak som gjort flera studier om detta. För en sammanfattning, se Nowak, 1990.
- 42 Nordström, 1990.
- 43 Nordberg & Nowak, 1985, s. 27.
- 44 Dessa grupper urskiljs i Nowak, 1990.
- 45 Se Nowak, 1990.
- 46 I Nowak, 1990, presenteras flera exempel.

- 1 Hadenius & Weibull, 1986.
- 2 Gahlin, 1990.
- 3 Kleberg, 1991.
- 4 SOU 1997:68.
- 5 Hultén, 1991.
- 6 SOU 1994:146.
- 7 Westrell, 1990; Nordström, 1991.
- 8 Nordström, 1991.
- 9 Weibull, 1991.
- 10 MMS, årsrapport 1996.
- 11 Cronström & Höijer, 1996.
- 12 Statistiken redovisas i Schyller, 1996.
- 13 Gahlin, 1990.
- 14 Weibull, 1997.
- 15 Daun, 1989.
- 16 Ekström, 1996.
- 17 MMS Basundersökning 1996.
- 18 Gahlin, 1990.
- 19 En IMU-undersökning presenterad i *Röster i Radio TV*, 1993:19.
- 20 Gahlin & Nordström, 1989; MMS Basundersökning 1996; Sammanställning av MMS veckovisa pressreleaser 1996.
- 21 Findahl, 1993, se även tabell 5:9 och 5:18 i *Mediesverige 1993*.
- 22 von Feilitzen, Filipson, Rydin & Schyller, 1990, s. 209.
- 23 Filipson, 1990, s. 4.
- 24 Östberg, 1994.
- 25 Filipson, 1990.
- 26 Östberg, 1994.
- 27 Filipson, 1990.
- 28 Falck, 1993.
- 29 Gahlin, 1990.
- 30 von Feilitzen, Filipson, Rydin & Schyller, 1990.
- 31 Gahlin, Nordström & Wigren, 1989.
- 32 Findahl, 1993.
- 33 Uppgifter från Publik- och utbudsgruppen på Sveriges Television.
- 34 Tabell 5:18 i *Mediesverige 1993*.
- 35 MMS Årsrapport 1996.

- 36 Tabell 6:16 i *Mediesverige 1993*, samt uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 37 Cronholm, 1993, s. 304.
- 38 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 39 Tabell 9:18 i *Mediesverige, 1995*.
- 40 Gahlin, 1985. Då Carola Häggkvist sjunger »Främling« i München 1983 nås publikrekord med 84 % av befolkningen som tittare.
- 41 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 42 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 43 Folkrorelsernas Medieforum, Informationsbrev 1994:3.
- 44 Gahlin, 1989.
- 45 Tabell 5:21 i *Mediesverige 1993*, samt TV-tittandet 1996, årsrapport från MMS.
- 46 Gahlin, 1985.
- 47 Gahlin, 1990, s. 78.
- 48 Från början sänds båda på lördagskvällarna, men senare flyttas Fångarna på fortet till fredag kväll.
- 49 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 50 Data från MMS, 1997. Genomsnittet baserar sig på 61 sändningar.
- 51 Undersökningen redovisas i *Spelvärlden, 1997:3*.
- 52 Holm, 1997.
- 53 *Spelvärlden, 1997:3*, s. 40.
- 54 Av Hillve & Majanen, 1997, framgår att TV-shower och lekprogram särskilt förekommer i de reklamfinansierade kanalernas programutbud, men inte alls bara där.
- 55 Schyller, 1996.
- 56 Tabell 5:15 i *Mediesverige 1993*, samt utbudsstudie redovisad i Folkrorelsernas Medieforum, Informationsbrev, 1994:3.
- 57 Cronholm, m fl., 1993, s. 100. Se även den utbudsstudie som redovisas i Folkrorelsernas Medieforum, Informationsbrev, 1994:3.
- 58 Gahlin, 1990.
- 59 Abrahamsson, 1988.
- 60 Personlig upplysning från dåvarande kanalchef Oloph Hanson.
- 61 Höjjer, 1995, tabell 2.
- 62 Abrahamsson, 1988.
- 63 Ibid., s. 122.
- 64 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.
- 65 Uppgifter från Publik- och utbudsggruppen på Sveriges Television.

- 66 Undersökningen är från 1994. Se Folkrörelsernas Medieforum, Informationsbrev, 1994:3.
- 67 Genreklassificeringar är alltid problematiska, så även denna. Nowak, 1991, har dock använt ett sådant utvidgat teaterbegrepp i sina studier av TV-teaterns publik och jag har valt att göra detsamma.
- 68 Egen databearbetning av SR/PUB-material. Se även Höijer, 1995.
- 69 Detta visar flera studier där publikens upplevelser av olika genrer har jämförts, se Höijer, 1991, 1995.
- 70 Nowak, 1991.
- 71 Höijer, 1995, s. 34.
- 72 Findahl, 1990.
- 73 Abrahamsson, 1988.
- 74 Weibull, 1995. Se även tabell 1:25 i *Mediesverige 1995*.
- 75 Medborgarrollens betydelse för nyhetskonsumtionen diskuteras bland annat av Hagen, 1994. Se även Höijer, 1995.
- 76 Folkrörelsernas Medieforum, Informationsbrev, 1994:3.
- 77 MMS, TV-publikundersökning vecka 6, 1994.
- 78 Höijer, 1992.
- 79 Reimer, 1994.
- 80 Ibid.
- 81 Abrahamsson, 1993; Wigren, 1985.
- 82 Se exempelvis Westin, 1995.
- 83 Weibull, 1997.
- 84 Filipson, 1995.
- 85 Gahlin & Wigren, 1980.

KAPITEL 11

OM ETERMEDIERNAS BETYDELSE FÖRR OCH NU

- 1 *Röster om radio*, 1934, s. 129.
- 2 Lydia Wahlström i *Idun*, 1926:5. Lydia Wahlström var pedagog och historiker och hade en framskjuten ställning i den svenska kvinnorörelsen.
- 3 I en publikstudie som jag genomförde åt Radio Jönköping för några år sedan framkom detta mycket tydligt. Publiken gav samstämmigt uttryck för att man inte ville ha fler nyhetssändningar – ett önskemål från lokalradioredaktionen – och många berättade om hur tjatigt de tyckte att det redan var med de nyhetssändningar de fick.

- 4 Tidigare var man rädd för amerikanisering och kulturimperialism, men idag framhåller många hellre hur lokala miljöer på ett kreativt sätt finner mening i de globala produkterna. Se exempelvis Ang, 1996.
- 5 Se exempelvis Lull, 1990, om familjebetydelsen, och Löfgren, 1995, om den nationella gemenskapen.
- 6 Åström, 1986.
- 7 Ziehe & Stubenrauch, 1984.
- 8 Artikel av Julia Svedelius i *Idun*, 1926:5.
- 9 Åström, 1990.
- 10 Löfgren, 1990; Larsson, 1994.
- 11 Löfgren, 1990, s. 87.
- 12 Bauman, 1995.
- 13 Vygotsky 1962, s. 149.
- 14 I flera studier har jag studerat dessa tankeströmmar. Se exempelvis Höijer, 1991 och 1995.
- 15 Giddens, 1991.
- 16 Se Winnicott, 1953; 1971, samt hans efterföljare som bland annat presenteras i Horton, Gewirtz & Kreutter (red.), *The Solace Paradigm*.
- 17 Höijer, 1995, s. 40.
- 18 Selberg, 1992, s. 62.

Bilagor

Bilaga 1 *Telefonfrågor om radio- och TV-minnen*

(Frågorna ställdes av intervjuarna vid Sveriges Radios Publik- och programforskningsavdelning i samband med de dagliga publikintervjuerna.)

Till sist tänkte jag nämna att universiteten och Sveriges Radio planerar studier av Sveriges Radios historia. Det är snart 75 år sedan Sveriges Radio bildades. Svenska folkets syn på radio och TV genom tiderna kommer att uppmärksammas i dessa studier. Med anledning av detta skulle jag vilja ställa några frågor till Er om era tidiga radio- och TV-minnen.

Jag skulle vilja börja med att fråga Er om radio. Har Ni något första minne eller något tidigt minne av radio? Vad? (Proba)

Rp anger svar (öppen svarsblankett)	144:1
Nej inget minne	144:2
Vet ej/ej svar	144:9

Så har jag en fråga om TV. Har Ni något första minne eller något tidigt minne av TV? Vad? (Proba)

Rp anger svar (öppen svarsblankett)	145:1
Nej inget minne	145:2
Vet ej/ej svar	145:9

Bilaga 2

Första delen av frågelista: Mitt liv med radio och TV

1. Berätta kort om dig själv. Vem du är. Ålder. Sysselsättning/yrke. Livssituation. Var och hur du bor. Din bakgrund. Uppväxt. Skolgång.

RADIO

2. Vad har du för tidiga minnen av radio? Lyssnarsituationer. Programminnen. Radioapparaten och radions placering i bostaden. Vem bestämde? Vad tänkte du om radion och programmen? Vad upplevde du? Vad betydde radion för dig då?

Var bodde du? Hur såg din familj ut vid den här tiden? Vad gjorde dina föräldrar? Minns du hur dina anhöriga lyssnade?

3. Vad hände sedan? Berätta om olika perioder i ditt liv och vad radion har betytt för dig. Text om när du var tonåring, blev vuxen, fick familj, blev äldre osv. Belys det du minns av följande:

Programminnen

Lyssningssituationer

Radioapparaten eller apparaternas utseende och placering

Vem bestämde över lyssnandet?

Vad tänkte du om radion och programmen?

Vad upplevde du?

Vad betydde radion?

Nämn också något om:

Var bodde du? Vad gjorde du? Hur såg din livssituation eller familj om du hade det ut vid den här tiden? Minns du hur dina anhöriga lyssnade?

3. Beskriv ditt lyssnande på radio idag. Försök säga något om följande:

Hur mycket du lyssnar

Kanaler och program

Lyssningssituationer

Radioapparater och placering

Vem bestämmer över lyssnandet?

Vad tänker du om radion och programmen?

Vad upplever du?

Vad betyder radion?

Frågelistan fortsatte med motsvarande frågor om TV.

Bilaga 3

Intervjumaterialets informanter (namnen är fingerade)

Elsa. Född 1910. Uppvuxen i Norrbotten där fadern hade en möbelbutik. Arbetade en tid på syateljé innan hon gifte sig och blev hemmafru. Mannen tjänsteman, familjen bodde på flera olika platser i landet.

Ture. Född 1912. Uppvuxen i stad i södra Norrland. Modern änka med försörjningsbörda för de många barnen. Utbildade sig till ingenjör, verksam i Västerbotten, senare i Mellansverige där han bor idag.

Tekla. Född 1918. Uppvuxen i småbrukarhem i Dalarna. Arbetade som hembiträde och blev sedan fiskarhustru på en ö utan andra invånare än den egna familjen.

Arvid. Född 1920. Uppvuxen på bondgård i Södermanland. Som ende son övertog han gården och blev själv bonde. Idag har hans son övertagit gården och han bor själv i ett hus strax intill.

Klas. Född 1921. Uppvuxen i välbärgad miljö, tidvis på liten ort i Värmland och tidvis i storstad. Militär yrkeskarriär, har bott med sin familj på många olika platser. Idag pensionär och bosatt i södra Sverige.

Leif. Född 1921. Uppvuxen på liten gård i Södermanland. Har haft varierande yrken, bland annat som bonddräng, arbete i tung industri, lastbilschaufför. Är idag pensionär och bor på föräldragården.

Barbro. Född 1930. Växte upp som enda barn på en bondgård i Södermanland. Gifte sig med bondson och blev själv bondhustru.

Per-Olof. Född 1934. Fadern tjänsteman, modern hemmafru. Familjen flyttade en hel del men han växte huvudsakligen upp i Stockholms-trakten. Haft varierande yrken, bland annat byggnadsarbetare, taxi-chaufför och busschaufför. Idag bosatt i Mellansverige.

Ingvar. Född 1934. Uppvuxen i ett arbetarhem i en mellansvensk bruksort. Mamman en tid hemmafru men arbetade sedan på skolbespisning. Blev tidigt kulturintresserad och gick vidare till högre utbildning. Idag bosatt i storstad.

Britt-Marie. Född 1936. Uppvuxen i mellansvensk stad, fadern tjänsteman och modern hemmafru. Bor kvar i samma stad och har arbetat som hårfrisörska hela sitt yrkesverksamma liv.

Inger. Född 1937. Uppvuxen på bondgård i Västsverige. Föräldrarna sålde senare gården och började arbeta på fabrik. Utbildade sig, bor idag i storstad.

Bertil. Född 1943. Uppvuxen i en liten by i Skåne. Fadern byskräddare, modern hemmafru. Blev själv skräddare inom det militära, idag har han övertagit faderns skrädderi. Bor i villa i en liten ort i närheten.

Gunilla. Född 1944. Uppvuxen i stad i Norrbotten. Bodde tidvis ensam med sin frånskilda mamma som arbetade som kontorist. Senare gifte modern om sig. For söderut och studerade till lärare. Bor idag i storstadsförort.

Anna. Född 1945. Fadern tjänsteman, modern hemmafru. Uppvuxen i mellansvensk stad, i vilken hon fortfarande bor tillsammans med sin dotter. Arbetade först som småskollärare, senare som bibliotekarie.

Kenneth. Född 1946. Uppvuxen på landsbygden i Uppland. Fadern elektriker och modern hemmafru. Bor idag i mellansvensk stad och är själv elektriker.

Roine. Född 1952. Uppvuxen i ett arbetarhem på landsbygden i Uppland. Modern hemmafru. Bor idag i villa på landet och är verksam som rörmokare.

Eva. Född 1954. Uppvuxen i arbetarhem i södra Norrland, först på landsbygden, senare i stad. Fadern byggnadsarbetare och modern deltidsarbetande, bland annat som hemsamarit. Har haft varierande yrken, studerar idag på högre universitetsutbildning.

Kristina. Född 1957. Fadern hög militär, modern hemmafru. Bodde som barn i Norrland, senare flyttade familjen till stad i södra Sverige. Bor idag i samma stad, där hon arbetar som sjuksköterska.

Källor och litteratur

(Arkivmaterial samt dags- och veckotidningsartiklar redovisas endast i fotnoterna.)

- Abrahamsson, U. B. (1972). Om effekter. S. 241–290 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Abrahamsson, U. B. (1988). *Publikens television. TV-världen och verkligheten*, delrapport 4. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 10.
- Abrahamsson, U. (1993). När kvinnor ser på TV. S. 93–110 i U. Carlsson (red.), *Nordisk forskning om kvinnor och medier*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 3.
- Ambjörnsson, R. (1991). *Den skötsamme arbetaren*. Stockholm: Carlsons.
- Anderberg, B. (1994). Minnen från förr och nu. S. 11–29 i L. Persson (red.), *Radio. En bok för radioter*. Stockholm: Bonniers.
- Ang, I. (1996). *Living Room Wars. Rethinking Media Audiences for a Postmodern World*. London: Routledge.
- Anshelm, M. (1991). Sveriges Radio (koncernen). S. 135–139 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 91. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Arndts, E. (1967). *Hylands hörnor*. Uddevalla: Bokförlaget Hermes.
- Axelsson, C. (1992). *Hemmafrun som försvann. Övergången till lönearbete bland gifta kvinnor i Sverige 1968–1981*. Stockholms universitet: Institutet för social forskning, nr 21.
- Bauman, Z. (1995). *Postmodern etik*. Göteborg: Daidalos.
- Berggren, A. M. (1996). Kvinnornas intåg i samhället. Ett politiskt-historiskt perspektiv. S. 21–31 i *Kvinnorna och välfärden*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden, Rapport nr 8.

- Bjurström, E. och J. Fornäs (1988). Ungdomskultur i Sverige. S. 433–460 i Himmelstrand, U. och G. Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur. Sociologer beskriver det svenska samhället*. Stockholm: Norstedts.
- Björkman, T. och Å. Sandberg (1988). Lönearbetets villkor – teknik och organisering i arbetslivet. S. 165–196 i Himmelstrand, U. och G. Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur. Sociologer beskriver det svenska samhället*. Stockholm: Norstedts.
- Björnberg, U. (1996). Ensamstående mödrar i Sverige. S. 82–94 i *Kvinnorna och välfärden*. Stockholm: Forskningsrådsnämnden, Rapport nr 8.
- Boëthius, M. (red.), (1965). *Hemmafru byter yrke? Fem uppsatser till en radiokurs*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Bohman, S. (1988). Levnadsöden ja – men i vilken form? *Levnadsöden*, 4, s. 3–5.
- Brewer, W. F. (1994). Autobiographical Memory and Survey Research. Pp 11–20 in N. Schwartz and S. Sudman (eds.), *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*. New York: Springer-Verlag.
- Bruner, J. (1990). *Acts of Meaning*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Bystedt, B. M. (1965). Ta yrket på allvar. S. 36–43 i M. Boëthius (red.), *Hemmafru byter yrke? Fem uppsatser till en radiokurs*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Cederberg, J. (1994). Rapportuppsamlingsställe. Kring några lyssnardagböcker från beredskapsåren. S. 57–72 i L. Persson (red.), *Radio. En bok för radioter*. Stockholm: Bonniers.
- Cederberg, J. och G. Elgemyr (1984). Radion och det journalistiska oberoendet. S. 164–208 i J. Cederberg och G. Elgemyr (red.), *Tala till och tala med. Perspektiv på den svenska radion och televisionen*. Stockholm: Legenda.
- Cronholm, M. (1990). Etermedierna i Sverige. S. 13–30 i Højjer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Cronholm, M. (1993). Satellit- och kabel-TV. S. 299–306 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 1993. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Cronholm, M., Nowak, L., Højjer, B., Abrahamsson, U. B., Rydin, I. och

- I. Schyller (1993). Ett kvartssekel med publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio. S. 93–131 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 1993. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Cronström, J. och B. Höijer (1996). *40 timmar i veckan. En studie av våld i sex svenska TV-kanaler*. Stockholm: Våldsskildringsrådet, nr 14.
- Dahl, H. F. (1995). *Medierna og det moderne*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, H. F., Gripsrud, J., Iversen, G., Skretting, K. och B. Sørenssen (1996). *Kinoens mørke, fjernsynets lys. Levende bilder i Norge gjennom hundre år*. Oslo: Gyldendal.
- Dahlén, P. (1995a). Sveriges Radio och idrottsrörelsen. De första åren 1925–1930. Uppsats presenterad vid doktorandseminarium 23 februari. Stockholms universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation.
- Dahlén, P. (1995b). Sveriges Radio och idrottsrörelsen. Etableringsfasen 1930–39. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 8–9 maj.
- Dahlén, P. (1996). Radiosporten hittar hem. Sveriges Radio och idrotten 1955–1963. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 25–26 november.
- Dahlén, P. (1997). Radiosporten i informationssamhället. Sveriges Radio och idrotten 1967–1995. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 19–20 november.
- Dahmén, E. (1992). Den industriella utvecklingen efter andra världskriget. S. 47–68 i *Sveriges industri*. Stockholm: Sveriges Industrieförbund.
- Daun, Å. (1989). *Svensk mentalitet*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Dovstedt, A. (1995). TV-minnen. Metod-PM från B-kurs. Stockholms universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation.
- Egerstedt, H., Liljegren, B. och S. Pagel (1990). Radions barndom. B-uppsats i informationsvetenskap. Uppsala universitet: Sociologiska institutionen.
- Ekecrantz, J. (1995). Tidningarna och tidens teman. S. 29–55 i J. Ekecrantz, T. Olsson och K. Widestedt (red.), *Nittonhundra-femtiofem. Journalistiken och folkhemmet*. Stockholms universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, nr 2.
- Ekerwald, H. (1988). Om utbildningens funktioner och fördelning i

- Sverige. S. 489–518 i Himmelstrand, U. och G. Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur. Sociologer beskriver det svenska samhället*. Stockholm: Norstedts.
- Ekström, K. M. (1996). Barns inflytande på familjens köp och konsumtion. S. 77–86 i U. Carlsson (red.), *Rapport från 1996 års mediebarometerseminarium*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 3.
- Elgemyr, G. (1984). Nyhetstjänsten i svensk radio 1922–1947. Stencil.
- Elgemyr, G. (1985). TT under kriget: Husbondens röst. *Antennen*, nr 13, s. 6–8.
- Elgemyr, G. (1987). Maktkampen kring Dagens Eko – uppkomst och utveckling. S. 9–34 i Brunnberg K. och G. Elgemyr (red.), *Dagens Eko. Nyheter i radio under 50 år*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Elliot, M. (1997). *Förtroendet för medierna*. Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik och masskommunikation.
- Eriksson, N. (1964). *Bara en hemmafru. Ett debattinlägg om kvinnan i familjen*. Stockholm: Forum.
- Esiasson, P. och N. Håkansson (1997). Ny journalistik – nytt programinnehåll? Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Seminarium 29–30 maj.
- Falck, C. (1993). *Hemelektronik 1993*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 21.
- Featherstone, M. (1995). *Undoing Culture. Globalization, Postmodernism and Identity*. London: Sage.
- von Feilitzen, C., Filipson, L., Rydin, I. och I. Schyller (1990). Barnen i mediasamhället. S. 203–223 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- von Feilitzen, C., Filipson, L. och I. Schyller (1977). *Blunda inte för barnens tittande. Om barn, TV och radio nu och i framtiden*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Filipson, L. (1990). *Småbarnens kultur- och mediebarometer 1989/90*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, PUB informerar, nr V.
- Filipson, L. (1995). Våld i TV och video – några frågor till föräldrar. S. 23–49 i Gustafsson, I., Filipson, L. och G. Eckert. *TV – bundsförvant eller fiende. Om barn, föräldrar och TV-tittande*. Stockholm: Våldskildringsrådets skriftserie, nr 12.

- Findahl, O. (1988). *Televisionens möjligheter och begränsningar som informations- och kunskapsförmedlare*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 9.
- Findahl, O. (1990). *TV-nyheternas publik. En djupstudie*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 15.
- Findahl, O. (1993). Nationell television. S. 267–277 i U Carlsson och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 1993. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Folkkrörelsernas Medieforum (1994). *Informationsbrev*, nr 3.
- Fornäs, J. (1995). *Cultural Theory & Late Modernity*. London: Sage.
- Forsman, M. (1997). Ungdomens tid. Ungdomsprogram i radio 1956–1979. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 19–20 november.
- Frykman, J. (1995). Nationella ord och handlingar. S. 120–201 i Ehn, B., Frykman, J. och O. Löfgren. *Försvenskningen av Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Gahlin, A. (1985). *Publiken till nöje*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 17.
- Gahlin, A. (1989). *Tittarsituationen – om sällskap, bredvidsysslor och uppmärksamhet framför TV:n*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 16.
- Gahlin, A. (1990). TV:s framväxt och tittarnas val. S. 67–85 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Gahlin, A. och B. Nordström (1989). *Video – expansion och stagnation*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 6.
- Gahlin, A. och B. Nordström (1991). Jultraditioner och TV. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, *PUB Informerar*, nr 1.
- Gahlin, A., Nordström, B. och G. Wigren (1989). Svensk TV får svensk konkurrens. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, *PUB informerar*, nr IV.
- Gahlin, A. och G. Wigren (1980). *Vad är publiken missnöjd med?* Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 3.
- Garnet, J. (1989). *Ljus och kraft*. Stockholm: Carlssons.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Oxford: Polity Press.
- Ginsburg, M. och H. Hahr (1948). *Vår radio och andras*. Stockholm: AB Ljus.

- Graf, H. (1997). TV:ns institutionalisering i Sverige och dess påverkan på vardagskulturen under de första åren. Paper presenterat vid 13:e Nordiska konferensen för masskommunikationsforskning, Jyväskylä, augusti.
- Groth, O. (1960). Idrottslivet. S. 257–269 i *Svenska Dagbladets årsbok 1959*. Stockholm: Svenska Dagbladets Tryckeri.
- Gullestad, M. (1996). *Hverdagsfilosofier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gustafsson, K. E. (1991). Ekonomisk översikt av 1980-talets massmedieutveckling. S. 51–61 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 91. Statistik och analys*. Göteborgs universitet, Nordicom-Sverige.
- Gähler, M. (1994). Svensk familjeupplösning och några av dess konsekvenser. S. 59–86 i Fritzell, J. och O. Lundberg (red.), *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Hadenius, S. och L. Weibull (1986). *Massmedier. En bok om press, radio och TV*. Stockholm: Bonniers.
- Hagen, I. (1994). The Ambivalences of TV News Viewing: Between Ideals and Everyday Practices. *European Journal of Communication*, 9, s. 193–220.
- Hallingberg, G. (1993). Radioprogrammet och lyssnarna – om det svenska ljudlandskapet 1922–1955. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 26–27 oktober.
- Hammarström, T. (1994). *Minns du 70-talet? Svenska bilder tagna av de stora fotograferna*. Stockholm: Dagens Nyheters Förlag.
- Harrison, B. (1961). Så började apparatförsäljningen. S. 325–338 i G. Engström (red.), *Boken om TV*. Halmstad: Meijels Bokindustri.
- Heed, B. (1958). *Boken om Frukostklubben*. Stockholm: Frölén & Co.
- Hillve, P. och Majanen, P. (1997). *Svenskt TV-utbud 1996. Roligare och roligare*. Lunds universitet: Avdelningen för medie- och kommunikationsvetenskap.
- Hirdman, Y. (1989). *Att lägga livet tillrätta – studier i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons.
- Holm, B. (1997). Sverige Media. Spelande på Bingolotto. Göteborg: Infratest Burke, 24 november.
- Horton, P. C., Gewirtz, H. och K. J. Kreutter (eds.), (1985). *The Solace Paradigm*. Madison, Connecticut: International University Press.
- Hultén, O. (1991). Medieutvecklingen i ett europeiskt perspektiv. S. 13–

- 27 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 91. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Husmoderns presentbok* (1933). 100 bjudningar. Stockholm: Albert Bonnier.
- Hänström, L. (1997). *Lär mig mäta tiden. Dagens dikt 1955–1989*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige, skrift nr 6.
- Höijer, Bj. (1972). Utbudet och publikmekanismerna. S. 174–202 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Höijer, B. (1991). *Lustfylld glömska, kreativ illusion och realitetsprövning. Om publikens tankeprocesser vid tittandet på fiktion och fakta*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 15.
- Höijer, B. (1992). TV-upplevelser av fakta och fiktion. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, PM.
- Höijer, B. (1995). *Genreföreställningar och tolkningar av berättande i TV*. Stockholms universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, nr 1.
- Hört och sett. Radio och television 1925–1974*. (1974). Stockholm: Sveriges Radio.
- Isacson, M. (1997). Järn- och stålindustrins arbetsmiljö under 1900-talet. *Daedalus*, s. 237–262.
- Isaksson, F. (1994). Radions mirakel. Distans som blir närhet. S. 105–116 i L. Persson (red.), *Radio. En bok för radioter*. Stockholm: Bonniers.
- Ivre, I. (1972). Sveriges Radios massmedieforskning. S. 325–375 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Jungen, B. (1988). Natur och människor. S. 83–114 i Himmelstrand, U. och G. Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur. Sociologer beskriver det svenska samhället*. Stockholm: Norstedts.
- Jönsson, I. (1965). Ny på arbetsmarknaden. S. 44–55 i M. Boëthius (red.), *Hemmafru byter yrke? Fem uppsatser till en radiokurs*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Kleberg, M. (1972). Den potentiella publiken. S. 69–110 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Kleberg, M. (1991). Satellit- och kabel-TV. S. 195–199 i Carlsson, U. och

- M. Anshelm (red.), *Mediesverige 91. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Kleberg, M. (1994). Televisionen flyttar in. En analys av veckopressannonser för TV-apparater kring slutet av 1950-talet. S. 163–185 i U. Carlsson, m. fl. (red.), *Kommunikationens korsningar*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 4.
- Kristensson, K. och E. Torstensson (1992). Titta på TV. Om televisionen i det svenska folkhemmet. Uppsats (ETN 003), Etnologiska Institutionen, Lunds universitet.
- Larsson, J. (1994). *Hemmet vi är vde*. Stockholm: Arena.
- Larsson, M. och U. Olsson (1992). Industrialiseringens sekel. S. 17–44 i *Sveriges industri*. Stockholm: Sveriges Industriförbund.
- Lindblad, I. (1970). *Etermediernas värld. Radio och TV: arbetsformer, program, publik*. Stockholm: Bonniers.
- Lindorm, E. (1947). *Ny svensk historia. Gustav V och hans tid. 1938–1947*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lindorm, P. E. (1978). *Ett folk på marsch. 1960–1977*. Stockholm: Bonniers.
- Lindström, B. (1979). *Nyckeln till farmors kista. Berättelser från Österlen*. Malmö: Bokförlaget Scania.
- Ling, J. (1980). Populärmusiken under 1950-talet. *Svensk Tidskrift för Musikforskning*, 62, s. 113–132.
- Lull, J. (1990). *Inside Family Viewing. Ethnographic Research on Television's Audiences*. New York: Comedia.
- Lundby, K. och K. A. Futsæter (1993). *Flerkanalsamfunnet*. Oslo: Gyldendal.
- Lundgren, S. (1994). *Dikten i etern. Radion och skönlitteraturen 1925–1955*. Uppsala universitet, Avdelningen för litteratursociologi.
- Löfgren, O. (1979). Inledning. S. 11–18 i J. Frykman och O. Löfgren, *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups.
- Löfgren, O. (1990). Medierna i nationsbygget. Hur press, radio och TV gjorde Sverige svenskt. S. 85–120 i U. Hannerz (red.), *Medier och kulturer*. Stockholm: Carlssons.
- Löfgren, O. (1995). Nationella arenor. S. 22–117 i Ehn, B., Frykman, J. och O. Löfgren, *Försvenskningen av Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Löwander, B. (1990). Språkliga minoriteter – program och publik. S. 174–186 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om*

- radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Marklund, S. (1984). *Skolan förr och nu. 50 år av utveckling*. Arlöv: Liber Utbildningsförlaget.
- McAdams, D. P. (1993). *The Stories We Live By. Personal Myths and the Making of the Self*. New York: The Guilford Press.
- Mediesverige 91. Statistik och analys*. Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Mediesverige 1993. Statistik och analys*. Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Mediesverige 1995. Statistik och analys*. Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Moberg, E. (1962). *Kvinnor och människor*. Stockholm: Bonniers.
- Moqvist, I. (1990). Familjen – beständig och föränderlig. S. 115–162 i R. Åberg (red.), *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons.
- MMS, Mediemätningar i Skandinavien, Årsrapport 1996.
- MMS, Mediemätningar i Skandinavien, TV-publikundersökning vecka 6, 1994.
- Mårlöv, J. och V. Nysten (1997). Kom nu'rå! Vaddå? S. 18–19 i *Jesper*, Stockholms universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, december.
- Nermo, M. (1994). Den ofullbordade jämställdheten. S. 161–183 i Fritzell, J. och O. Lundberg (red.), *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.
- Norborg, L. A. (1982). *170 år i Sverige. Svensk samhällsutveckling 1809–1979*. Arlöv: Esselte Studium.
- Nordberg, J. och L. Nowak (1985). *Musikradions lyssnare 1984*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 7.
- Nordberg, K. (1994). När de ofödda orden trängdes under stjärnorna. Utopier och drömmar om radion. S. 189–203 i L. Persson (red.), *Radio. En bok för radioter*. Stockholm: Bonniers.
- Nordmark, D. (1994). Örats teater. Radiotjänsts teaterverksamhet fram till krigsåren. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 1–2 december.
- Nordmark, D. (1995). Radiounderhållningen – ett dystert kapitel? Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 8–9 maj.
- Nordström, B. (1990). Generationers radiolyssnande. S. 45–66 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i*

- människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Nordström, B. (1991). *Svenska levnadsvanor*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 1, 6, 7, 18 och 19.
- Nordström, B. och P. Svedberg (1991). *TV-tittandet 1990*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 14.
- Nowak, L. (1990). Lyssnare med kvalitetskrav. S. 187–202 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Nowak, L. (1991). *Teater hemma. Glesbygds- och storstadsbor ser på TV-teater*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 17.
- Nyberg, A. (1996). Barnomsorgen – från fostermor till förskollärare. S. 95–104 i *Kvinnorna och välfärden*, Stockholm: Forskningsrådsnämnden, nr 8.
- Ohlsson, R. (1996). Befolkningsekonomiska aspekter på det svenska välfärdssamhällets framväxt. S. 9–20 i *Kvinnorna och välfärden*, Stockholm: Forskningsrådsnämnden, nr 8.
- Palm, G. (1994). *Vågornas frihet. Från Radio Syd till Radio City*. Angered: Timbro.
- Reimer, B. (1994). *The Most Common of Practices. On Mass Media Use in Late Modernity*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Richardson, G. (1990). *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- RUAB Radioundersökningar, pressmeddelande 961129.
- Rundblad, B. G. och A. Ålund (1988). Invandring, minoriteter och kulturell differentiering. S. 405–432 i Himmelstrand, U. och G. Svensson (red.), *Sverige – vardag och struktur. Sociologer beskriver det svenska samhället*. Stockholm: Norstedts.
- Rydin, I. (1996). Barnens röster i radio och TV. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 25–26 november.
- Rydin, I. (1997a). Lekar för örat. Barnradion 1945–1960. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 29–30 maj.
- Rydin, I. (1997b). Barns röster i etern. Barnprogram i radio och television. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Uppsats presenterad vid seminarium 19–20 november.
- Rydin, S. O. (1992). Den yttre miljön. S. 123–132 i *Sveriges industri*. Stockholm: Sveriges Industriförbund.
- Röster om radio. Intryck och erfarenheter av tio års svensk rundradio*

- (1934). Stockholm: Norstedts.
- Schulman, J. (1972). Radiopubliken. S. 111–140 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Schyller, I. (1996). Radio- och TV-utbudet 1925–1994. Stiftelsen Etermedierna i Sverige, Arbetsrapport nr 1.
- Schyller, I. och L. Filipson (1979), *Tusen och en siffra om barn*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 16.
- Selberg, T. (1992). Så hyggeleg me hadde det i lag før TV'en kom. Om fjernsyn og nostalgi, *Tradisjon*, nr 22, s. 61–66.
- Sima, J. (1996). *Sagan om Snoddas. Sverige i oskuldens tid*. Stockholm: Carlssons.
- Sjödén, R. (1967). *Etermediernas publik. En analys av Sveriges Radios publikundersökningar 1943–1966*. Stockholm: Sveriges Radios förlag, Sveriges Radio informerar nr 3.
- Sjögren, O. (1997). *Den goda underhållningen. Nöjesgenrer och artister i Sveriges radio och TV 1945–1995*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, skrift nr 4.
- Sommestad, L. (1993). Lovsång till mejerskan. Om den förändrade kvinnligheten. S. 153–173 i B. Simonson och A. Thörnqvist (red.), *Arbete, genus, fackförening*. Göteborgs universitet, Historiska institutionen, nr 3.
- SOU 1994:146. *Massmedieforskning för bransch och samhälle*.
- SOU 1997:68. *Grannlands-TV i kabelnät*.
- Spelvärlden* (1997). Stockholm: Svenska spel, nr 3.
- Spiegel, L. (1992). *Make Room for TV. Television and the Family Ideal in Postwar America*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Spradley, J. (1979). *The Ethnographic Interview*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Stensson, K. (1961). Att se på TV. S. 452–454 i G. Engström (red.), *Boken om TV*. Halmstad: Meijels Bokindustri.
- Stymne, P. (1997). Radion blev var mans transistor. *Elektroniktidningen*, nr 13.
- Thurén, T. (1997). *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, skrift nr 5.
- Tjerneld, S. (1996). *Minns du 50-talet? Svenska bilder tagna av de stora fotograferna*. Borås: Dagens Nyheters Förlag.

- Tjerneld, S. och T. Hammarström (1993). *Minns du 60-talet? Svenska bilder tagna av de stora fotograferna*. Stockholm: Dagens Nyheters Förlag.
- Trost, J. (1993). *Familjen i Sverige*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Unsgaard, H. (1961). Svensk televisionspublik. S. 99–109 i G. Engström (red.), *Boken om TV*. Halmstad: Meijels Bokindustri.
- Unsgaard, H. och I. Ivre (1962). *TV och vi*. Stockholm: Kronos/Tidens Förlag.
- Wachtmeister, A.M. (1972). Televisionens publik. S. 141–173 i *Radio och TV möter publiken. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio*. Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Weibull, L. (1991). Förändringstendenser i mediasystemet. S. 29–49 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 91. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige.
- Weibull, L. (1995). Dagspress. S. 101–120 i Carlsson, U. och M. Anshelm (red.), *Mediesverige 1995. Statistik och analys*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 1.
- Weibull, L. (1997). Swedish Views on Violence in Society. How Important Are the Media? Pp 131–146 i U. Carlsson (ed.), *Beyond Media Uses and Effects*. Göteborgs universitet: Nordicom-Sverige, nr 10.
- Westin, C. (1995). *Våldet i bildmedierna. Reflektioner utifrån en attitydundersökning*. Stockholm: Våldsskildringsrådets skriftserie, nr 10.
- Westrell, C. (1990). Radio och TV i vårt dagliga liv. S. 31–44 i Höijer, B. och L. Nowak (red.), *I publikens intresse. Om radio och TV i människors liv*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Wigren, G. (1985). *Kvinnor och män ser på TV*. Sveriges Radio/Publik- och programforskningen, nr 11.
- Wikander, U. (1994). Fabriken som maskin. En historia på väg mot sitt slut. S. 148–174 i G. Broberg, U. Wikander och K. Åmark (red.), *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfronts Förlag.
- Winnicott, D. W. (1953). Transitional Objects and Transitional Phenomena. *The International Journal of Psycho-Analysis*, 34, s. 89–97.
- Winnicott, D. W. (1971). *Playing and Reality*. New York: Basic Books.
- Wormbs, N. (1997). *Genom tråd och eter. Framväxten av distributionsnätet för radio och TV*. Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, skrift nr 3.
- Vygotsky, L. (1934/1962). *Thought and Language*. Cambridge, Mass: The MIT Press.

- Ziehe, T. och H. Stubenrauch (1983). *Ny ungdom og usædvanlige læreprocesser*. Viborg: Politisk Revy.
- Åberg, R. (1990). Människan i ett föränderligt industrisamhälle. S. 409–453 i R. Åberg (red.), *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons.
- Åström, L. (1986). *I kvinnoled. Om kvinnors liv genom tre generationer*. Malmö: Liber Förlag.
- Åström, L. (1990). *Fäder och söner. Bland svenska män i tre generationer*. Stockholm: Carlssons.
- Ödman, M. (1993). *När elströmmen kom till byn. Svenskar berättar hur tekniken kom in i deras liv*. Kristianstad: Rabén & Sjögren.
- Östberg, V. (1994). Barns levnadsvillkor. S. 28–58 i Fritzell, J. och O. Lundberg (red.), *Vardagens villkor. Levnadsförhållanden i Sverige under tre decennier*. Stockholm: Brombergs.

Bildkällor

- S. 39 Kamerareportage AB. Foto Bo Håkansson
42 *Radiolyssnaren*, 4/1927
42 SVT Bildarkivet
50 *Radiolyssnaren*, 4/1927
60 SVT Bildarkivet
62 *Röster i Radio*, 39/1934
71 SVT Bildarkivet
73 SVT Bildarkivet
75 *Röster i Radio*, 42/1934
93 Kamerareportage AB. Foto Bo Håkansson
108 SVT Bildarkivet
115 Västerbottens museums bildarkiv. Foto Helmer Persson
126 SVT Bildarkivet
128 Kamerareportage AB. Foto Bo Håkansson
143 *Röster i Radio*, 26/1950
145 SVT Bildarkivet
149 *Sett och hört*
157 SVT Bildarkivet
163 *Röster i Radio*, 37/1956
167 Foto Per Nilsson
171 SVT Bildarkivet
186 *Röster i Radio TV*, 30/1965
189 *Röster i Radio TV*, 23/1964
206 SVT Bildarkivet
211 SVT Bildarkivet
222 *Röster i Radio TV*, 52/1972

223 SVT Bildarkivet
229 SVT Bildservice. Foto Bo-Aje Mellin
231 SVT Bildarkivet
234 SVT Bildarkivet
241 SVT Bildarkivet
242 Foto Per Stymne
253 Foto Kjell Gustafsson
261 Foto Per Stymne
266 Foto Kjell Gustafsson
270 SVT Bildservice
273 Foto Kjell Gustafsson
Omslaget: SVT Bildarkivet

